

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

YTB
T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA
TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

YTB

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA
TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI
Göçmenlikten Diasporaya 60. Yılında Almanya'da Türkler

YTB Yayınları: 21
Araştırma Eserler Dizisi
ISBN: 978-975-17-5234-5

Editör
Prof. Dr. Bünyamin Bezci

Yayın Sorumlusu
Esra Yakupoğlu

Bölüm Yazarları
Prof. Dr. Serdar Gülener
Dr. Öğr. Üyesi Soner Tauscher
Dr. Öğr. Üyesi Elif M. Gülener
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Aydoğan
Arş. Gör. Fikret Topal
Arş. Gör. Yiğit C. Eskicioğlu
Zehra Hopyar

Metin Editörü
Hilal Çifçi

Yayın Yönetimi
Adem Günaydın
Ahmet Alemdar
Esra Yakupoğlu

Görsel Tasarım ve Uygulama
Aykut Koçoğlu – ESEM Medya

Baskı ve Cilt
Esem Medya Prodüksiyon Org. Yay. Tic. Ltd. Şti.

Yayın Tarihi
Eylül 2022

Baskı Miktarı
1.Baskı, 500 adet

© **TÜM YAYIN HAKLARI**
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞINA AİTTİR.
Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen Almanya Türk Diasporası Atlası Projesi kapsamında hazırlanan bu yayın/mecranın içeriği,
Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı görüşlerini yansıtmaz ve yayın/mecra içeriği ile ilgili tek sorumluluk editör Prof. Dr. Bünyamin Bezci'ye aittir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI
Prof. Dr. Bünyamin Bezci
Esem Medya Prodüksiyon Org. Yay. Tic. Ltd. Şti., 2022
1.Türk diasporası tarihi, 2. Türk diasporasının toplumsal yapısı, 3. Türk diasporasında kültür ve sanat

YTB Yayınları
Oğuzlar Mah. Mevlana Bulvarı No: 145 P.K: 06520 Balgat - Ankara - TÜRKİYE
Tel: 0(312) 218-40-00 Faks:0(312) 218-40-49
info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hs01.kep.tr

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

ÖN SÖZ

Türkiye ve Federal Almanya arasında imzalanan İşgücü Anlaşması Türk vatandaşlarının Almanya'da misafir işçilikten diasporaya evrilen yolculuğu için bir milat teşkil etmektedir. 30 Ekim 1961 yılında imzalanan anlaşma, esasında Türkiye'den gelen işçilerin geçici bir süreliğine Almanya'da çalışmalarını, sonrasında memleketlerine dönmelerini öngörüyordu. Fakat şartlar başka türlü gelişti. Bugün Almanya'da artık dördüncü nesline ve sayıları üç buçuk milyona ulaşan Türk toplumu; ekonomiden siyasete, sivil toplumdan akademiye, kültür-sanattan spora kadar hemen her alanda başarılı işlere imza atmakta, Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkilere son derece önemli katkılarda bulunmaktadır. Üstelik bu katkılar yalnızca Türkiye ve Almanya'yla sınırlı kalmamaktadır. BionTech'in kurucuları olan ve geliştirdikleri aşıyla tüm dünya için zorlu bir sınav haline gelen COVID-19 salgınıyla mücadelede insanlığın geneli adına son derece kritik bir başarıya imza atan Uğur Şahin ve Özlem Türeci, bugün Almanya'daki Türk toplumunun neleri başarabildiğine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Aynı şekilde, yine tıp alanında yaptığı önemli çalışmalarla Dilek Gürsoy; kaleme aldığı eserlerle Türk-Alman edebiyatında önemli işlere imza atan Feridun Zaimoğlu; Köln Senfoni Orkestrası şefi kıymetli besteci ve piyanist Betin Güneş; dünya çapında tanınan yetenekli futbolcu Mesut Özil ve daha adını sayamadığımız birçok değerli isim hem Türkiye hem de Almanya için esaslı bir birikimi, yıldızı parlayan bir değerler bütününü yansıtmaktadır.

Bugün, 60 yılı aşan sürecin geneline

baktığımızda görüyoruz ki Almanya Türk toplumu işçilikten işverenliğe evrilen göç serüvenlerinde önemli aktör konumuna gelmiştir. Almanya'daki Türk toplumu ekonomik ve ticari sahadaki başarılarıyla birlikte kamusal alandaki uyum ve katılımları noktasında da örnek teşkil etmekte, sosyal, siyasal, kültürel ve hukuksal anlamda güçlü bir varlık göstermektedir.

Günümüzde Avrupa'da geçmişte hiç olmadığı kadar güçlü ve oldukça başarılı bir şekilde varlık gösteren bir Türk diaspora mevcudu, Türk diaspora kimliği bulunmaktadır. Biz de Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı olarak, bu diaspora kimliğinin hak ettiği değeri görmesi adına, hepimiz için taşıdığı önemi hem ülkemiz hem de Avrupa ve dünya kamuoyuna hakkıyla anlatmaya ve doğru bir biçimde yansıtmaya çalışıyoruz. Bu doğrultuda, Başkanlık olarak, bir yandan yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın bulundukları ülkelerdeki ekonomik, sosyal ve kültürel varlıklarını güçlendirmeye çalışırken, diğer yandan onların kültürel kimliklerini muhafaza ederek Türkiye ve ev sahibi ülkelere maksimum düzeyde katkı sağlamalarını arzu ediyoruz.

Türkiye'den Almanya'ya göçün 60. yılını kutlarken, varlıklarıyla Almanya'ya sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda önemli değerler kazandıran Almanya Türk toplumunun bugüne kadar göğsümüzü kabartan, bizleri mutlu eden başarılarının artarak sürmesini diliyorum.

Almanya'daki Türk varlığının özveri ve gayretlerinin bir nişanesi olarak hazırlanan bu anlamlı eseri hamiyetperver Türk diasporasına ithaf ediyor, çalışmada emeği geçenlere şükranlarımı sunuyorum.

Abdullah EREN
YTB Başkanı

SUNUŞ

Bu çalışma altmış yıl önce işçi göçüyle başlayan Almanya'daki Türklerin gurbet macerasının bir fotoğrafını çekmek için yola çıktı. İlk yıllarında daha ziyade ekonomik olan göç sorunları göçmenlerin kalıcı olmaya başlamasıyla birlikte sosyolojik içerik kazanmaya başlamıştı. Gurbete ilk çıkanların ekonomik motivasyonlarının yerini kalanların toplumsal sorunları almıştır. Soğuk Savaş sonrasında tarihin sonuna geldiğimizin ilanıyla başlayan küresel demokratikleşmeyle birlikte Almanya'daki Türklerin çokkültürlülük bağlamında entegrasyon sorunları tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin AB'ye müracaatının yarattığı kültürel çekinceler 11 Eylül şokuyla birleştiğinde Almanya'daki entegrasyon tartışmaları da olumsuz etkilenmiştir.

Bir taraftan eğitimli ikinci ve üçüncü neslin kamusal görünürlüğü artarken diğer taraftan da ayrımcılık yeni boyutlar kazandı. 21. yüzyılın başlarında esen İslam karşıtlığı rüzgârlarına rağmen Türkler, Almanya'da kalma ve entegre olma konusunda ısrarcı oldular. Artan siyasal katılım ve ekonomik yatırımlarıyla yaşadıkları ülkelerde söz sahibi de olmaya başladılar. Dördüncü nesil ise artık kendileri için vatana dönüşen gurbette kök salma arzusundaydı. Her ne kadar vatandaşlık üzerinden saldıkları hukuki kökler politik anlamda henüz güçlenmemiş olsa da "gurbet" artık "vatan"dı. Üstelik yaşadıkları vatanları geldikleri vatanlarına yönelik ilgiyi azaltmadı. Atalarının topraklarıyla duygusal bağlarını korusalar da çocuklarının yurdunu da benimsediler. Evler inşa ederek veya işletmeler kurarak yatırımlarını çocuklarının yurtlarına ve geleceklerini kurmak istedikleri yere yönlendirmeye başladılar. Sosyal hayatlarını spor kulüpleri, dernekler,

ibadethaneler, kahvehaneler, restoranlarla çeşitlendirdiler. Alman toplumsal yaşamına yeni değerler kattılar ve onların yaşam biçimini de dönüştürerek benimsediler. Dahası evrensel medeniyete de buluşları, firmaları ve kültürleriyle katkıda bulundular.

Almanya'daki Türk toplumu altmış yıl sonra artık misafir işçi tanımını aşarak diasporik kimlikler geliştirdi. Alman egemen kültürünün alışık olmadığı sadakat ikilemini aşarak ulusötesi diasporik kimliklerini toplumsal olarak normalleştirdiler. Politik olarak da çifte vatandaşlığın hukuken tanınabileceği bir normalliğin oluşmasına katkı sağladılar.

Bu çalışma toplumsal hayattan ekonomiye, spordan edebiyata, eğitimden çalışma hayatına kadar diasporadaki Türklerin genel bir resmini çizmeye çalıştı. Bazı konularda seçici davranılması, örneklerin temsil gücünün yeterliliğinden kaynaklandı. Yoksa Almanya'daki Türkler, herhangi bir çalışmanın çektiği fotoğrafa sığmayacak kadar kalabalık ve çeşitlidir. Hangi perspektiften çekersek çekelim kadrajın dışında kalanlar olacaktı. Buna rağmen çalışmada en azından diasporanın temsil gücünü yansıtma iradesini ve endişesini her daim taşıdık. Umarım bundan sonra da çizilen atlaslar buradaki sınırlılıklar çerçevesinde eksik ve dışarıda bırakılmak zorunda kalanları tamamlar.

Almanya'daki Türk diasporasının kültürel, sosyal ve ekonomik birikimleri gün geçtikçe artmakta ve kökleşmektedir. Diaspora öz güven kazandıkça iki kültür arasında köprü olmanın da ötesine geçerek oradan burayı, buradan da orayı dönüştürecek güce ulaşmaktadır. Bu atlas, göçmenlikten diasporaya dönüşen Almanya'daki Türk toplumunun performans ve potansiyelini yansıtmaya çalışmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan bölüm yazarlarına ve çalışmayı destekleyen Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na müteşekkiriz. Sakarya Üniversitesi Diaspora Araştırmaları Merkezi olarak Almanya'daki Türklerin karşılaştığı sosyolojik, ekonomik, politik ve kültürel sorunlar üzerine yaptığımız çalışmalara bir yenisini daha eklemiş olmaktan da mutluluk duyuyoruz.

Atlasın okuyanı ve faydalananı bol olsun dileğiyle...

Prof. Dr. Bünyamin Bezci

Sakarya– 2022

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

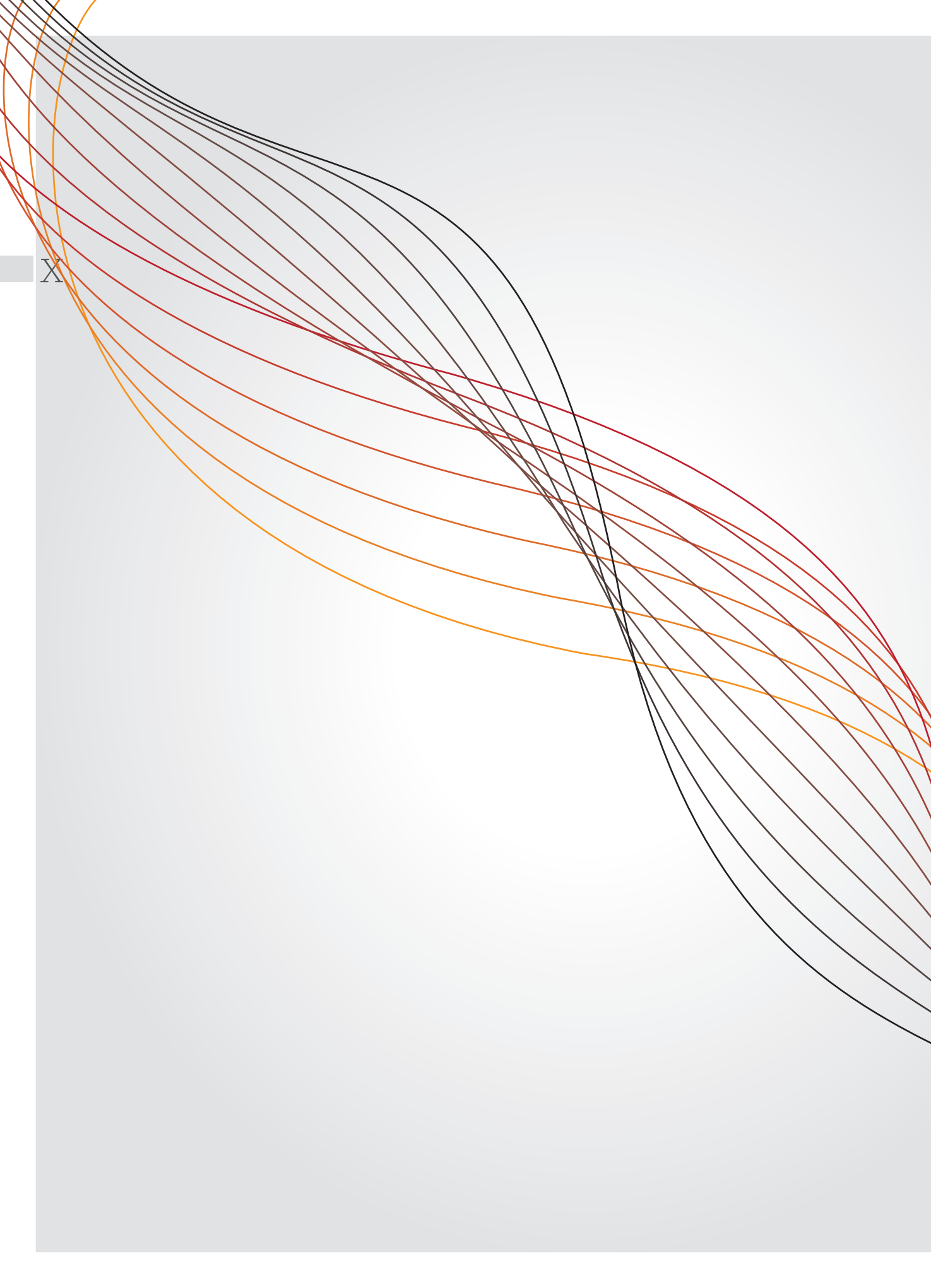

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR LİSTESİ	**XII**
GRAFİKLER LİSTESİ	XIII
ÖNSÖZ	**IV**
SUNUŞ	**VII**
MİSAFİR İŞÇİDEN DİASPORAYA	XIV
ALMANYA TÜRK DİASPORASININ TOPLUMSAL YAPISI	**20**
DİASPORADA SİYASET ve KİMLİK	40
DİASPORADA EKONOMİ	**62**
ALMANYA'DA İSLAM ve MÜSLÜMANLAR	78
ALMANYA'DA TÜRK DİASPORASI MENSUPLARININ EĞİTİMİ	**98**
ALMAN MEDYASINDA TÜRKLER ve DİASPORA MEDYASI	120
DİASPORADA EDEBİYAT ve KÜLTÜR	**138**
DİASPORADA SANAT	154
GETTODAN KENTSEL UYUMA: DİASPORADA MUHİT	**170**
DİASPORADA SPOR	194
SONUÇ YERİNE: DİASPORANIN DÖNÜŞEN YÜZÜ	**216**
SON NOTLAR	238

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1961–1974 Yılları Arası İş ve İşçi Bulma Kurumu Tarafından Yurt dışına Gönderilen Türk Vatandaşları Sayısı 26

Tablo 2: 1972–2020 Arası Alman Vatandaşlığına Geçiş Yapan Türklerin Sayısı 44

Tablo 3: Almanya'daki Belli Başlı Türk Derneklerinin Çatı Örgütlerine Dair Veriler 45

Tablo 4: Almanya Federal Meclisi'nde Göçmen Kökenli Vekil Sayısı 55

Tablo 5: İtalya, İspanya, Yunanistan'daki Alman Komisyonu ve Türkiye'deki İrtibat Büroları Aracılığıyla Kalifiye İşçi Alımı (İşe Alınanların Yüzdesi) 1960–1962 124

Tablo 6: Yurt Dışında Yaşayan Vatandaşların Geliş Nedenine Göre Dağılımları 230

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Aşırı Sağ Kriminal Saldırılar 14

Grafik 2: Almanya'daki Bazı Eyaletlerde Oy Kullanma Oranları (2016) 52

Grafik 3: Almanya'daki Bazı Şehirlerde Oy Kullanma Oranları (2016) 53

Grafik 4: Göçmenlerin Almanya Nüfusuna (2021), Almanya Federal (2021) ve Eyalet Meclisi'ndeki (2015) Temsillerine Göre Oranları 53

Grafik 5: Göçmen Kökenli Alman Vatandaşlarının Alman Meclisinde Yer Alan Siyasi Partilerdeki Temsil Oranları (2017) 54

Grafik 6: Bu Pazar Seçim Olsa ve Seçme Hakkınız olsa Hangi Partiye Oy Verirdiniz? ve Almanya 2017 Genel Seçimlerinde Türk Kökenli Göçmenlerin Oy Davranışı (%) 55

Grafik 7: 1963 Yılında Almanya'daki Yabancı İşçilerin Geldikleri Ülkeye Göre Oranları 67

Grafik 8: 1945–2020 arası Müslümanların Sayısı (x1000) 81

Grafik 9: Müslümanların Kökenlerine Göre Nüfusu 81

Grafik 10: 2010–2020 Yılları Arasında Camilere Yapılan Saldırılar 92

Grafik 11: 2014–2020 İslam Düşmanlığı İçeren Saldırılar 93

Grafik 12: 2016'da Aylara Göre Gerçekleşen Cami Saldırıları 93

Grafik 13: Müslümanlara Yapılan Ayrımcılıklar (2006–2020 Yıllarında Federal Ayrımcılıkla Mücadele Dairesinin Almış Olduğu Şikâyetler) 94

Grafik 14: Müslüman Karşıtı Tutumlar 95

Grafik 15: Türk Öğrencilerin Maruz Kaldığı Ayrımcılıklar 104

Grafik 16: Türk Öğrencilerin Okullara Göre Dağılımı 107

Grafik 17: Türk ve Alman Öğrencilerin Yıllara Göre Okullara Dağılımı 109

Grafik 18: 2021 Yılında Almanya'da Türkçe Eğitim Veren Kurumlar 110

Grafik 19: Aşağıdaki Göçmen Gruplarının Medyadaki Temsilini Nasıl Değerlendirirsiniz? 126

Grafik 20: 2020 Yılında Eyaletlere Göre Almanya'daki Spor Kulüpleri Sayısı 198

ALMANYA

TÜRK

DİASPORASI

ATLASI

MİSAFİR İŞÇİDEN DİASPORAYA

MİSAFİR İŞÇİDEN DİASPORAYA*

Geçtiğimiz yıl 60. yıldönümünü kutladığımız 1961 tarihli İşgücü Mübadele Anlaşması, oldukça eskiye dayanan Türkiye–Almanya ilişkilerinin bir parçasıdır. İlişkilerin geçmişi, her iki ülke tarafından resmi olarak ortaya konmaktadır. Türkiye–Almanya ilişkileri, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının resmi sayfasında Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'ne dayandırılmakta; İstanbul–Bağdat demiryolu yapımında Almanya ile iş birliğine değinilirken Türkiye'nin de Hitler Almanya'sından kaçan mühendis ve akademisyenlere kapılarını açtığı belirtilmektedir. Almanya'dan "Avrupa'daki önemli müttefiklerimizden biri" olarak bahsedilirken, yakın zamanlarda gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretlere değinilmektedir. Almanya'da yaşayan üç milyon Türk kökenli göçmenin,

* Dr. Öğr. Üyesi Elif Madakbaş Gülener, Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, emadakbas@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7353-5653

***Edel Rodriguez**'in "Yabancılar" eseri.*

ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturduğunun altı çizilmektedir.1 İki ülke arasındaki ilişkiler, Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği (İstanbul ve İzmir Başkonsoloslukları ile Antalya Konsolosluğu ortak sayfası) sayfasında da benzer noktalara dikkat çekilerek yer almaktadır. İkili ilişkilerin "çok iyi ve uzun geleneksel dostluğa dayandığı" belirtilmektedir. Benzer şekilde Osmanlı dönemine uzanan ilişkilerden, Nazi döneminde Türkiye'ye sığınan profesörlerden ve mimarlardan, Almanya'da yaşayan Türk asıllı vatandaşlardan, üç milyondan fazla Alman turistin her yıl tatil için Türkiye'yi tercih etmesinden, Türkiye'de faaliyet gösteren Alman firmalardan ve yine karşılıklı ziyaretlerden söz edilmektedir.[2]

Osmanlı Devleti ve Prusya arasındaki diplomatik ilişkilerin Türkiye ve Almanya arasındaki diplomatik ilişkilere dönüşerek uluslararası hukuka bağlı bir şekilde kurulması, 3 Mart 1924 tarihli Türkiye-Almanya Dostluk Anlaşması'na dayanır. Bu anlaşma ile, yeni kurulan Cumhuriyete Almanya'dan uzman desteği sağlanırken Almanya'ya ise Türk öğrenciler eğitim için gönderilir. Ekonomik, siyasi ve sosyal hayatta pek çok gelişmenin temelleri bu anlaşma ile atılır; aynı zamanda, yeni kurulmuş Cumhuriyet, Almanya tarafından tanınmış olur.[3] Bu anlaşma ile başlayan sürecin bir ürünü sayılabilecek olan İşgücü Anlaşması, dünya var olduğundan beri deneyimlenen göç hareketinin ve göç tarihinin bir parçasıdır. Fakat 1961 yılındaki anlaşmanın sonuçları hem Türk ve Alman yetkililerin hem de Türkiye'den göç eden işçilerin tahmin dahi edemeyeceği bir seyir izler; edindikleri becerilerle Türkiye'deki sanayi kalkınmasına katkıda bulunmaları için Türkiye'ye dönmeleri beklenen misafir işçiler ailelerini de yanlarına alarak Almanya'ya yerleşirler. Bugün artık Türk kökenli/asıllı göçmenler yerine büyük bir Türk diasporasından bahsetmek daha doğrudur.

Göç, Göçler ve Almanya'ya Göç

TTürk Dil Kurumu, "göç" sözcüğünü bir "isim" olarak "ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden bir başka ülkeye, bir yerleşim yerinden bir başka yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret" şeklinde tanımlar. [4] Uzun bir zamanı kapsayan göç tarihinde özellikle 1750-1914 yılları arasında ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla ve 1450-1750 yılları arasında

Savaş Sonrası
Berlin Sokakları

coğrafi keşiflerin ve yeni yolların sağladığı bağlantılar aracılığıyla, sınırların aşıldığı "küresel göç" dalgaları görülmeye başladı.[5] Aynı etnik gruba mensup insanların farklı ülkelerin sınırları içinde kalmasıyla, sınırlarla ayrılmış yeni dünya düzeninde yeni gerginlikler ve sorunlar ortaya çıktı. Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla Balkanlar'dan göçler, Bolşevik Devrimi ile Rusya'dan göçler ve Nazi Almanya'sından göçler 20. yy'ın ilk göç dalgalarını oluşturdu. Bunu Pakistan ve Hindistan'ın ayrılmasının, İsrail'in kurulmasının, SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin ve Avrupalı devletlerin sömürgelerinden çekilmesinin yarattığı göçler izledi. İki dünya savaşı atlatmış Avrupalı devletlerin, yeniden toparlanabilmek adına, gerek duyduğu iş gücünü İspanya, İtalya, Yunanistan ve Türkiye gibi ülkelerden karşılamaya yönelik anlaşmaların imzalanmasıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası iş gücü göçleri yoğunlaştı. Fakat dünya savaşlarından sonra dünya tarihini Soğuk Savaş dönemi beklemekteydi. Berlin Duvarının yıkılması, SSCB'nin dağılması, Yugoslavya'nın dağılması, Körfez Savaşı ve Arap Baharı sonucu gerçekleşen göçler ise dünyanın daha yakın zamanda deneyimlediği diğer göç dalgaları oldu.[6] Tüm bu ve buna benzer göç dalgaları afetler ve çevre kirliliği gibi doğal sebeplerden, din ve aile birleşimi gibi sosyal sebeplerden, iş bulma çabası gibi ekonomik sebeplerden ve yukarıda sayıldığı üzere savaşlar, rejim değişiklikleri, terör ya da mübadele gibi siyasi sebeplerden kaynaklandı.[7] Göçmen kabulünün Almanya açısından en önemli nedeni İkinci Dünya Savaşı sonrası toparlanma isteği ve bu amaç için gerekli insan gücüdür. 1961 yılında Berlin Duvarı'nın inşası ile Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya işçi olarak giden insanların göç yolları kesilir, göçler engellenir. Bu durum Almanya'yı, farklı topraklardan iş gücü aramaya iter.[8] Türkiye'den Almanya'ya iş gücü göçünün nedenleri arasında Almanya'nın iş gücüne ihtiyacı kadar Türkiye'nin politikalarının da etkisi bulunur. Sanayileşmesini tamamlamış ülkelere işçi göndererek deneyim ve beceri kazanmalarını istemek ve bu beklentinin 1962 yılındaki 1,5 Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alması, Türkiye'nin teknik bilgi açığını kapamaya yönelik bir politikasıdır. Seyahat prosedürlerinin kolaylaşmasıyla birlikte hayata geçirilen bu politika, 1973 yılındaki Petrol Krizi sonrası Avrupa ekonomisinin sıkıntıya girmesi nedeniyle duraklar.[9] Fakat Almanya'da Türk nüfusunun artışı aile birleşimi ve politik nedenlerle devam eder. Türklerin Almanya'ya ilk ayak bastıklarındaki durumları *Gastarbeiter* yani "misafir işçi"dir. Misafir işçiler, "girişleri ve çalışmalarına (resmi işe alım programları ile), ülkede geçici olarak bulunacakları varsayımı altında izin verilen göçmenlerdir".[10] Misafir işçilik, aynı zamanda, iş gücü göçü ile ilişkili

olup ekonomik bir zemine sahiptir. Bir başka deyişle, bir başka ülkede iş olanağı bularak yaşam koşullarını iyileştirme amacını içinde barındırırken; ''bir başka ülke'' kalıbının kullanılması nedeniyle uluslararası göçü gündeme getirir.[11]

1950'li yıllarda bireysel çabalarla ve küçük sayılarda gerçekleşen Almanya'ya Türk göçü, 1960'lı yıllarda ikili anlaşmalarla şekillenen toplu uluslararası göçlere dönüşür. 1970'li yıllarda duraksayan göçler, bu kez aile birleşimi üzerinden devam eder. 1980'lerle birlikte Almanya'da toplumsal sorunlar baş göstermeye başlar. Bir yandan da göçmenleri geri gönderecek yasal düzenlemeler gündeme gelir. 1990'lı yıllarda birlikte vatandaşlık hakkı gibi haklar uygulamaya konur fakat bir yandan da yabancı düşmanlığı büyük artış gösterir.[12] Daha spesifik bir şekilde ifade etmek gerekirse, 1956–1961 yılları arasında küçük bir teknisyen grubun Hamburg'a gitmeleriyle başlayan süreç 1961–1972 yılları arasında 1961 tarihli anlaşmanın etkisiyle büyük çaplı göçlere dönüşür. 1966–1967 yıllarında Alman ekonomisindeki sıkıntılara 1973 yılındaki Petrol Krizi de eklenince Almanya göçmen alımını durdurma yoluna gider. 1974 yılındaki düzenleme ile aile birleşimi kapsamında daha önce Almanya'ya gelen Türklerin ailelerinin de Almanya'ya gelmesiyle 1973–1979 yılları arasında Almanya'daki Türk nüfus artmaya devam eder. 1980–1983 yılları arasındaki göçlerin nedenini 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrasındaki iltica talepleri oluşturur. 1983–1991 yılları arasında ise Almanya'daki Türklerin Türkiye'ye geri dönüş göçünde bulundukları

İşbaşı yapacakları fabrikada mesleki eğitim görmekte olan işçiler *(1965-Köln).*

gözlemlenir. Bu süreçte Almanya'nın maddi desteklerle aileleri Türkiye'ye dönmeye teşvik etmeye yönelik politikaları etkili olur. 1991 sonrası Türklerin Almanya'dan Türkiye'ye göç etmelerinin arka planında Avrupa genelinde artan yabancı düşmanlığı yer alır. [13]

Geri dönüş politikasına ve yaygınlaşan yabancı düşmanlığına rağmen önemli bir kesim Almanya'da kalarak varlıklarını kuşaklar boyu sürdürür. Birinci kuşak Türkler, iş gücü anlaşmaları ile Almanya'ya giden ve çoğunlukla işçi olarak çalışan ilk göçmenlerdir. İkinci kuşak Türkler, aile birleşimi sonrasında Almanya'ya göç eden işçilerin çocuklarıdır. Bu çocukların bazıları Türkiye'de eğitim aldıktan sonra Almanya'ya giden daha ileri yaşlarda çocuklar iken bazıları ise çok küçük yaşta Almanya'ya giderek temel eğitimlerini orada alan çocuklardır. Üçüncü kuşak Türkler, birinci ve ikinci kuşak Türklerin Almanya'da doğmuş çocuklarıdır. Almanya'da temel eğitimlerini almakla birlikte Almancayı daha iyi bilmektedirler. 1990'lı yıllardan sonra gelen kuşaklar ise üçüncü kuşak gibi Almanya'da doğmuş olmakla birlikte doğumla birlikte Alman vatandaşı olma hakkını elde etmiş göçmen çocuklarıdır. [14] 1961 yılından bugüne dek geçen altmış yıl, pek çok sebepten ötürü Almanya'daki Türkleri artık büyük bir diaspora topluluğuna dönüştürmüştür.

Diaspora ve Almanya'da Türk Diasporası

Diaspora sözcüğü; "herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında yaşadıkları yer", "herhangi bir ulusun yurdundan ayrılmış kolu" anlamlarında kullanılsa da ana vatandan ayrılmak, bir grubun "diaspora" olması için yeterli olmaz.

Diasporalar, bir noktadan farklı noktalara/etrafa dağılmış gruplardır. Ana vatana dair ortak bir geçmiş ya da gelecek algıları bulunur. Bu algı, ana vatanla bağlılığı sürdürme ve ana vatana katkıda bulunma isteğine dönüşür. Bağlılığı devam ettirmek, oradan gelenlerle dayanışma ve ortak bilinç içinde olmayı gerektirir. Geri dönülebilecek bir ev tasavvuru mevcutken, hâlihazırda içinde yaşanılan topluma tam anlamıyla kendini ait hissetme noktasında sorunlar yaşanır. [15] Yine de bir gruptan diaspora olarak bahsetmek için tüm bu şartların gerçekleşmesi gerekmez. Bazı gruplar bazı noktalarda yoğunlaşırken

Diaspora sembolü olarak görülen karahindiba çiçeği.

bazı gruplar bir başka durumu deneyimleyebilir. Ana yurttan ayrılmanın her zaman travmatik nedenlere dayanması gerekmez; iş bulma ya da ticari nedenlerle de yayılma/dağılma gerçekleşmiş olabilir. Bir grubun bir başka ülkede tutunmaya çalışması, beraberinde birtakım sorunlar getirmekle birlikte aynı zamanda "yaratıcı" sonuçlara ve yeniliklere de her zaman gebedir. [16]

Diaspora İlişkili Kavramlar [17]

Dünyanın çeşitli yerlerine yayılmış olsalar da bir diaspora topluluğunu bir arada tutan şeyin "ortak köken, kimlik veya ana vatan ile sağlam ve belirgin... ilişki" olduğunu söyleyebiliriz. [18] Diasporalar, kimliği kaybetmemek adına politik olarak önemlidirler [19] ve artık geri dönme fikri olmasa da yaptıkları şey "evden uzakta ev inşa etmektir". [20] Söz konusu inşa, ana yurtlarının dışında yaşadığı halde ona bağlı olan ve bu bağlılığın verdiği güçle bir araya gelebilen insanlar tarafından gerçekleştirilir. Diasporalar, hayatın akışı içinde çeşitli sorunlarla karşılaşsalar da diğer kültürle etkileşimin de katkısıyla yeniliklere ve yaratıcı çözümlere de katkı sunarlar. İş bulma amacıyla Avrupa'ya ve Almanya'ya dağılan Türkler de hem bu ülkelerdeki toplumsal kabul noktasında sorunlar yaşamış hem de zamanla Alman toplumunun vazgeçilmez bir parçası olmuşlardır.

Ana vatanla İlişkiler ve Bağlılık

Teknoloji ve ulaşım alanındaki gelişmeler, diaspora üyelerinin ülkeleriyle daha çok iletişimde kalmalarına ve ülkelerine daha sık seyahat etmelerine neden olmuş; böylece, bir yandan göç ettikleri ülkeye adapte olurken diğer yandan da kökleri ile bağlarını sürdürebilmişlerdir.[21] Avrupa'nın Türkiye'ye yakın bir konumda olması ve imkânların gelişmesi (teknoloji, ulaşım vb.), Almanya'daki Türklerin Türkiye'ye olan bağlılıkları ve Türkiye'deki gelişmelere ilgi göstermeleri konusunda oldukça pozitif etkide bulunmuştur. [22] Türkiye'de daha iyi ekonomik koşullara sahip olarak tanınan/bilinen konuk işçiler, "gurbetçi" ve "Almancı" gibi söylemlerle anılmaya başlanmış; zamanla sadece işçilerden oluşan bir grup olarak kalmayıp alanlarını genişletmişlerdir. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti Devleti de

Almanya'daki Türklere yönelik politikalar geliştirme yoluna gitmeye başlamıştır.[23]

Esasen, Türk basını Almanya'daki Türklere göç ettikleri 1961 yılından itibaren ilgi göstermiş; Türkiye'deki Türklerin, Almanya'daki Türklerin yaşamları hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. 1961 yılındaki İşgücü Anlaşması'nı takiben 1970'li yıllara dek geçen süreçte Türkiye'nin siyasi gündemi oldukça yoğun olduğundan, kimi yayın organlarında Almanya'daki Türklere yönelik haberlere rastlanmazken kimi yayın organları Almanya'da şube açarak gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Bu noktada, dönemin koşulları gereği sınırlı olsa da, Türk medyasında giden işçilerin ulaştığı rakamlar, Almanya'da nasıl karşılandıkları, nerelerde ve hangi koşullarda çalıştıkları, Türk ve Alman hükümetlerinin göçmenlerle ilgili politikaları, gündelik yaşamları ve Türklerin Almanya deneyimleri üzerine çeşitli haberler yer almış; Türk halkı gelişmelerden haberdar olmuştur.[24] Bir anlamda Türk toplumunun Almanya'daki meseleleri, başından beri Türkiye'nin ilgilendiği bir konu olmuştur.

Devletlerin diasporaları ile ilişkileri, sosyokültürel, politik ve ekonomik pek çok boyut içermektedir. Hem ana vatandaki iş piyasasına hem de gidilen ülkedeki iş piyasasına aşina olmaları, ana vatan ya da gidilen ülkenin birinin diğerinde ekonomik yatırım yapmasını kolaylaştırıcı ağlara ön ayak olur. Fakat ilişkiler sadece ekonomik bağlarla sınırlı değildir. Ana vatana kimlik ve vatandaşlık bağı ile bağlılık, diasporaların ana vatandaki politikaları belirleyebilecek güce sahip olmalarıyla sonuçlanmaktadır. Bununla birlikte gidilen ülke ve ana vatan arasındaki diplomatik ilişkilerin hem konusu hem belirleyicisi olabilmektedirler.[25]

Diasporaların artan önemi, devletlerin de diasporalarına yönelik politikalar geliştirmeleriyle sonuçlanmaktadır. Bu politikalar devletin diasporalarıyla bağı üzerine kurulduğu gibi kurulduktan sonra yeni bağlar da yaratmaktadır. Ekonomik iş birliği ve kendine benzer olanı koruma isteği, söz konusu bağların kurucu unsurları olmaktadır. Bununla birlikte bu bağların içinde yalnızca devletler ve diasporalar yer almamakta; aktörler genişlemektedir (sivil toplum örgütleri ve ulusüstü örgütler).[26] Genişleyen ağlar ve bağlarla devam eden iş birlikleri, dünya genelinde pek çok ülkenin diasporaları ile iletişimini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi amacıyla kurumsallaşmaya gitmesiyle, bir başka deyişle, diaspora özelindeki kurumlarının sayısının gün geçtikçe artmasıyla sonuçlanmıştır. 1992–2012 yılları arasında söz konusu devlet kurumlarının sayısı 113'e yükselmiştir. Arnavutluk, Bosna-Hersek, Endonezya, Polonya gibi ülkeler devlet kurumları bulunan ülkelere örnektir.[27] Hem devletler ve diasporalar arası ilişkilerin önem kazanması hem de devlet-dışı aktörlerin bu süreçlere dahil olması, devletlerin iç işleri ile dışişleri arasındaki sınırın belirsizleştiği yeni uluslararası ilişkiler anlayışlarının doğmasına; diaspora diplomasisinden bahsedilmesine neden olmuştur.[28]

Genel olarak yurt dışındaki Türklere, özel olarak Almanya'daki Türklere yönelik Türkiye Cumhuriyeti tarafından atılan adımlar, 2010 yılında Başbakanlığa bağlı Yurt dışında Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın (YTB) kurulmasıyla kurumsallaşmıştır. Yurt dışındaki Türkleri artık bir diaspora olarak gören Başkanlık, hem akraba topluluklarla hem de yurt dışında yaşayan Türklerle bağların güçlendirilmesini ve ilişkilerin daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesini amaçlamıştır.[29] YTB, Türkiye'nin diaspora politikasının sac ayaklarını şöyle sıralamaktadır: Yurt dışı vatandaşlarının i) "ana vatana aidiyetlerin korunması", ii) "ana dil, kültür ve kimliklerin muhafaza edilmesi" ve iii) "toplumsal statüsünün güçlendirilmesi".[30] YTB, 2020 yılına ait faaliyet raporunda kurumun misyonunu "Türkiye'nin diasporası ile bağlarını güçlendirmek ve diasporanın etkinliğini artırarak, Türkiye'nin uluslararası ilişkiler vizyonuna

DİTİB Köln Merkez Camii.

katkı sağlayacak politikaları üretmek'' şeklinde tanımlamaktadır. [31]

Türkiye'nin genel olarak yurt dışındaki, özel olarak ise Almanya'daki Türk diasporası ile ilişkisi YTB ile sınırlı değildir. Yunus Emre Enstitüsü ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yurt dışı organizasyonları, devletin diaspora ile kurduğu ilişkilere katkı sunmaktadır. Bunun yanında Almanya'da yaşayan Türklerin kurdukları merkezler, dernekler ve kulüpler de hem Türklerin kendi aralarında birlik olmalarını hem de sivil toplum aracılığıyla Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile ilişki kurmalarını sağlamaktadır.[32] Örneğin, 1984 yılında 135 dernekle kurulan Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (DİTİB –Türkisch Islamische Union der Anstalt für Religion), 2021 yılına geldiğimizde artık 960 derneği bünyesinde barındırmaktadır.[33]

Karşılaşılan Sorunlar ve Sorunlara Yönelik Politikalar

İki farklı kültürün birbiriyle karşılaşması, birbirini beslediği ve zenginleştirdiği gibi önyargıların devreye girmesi durumunda birbirine zarar vermeye başlar; bu durum, kimi zaman ayrımcılık ve ırkçılığa kadar ilerler. Söz konusu ön yargıların sonucunda göçmenler, farklı etnik kökenden ve dinden olmaları dolayısıyla toplumun istenmeyenleri konumuna itilir. Bu noktada asimilasyon politikaları, entegrasyon politikaları ve farklılıklarla birlikte yaşamanın yollarını arayan çokkültürlülük politikaları karşımıza çıkar. [34] Asimilasyon, farklılıkları azaltarak/yok ederek çatışmaları azaltmaya çalışmaktır, bir anlamda ''göçmenlerin yerli halka benzemesi sürecidir''.[35] Entegrasyon, göçmenlerin yaşadıkları ülkede ''temel kurumlara katılma kabiliyetlerini geliştiren süreçtir''. [36] Çokkültürlülük ise asimilasyonun aksine göçmenlerin farklı kimliklerini koruyarak birlikte yaşamanın yollarının aranmasıdır. [37] Bu noktada ''sosyal uyum'', farklılıklarına rağmen göçmenlerin ve yerli halkın ortak birtakım değerlerde buluşabilmelerini/anlaşabilmelerini ifade eder [38]. Fakat uyum sağlayamamak ve entegre olamamak söylemlerinin ardında, karşılaşılan iki kültürden birinin diğerinden daha değersiz olduğu; bu nedenle değersiz olanın yeterli gelişmeyi sağlayamayacağı görüşü yer aldığında, uyum sözcüğü de ayrımcılık ile sonuçlanabilir. Bu tür bir ayrımcılık, eksik politikaların üstünü örten ve suçu tek tarafa yükleyen bir boyuta gelebilir.[39]

Türklerin Almanya'daki hikayesi de Alman hükümetinin politikaları doğrultusunda entegrasyon, uyum, çokkültürlülük vb. tartışmalarıyla birlikte ilerler. Türklerin Almanya'da geçici olduğunun düşünülmesi ve Almanya'nın kendisini bir göç ülkesi olarak görmemesi, Almanya'nın göç politikalarını düzenleme ve uygulamada geç kalması ile sonuçlanmıştır. Bir süre sonra Türkiye'ye döneceklerini düşünen Türk işçiler de bu nedenle hukuki taleplerde bulunmamışlardır. Fakat artık Türkiye'ye dönme fikri özellikle yeni kuşaklarda 1980'li yıllarla birlikte azalınca, toplumsal ve ekonomik ilişkileri düzenleyecek kuralların yokluğu sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar arasında Türklerin entegrasyonuyla ilişkili tartışmalar başı çekmiş; gerekli önlemlerin alınmadığı ve düzenlemelerin olmadığı bir ortamda Türkler sürekli entegre olamamakla suçlanmışlardır. Türkler toplumun ''ötekisi'' olarak daha çok etiketlenmeye başlamıştır.[40]

Misafir işçilerin geri döneceği beklentisi, pek çok Avrupa ülkesinde işçilerin sorunlarının görünmez kalmasıyla sonuçlanırken Almanya'nın bir göç ülkesi olmadığı fikrinin hüküm sürmesi, 1990'lere dek Almanya'nın da etkili kamu politikaları üretmesini geciktirmiştir. Göçmenlerin temsilinin zayıflığından dolayı politik boyuta aktarılamayan meseleler, toplumsal boyutta sivil toplumlar ve dernekler ile çözülmeye çalışılmıştır. [41] 1955-1973 yılları arasındaki göçler konusunda Almanya, misafir işçilerin döneceğini düşündüğünden göç ülkesi olma fikrini gündemine almamıştır. 1973

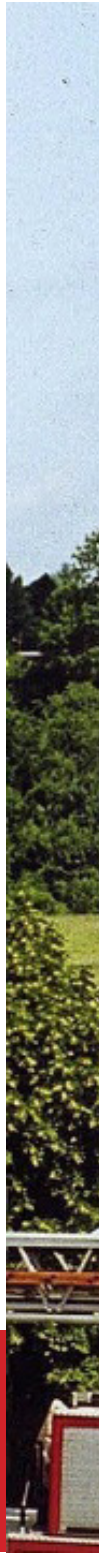

Solingen Katliamı'nın ardından Genç ailesinin evi.

Solingen
DLK 23-12

yılında misafir işçi alımını durdurmasıyla fikirsel olarak bir göç ülkesi olmama kabulünü eyleme dökmüştür. 1980'lerdeki politikalar bir anlamda geri dönmeye teşvik iken 1990'lar, göç meselesini Almanya'nın gündemine yeniden getirmiştir. Bu dönemde proje bazlı ve geçici olarak çalışmaları kurallarla düzenlenmiş yeni misafir işçi kabulleri söz konusu olmuştur. 2000'deki yeşil kart uygulamasıyla vasıflı çalışanları kabul etme yoluna giden Almanya, 2004 Göçmen Anlaşması'yla yeni düzenlemeler gerçekleştirmiştir. 2019 yılında ise (2015 göçmen krizini takiben) Vasıflı Çalışan Göç Eylemi ile yüksek vasıflı çalışanlara yönelmiştir. Böylece 1990'lı yıllarla birlikte Almanya'nın bir göç ülkesi olduğu fikri yerleşmeye başlamış ve bu fikir 2000'li yıllardaki politikaların şekillenmesine etkide bulunmuştur. [42] 1990'lı yıllar, Almanya'nın göç politikalarındaki değişimin başlamasında bir milat olurken aynı zamanda yabancı düşmanlığının da tırmandığı bir dönem olmuştur.

1990'lı yıllarla birlikte artan yabancı düşmanlığının temelinde Alman toplumunda göçler sonrası oluşan çeşitlilik önemli rol oynar. İki Almanya'nın birleşmesinden sonra Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya göçler başlar. 1990'lı yıllarda Yugoslavya'daki çatışmalar Almanya'yı yeniden bir göç güzergâhı haline getirir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda İtalya, Yunanistan, Portekiz, Türkiye ve Yugoslavya gibi ülkelerden kabul edilen misafir işçilerin geri dönmemesi ve kalıcı olmasıyla toplumsal çeşitlilik artar. Özellikle Türk nüfusun sayıca daha fazla olması, 1990'larla birlikte Türkleri aşırı sağcı Almanların hedefi haline getirir.[43] 29 Mayıs 1993 yılındaki Solingen Katliamı, Türklere yönelik saldırılarda sembolik bir anlam taşır. Solingen'de yaşayan Genç ailesinin evi bir gece Neonaziler tarafından yakılır ve beş kişi hayatını kaybeder. Solingen Katliamı'nın öncesinde, 1992 yılında, Mölln'de yine yabancı düşmanlığının eşlik ettiği bir kundaklamada Arslan ailesinden üç kişi hayatını kaybeder. [44] Türklere yönelik ayrımcılığın ve düşmanlığın arka planında kültürel olduğu kadar dini farklılık da önemli bir rol oynar. 1980'li yıllarla birlikte başlayan uyum tartışmalarında söz konusu farklılıkları nedeniyle Türklerin Alman toplumuna uyum sağlayamayacakları argümanı kamuoyunda ağır basmaya başlar. Farklılıklara duyulan korku, Türklerin ülkelerine geri dönmeleri talebine dönüşür. Bu bakış açısı siyasette de yansımalarını gösterir; değişen hükümetlerin kimileri (örneğin Hristiyan demokratlar) Türklerin geri dönmesini desteklerken kimileri de (örneğin sosyal demokratlar) bu fikre mesafeli durur. [45] Dini farklılık özellikle 11 Eylül 2001 sonrasında güvenlik söylemiyle eşleşerek ayrımcılık ve yabancı düşmanlığının ana konusu haline gelir. Çokkültürlü yaşama yönelik tüm olumlamalar, Müslümanlar söz konusu olduğunda duraksamaya başlar. [46] Dolayısıyla 2000'li yıllarda da ayrımcılığın şiddete dönüştüğü eylemler devam eder. Özellikle 2000–2007 yılları arasında Nasyonal Sosyalist Yeraltı (NSU) terör örgütünün işlediği cinayetlerde hayatını kaybeden on kişiden sekizi Türk›tür. Örgüt bunun dışında iki bombalı saldırı ve on beş banka soygununa karışmış; uzun yıllar kendini saklayan örgütten 2011 yılında haberdar olunmuştur. Cinayetler sadece yabancılarla sınırlı kalmamış; aşırı sağa tepkisini gösteren Kassel Valisi Walter Lübcke de örgütün saldırıları sonucu hayatını kaybetmiştir. [47]

Geç kalmış politikalara rağmen, Alman devleti bugün tüm bu sorunlara çözüm bulma ve çokkültürlü yaşamın toplumsal tabanda karşılık bulması çabasındadır; bu doğrultuda tarihsel süreçte oldukça olumlu adımlar atmıştır. Bu adımlardan ilki bir zamanlar göçmenlerin geri dönecekleri düşüncesi ve beklentisiyle ele alınmayan hukuki adımlar ve düzenlemelere yöneliktir. Göçmen ülkesi olma fikri kabul gördükçe, göçmen politikaları göçmenlere vatandaşlık haklarının verilmesiyle tamamlanmıştır. İlk önemli gelişme 1991 tarihli Yabancılar Yasası'dır. Bu yasa, 1993 yılında vatandaşlığa geçiş kriterlerini genişletilecek şekilde

yeniden düzenlenmiştir. 1999 yılındaki düzenlemelerle birlikte Almanya'nın artık çokkültürlü bir ülke konumunda olduğu resmiyet kazanmaya başlamıştır. [48] Böylece misafir işçilerin artık misafir olmadıkları anlaşıldığında Avrupa (dolayısıyla Almanya), ABD ve Kanada'nın göçlerle kurulmuş bir ülke olmalarından ötürü alışkın oldukları çokkültürlülük meselesi ile tanışmıştır. [49] Diğer bir deyişle, başından beri içinde olduğu meseleyi artık kabul ederek resmi bir çerçeveye kavuşturmuştur. Bu doğrultuda Almanya, 18 Ağustos 2006'da Genel Eşit Muamele Yasası'nı yürürlüğe koymuştur. Bu yasa ile hem işe alım ve işyerinde eşitliği sağlamak adına iş hukukunu hem de gündelik hayatın akışı içinde eşitliği sağlamak adına medeni hukuku çevreleyen bir düzenleme yapılmıştır. Böylelikle, Almanya hukuk sistemi, AB'nin eşitlik konusundaki prensipleri doğrultusunda güncellenmiştir. [50] Yine göçmenlere yönelik nefret söylemlerini engellemek adına 1 Ekim 2017'de Ağ İcra Yasası (Netzwerkdurchsetzungsgesetz) uygulamaya konmuştur. Böylece kullanıcı/üye sayısı fazla olan ağlarda ayrımcılık ve nefret söylemi içermesi nedeniyle "hukuksuz içerik" kapsamına giren paylaşımlar kısa sürede silinmiştir. [51]

Ayrımcılıkla ve yabancı düşmanlığıyla mücadelede atılan bir diğer adım devlete bağlı kurumların oluşturulmasıdır. Uygulamaya konulan yasaların pratikte daha iyi karşılık bulması adına Federal Anti-Ayrımcılık Bürosu kurulmuştur. Büro kendini "gündelik hayatta ve işte eşit muameleyi yaygınlaştıran bağımsız federal büro" olarak tanımlamaktadır. Ayrımcılığa uğrayanlara danışmanlık hizmeti sunmakla birlikte araştırma sonuçlarını analiz ederek ayrımcılıkla mücadele etmek için çalışmalar yapmakta; Alman hükümetine ayrımcılık konulu raporlar sunmaktadırlar. [52] Özellikle bu büro aracılığıyla Alman devletinin yürüttüğü mücadele, Avrupa Birliği tarafından da takip edilmektedir. Avrupa Birliği Konseyi'nin kurduğu Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (The European Commission against Racism and Intolerance – ECRI), beş yılda bir yayımladığı ülke raporlarındaki 2019 yılı tespitlerinde Almanya'da Federal Anti-Ayrımcılık Bürosu'nun güçlendirilmesini önermektedir. Bu öneriyle birlikte ayrımcılığa uğrayanlara yasal desteklerin sunulması, polis teşkilatı aracılığıyla aşırı sağ eylemlerin engellenmesi, kamu kurumlarının toplumla iş birliği içinde olması, öğretmenlerin çokkültürlü sınıfları

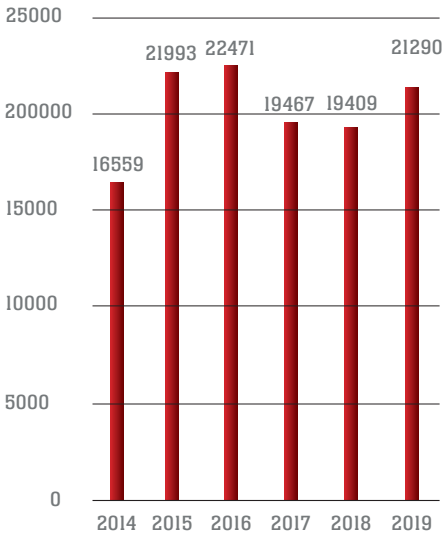

Grafik 1: *Aşırı Sağcı Kriminal Saldırılar*

Kaynak: "Statista: Number of Politically Motivated Criminal Offences and Acts of Violence With a Right-Wing Extremist Background in Germany From 2009 to 2019"

ile iletişimi sağlayabilmek için eğitim almaları vb. önerilerde de bulunulmaktadır. Ayrıca 2015 yılında çok sayıda göçmenin ülkeye kabul edilmesi ve nefret söylemi noktasında çeşitli önlemlerin alınması, pozitif adımlar olarak görülmektedir.
53 Böylece mücadele yalnızca Alman hükümetlerinin inisiyatifleriyle değil AB ile yasal uyumun sağlanması noktasında da desteklenmektedir. Almanya'nın çabaları AB tarafından takdir edilmekle birlikte bu çabaların artırılması ve güçlendirilmesine yönelik öneriler yer almaktadır.

Olumlu gelişmelere rağmen göçmenlere ve yabancılara yönelik saldırılar tamamen engellenmiş durumda değildir. Almanya'da "aşırı sağcı kriminal saldırı" sayısı 2014 yılında 16.559 iken 2015 yılında 21.993'e yükselmiştir. 2016 yılında daha da yükselerek 22.471'e ulaşmıştır. 2017 (19.467) ve 2018 (19.409) yıllarında bir miktar düşüş gözlense de 2019 yılı itibariyle yine yirmi binli sayılara (21.290) yükseliş yaşanmıştır. 54 Kriminal anlamda bir saldırıyla sonuçlanmasa dahi ayrımcılık yaygın bir şekilde devam etmektedir. Federal Ayrımcılıkla Mücadele Dairesi'nin yayınladığı, 2011 yılında Batı Almanya Rhein-Ruhr bölgesinde %76,8'i göçmen arka planına sahip 9.200 kişiyle yürütülen çalışmanın sonuçları da göstermektedir ki çeşitlilik toplumsal tabanda karşılık bulmakta zorlanmaktadır. Karşılaşılan ayrımcılık kendisini çoğunlukla iş bulma süreçlerinde,

Ayrımcılık *en çok*

iş bulma süreçlerinde,
ev kiralamada,
eğitimde,
kamu kurumlarında
kendini gösteriyor.

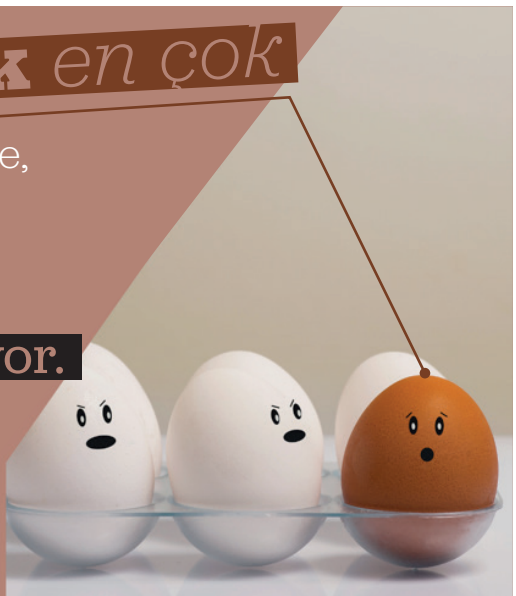

ev kiralamada, eğitimde ve kamu kurumlarında göstermektedir. Göç geçmişine sahip katılımcıların %41,9'u son bir yıl içinde ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ayrımcılığa uğradığını belirten gruplar Türk kökenli katılımcılar ile Afrika, Asya ve Latin Amerika kökenli katılımcılardır. [55]

Eylül 2020 verilerine göre Almanya'da 60.6 milyon Alman göç geçmişine sahip değilken 11.1 milyon Alman, göç geçmişine sahiptir [56]. Bu durum, basitçe, Almanya'da yaklaşık her yedi kişiden birinin göç hikâyesi olduğunu göstermektedir. Saldırıların ve ayrımcılığın devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda, bu durum aynı zamanda Almanya'da yaşayan her yedi kişiden birinin bu olumsuz deneyimlere maruz kalabileceği anlamına gelmektedir. Türklerin sayısal üstünlükleri ve dinsel farklılıkları, onları bu olumsuz deneyimlere daha açık hale getirmektedir. Fakat ayrımcılığın 2016 yılı itibarıyla Almanya'ya sığınan mültecilere yöneldiğini gözlemlemek mümkündür. Mültecilerle yapılan yüz yüze görüşmeler göstermiştir ki ayrımcılık, mültecilerde olumsuz duygulara (üzüntü ve öfke gibi) neden olmakta ve onların gündelik hayata katılmalarını zorlaştırmaktadır. [57] Gündelik hayata katılımın zorlaşması ise uyum tartışmalarını yeniden gündeme getirmekte; uyumun mümkün olmadığı söylemi ayrımcılığa yol açmakta ve kısır döngü böylece devam etmektedir. Yine de tüm bu sorunlar ve onlarla baş etme stratejileri, önyargıların yumuşadığı ve farklılıkların birlikte var olduğu bir ortamda zenginlikler de sunabilmektedir.

Yenilikler ve Yaratıcı Birliktelikler

Almanya'daki Türk nüfusun artması, Türkiye'yi

Berlin'de Türk nüfusun en yoğun olduğu semtlerden Kreuzberg Kottbusser Tor - Berlin.

Orta Ölçekli İşletmeler Birliği Festivali, 2017.

sınır komşusu olmayan bir ülke ile yakın ilişkiler kurmaya itmiş; 1961 yılı ile farklı bir boyuta taşınan ilişkiler –başta ekonomik amaçlar ağır bassa da– her iki ülkeyi ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal boyutlarıyla sorunlarla olduğu kadar yeniliklerle de karşı karşıya getirmiştir. [58] Göç etme eylemi ve bu eylemi Almanya'daki Türklerin tecrübe edişleri, farklılıklar yanında bu farklılıkların etkileşimlerini ve sentezlerini de ortaya çıkarmıştır. Göçmenlerin yola çıkmaya ve göç etmeye karar verme anlarından geldikleri noktaya dek tüm serüvenleri çeşitli etkileşimlerle doludur. Daha iyi koşullarda yaşamak için karşılaştıkları sorunlar ve bunların üstesinden gelmeleri, Alman kültürü ile Türk kültürünü karşılaştırmaları ve her ikisinin iyi yönlerini bir araya getirmeleri, Alman toplumunun çokkültürlü bir yaşamı deneyimlemesini sağlamaları gibi durumlar, farklılıkların hem bir arada yaşamasına hem de yeni kültürlerin ortaya çıkmasına uygun koşulları oluşturmuştur. [59]

Yeniliklerin ortaya çıkması, bir yandan gidilen ülkede kendi kimliğini korumaya yönelik mekanların (ev, iş yeri, ibadethane vb.) düzenlenmesi ve kimliğin korunması ile ilişkili olurken bir yandan da entegrasyon ile içinde yaşanılan toplumun bir parçası olabilmeyi; ikisini aynı anda başarabilmeyi gerektirmektedir. [60] Almanya'daki Türk varlığının hikâyesi, tam anlamıyla bu başarının hikâyesidir. Örneğin, Berlin'de zamanla "Küçük İstanbul" olarak anılacak olan Kreuzberg'e yerleşen Türk göçmenlerin diğer göçmenlerden daha farklı bir deneyimi olacaktır. Bu deneyim, Berlin Duvarı'nın hemen yanında Soğuk Savaş'ın doğrudan hissedilmesiyle ilgilidir. Türkler, bu ortam içinde, Soğuk Savaş'ın izlerini taşıyan hasarlı binalara yerleşirler; inşaat sektöründe çalışmalarının yardımıyla bu evleri tamir ederek ve kendi kültürleri doğrultusunda dönüştürerek (evlerin içine banyo ekleyerek) yeni bir yaşam merkezi oluştururlar. [61] Bir diğer örnek ise mutfak kültürlerinin etkileşimidir. Döner, yeni soslarla birlikte zamanla Almanların damak tadına hitap eden bir şekil alır. Almanların meşhur salam ve sosisleri ise Türk dükkânlarında "helal" sertifikası ile domuz eti karıştırılmadan üretilmiş şekilleriyle satılmaya başlar. [62] İki ülke arasındaki yakın ilişkiler ve Almanya'da Türklerin yerleşik hale gelmesi, zamanla Türk–Alman evliliklerinin sayısını arttırır ve bu durum, yeni vatandaşlık türleri ve algılarının ortaya çıkmasına neden olur. [63] Çifte vatandaşlık imkânı aile ve kültür

yapılarını yeniden şekillendirir; tek bir kimlik yerine birden fazla kültüre ve kimliğe aitlik ortaya çıkar. Bu yeni durum, hem ulusların hem ulusüstü kuruluşların etkisiyle çok boyutlu düzenlemelerle el ele gider. [64] Artık iki kültürün etkileşiminin başka kültürlerle karşılaştığı dünyalar vardır.

İki kültürü birlikte yaşamak, "ikili diasporik bilinçlerin" oluşmasına neden olur. Küreselleşmenin de etkisiyle yerelde iki kültürün biçimlendirdiği yaşamlar ve kimlikler, iletişim ve ulaşım olanaklarının katkısıyla daha geniş kültürlerle etkileşime girme imkânı bulur. Bununla birlikte ana vatanla futbol takımları ve dinlenilen müzik türleri üzerinden bağlantılar ve ortaklıklar kurulmakta; ana vatana bağlılık da bu gibi çeşitli gruplar üzerinden devam etmektedir. [65] Bu nedenle günümüzde Türkiye'deki sanatsal faaliyetler (konserler, film gösterimleri vb.) aynı zamanda Almanya'da da gerçekleşmekte; Almanya doğumlu Türk sanatçılar Türkiye'deki etkinlikler yer almakta, yine Almanya doğumlu Türk girişimciler Türkiye'de girişimlerine devam etmektedir. Emekliler ise vakitlerinin bir kısmını Türkiye'de geçirirken bir kısmını Almanya'da geçirmektedirler. [66] İki ülkedeki yaşam o kadar iç içe geçmektedir ki 2006 Dünya Kupası döneminde Türklerin Alman Bayrağı'nın yukarıdan aşağıya sırasıyla yatay siyah, kırmızı ve sarı renklerinden ortadaki kırmızı rengin merkezine yerleştirdikleri beyaz ay ve yıldız, Almanya'daki Türklerin sembolü haline gelmiştir. Bayrağın ilk tasarımı, Hamburg'da Etnografya Müzesi'nde yer almaktadır. [67]

1961 yılındaki İşgücü Anlaşması ekonomik zemini olan bir anlaşma olarak Almanya'ya büyük katkılar sağlamıştır. Bu nedenle, anlaşmanın 60. yılı Almanya için de anılmaya değer görülmektedir. Bu amaçla Ruhr Müzesi tarafından Essen'deki UNESCO Kültür Mirası salonunda bir fotoğraf sergisi düzenlenmiştir. Serginin teması "Biz Buralıyız" olmuştur. Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı uluslararası kültür politikalarından sorumlu devlet bakanı Michelle Müntefering, açılış konuşmasında "Bu bizim hikâyemizdir, Onlar artık buralı. Onlar olmasaydı Almanya'nın ekonomik mucizesi de gerçekleşemezdi" demiştir [68]. Misafir işçilerin geri dönmeleri beklendiğinden gerekli görülmeyen göçmen politikaları, sosyal sorunları beraberinde getirse de Türkler Almanya'da, sırasıyla, *Gastarbeiter* (misafir işçi), *Ausländische Arbeitnehmer* (yabancı işçi), *Einwanderer* (göçmen) ve *Ausländische Mitbürger* (yabancı vatandaşlar) olarak anılmıştır. [69] Artık Almanya'daki Türkler, Avro-Türklerin (*Euro-Turks*) önemli bir bölümünü oluşturan AB vatandaşlarıdır. [70] Katkıları ekonomiyle sınırlı olmanın ötesine geçmiş; pek çok Türk edebiyat, sinema, futbol, müzik, resim, fotoğraf, akademi, iş dünyası vb. alanlarda iki kültürü yaratıcı bir biçimde bir araya getirerek çok sayıda başarıya imza atmış; bu başarıları uluslararası alana taşımışlardır. Aynı zamanda Türkiye ile bağlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. .

Fakat göç ve göçmen konusu, önümüzdeki yıllarda hem Almanya'nın hem de Almanya'daki Türklerin gündeminde kalmaya devam edecek gibi görünmektedir. 2021 yılında Almanya'da devletsiz, Alman vatandaşlığı kesinleşmemiş, anne ve babasından en az biri yabancı olan yabancıların toplam sayısı

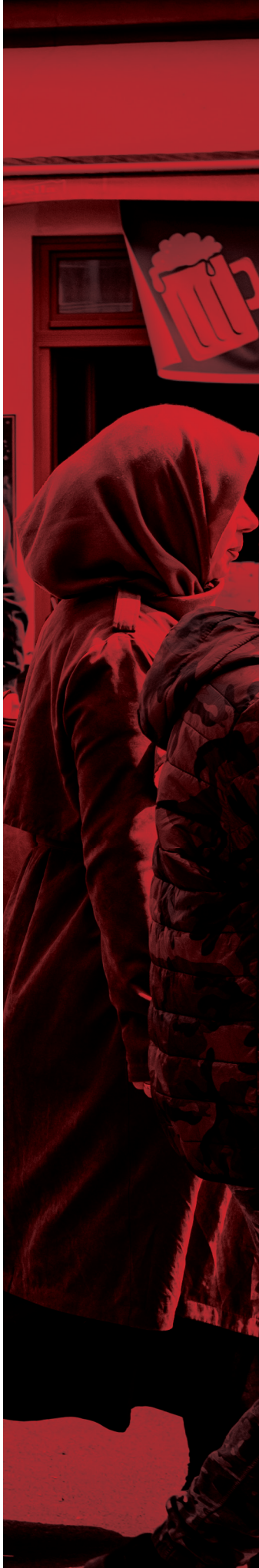

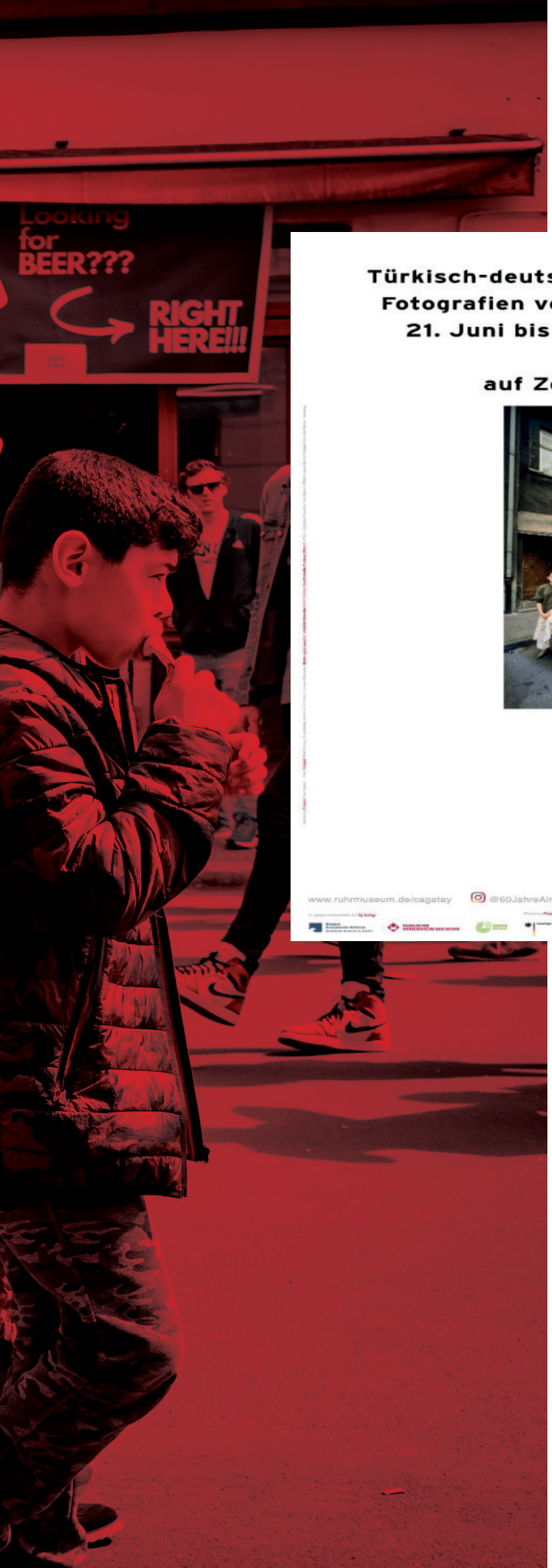

11.43 milyondur. [71] Bu yabancılar arasında en büyük grubu 2020 yılı itibarıyla 1.461.910 kişi ile Türkler; ikinci grubu, 866.690 kişi ile Polonyalılar; üçüncü grubu ise 818.460 kişi ile Suriyeliler oluşturmaktadır. [72] 2020'li yıllar, geçmişte yapıldığı gibi sorunların çözümlerine geç kalmadan, oldukça eskiye dayanan Türkiye–Almanya ilişkilerini geleceğe taşımalı, Türk misafir işçilerin tecrübeleri her iki tarafın etkin katılımıyla yeni göç dalgalarının yarattığı sorunların çözümünde kullanılarak büyük göç tarihinde yerini almalıdır.

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

ALMANYA TÜRK DİASPORASININ TOPLUMSAL YAPISI

ALMANYA TÜRK DİASPORASININ TOPLUMSAL YAPISI*

Türkler ile Almanlar arasındaki münasebetler 1960'lardan itibaren Almanya'ya yönelen işçi göçlerinden çok daha önce başlamıştır. Almanların ilk Müslümanlarla teması Kurtuba Emiri tarafından sürgün edilen Saragosa Valisi Süleyman el-Arabi'nin 777 yılında Büyük Karl (Karl der Große) tarafından kabul edilmesiyle gerçekleşmiştir. Müslümanlar ile ilk temas Endülüs Emevileri üzerinden olsa da, Almanların Türklerle toplu halde karşılaşması 11. yüzyıldan itibaren Haçlı Seferleri ve diğer savaşlar üzerinden Anadolu topraklarında gerçekleşmiştir. Savaş alanlarındaki karşılaşmalar ve savaş esirleri üzerinden kültürlerin karşılaşması yanında ilk diplomatik ilişkiler 1532 yılında Alman elçilerin İstanbul'a gelmesiyle başlamış, 1763 yılında Resmet Ahmet Efendi'nin Osmanlı Devleti'nin ilk resmi

* Dr. Öğr. Üyesi Soner Tauscher, Sakarya Üniversitesi, Diaspora Araştırmaları Merkezi, sonert@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1837-5831

Berlin Şehitlik Camii.

elçisi olarak Berlin'e gönderilmesiyle derinleşmiştir. Üçüncü Osmanlı elçisi Ali Aziz Efendi'nin 1798 yılında Berlin'de ölümü üzerine Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm tarafından mezarlık için bir arazi (Berlin Columbiadamm) verilmiştir. [73] 1804 yılında Berlin maslahatgüzarı Muhammed Esad Efendi'nin de naaşı vefatının ardından bu araziye defnedilmiştir. Böylelikle bu arazi Türk Mezarlığı olarak işlev görmeye başlamış ve üzerine Berlin Türk Şehitliği Camii (1780–1785) inşa edilmiştir. 1866'da Columbidamm 128'deki yeni yerine nakledilen mezarlıkta Berlin Şehitlik Camii bulunmaktadır.[74]

Almanya'da Türk ve Müslüman varlığı daha sonraki yıllarda, özellikle 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, hem meslek edinme ve yüksek tahsil için eğitim alanında gelenler hem de Birinci Dünya Savaşı münasebetiyle giderek artmıştır. Batılılaşma hareketleri ve askeri modernleşmesi bağlamında binlerce Osmanlı vatandaşı Almanya'da eğitim almıştır. Bu tarihlerden sonra da kendi girişimleriyle Almanya'ya eğitim almaya ya da ticari faaliyette bulunmaya giden birçok Türk vatandaşı bulunmakla beraber bunların hem kalış süreleri hem de sayıları ne bir toplumsallık ne de bir diaspora oluşturmaya yeterli değildir. Almanya'da bir Türk toplumundan ve günümüzde bir Türk diasporasından söz edebileceğimiz sosyal yapının kuruluş aşamasını Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Devleti arasında 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan ve resmi adıyla "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Türk İşçilerinin Almanya'da İşe Yerleştirilmelerine Dair Anlaşma" oluşturmaktadır. Bu anlaşma ile Türkiye'den yoğun iş gücü alımı yapan Almanya işçi alımlarını 1973–1974 döneminde sonlandırmıştır. Ancak bu durum Almanya'ya gelen Türk göçünü durdurmamıştır. Yasadışı yollarla gelenler bir tarafa bırakıldığında, Türkiye'den Almanya'ya göç 1970'lerde öncelikle aile birleşimi ve evlilikler yoluyla devam etmiştir. Bunun yanında eğitim amacıyla Almanya'ya gelenler olduğu gibi 70'lerin sonu 80'lerin başında yoğun olarak siyasi sebeplerle Almanya'ya göç eden yoğun bir Türk vatandaşı kitlesi olmuştur. 90'lardan itibaren giderek azalan göç etme eğilimi ile birlikte Almanya'da dünyaya gelen ve yetişen yeni nesiller Almanya Türk diasporasını oluşturmaya başlamıştır. 2021 yılına gelindiğinde artık misafir/konuk işçi toplumsallığı yerini Türk diasporasına bırakmıştır.

ALMANYA
TÜRK
DİASPORASI
ATLASI

"Eşim Almanya'ya gidiyorum dediğinde hiç ses etmedim. Adını ilk defa duyuyordum. Yolculuk trenle üç gün sürüyor dediği o an anladım. Demek benden bu kadar uzağa gidiyordu. "

11. Peron, Gökhan Duman, s. 11

Almanya Türk diasporasının günümüz toplumsal yapısını anlamak için 1960'lardan itibaren yaşanan göçe ve göçün ortaya çıkardığı sosyolojik düzene bakmak gerekmektedir.

Türkiye'den Almanya'ya Gelişen Göç

Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya arasında 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan İşgücü Anlaşması Almanya Türk diasporasının oluşması bakımından başlangıç kabul edilse de Türklerin Almanya'ya çalışma amaçlı göçü 1950'lerden itibaren yoğun olarak başlamıştır. 1961 Anayasası öncesi vatandaşların pasaport almada yaşadıkları güçlüklere rağmen Almanya'da bulunan bir tanıdık aracılığıyla alınan bir ''davet mektubu'' sayesinde Almanya'ya gitmek mümkün oluyor ve kaçak olarak çalışma imkânı doğuyordu. Almanya'da 1950'li yıllardaki Türk işçilerinin sayısı 80 bin ila 100 bin arasında tahmin edilmektedir. Bu dönemdeki azımsanmayacak sayıdaki düzensiz göçü ve kaçak çalışmayı düzenlemek adına iki devlet arasında iş gücü anlaşması imzalanmıştır [75]. İlk olarak Almanya ile imzalanan bu anlaşmaları Avustralya, Avusturya, Belçika, Endonezya, Fransa, Hollanda, İsveç gibi ülkeler izleyecektir. Tüm bu ülkelerin içerisinde tarihsel yakınlığın da doğurduğu bir durum olarak Türklerin en yoğun olarak göç ettikleri ülke Almanya olmuştur.

Birinci Nesil 1961–1973

Türkiye ile Almanya arasındaki tarihsel münasebetler her ne kadar yüzlerce yıl öncesine dayansa da sıradan Türk insanı için Almanya ya etraftan duyulan hikâyelerin zihinlerde canlandırdığı kurgulardan ibaretti ya da hiç bilinmeyen bir ülkeydi. Türk vatandaşlarını bu bilinmeyen ülkeye göçe iten birincil sebep ekonomik durumdu. Türkiye'de 1950'den itibaren başlayan çok partili hayat ve ekonomik dönüşüm iç göçü hızlandırdığı gibi dış göçü de beraberinde getirmiştir. İlk başta, 1961 yılında gidenlerin %68,6'sı İstanbul, %11,5'i Ankara ve %14,1'i Zonguldak gibi batıdan ve büyük şehirlerden göç edenlerden oluşurken tarımda makineleşmenin yaygınlaşmasıyla ve 1963 yılında İstanbul'un yanında Ankara'da da Alman İrtibat Bürosu'nun kurulmasıyla göçmen dağılımı Anadolu'nun her kesimine doğru

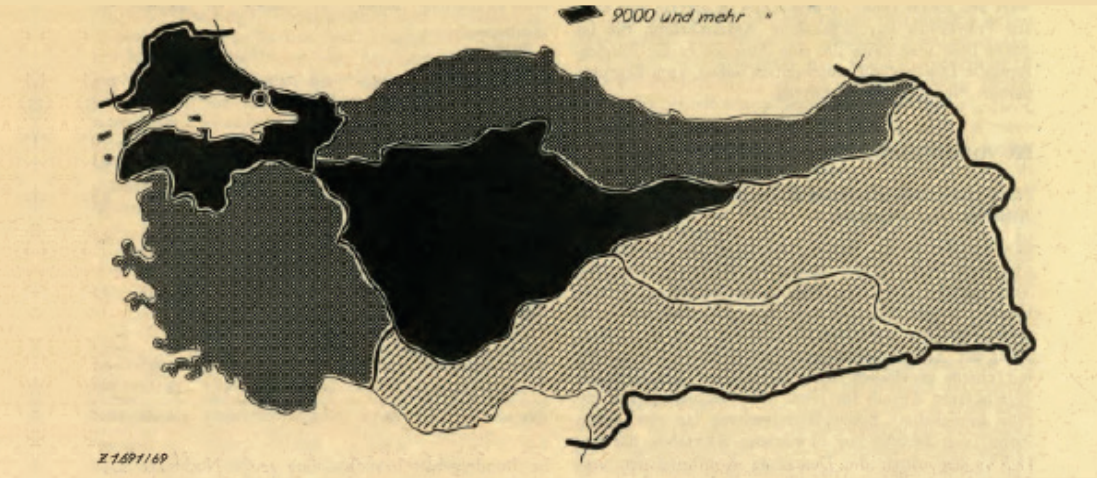

Federal Almanya İş Kurumu'na göre Türkiye'nin bölgeleri (1968).

genişlemiştir [76]. 1968 yılında Almanya'ya kabul edilen işçilerin %24'ü İstanbul ve Trakya çevresinden, %23'ü Ankara ve Orta Anadolu'dan, %14,4'ü Kuzey Anadolu'dan, %19,7'si Batı Anadolu, %9,9'u Doğu ve %9'u Güney Anadolu'dan gelmekteydi [77]. Federal Almanya İş Kurumu her yıl yayınladığı istatistik yıllıklarında aldığı iş gücünün

Tablo 1: *1961-1974 Yılları Arası İş ve İşçi Bulma Kurumu Tarafından Yurt dışına Gönderilen Türk Vatandaşları Sayısı*

Yıllar	Almanya		Avustralya		Avusturya		Belçika		Fransa		Hollanda	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1961	1430	46	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1962	10493	532	-	-	160	-	-	-	-	-	-	-
1963	20.908	2.528	-	-	901	36	5.605	-	63	-	251	-
1964	50.818	4.084	-	-	1.384	50	6.651	-	25	-	2.950	8
1965	34456	11.116	-	-	1.937	36	1.661	-	-	-	2.178	3
1966	22.865	9.715	-	-	435	34	-	-	-	-	1.207	1
1967	3.715	3484	-	-	1.031	12	-	-	-	-	48	-
1968	30.099	11.310	106	1	668	5	-	-	-	-	874	1
1969	77472	20.670	962	8	918	55	-	-	184	7	3404	-
1970	76.556	20.380	1.172	14	10.511	111	430	1	8.992	44	4.840	3
1971	52.162	13.522	833	46	4.285	335	578	5	7856	41	4.790	63
1972	48.911	16.964	478	162	3.291	1.181	111	2	10.572	38	670	74
1973	79.526	24.267	659	227	4.943	2.140	256	9	17467	77	1.980	14
1974	1.187	41	736	402	1.939	562	539	16	10.544	33	1487	16
	510.598	138.659	4.946	860	32403	4.557	15.831	33	55.703	240	24.679	183
Toplam	649.257		5.806		36.960		15.864		55.943		24.862	

Kaynak: 1978 İstatistik Yıllığı, (Ankara: İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü Yayın No. 142, 1980).

niteliğine ve niceliğine göre Türkiye'yi ve diğer ülkeleri farklı coğrafi bölgelere ayırabiliyordu. Almanya'ya giden Türk işçilerinin yaklaşık %40'ı vasıflı ya da deneyimli işçilerden oluşuyordu.

Almanya ilk dönemde demir ve çelik sanayi, maden işletmeleri ve inşaat işlerinde çalışacak nitelikli eleman ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. 1961 yılından göçmen alımının durdurulduğu 1973 yılına kadar Alman İrtibat Bürosuna 2.3 milyondan fazla başvuru yapılmış bunların 650 bin kadarı kabul almıştır. Yıllık olarak Almanya'ya giden göçmen sayısı 80 binlere yaklaşırken, 1973 yılından itibaren alımların durmasıyla birlikte bu sayı binlere kadar gerilemiştir. Türkiye ile Avrupa devletleri arasında benzer iş gücü anlaşmaları yapılmakla beraber Tablo 1'de de görüldüğü üzere Türk vatandaşlarının en çok gittiği ülke Almanya olmuştur. Ancak Almanya, ilk nesil Türk vatandaşlarını kabul ederken onlara sadece birer kol gücü olarak bakmış buna mukabil olarak İtalya'dan, Yunanistan'dan, İspanya'dan gelen diğer işçilere tanıdığı aile birleşimi hakkını Türklere tanımamıştır. Benzer durum ekonomik sıkıntılar ve döviz yokluğu bulunan Türkiye için de geçerli olmuştur. Almanya'ya gönderilen göçmen işçilerin daimî olacakları düşünülmediğinden yeterli bir dil eğitimi ve oryantasyon verilmeden Türk vatandaşları hem teknolojik hem kültürel hem de inanç bakımından kendilerininkinden çok farklı bir ülkeye dalgalar halinde gönderilmişlerdir. Alman İrtibat Bürosu memurları ve doktorları başvurusunu yapan Türk vatandaşlarından her türlü sağlık kontrolünü talep edip, ağzında eksik ya da çürük dişi olanı dahi konuk işçi olarak kabul etmemiştir. Almanya'da işçi olmaya kabul edilenlerin gidecekleri şehirler, kendilerini orada karşılayacaklar ve çalışacakları işyerleri önceden belirlenmiştir. Yanlarına verilen 89,5 Alman markı [78] yollukla Sirkeci Garı'ndan gönderilen göçmen işçilere garda memurlar Almanya'da nasıl davranmaları, yaşamaları ve günlük hijyenlerini nasıl yapmaları gerektiğine kadar öğütler vermişlerdir. Adap kurallarına varıncaya kadar birçok öğüdü içeren bu broşürlerin yanında Türk işçisinin Almanya'da yaşamını ve uyumunu kolaylaştıracak konulara dair bilgilendirmeler maalesef eksik kalmıştır.

İşçilerin kendilerinin ya da ailelerinin eğitiminin, kültürel faaliyetlerinin, gıda ihtiyaçlarını nasıl temin edeceklerinin düşünülmemesinin yanında günlük

Akşam Gazetesi, 26 Eylül 1963.

BÜYÜK GÖÇ

PASAPORT İŞLERİNDE ÇOK DİKKATLİ OLMAK LÂZIM

Almanlar, alacakları işçinin sağlığına çok dikkat ederler

Müracaat edenlerin yüzde 12'si hastalıklı görüldüğünden Almanya'ya gidemediler

Celâlettin ÇETİN

NELER GÖTÜRÜLEBİLİR

PASAPORT VE VİZE İŞLEMLERİ

ALMANYA'YA GİDEN İŞÇİLERE ÖĞÜTLER

ARKADAŞ!

TEMİZ OL

- Sık sık yıkan.
- Saçlarını daima taranmış ve muntazam tut.
- Her gün sakal tıraşı ol.
- Tırnaklarını haftada en az bir defa kes.
- Temiz giyin. Elbisende, yırtık ve sökük olmasın.
- Ayakkabılarını sık sık boyat.

CİDDİ ve NAZİK OL

- Bağırarak konuşma. Türk'e yakışan güler yüz ve tatlı dildir.
- Uçak, otobüs, lokanta gibi umumi yerlerde kimseyi rahatsız etme.
- Trafik kurallarına çok dikkat et.
- Yemeği yerine göre bıçak, çatal, kaşık kullanarak ye.
- Yemek suyuna ekmeğini banma. Ağzını şapırdatma. Lokmayı dudaklarını kapatarak çiğne. Masaya abanma, dirsek dayama. Bileğinden yukarısını masaya değdirme.
- Sana yardım edene teşekkür et. İnsanlara selam ver.
- Haksız muamele karşısında hakkını ara. Fakat kavga gürültü çıkarma.

DOSDOĞRU OL

- Yalan söyleme.
- Harama el sürme.
- Kadınlara sarkıntılık etme.
- Verdiğin sözü tut.
- İşe zamanında git.
- Kanunlara riayet et.

İŞ VE İŞÇİ

ONURLU OL

- Para biriktireceğim diye gerektiğinden aşağı bir şekilde yaşama
- Kimseden öteberi isteme. Muhtaç olsan da belli etme.
- Kendine başkalarını acındırma.
- Parayla olacak işleri parasız yapmağa kalkışma.
- Cimrilik etme.
- Kışkırtıcılara sırtını çevir.

AİLENİ, EVİNİ UNUTMA

- Evine muntazam mektup yaz, merak ettirme.
- Sıkıntılarını ailene yazma.
- Tutumlu ol. Paranı sokağa atma. Artırabildiğini evine gönder.

SAĞLIĞINI KORU

- Kendine iyi bak.
- Sarhoş olma.
- Uyku saatinde uyu.
- Uçkuruna sahip ol.

ZEKANI İYİ KULLAN

- İşini çabuk öğren ve en iyi şekilde yap.
- Bilmediğini sormaktan çekinme.
- Dikkatsizlik edip işinde malzeme zayiatına sebep olma.
- Tembellik etme. Verilen işi tam zamanında noksansız bitir.
- Boş ver diyene uyma.
- İşyerinde idarecilere, ustalara saygı göster.

YOLUN
VE
BAHTIN
AÇIK OLSUN

BAYRAĞINI DÜŞÜN

- Yabancı ilde yapacağın iyi iş de kötü iş de şahsına yüklenmez. Türklüğe ait olur.
- Bayrağının şerefini hatırından çıkarma. Rengini atalarının dökülen kanından aldığını unutma.
- Dinden imandan ayrılma.

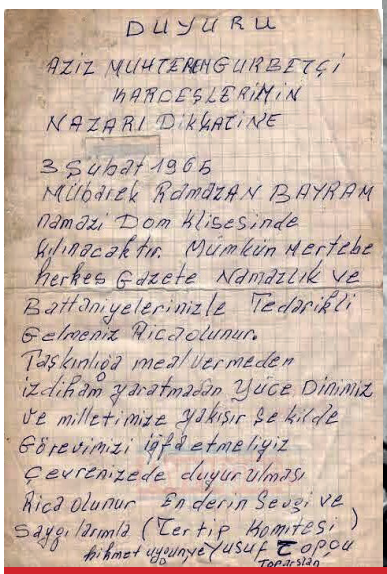

DUYURU

AZİZ MUHTEREM GURBETÇİ
KARDEŞLERİMİN
NAZARI DİKKATİNE

3 Şubat 1965
Mübarek Ramazan BAYRAM
namazı Dom Klisesinde
kılınacaktır. Mümkün Mertebe
herkes Gazete Namazlık ve
Battaniyelerinizle Tedarikli
Gelmeniz Rica olunur.
Taşkınlığa meal vermeden
izdiham yaratmadan Yüce Dinimiz
ve milletimize yakışır şekilde
Görevimizi ifa etmeliyiz
Çevrenizede duyurulması
Rica olunur En derin Sevgi ve
Saygılarımla (Tertip Komitesi)
hikmet uygun ve Yusuf Topçu
Toparslan

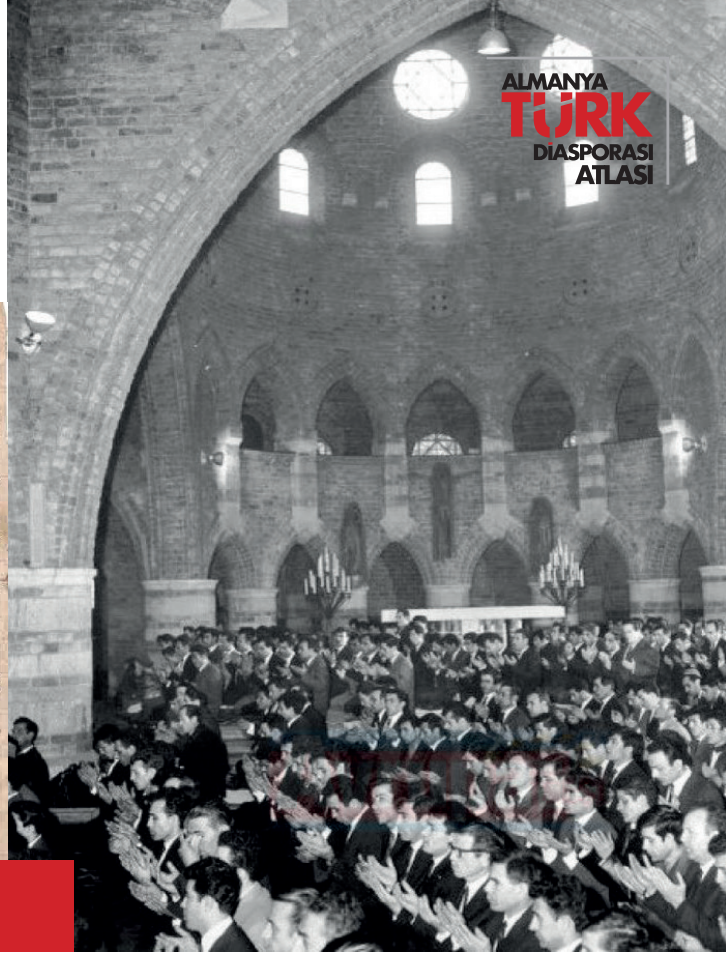

Köln Katedrali'nde Bayram Namazı, 1965.

ibadetlerinde ya da bayramlarda ihtiyaç duyacakları ibadethanelere yönelik bir hazırlık da yapılmamıştır. İlk giden nesil günlük ibadetlerini, cuma ve bayram namazlarını derme çatma yatakhanelerde, tren vagonlarında hatta izin verildiğinde kiliselerde yerine getirmek mecburiyetinde kalmıştır. Öyle ki 1965 senesinde Ramazan Bayramı'nda bayram namazını kılmak için yer bulamayan Türk işçiler, ünlü Köln Katedrali yetkilileriyle görüşerek yaklaşık 700 kişilik bir cemaatle namazlarını eda etmek durumunda kalmışlardır. Bu tür güçlüklerin farkına varılmasıyla birlikte göçmen işçiler aralarında para toplayarak bazı yerleri kiralayıp mescit haline getirme, cami dernekleri kurma yoluna gitmişlerdir.

1973 yılında patlak veren küresel enerji krizinin Batı piyasalarını derinden sarsmasıyla Avrupa ülkelerinin yurt dışından işçi alımları düşmüştür. Ancak bu dönemde yaşanan işten çıkarmalara rağmen Türk işçiler, Türkiye'ye dönmek yerine ekonomi düzelene kadar Almanya'da kalmaya devam etmişler, bu dönemi akraba ve arkadaşlarıyla dayanışma içerisinde geçirmişlerdir. Kısa zamanda ekonominin tekrar canlanması ve Almanya'nın Türk işçilerine aile birleşimi izni vermesiyle Türk vatandaşlarının Almanya'daki toplumsallığında yeni bir evreye girilmiştir.

1961 yılında Türkiye'den Almanya'ya giden göçmenlerin çoğunluğunun kısa sürede para biriktirip memleketlerinde traktör, tarla, ev alma umuduyla yurt dışına çıkmış erkeklerden oluşması, Almanya'da konforlu barınma, ibadet ya da eğitim gibi ihtiyaçların ikinci planda kalmasına sebep olmuştur. Ancak ikinci neslin oluşacağı 1973 sonrası artık Türk vatandaşlarının Almanya'da giderek kalıcı hale gelmesiyle ailelerin ve Almanya'da doğan çocuklarının giderek artması, bu çocukların bakımı ve eğitimine yönelik yerlere, ibadethanelere, sosyal ve kültürel faaliyet mekanlarına ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Sadece para kazanıp memlekete geri dönüş hayallerinin yerini giderek Almanya'da bir süre daha kalmak hatta yerleşmek planları almaya başlamıştır. Almanya'da çalışan tüm yabancı uyruklu işçilerin geri dönüş oranlarına bakıldığında bu eğilim daha net ortaya çıkmaktadır. 1966/67 yılları arasında yabancı uyruklu çalışanların %46,3'ü, 1967/68 arasında %21,3'ü, 1968/69 arası %15,4'ü, 1969/70 arası %16,3'ü, 1970/1971 arası %14,9'u ve 1971/72 arası %16,1'i ülkelerine geri dönmüştür. Türk işçiler için geri dönüş olgusundan ziyade artan oranda bir Almanya'ya göç etme isteğinden söz edilebilir. 1972 yılına gelindiğinde Almanya'da çalışan yabancı uyruklu işçiler arasında Türk işçilerin sayısı ilk sıraya çıkmıştır. [79]

İkinci Nesil 1973–1990 Aile Birleşimi

Almanya'da 1966/67 yılında yaşanan ekonomik daralma işçi göçünü bir süreliğine yavaşlatmış olsa da artış 1973 yılına kadar sürmüştür. 1973'e kadar dönüşümlü çalışma prensibi gereği Türklerin ülkelerine döndüklerinde yeniden Almanya'ya dönmeleri mümkünken bu durum 1973 yılından itibaren zorlaştırılmıştır. İlk başlarda en çok üç yıllık bir zaman dilimi için Almanya'da çalışmaya gelmiş olan Türk işçileri, özellikle 70'lere doğru Almanya'ya gelmiş olanların birikimlerinin daha yeterli olmaması, Türkiye'deki iç siyasetin ve sağ sol çatışmasının tırmanmaya başlaması, ekonomik istikrarsızlık gibi sebeplerden ötürü geri dönmekten ziyade ailelerini yanlarına almaya karar vermişlerdir. Bu yıllarda bir diaspora oluşumunu tetikleyecek olan neden, memlekete dair zihni kopuştan ziyade dönüş hayallerinin daha sonraki yıllara hatta emeklilik dönemlerine ertelenmesi olmuştur.

Aile birleşimiyle birlikte Türk işçilerinin Türkiye'de yaşayan eşleri ve çocukları da Almanya'ya gelmeye başlamış, böylece işçi yurtlarında ya da bekâr evlerinde gerçekleşen konaklama ihtiyaçları konut arayışına dönüşmüştür. Ancak gelen eşlerin dil bilmemesi ve ilk nesil gibi işlerinin hazır olmaması Türkler arasında çalışan oranının düşmesini beraberinde getirdiği gibi tasarruf planlarının da uzamasına yol açmıştır. Almanya'da dünyaya gelen ya da Türkiye'de bulunan çocukların da Almanya'ya gelmesiyle bir yanda Türk aileler için eğitim ihtiyacı doğarken bir yandan da milli ve dini kimliğin korunması adına dernekleşme ihtiyaçları baş göstermiştir. Kurulan hemşehri ve cami dernekleri kimliğin korunması ve yeniden inşa edilmesi açısından 1970'lerin ortasından itibaren önemli roller oynamaya başlamıştır. Böylece hem ilk neslin Türkiye'den beraberinde getirdiği kimlikleri korunmakta hem de Almanya'da doğan ve yetişen yeni ikinci neslin kimliği inşa edilmekteydi. Her ne kadar kurulan dernekler Türkiye'deki dini, kültürel ve siyasi kimliklerin birebir Almanya'ya taşınmasıyla oluşturulmaktaysa da Alman toplumuyla çalışma, eğitim ve kültür hayatında kaynaşmaya başlayan ikinci nesil babalarından zamanla farklılaşmaya başlamaktadır. İlk nesil yetersiz dil bilgisi ve kısa bir misafirlik sürecinden sonra vatanına dönme üzerine kurduğu planlarından ötürü Alman toplumuyla görece az kaynaşmasından ve görünür olmasından ötürü daha az dışlanmaya

maruz kalmış, uğradığı dışlanmayı da daha kabul edilebilir bulmuştur. Türkiye'de nitelikli iş gücünün yaklaşık beşte biri ve birçok öğretmen kökenli kişi Almanya'da vasıfsız işçiliği kabul etmiş, tasarruf yapabildiği ve geri dönüş hayali olduğu sürece ayrımcılık ve dışlanma katlanılabilir boyutlarda kalmıştır.

Yeni neslin giderek eğitim alması, dile hâkim olması onların nitelikli iş kollarında çalışmalarını beraberinde getirmiş, bu durum da Alman toplumunda görünür olmalarına yol açmıştır. Almanca diline yeterince hâkim olmayan ebeveynlerinin Alman kurumlarıyla olan işlerinin halledilmesinde bir tür tercüman rolüne bürünen bu ikinci nesil ebeveynlerine nazaran Almanlara karşı daha öz güvenli olurken eğitim ve çalışma hayatında ayrımcılığın da doğrudan merkezinde bulunmaktaydı. Böylece ailesinin yeterli dil ve eğitim bilgisine sahip olmamasından dolayı uğradığı ayrımcılığı yıllar sonra anlayan bir ara/kayıp nesil oluşmuştur. Ayrıca Türkiye'den işçi göçünün durmasına rağmen eğitim amacıyla Almanya'ya gelip yerleşenlerin, 1980 öncesi ve sonrasında siyasi olarak iltica edenlerin, ithal gelin ve damatların durmaksızın göç etmesi, birinci nesil denilebilecek bir toplumsal grup ile ikinci neslin sürekli yan yana ve birlikte var olması sonucunu doğurmuştur.

Bu dönemde işçi nüfusunun fazla olduğu bazı yerlerde Türk işçiler belli bölgelere yoğun olarak yerleşmiş, Hamburg'daki Willhelmsburg ve Berlin'deki Kreuzberg örneklerinde görüldüğü gibi, etnik yerleşkeler de oluşturmaya başlamışlardır. Yine 1970'lerde başlayan ve 1980'lerde doruk noktasına siyasi sebepli göçlerle beraber o güne kadar keskin siyasal ayrımlara maruz kalmamış olan Almanya'daki Türk toplumsallığı farklı ideolojik görüşler altında bölünebilmiştir. Bu döneme kadar hemşehrilik ve cami/cem evi eksenli olan yapılanmalara siyasal dernekler de eklenmiştir. Bu dönemdeki siyasal kimlikler de Türkiye'deki siyasetin bir uzantısı haline gelmiştir. Cami ve hemşehri derneklerinin yanı sıra spor kulüpleri, siyasal dernekler ve benzeri sosyal örgütlenmeler de Türk toplumsallığının oluşumunda önemli roller oynamaktadır. İlk dönemlerdeki kimlik inşası Türk vatandaşlığı ve Türkiye'den getirilen kimliğin korunması ekseninde gerçekleşirken, Almanya'da doğumların, çocuk yetiştirmenin, çifte

vatandaşlığa ve Alman vatandaşlığına geçişlerin artmasıyla beraber fiili manada bir diaspora kimliği oluşmaya başlamıştır. Almanya'daki Türk toplumsal yapısında dini mekânlar göçün ilk yıllarından itibaren oluşmaya başlamıştır. Bu mekânlar ilk kuşak göçmenlerde kimlik koruma işlevi görürken, ikinci ve sonraki kuşaklarda kimlik inşası konusunda da işleve sahip olmuşlardır. Diasporanın kimlik oluşumunda işleve sahip olan etnik mekânları ise hemşehri dernekleri oluşturmaktadır. Bu dernekler ilk yıllarda Türk göçmenler için maddi ve manevi yardımlaşma görevini üstlenerek bir nevi kimlik koruma işlevi görürken ikinci ve sonraki kuşaklarla beraber kimlik inşasında da rol oynamaya başlamışlardır. Bulundukları çevrede yeterli kimlik inşası mekânlarına erişimleri bulunmayan aileler, memleket ziyaretlerini ve akrabalarla geçirilen zamanı çocukları için Türk kimliği edinim vasıtası olarak görmeye de başlamışlardır.

2021 yılında artık Almanya'da bir Türk diasporasından bahsedilmektedir. Bu Türk diasporasının toplumsal temelleri birinci ve ikinci nesil Türk göçmenleri tarafından atılmakla beraber Almanya'daki Türk toplumsallığı Şekil 1 ve 2'de görüldüğü

Şekil 1: *Almanya'daki Türk Toplumsal Yapısında Mekânın Gelişimi ve İşlevi*

Şekil 2: *Almanya'daki Türk Toplumsal Yapısının Kurucu Unsurları*

üzere Türkiye'deki resmî kurumlar, STK'lar, inanç merkezleri, Türkiye'den kısmi olarak devam eden göçler ve Türk göçmenin ötekisi olan Almanların davranışlarının karışımından meydana gelmektedir.

Alman demografisinin ve ekonomisinin oturmasıyla beraber göçmen işçiye olan talebin durması hatta mevcut göçmen işçilerin memleketlerine gönderilmesi gönderilmesi durumu söz konusu olmuştur. Misafir işçilerin Almanya'daki varlığı giderek Alman siyaseti tarafından bir yabancılar sorununa dönüştürülmüştür. Bu tür bir siyaset Alman toplumu içerisindeki ırkçı gruplara cesaret vererek güçlendirecek ve 1982 Wollfenbüttel, 1984 Duisburg, 1988 Schwandorf, 1992 Mölln, 1993 Solingen, 1996 Lübeck katliamlarına, sayısız kişinin ırkçılar tarafından sokak ortasında öldürülmesine yol açacak ve 2000-2006 Nasyonal Sosyalist Yeraltı (Nationalsozialistischer Untergrund- NSU) cinayetlerine zemin oluşturacaktır.

Almanya Şansölyesi Helmut Kohl'un öncülüğünde 1983 yılında "Yabancıların Dönüşlerini Özendirme Yasası" çıkartılmıştır. Bu yasa sadece Türk göçmenleri değil aynı zamanda dönemin Yugoslavya, İspanya, Fas, Tunus ve Kore'den gelen göçmenlerini de

kapsamaktaydı. Yasaya göre bir yıl içinde ülkesine kesin dönüş yapan işçilere 10.500 Alman markı, çocuk başına 1.500 Alman markı ve sahip oldukları emeklilik ödemeleri derhal verilecekti. Yasanın çıkmasıyla beraber teşvikten yaklaşık 250.000 Türk göçmen yararlanmıştır. Ancak yasa hem Alman hükümeti için beklenen sonucu vermemiş hem de teşvikten yararlanan göçmenler açısından olumlu olmamıştır. 1961'den itibaren bir devlet stratejisi olarak yurt dışına gönderilen işçilerden Türkiye'nin endüstrileşmesi yolunda beklenen katkı da, adı geçen teşvikle dönen göçmenlerle sağlanamamıştır. 1991 yılında Türkiye Araştırmaları Merkezi tarafından yapılan bir çalışmaya göre dönenlerin %54,3'ü dönüş kararlarının doğru olduğunu düşünmekteydi. [80] Teşvikle dönen göçmenlerin sadece 253'ü İş ve İşçi Bulma Kurumu'na başvurmuştur. Diğerleri birikimlerini arsa, ev gibi taşınmazlara yatırmışlar ya da kendileri küçük ölçekli işletmeler kurmuşlardır.[81]

Üçüncü ve Dördüncü Nesil 1990–... Türk Diasporasının Oluşumu

1990'lara gelindiğinde artık ilk nesil göçmenlerin ya da aile birleşimiyle gelmiş olanların çocukları büyümüş, evlenmiş hatta onların Almanya'daki Türk varlığının üçüncü neslini oluşturacak çocukları dünyaya gelmeye başlamıştır. 2021 yılında ise giderek daha çok 4. Nesilden bahsetmeye başlamaktayız. Ancak 90'lı yıllarda da devam eden öğrenci göçü, Türkiye'den evlenmeler ve siyasi sığınma talepleri aynı zamanda sürekli birinci neslin devamını sağlamakta, üçüncü ve dördüncü neslin diasporik kimlik oluşumda Türkiye'nin etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

Son nesillerin diasporik kimliklerinin oluşumuna tipik sosyolojik yapıların yanında 90'larda zirve yapan yabancı düşmanlığı, 11 Eylül olayları ve 2014–2015 yıllarında Suriye'den Avrupa'ya yaşanan mülteci dalgasının etkisiyle artan İslam düşmanlığı damgasını vuracaktır. 1980'lerde başlayan göçmenleri memleketlerine gönderme politikaları ile aşırı sağcı grupların terör saldırılarının güvenlik güçleri tarafından hafife alınması birleşince İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da ilk defa belli etnik ve dini gruplara yönelik saldırılar ve katliamlar yaşanmaya başlamıştır. 2021 yılı itibariyle Almanya için Alternatif (Alternative für Deutschland–AfD) gibi aşırı sağ partilerin oyları Almanya genelinde %12'lere kadar çıkmış olup, yabancılara ve mültecilere karşı binlerce sözlü ve fiziki saldırı ile mülteci kamp ve yurtlarına yönelik kundaklamalar devam etmektedir.

Böylesi bir ortamda büyümek zorunda kalan üçüncü ve dördüncü nesil kendinden önceki nesilden kimlik olarak da farklılıklar gösterebilmektedir. Bu sebeple birinci öncelikleri, eğitimden ya da sosyal ve kültürel faaliyetlerden ziyade çalışmak ve tasarruflarını en iyi şekilde değerlendirmekti. Bu sebeple eğitim, sosyal ve kültürel faaliyetlerden ziyade birinci öncelikleri çalışmak ve tasarruflarını en iyi şekilde değerlendirmek şeklindeydi. Bu sebeple kendi istekleri ve ekonomik gerekçelerle geldikleri Almanya'da vasıfsız işçi olarak çalışmayı göze almışlar, bu durumun geçici olduğunu, Almanya'da misafir olduklarını ve bu sebeple sıradan bir Alman vatandaşıyla aynı haklara sahip olmadıklarını kabul etmişlerdi.

İkinci nesille birlikte Türk işçilerin çocuklarının dil yeterliliğine kavuşmaları ve Alman okullarında eğitim almaya başlamaları Alman devleti ve toplumu tarafından tanınma isteklerini de beraberinde getirmiştir. Ancak ilk nesil olan ebeveynlerinin kapalı etnik gruplardan oluşan yaşam tarzları ve Almanlara karşı duydukları çekinceler ikinci nesle

Şekil 3: *Almanya Türk Diasporasının Parçalı Kimlik-Mekân İlişkisi*

aktarılmıştır. Alman devletinin de baskılama ve dışlama üzerine geliştirdiği göçmen politikaları sonucu ikinci nesil çocuklar eğitim alabilmekle beraber doğrudan meslek edinmeye ve işçi olarak toplumsal tabakanın alt seviyelerinde kalmaya yönlendirilmişlerdir. Evde ve memleket ziyaretlerinde Türk kimliğini öğrenen ancak okul, işyeri gibi kamusal alanda Alman yaşam tarzı ve kültürüyle bir arada olan yeni nesiller ikili bir kimlik yapısı altında bocalamıştır.

1980'lerde Almanya'da uyum tartışmaları baş göstermiş, *Leitkultur* adı altında asimilasyona kadar varan politikalar ile çokkültürlülük politikası arasında yeni nesiller sıkışmışlardır. Birinci ve ikinci neslin ana vatanla olan bağının ve kültürel yaşanmışlığının halen güçlü olması onları Türk egemen kültürüne tabi kılarken üçüncü ve dördüncü nesillerin daha kozmopolit dünya görüşleri, Alman diline hâkimiyetleriyle birlikte eğitim sorunun da çözülmesiyle alışageldik Türk kimliğinden kopuşların başladığı ve gitgide daha fazla diasporik özelliklerin geliştiği söylenebilir. Son neslin aldığı nitelikli ve yüksek eğitim bu nesilde tanınma, saygı görme ve kabul edilme hissiyatını beraberinde getirmiştir. Dile hâkimiyetin ve eğitimin getirdiği öz güven ile birinci ve ikinci nesilden farklı olarak sadece Türk toplumsallığında kalmayıp Alman toplumunda da görünür olmaya başlayan üçüncü ve dördüncü nesil yepyeni uyum, ayrımcılık, ötekileştirme, İslam karşıtı ırkçılık gibi konularla muhatap olmak durumunda kalmaktadır.

Almanya'daki Türk toplumsal yapısını etkileyen bunca değişkenin bir araya gelmesiyle birinci ve ikinci nesilde olduğu gibi kimliğini daha çok Türkiye

üzerinden tanımlayanlardan, kimliğini hem Alman hem Türk olmak üzerinden çifte aidiyetle açıklayanlardan ve son olarak da kendisini Türk kimliğinden sıyırarak egemen Alman kimliğini içselleştirmiş üçüncü bir alt toplumsallıktan bahsetmek mümkündür. Böylece üçüncü ve dördüncü nesilde ortaya çıkan kültürel kopuşla birlikte birinci gruptakilerin halen uyum sorunları devam ederken, ikinci gruptakiler Almanya ve Türkiye arasında bir köprü vazifesi görebilmektedir. Son gruptakilerin kimliği kökenlerinden gelen kültürle kısmen şekillenmekten ziyade egemen Alman kültürünü benimseyip asimileye yakın bir görünüm sergileyebilmektedir. Bu durumda Almanya Türk diasporasının üç ana gruba ayrılmış parçalı kimliği öne çıkmaktadır. Bu kimlikler birbiriyle iç içe geçebildiği gibi bireylerin etkile(n)diği mekânlar ve sosyal ağlar ile daha karmaşık hale gelebilmektedir.

1980'lerden sonra hızla artan yabancı düşmanlığı, Neonazi gruplarının sokak, restoran ve eğlence mekanlarında Türk vatandaşlarına uyguladığı çoğu zaman ölümle sonuçlanan şiddet eylemlerinin yaşanması ve evlerin kundaklanarak insanların katledilmesi, 1990-2000 arasında yetişen gençlerde başta Alman devletinin güvenlikle ilgili resmi kuruluşlarına ve sağ kanattan politikacılara karşı ağır bir güvensizlik hissi uyandırmıştır. Ebeveynleri gibi kökenleri ve ana vatanları hakkında Almanya'yı bırakabilecek kadar bilgi birikimine sahip olamayan bu gençler iki ülke arasında sıkışmıştır. Almanya'daki "dazlak" terörüne karşı 80'lerin sonunda 90'ların başında bununla sokakta mücadele eden Türk "rap" grupları türemeye başlamıştır. Bu gruplar toplumsal dışlanmanın ve baskının isyan üzerinden dışa vurumundan ve Alman devletinden alamadıkları güvenlik hissinden kaynaklı olarak illegaliteye de kaçan "öz-savunma" refleksi olarak doğmuştur. 2010'lardan sonra özellikle Türklerin sadece etnik değil aynı zamanda Müslüman olarak dini kimlikleriyle de kamusal alanda görünür oldukları bir döneme girildi. Artık Türk diasporası mensupları sadece meslek eğitimi alarak hizmet ya da üretim sektöründe bulunmamakta, en üst nitelikte üniversitelerden mezun olarak hâkim, savcı, mühendis, şirket yöneticisi ya da federal düzeyde siyasetçi olabilmektedir. Türk diasporası artık geleneksel olarak biyolojik Almanların hâkim olduğu alanlara alttan yukarı doğru kariyer baskısı uygulamakta ve tüm toplumda görünür hale gelmektedir. Bir yandan Pfizer/BioNTech aşısının geliştiricileri Dr. Özlem Türeci ve Prof. Dr. Uğur Şahin'e devlet katında Almanya Federal Cumhuriyeti Liyakat Nişanı verilebilirken diğer tarafta Alman Futbol Takımının üst düzey oyuncularından Mesut Özil, ırkçı baskılar sonucunda milli takımı bırakma noktasına

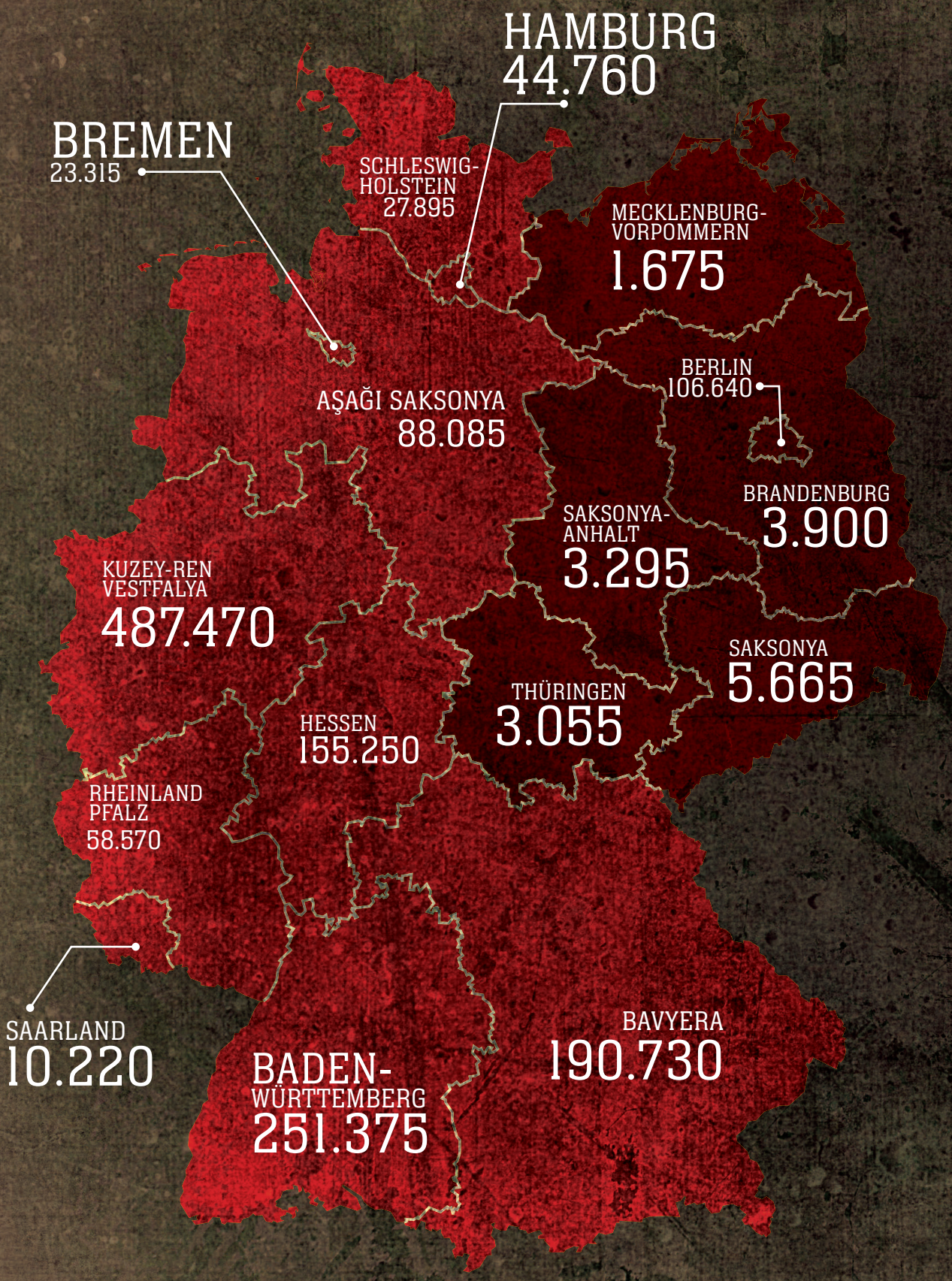
HAMBURG
44.760
BREMEN
23.315
SCHLESWIG-HOLSTEIN
27.895
MECKLENBURG-VORPOMMERN
1.675
BERLIN
106.640
AŞAĞI SAKSONYA
88.085
BRANDENBURG
3.900
SAKSONYA-ANHALT
3.295
KUZEY-REN VESTFALYA
487.470
SAKSONYA
5.665
THÜRINGEN
3.055
HESSEN
155.250
RHEINLAND PFALZ
58.570
SAARLAND
10.220
BAVYERA
190.730
BADEN-WÜRTTEMBERG
251.375

getirilebilmektedir. Alman kamuoyunun bir "alt" göçmen grubunun bu kadar başarılı olmasına hazır olmadığının tezahürü tam da Mesut Özil'in kamuoyuna yaptığı açıklamada söylediği "Kazanırken Alman, kaybederken göçmenim." cümlesinde görülmektedir. Benzer durum Müslüman kimliğini kamuoyunda açık bir şekilde yaşamak isteyen nitelikli çalışanların başına gelmektedir. Başörtülü bir avukatın mahkeme salonlarından kovulması, başörtüsüyle savcılık ya da hâkimlik yapmak isteyenlerin tarafsızlık ilkesine uyamayacakları gerekçesiyle engellenmeleri, kamuoyuna daha az yansıyan bir şekilde kamu kurumlarında ya da özel sektörde terfi mekanizmalarında liyakatin yanında biyolojik Alman ya da stereotip olarak kabul gören bir Alman imajına sahip olmanın aranması üçüncü ve dördüncü neslin karşılaştığı en önemli uyum sorunları olarak öne çıkmaktadır.

Almanya Türk Diasporasının Demografisi

Almanya'daki Türk Vatandaşlarının Eyaletlere Göre Dağılımı

31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla Almanya sınırları içerisinde yaşayan 1.461.910 Türk vatandaşı bulunmaktadır. Almanya'da yaşayan toplam 2 milyon 769 Türkiye kökenli göçmenin 1.043.989'u 2020 yılı itibarıyla Alman vatandaşlığına geçmiştir. Yapılan araştırmalarda yaklaşık 240 bin kişinin de çifte vatandaşlığa sahip olduğu tahmin edilmektedir [82]. 1961-1974 yılları arasında gelen 650 bin Türk vatandaşı düşünüldüğünde bugünkü Türk vatandaşlarının, Alman pasaportu almış Türk vatandaşlarının ve çifte vatandaşların toplamı birinci nesle oranla beş kat artmıştır. Son yirmi yılda Türk vatandaşlarının Alman vatandaşlığına geçişlerinde önemli düşüşler yaşanmaktadır. Bunun bir sebebi de 2000 yılında çıkan yasayla birlikte Almanya'da dünyaya gelen çocukların doğrudan Alman vatandaşlığı alabilmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer sebepleri arasında artık birinci neslin ya emekli olarak Türkiye'ye dönmesi ya da yaşlılıktan ötürü vefatların artması bulunmaktadır.

Almanya Vatandaşlık Yasası'nda 2000 yılında yapılan değişiklikle birlikte sekiz yıldır Almanya'da bulunan yabancı ebeveynlere sahip ve Almanya'da doğmuş olan kişilerin 21 yaşları dolana kadar çifte vatandaşlık hakları bulunmaktadır. Ancak 21 yaşlarının dolmasıyla beraber bu kişilere iki ülkeden bir tanesinin vatandaşlığını seçme (*Optionspflicht*) zorunluluğu getirilmiştir. Aralık 2014'te yürürlüğe giren yeni bir değişiklikle seçme zorunluluğunda önemli kısıtlamalara gidilmiştir. Değişikliğe göre, çifte vatandaşlığa sahip bir kişi sekiz yıl boyunca Almanya'da ikamet ettiyse ya da altı yıl boyunca bir okulda eğitim aldıysa ya da Almanya'da bir okuldan veya meslek eğitiminden mezun olmuşsa, çifte vatandaşlıktan feragat etmek zorunda kalmamaktadır. Almanya'da 8 Aralık 2021 tarihinde kurulan yeni koalisyon hükümeti hem Almanya'da yaşayan ve doğan kişilerin Alman vatandaşlığına geçişlerini kolaylaştırmak hem de çifte vatandaşlığın alanını genişletmek için karar vermiş bulunmaktadır. Atılacak yeni adımların ne gibi etkiler getireceğini zaman gösterecek olsa da Alman vatandaşlığının Türk vatandaşları tarafından daha kolay elde edilebilecek olması Türk diasporasının politik yaşama katılımlarını kolaylaştıracağı gibi entegrasyon politikalarının hızlanmasını da beraberinde getirecektir.

2

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

DİASPORADA SİYASET ve KİMLİK

DİASPORADA SİYASET ve KİMLİK*

Almanya'daki Türk toplumunun birinci nesli ana sebep olarak ekonomik günceyle göç etmiştir. Birinci nesil kalıcı olmadığını düşündüğünden Almanya'nın ne toplumsal ne de siyasi yapısına ilgi duymuştur. Kısa zamanda olabildiğince çok tasarruf sahibi olmak ülküsüyle sosyal ve kültürel faaliyetlerini geri planda tutmuştur. 1973 yılına gelindiğinde daha planladığı tasarrufa ulaşamamış olan ya da Türkiye'nin ekonomik ve siyasi olarak çalkantılı olduğunu düşünen birçok Türk göçmen memleketine dönmektense Almanya'da emekli olana kadar kalmayı tercih etmiş ve Türkiye'de bulunan ailesini yanına aldırmıştır. Böylece yaklaşık 1990 yılına kadar sürecek olan Türk diasporasının ikinci nesli oluşmaya başlamıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi Soner Tauscher, Sakarya Üniversitesi, Diaspora Araştırmaları Merkezi, sonert@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1837-5831

Almanya Parlamento binası.

Türk işçiler o dönemlerde kimliklerinin korunması gündemi olmaksızın sadece ihtiyaçlarının karşılanması için 60'lı yıllarda geçici olarak oluşturdukları küçük çaplı ve az sayıdaki ibadethaneler, dernekler gibi sosyal mekânları ailelerinin Almanya'ya gelmesiyle birlikte geliştirme gereği duymuşlardır. Bu minvalde 70'li yıllardan itibaren özellikle Türkiye'deki siyasetin de itici gücüyle Almanya'da birçok Türk derneği kurulmaya başlanmıştır. Ancak Alman vatandaşlığına geçişlerin hemen hemen hiç olmadığı ve Almanların da Türk göçmenleri hiçbir şekilde siyasi alana dâhil etmediği bu dönemde Türk göçmenlerde Alman iç siyasetine yönelik bir ilgi oluşmamıştır. Türk diasporasının Alman siyasetine yönelmesi, Alman diline hakimiyetin oluştuğu, eğitim sisteminde nitelikli yetişmiş insanların ortaya çıktığı, Alman vatandaşlığına geçişlerin çoğaldığı, Alman hükümetlerinin göçmenleri geri göndermek için baskı uyguladığı ve Neonazi grupların terör eylemleri gerçekleştirdiği 80'lerin sonu ve 90'ların başından itibaren başlamıştır.

Almanya'da Türk diasporası birçok alanda örgütlenmiştir. Bunlar arasında dini ya da milliyetçi örgütlenmeler olduğu gibi Türkiye'deki siyaseti takip eden, spor faaliyetleri düzenleyen, kültür ve eğitim alanında etkin olan dernekler de bulunmaktadır. Ayrıca Alman toplumu ile Türk diasporası arasında köprü kurmak isteyen dostluk dernekleri olduğu gibi her ne kadar yerel ve federal seçimlerde seçme ve seçilme hakkı olmasa da siyasi alana etki edebilmek adına 1993 yılında Hür Demokratik Partisi'ne (Freie Demokratische Partei- FDP) yakın Liberal Türk-Alman Birliği (Liberale-Türkisch-Deutsche Vereinigung-LTD) ya da Hristiyan Demokrat Birliği'ne (Christlich Demokratische Union- CDU) yakın Türk-Alman Forumu (Deutsch-Türkisches Forum- DTF) gibi dernekler kurulmuştur.

Böylelikle birinci nesilde Türk göçmenlerin kimlik bileşenlerinden olan dini, milli ve sosyalleşme mekânları salt ihtiyaçlara yönelik geçici olarak kurulurken, aile birleşimiyle birlikte ortaya çıkan ikinci nesil için artık Türk kimliğinin korunması ve üçüncü nesille birlikte bu kimliğin yeniden inşası söz konusu olmaya başlamıştır. Bu minvalde Türk kimliğinin korunması ve yeniden inşası için birçok sivil toplum kuruluşu ve bunlara bağlı mekânlar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında dini, sosyal,

etnik/yöresel dernekler olduğu kadar siyasal dernekler de bulunmaktadır. Bireyin kimliğinin ayrılmaz bir parçası olan siyasal hayat, Almanya'daki Türk diasporası için özellikle 1980'lerde başlayan Türklerin geri gönderilme ya da Alman kültürüne "uyum sağlama" seçenekleri arasında tercih yapmaya zorlandıkları süreçte anlam kazanmıştır. Diaspora Türkleri, Alman devletinin yöneldiği yeni göçmen politikasında söz sahibi olunması gerektiğini anlamış ve Alman siyasal hayatına nüfuz etmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bunun bir yolu dernekleşmeye gitmekten geçerken diğer yolu da Alman vatandaşlığına geçmek ile olmaktadır. Bu minvalde hem Alman siyasal hayatında var olabilmek hem de geri gönderilme ve

Tablo 2: *1972-2020 Arası Alman Vatandaşlığına Geçiş Yapan Türklerin Sayısı*

Yıl	Geçiş Sayıları	Kümülatif
1972-1979	2.219	2.219
1980-1989	10.361	12.580
1990	2.031	14.604
1991	3.529	18.143
1992	7.377	25.520
1993	12.915	34435
1994	19.590	58.025
1995	31.578	89.603
1996	46.294	135.897
1997	42.240	178.137
1998	59.664	237.801
1999	103.900	341.701
2000	82.861	424.562
2001	76.573	501.135
2002	64.631	565.766
2003	56.244	622.010
2004	44465	666475
2005	32.661	699.136
2006	33.388	732.524
2007	28.861	761.385
2008	24449	785.834
2009	24.647	810481
2010	26.192	836.673
2011	28.103	864.776
2012	33.246	898.022
2013	27.970	925.992
2014	22463	948455
2015	19.695	968150
2016	16.290	984440
2017	14.984	999424
2018	16.700	1.016.124
2019	16.235	1.032.359
2020	11.630	1.043.989

Kaynak: Yusuf Adıgüzel, *Almanya'daki Türk Kuruluşları, (İstanbul: Şehir Yayınları, 2011)* ve Alman İstatistik Enstitüsü

yabancı olarak herhangi bir hak mahrumiyetine uğramamak adına 1990'lardan itibaren Alman vatandaşlığına geçişlerin arttığı da gözükmektedir.

Tablo 2'den görüldüğü üzere 1970'li yıllarda oldukça az olan Alman vatandaşlığına geçme sayıları 80'lerde giderek artmaya başlamıştır. Türk vatandaşlarının hem artık kendilerini kalıcı olarak görmeye başlamaları hem Türk vatandaşlığında kaldıkları sürece memleketlerine geri gönderilebilecekleri korkusu hem de Alman siyasi hayatına katılım istekleri sonucunda Alman vatandaşlığına geçişler 2000'lerin başına kadar artmıştır. Özellikle 2000 yılında yeniden düzenlenen vatandaşlığa geçme yasası öncesinde patlama yaşanmıştır. 2000'den sonra Alman ve Türk vatandaşlıkları arasında tercih yapılmasının zorunlu tutulmasından ötürü Alman vatandaşlığına geçişlerde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bunun yanında 2005'lerden itibaren Türkiye ekonomisinin görece iyileşmesi Almanya Türk diasporası üyelerinin memleketlerine dönüşlerine de katkıda bulunmuştur. Ayrıca Almanya'da doğan çocukların da doğrudan Alman vatandaşlığı kazanabilmeleri çoğu zaman Alman vatandaşlığına geçişleri gereksiz kılmıştır. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus 2014'ten yılından itibaren Alman ve Türk vatandaşlıkları arasındaki

Tablo 3: *Almanya'daki Belli Başlı Türk Derneklerinin Çatı Örgütlerine Dair Veriler.* [83]

	Kuruluş Yılı	Bağlı Dernek Sayısı	Üye Sayısı	Merkezi
Diyanet İşleri Türk İslam Birliği / Die Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion e.V. (DITIB)	1984	960	~135.000	Köln
Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu / Alevitische Gemeinde Deutschland (AABF)	1989	160	~100.000	Köln
Avrupa Türk İslam Birliği / Türkisch-Islamische Union in Europa (ATIB)	1987	122	~11.000	Köln
Almanya Federal Cumhuriyeti İslam Konseyi / Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland	1986	1400	~60.000	Köln
Süleyman Efendi Cemaati / Verband der Islamischen Kulturzentren (VIKZ)	1973	300	~100.000	Köln
Milli Görüş / Islamische Gemeinschaft Millî Görüş (IGMG)	1976	324	~100.000	Köln
Almanya Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu / Föderation der Türkisch-Demokratischen Idealistenvereine in Deutschland	1978	200	~26.000	Frankfurt
Almanya Türk Toplumu / Türkische Gemeinde in Deutschland (TGD)	1995	267	~60.000	Berlin
Toplam		**3.733**	**592.000**	

seçim zorunluluğunun belli şartlar altında kaldırılmış olmasına rağmen Alman vatandaşlığına geçişlerdeki düşme eğiliminin devam etmesidir.

Siyasal alana açılmanın önemli ilk ve önemli adımı olan dernekleşme hareketleri Almanya Türk diasporasında kimliğin korunması ve yeniden üretilmesi ihtiyacına bağlı olarak cami cemaatleri üzerinden gerçekleşmiştir. 1962 yılında Köln'de Türk İşçileri Derneği ve Türk Danış gibi işçilerin sorunlarıyla ilgilenen yapıların ortaya çıkmasına rağmen dernekleşmelerin başlaması 1970'li yılları bulmuştur. Bu dönemden itibaren Türkiye'deki siyasetin de etkisiyle Almanya'da bir yandan ideolojik dernekler kurulurken diğer yandan da dini, kültürel, sosyal, sportif dernekler kurulmaya başlamıştır. Ancak Türklerin yaklaşık %20'sinin dernek üyeliğinin bulunduğu Almanya'da şubeleri, çatı örgütleri ve üye sayılarıyla birlikte dernekleşme faaliyetleri 90'lı yıllarda patlama yapmıştır. Sayıları tam olarak bilinmemekle beraber 10.000 ila 20.000 arasında tahmin edilen Almanya'daki göçmen derneklerinin yaklaşık 4.000 kadarını Türk derneklerinin oluşturduğu tahmin edilmektedir.

Almanya'daki belli başlı Türk dernekleri ve bu derneklere bağlı kuruluşlardaki üye sayısı yaklaşık 600 bin civarındadır. Bir kişinin birden fazla derneğe üye olduğu düşünüldüğünde her beş Türk vatandaşından birinin bir derneğe üye olduğunu söylemek mümkündür. Derneklerin yaptıkları faaliyetlere katılım ise bu sayıların çok daha üstündedir. Almanya genelinde 620.000 dernek ve bu derneklerin 50 milyondan fazla (27,2 milyonu spor derneklerinde ve 22,8 sosyal, kültürel ve eğlence gibi alanlarda faaliyet gösteren derneklerde) üyesi bulunmaktadır. 20 ila 30 milyon kişi doğrudan dernek faaliyetlerinde yer almaktadır. [84] Bu veriler ışığında "dernek cenneti" yakıştırması yapılan Almanya'da Türk diasporası da sivil toplumlaşma konusunda önemli bir yerde durmakta ve halen daha gelişmeye açık bulunmaktadır.

İslam Toplumu Milli Görüş / Islamische Gemeinschaft Millî Görüş (IGMG)

Almanya'ya işçi gücü anlaşmasıyla giden Türk vatandaşlarının en erken örgütlenmelerinden biri olan İslam Toplumu Milli Görüş'ün temelleri 1972 yılında Braunschweig'da kurulan Almanya Türk Birliği ve 1976'da Köln'de kurulan Avrupa Türk Birliği ile atılmıştır. Derneğin amacı dini, sosyal ve kültürel konularda Türk vatandaşlarına hizmet vermektir. Bu amaçla kurum İslam dininin öğretilmesi, yaşanması ve gelecek nesillere aktarılması için çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca derneğin görevleri arasında Almanya'da yaşayan Müslümanların temel haklarının korunması, hayat şartlarının yükseltilmesi ve toplumsal, kültürel ve siyasi alanda temsil edilmeleri de sayılmaktadır. Bu görev ve hizmetlerin gerçekleştirilebilmesi adına IGMG kurulmuştur. Bünyesinde Kadınlar, Gençlik ve Üniversiteliler gibi alt teşkilatları barındırmasının yanında sosyal hizmetler, hac ve umre organizasyonu ve eğitim gibi alanlarda da faaliyet göstermektedir. Avrupa genelinde 640 camisi, 2.440 şubesi ve 170 binden fazla üyesi bulunan kurum, yaklaşık 550 bin kişilik bir cemaate hitap etmektedir. [85]

IGMG'ye Bağlı Rendsburg Camii.

Almanya Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu / Föderation der Türkisch-Demokratischen Idealistenvereine in Deutschland (Türk Federasyon)

Almanya Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu, 1978 yılında Alman ya'nın Frankfurt şehrinde kurulmuştur. Türk Federasyonu sadece Almanya'da faaliyet göstermemekte aynı zamanda Avrupa'nın İngiltere, İsveç, Avusturya, Belçika, Hollanda, Fransa, İsviçre, İsveç, Norveç ve Danimarka gibi ülkelerinde de dernekler ve federasyonlar aracılığıyla faaliyetlerde bulunmaktadır. Federasyon, yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının sosyal, kültürel ve ekonomik gereksinimlerine yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Bunun yanında Alman idari kurumları ile Türk diasporası arasında köprü vazifesi görmektedir. Ayrıca Avrupa ülkelerinde bulunan Türk diasporası mensuplarının yaşadıkları toplum ve devletle uyum içinde eşit yurttaşlar olarak kabul edilmeleri için çalışmaktadır. Bu bağlamda Türklerin demokratik haklarını kullanabilmeleri ve topluma uyum sağlamaları konusunda gerekli teşvik edici çalışmaları yürütmektedir. Almanya'da yaklaşık 7.000 üyesi ve 170 şubesi bulunan Türk Federasyonu, gençlerin suça bulaşmalarını önlemek için eğitim çalışmalarının yanı sıra birçok farklı alanda faaliyet gerçekleştirmektedir. [86]

Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) / Die Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion

Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, 5 Temmuz 1984 tarihinde dönemin 135 derneğinin katılımıyla Alman Dernekler Yasası'na göre kurulmuştur. Günümüzde 960 bağlı derneğe ve 135 binden fazla üye sayısına ulaşan Birlik, Türk vatandaşlarının dini, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerini organize etmektedir. Birliğe bağlı olan her dernek Alman devleti tarafından tescilli mali ve hukuki bağımsızlığa sahip kuruluşlardır. Bünyesinde medya ve halkla ilişkiler, din hizmetleri, hac ve umre hizmetleri, aile ve sosyal hizmetler gibi birçok müdürlük barındırmaktadır. Partiler üstü konumuyla Almanya'daki tüm Türk vatandaşlarını kapsayan DİTİB, Alman anayasası sınırları içinde faaliyetlerini yürütmektedir [87]. DİTİB, Türk işçilerinin Almanya'ya gitmesinden ve 12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra kurulmuştur. Kurulma amacına bakıldığında hem Almanya'da yerleşik hale gelmiş olan Türk işçilerinin ibadet, cenaze, rehberlik gibi dini hizmetlerinin görülmesinin gerekliliği hem de 1970'lerden itibaren kurulan bağımsız dini cemaatler ve ideolojiler arasında yaşanan çekişmenin devlet merkezli bir kurum tarafından düzene sokulması olduğu görülmektedir. Hızlıca örgütlenen ve Türk vatandaşlarının önemli bir kısmını temsil eder hale gelen DİTİB, ibadet, cenaze, hac gibi temel hizmet alanlarının yanında eğitim, rehberlik, ayrımcılığın önlenmesi, mültecilere yardım edilmesi gibi Almanya Türk diasporasını ilgilendiren birçok alanda etkin olmaktadır.

Almanya'nın en tartışmalı ve en güzel camilerinden birini DİTİB, Köln'de Köln Merkez Camii ismiyle inşa etmiştir. Yapılmasına 1996 yılında karar verilen ve 2001 yılında Köln şehir yönetimine başvuruda bulunulan caminin projesi için ulusal ve uluslararası 111 mimarlık bürosu yarışmıştır. Bürokratik, siyasi ve ırkçı tartışmalar sebebiyle ilk temel atma ancak 2009 yılında gerçekleşebilmiştir. 2012 yılında açılması planlanan cami 29

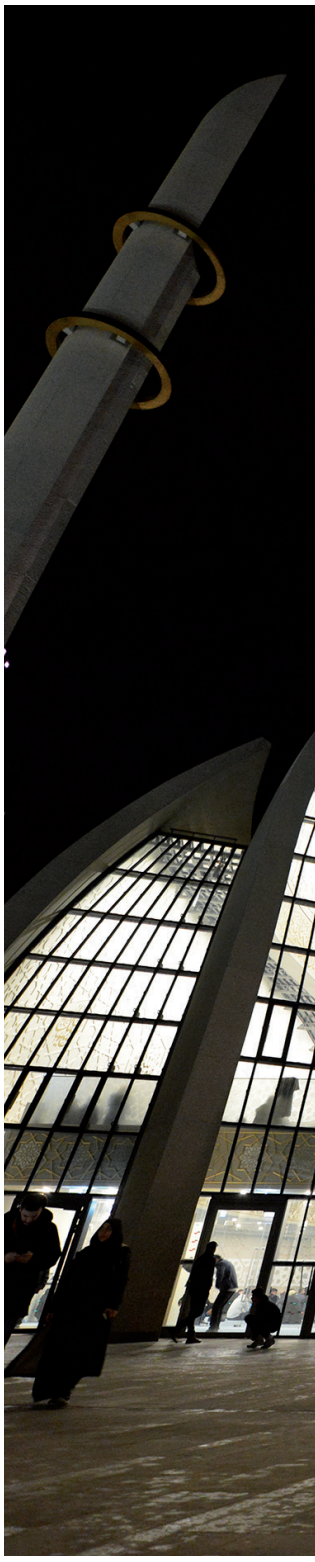

Eylül 2018 yılında açılabilmiştir. İki bin kişi kapasitesi ve 4.500 metrekare yerleşkesi bulunan caminin çifte minareleri 55, kubbesi ise 36,5 metredir.

Avrupa Türk İslam Kültür Dernekleri Birliği / Union Der Türkisch-Islamischen Kulturvereine in Europa (ATİB)

Almanya'ya yaşanan işçi göçünün kalıcı hale gelmeye başladığı 1970'ler ve özellikle 1980'lerden sonra dini kuruluşlarla birlikte Türk diasporasının kültür alanında da örgütlenme ihtiyaçları doğmuştur. Bu ihtiyaç kapsamında kurulan derneklerden birisi de 1987 yılında Almanya'nın Nieder-Olm/Mainz şehrinde kurulan Avrupa Türk İslam Kültür Dernekleri Birliği'dir. Kuruluş amaçları içerisinde kültürel kimliğin korunması yanında Türk işçilerin yaşadıkları Avrupa ülkelerine çoğulcu bir anlayışla uyum sağlaması ve eşit haklara sahip eğitimli bir toplumun oluşturulması bulunmaktadır. Bu bağlamda dernek uluslararası gündemde bulunan birçok konu hakkında kamuoyunu bilgilendirici konferans, seminer ve paneller düzenlemekte, ayrıca gençlere yönelik birçok eğitim, spor, gezi, kitap kulübü, folklor ve tiyatro faaliyeti gerçekleştirmektedir [88]. Derneğin Almanya ve Avrupa'da 123'ten fazla şubesi ve 11 binden fazla üyesi bulunmaktadır [89].

Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu/Föderation der Alevitische Gemeinde Deutschland (AABF)

Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu, Almanya'da yaşayan yaklaşık 700 bin Alevi inancına sahip Türk vatandaşını temsil etme amacıyla 1990 yılında Mainz şehrinde kurulmuş daha sonra 1993 yılında merkezini Köln'e taşımıştır. AABF'nin yanında Ehl-i Beyt Federasyonu ve Cumhuriyetçi Eğitim Vakfı (CEM) da Almanya'daki Alevilerin sorunlarıyla ilgilenen kuruluşlardır. Almanya'daki Türk vatandaşlarının kurdukları diğer dini derneklere nazaran daha geç kurulan AABF, 90'lı yıllarda hızlı bir şekilde örgütlenmiştir. 1960'lardan itibaren Türkiye'deki geleneksel bağlarından kopan insanları bir araya getirmek üzere kurulan dernek, günümüzde üyelerinin inanç konularının yanında özellikle göç geçmişi olan kişilerin demokratik, insan haklarına saygılı, hoşgörülü ve dini özgürlük ortamının olduğu bir Almanya'da yaşamalarını hedeflemektedir. Bu bakımdan göçmenlerin Alman toplumuyla olan uyumlarının sağlanması da derneğin önemli faaliyet alanlarındandır[90]. Bu doğrultuda AABF 2012 yılında Hamburg, 2013'te Aşağı Saksonya, 2014'te Bremen ve 2019'da da Rheinland-Pfalz eyaletlerinde "hak eşitliği anlaşmaları" imzalamıştır. Bu anlaşmalar uyarınca ABBF okullarda verilen Alevilik derslerinin öğretmenlerini belirleyebilmekte, Aleviler Aşure, Nevruz vb. dini günlerde işyerlerinde izinli sayılabilmekte, hastane ve hapishane gibi kurumlarda ibadethane hizmeti alabilmektedirler. 2020 yılında Kuzey Ren-Vestfalya eyaleti Alevileri bir din ve inanç toplumu olarak tanıyarak onları Almanya'daki Hristiyan ve Yahudiler ile eşit bir dini topluluk olarak kabul etmiştir[91].

Almanya Türk Toplumu / Türkische Gemeinde in Deutschland (TGD)

Almanya'da mevcut birçok dini, etnik ve ideolojik derneğin aksine Almanya Türk Toplumu 1995 yılında doğrudan Almanya Türk diasporası üyelerinin

Türkische Gemeinde in Deutschland
Almanya Türk Toplumu

kamusal haklarını siyasi ve idari kademelerde koruma amacıyla kurulmuştur. Diğer dernekler de bu amaçlara hizmet etmekle birlikte merkezi faaliyet alanları dini, etnik ya da ideolojik olabilmektedir. Almanya'nın Türk diasporasının "yaşam merkezi / lebensmittelpunkt92" olarak görüldüğü ve kendilerini özellikle "seküler" bir organizasyon şeklinde tanımlayan TGD'de çalışmaların odağını Alman idari, anayasal ve siyasi kurumları oluşturmaktadır. Dernek tüzüğünün üçüncü madde üçüncü fıkrası bunu açıkça ifade etmektedir. Bu maddeye göre Türkiye'de mevcut siyasi partiler arası mücadeleler TGD'nin faaliyet alanlarına girmemektedir93. Çokkültürlü bir göçmen toplumu hedefleyen dernek, bu hedef doğrultusunda yerel göçmen sorunlarının federal düzeye taşınması, kurumsal ırkçılığa karşı hassasiyetin artırılması, kamusal kaynakların göçmen derneklerine aktarılması gibi alanlarda çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bu çalışmaları siyasi katılım, mültecilik ve iltica, din, ayrımcılık ve ırkçılık, AB ile Türkiye ilişkileri ve eğitim başlıkları altında organize etmektedir. Bu bakımdan Türklerin en yoğun yaşadıkları yerlerden biri olan Köln yerine merkezlerini Berlin'de açmaları da anlamlıdır. Böylece Alman siyasi hayatının hem daha yakından içinde olmak hem de onu daha çok etkilemek mümkün olmaktadır[94].

Almanya Türk Diasporası ve Siyasal Hayat

Almanya Anayasası'na göre Almanya'da gerçekleştiren federal, eyalet, yerel ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde sadece Alman vatandaşları oy kullanabilmektedir. 1992 yılında anayasada yapılan bir değişiklik ile istisnai olarak Almanya'da yaşayan AB üye ülke vatandaşlarına da Alman yerel ve Avrupa Parlamento seçimlerinde oy kullanabilme hakkı tanınmıştır[95]. AB üyesi 27 ülkenin 16 tanesi üçüncü ülke vatandaşlarına yerel seçimlerde oy kullanma hakkı tanımaktadır. Bunların arasında Belçika, Danimarka, Finlandiya, Lüksemburg, Hollanda,

Portekiz, İspanya, Macaristan gibi ülkeler bulunmaktadır. Bulgaristan, Yunanistan, Fransa, İtalya, Avusturya, Polonya gibi ülkeler ise üçüncü ülke vatandaşlarını tüm seçimlerden dışlamaktadır. Belçika, Danimarka, Finlandiya, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz, İsveç, Slovakya, İspanya'da üçüncü ülke vatandaşlarının yerel seçimlerde hem seçme hem de seçilme hakları bulunmaktadır[96]. Bireyin kimlik oluşumunda yaşadığı ülkenin siyasi yaşamına katılımının önemi göz önüne alındığında seçme ve seçilme hakkı birey için çok önemli bir hak olarak öne çıkmaktadır. Yaşadığı bölgenin ve ülkenin politikasına yön verebilme imkânı bireyi o toplumla bir araya getiren, kamu ve kamu yararına dâhil olmasını sağlayarak toplum tarafından tanınmasını ve kabul edilmesini kolaylaştıran unsurların başında gelmektedir. Yaşadıkları, emek gücüyle hizmet ettikleri, aileleriyle dahil oldukları ve vergisini ödedikleri ülkede söz haklarının bulunmaması göçmenleri içe kapattığı gibi oy kullanma hakları bulunan ana vatanları Türkiye'ye "aşırı" bağlılığa da sevk edebilmektedir. Böylece Alman siyasi ve idari iradesinin arzuladığı uyumun önündeki en önemli engellerden biri göçmenlerin siyasi alandaki yetersiz temsil hakları olmaktadır. Alman siyasi makamları temsildeki ayrımcılığın şehirlerde oluşturulan "Uyum Meclisleri" ile yerel yönetimlerdeki komisyonlara atanma hakkıyla ve sivil toplum örgütlerinin hak arama mücadelesiyle telafi edilebildiğini savunmaktadır. Ancak aşağıdaki sayılardan da görüldüğü üzere göçmenlerin Alman siyasi hayatında yaşadığı temsildeki adaletsizliğin bu tür görev ve yetkileri olmayan sadece danışma organları olarak faaliyet gösteren aracı kurumlarla giderilmesi mümkün gözükmemektedir.

Almanya'da 2020 yılı itibariyle 18 yaş üstü 7.9 milyon göçmen –932 bini Türkiye[97] kökenli Alman vatandaşı bulunmaktadır. Bu kişiler 2021 parlamento seçimindeki seçmenlerin %13'ünü (2017 seçimindeki seçmenlerin %10,2'sini, 2013 seçimindeki seçmenlerin %9'nu) oluşturmaktadır. Almanya genel seçimlerinde ise Almanya'da yaşayan AB vatandaşı ve üçüncü ülke vatandaşlarından yaklaşık 9 milyon kişi oy kullanamamıştır. Bunların yaklaşık beş milyonu üçüncü ülke vatandaşıdır[98].

Grafik 2 : *Almanya'daki Bazı Eyaletlerde Oy Kullanma Oranları.[99] (2016)*

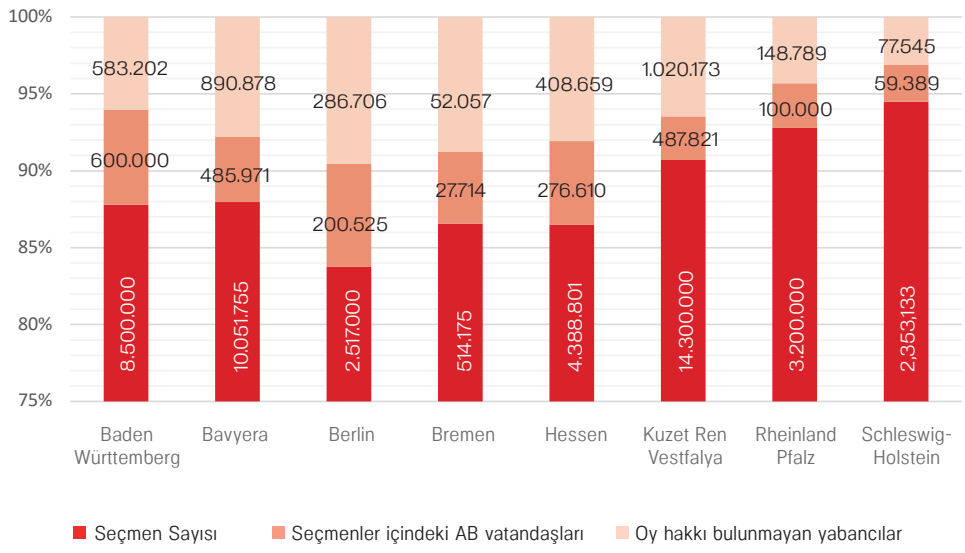

Grafik 2'de görüldüğü üzere Almanya'nın en kalabalık eyaletlerinden olan Kuzey Ren-Vestfalya, Bavyera, Baden Württemberg gibi eyaletlerde oturumları bulunmasına, çalışma ve aile hayatı Almanya'da olmasına rağmen eyalet ve federal seçimlerinde oy kullanamayan AB ve üçüncü ülke vatandaşlarının oranı yaklaşık %10-15 arasında gidip

Grafik 3 : *Almanya'daki Bazı Şehirlerde Oy Kullanma Oranları.* [101] *(2016)*

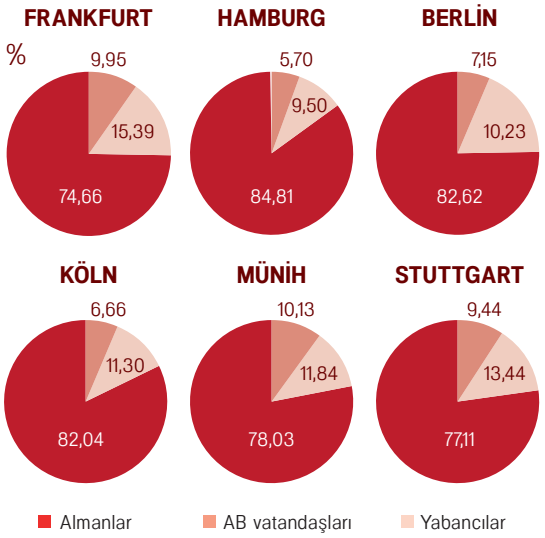

Grafik 4 : *Göçmenlerin Almanya Nüfusuna* [102] *(2021), Almanya Federal*[103] *(2021) ve Eyalet Meclisi'ndeki* [104] *(2015) Temsillerine Göre Oranları*

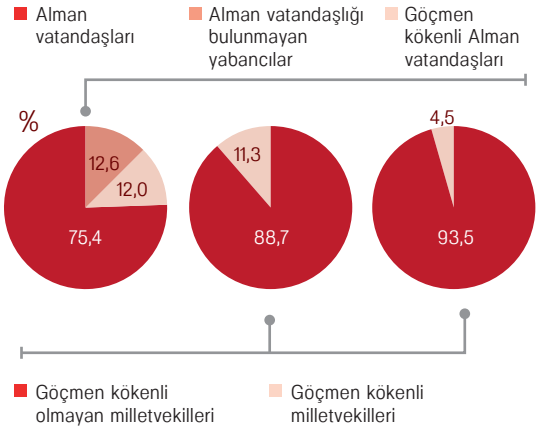

gelmektedir. 2017 yılında gerçekleştirilen Almanya genel seçimlerine 61.688.485 seçmenden sadece %76,2'sinin katıldığı 14.712.144 kişinin ise sandığa gitmediği [100], ülkede yaşayan 10.1 milyon yabancı pasaportlu potansiyel seçmenin bulunduğu düşünüldüğünde Almanya'da yaşayan 18 yaş üstü insanların %40'a yakının siyasal hayatta temsil edilmediği ortaya çıkmaktadır. Bu rakamlara, sandığa gidip oy kullandıkları halde %5 seçim barajı yüzünden oy verdikleri partiler temsil hakkı kazanmayan seçmenler dahil değildir.

Almanya'daki nüfusun yoğun olduğu şehirler göz önünde bulundurulduğunda tablonun daha vahim olduğu ortaya çıkmaktadır. Frankfurt'ta seçmenlerin %25,34'ü, Stuttgart'ta %22,88'i ve Münih'te %21,97'si Almanya federal ve eyalet seçimlerinde temsil edilememektedir. Yerel yönetimler düzeyinde ise AB vatandaşlarının oy kullanabilmelerine rağmen üçüncü ülke vatandaşlarının siyasal hayattan dışlanma oranları en düşük Hamburg'da %9,50 ile en yüksek Frankfurt'ta %15,39 arasında gidip gelmektedir.

Alman toplumunun %26,7'sini oluşturan göçmen kökenli kişilerin Almanya Federal Meclisi'ndeki temsil oranları yıllar içerisinde artış gösterse de, %11,3'lük oran tüm göçmen kökenlilerin yalnızca üçte birine yakın olduğu için halen daha düşük kalmaktadır. 735 vekilin yer aldığı Federal Meclis'te 83 göçmen –18 tanesi Türk– kökenli vekil bulunmaktadır. Eyalet meclisinde göçmen kökenlilerin temsili ise %4,5'luk oranla oldukça düşüktür. Bu durum hem partilerin yerelde daha kültürel kodlarla hareket etmeleriyle hem de federal düzeyde olduğu gibi siyasi partilerin vitrin adaylar seçmek zorunda kalmamalarıyla açıklanabilir. Ayrıca göçmen kökenlilerin yaşadıkları şehir ve eyaletlerde nüfus yoğunlukları oldukça değişkenlik gösterdiğinden siyasi hayatta demografik yapılarına nazaran daha zayıf temsil edilme durumuyla karşı karşıya kalabilmektedirler.

Alman Federal Meclisi'nde yer alan partilerdeki göçmen kökenlilerin oranına Grafik 5'te bakıldığında benzer bir temsilde adaletsizliğin bu alanda da yaşandığı görülmektedir. Sol Parti'de oldukça güçlü bir temsil oranına ulaşılmakla, Yeşiller

Grafik 5 : *Göçmen Kökenli Alman Vatandaşlarının Alman Meclisinde Yer Alan Siyasi Partilerdeki Temsil Oranları [105] (2017)*

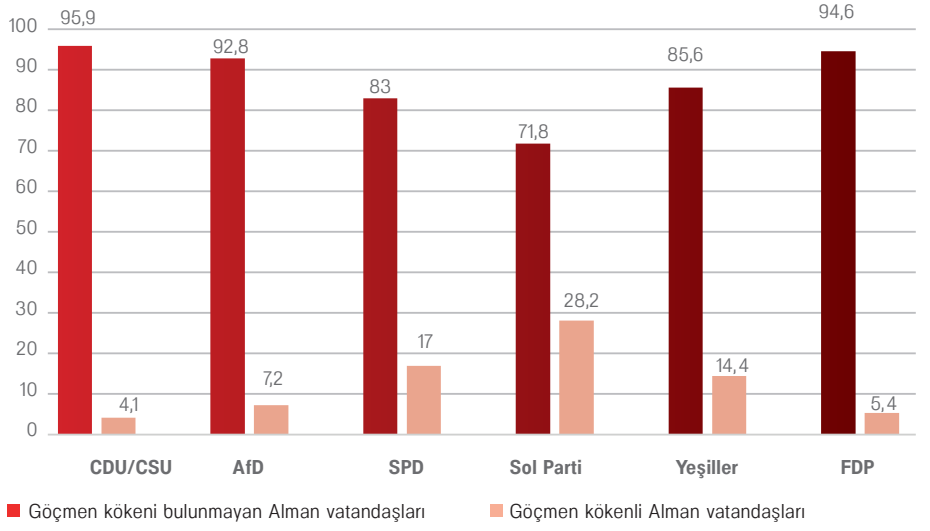

Partiler	2013-2017 arası		2017-2021 arası		2021-2025 arası	
	Toplam Vekil Sayısı	Göçmen Kökenli Vekili Sayısı	Toplam Vekil Sayısı	Göçmen Kökenli Vekili Sayısı	Toplam Vekil Sayısı	Göçmen Kökenli Vekili Sayısı
CDU/CSU	311	9	246	7	196	8
Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD)	193	13	153	15	206	35
AfD	-	-	92	8	83	6
FDP	-	-	80	5	92	5
Sol Parti	64	8	69	13	39	11
Yeşiller	63	7	67	10	118	17
Diğer	-	-	1	-	1	1
Toplam	**631**	**37**	**709**	**58**	**735**	**83**

Tablo 4: *Almanya Federal Meclisi'nde Göçmen Kökenli Vekil Sayısı*

Partisi'nde/Bündnis 90/Die Grünen göçmenlerin temsil oranları demografilerine yaklaşmakta ve yıllar içinde Tablo 4'te de görülebileceği üzere temsil oranında göreceli bir artış olmakla beraber diğer partilerde bu oranlar oldukça düşük seviyede kalmaktadır.

2021 yılındaki genel seçimlerden sonra parlamentoda bulunan her partide göçmen kökenli vekil bulunmakla beraber en az göçmen kökenli vekil FDP, CDU/CSU ve AfD'de yer almaktadır. Özellikle

Grafik 6 : *Bu Pazar Seçim Olsa ve Seçme Hakkınız Olsa Hangi Partiye Oy Verirdiniz?* [106] *ve Almanya 2017 Genel Seçimlerinde Türk Kökenli Göçmenlerin Oy Davranışı* [107] *- (%)*

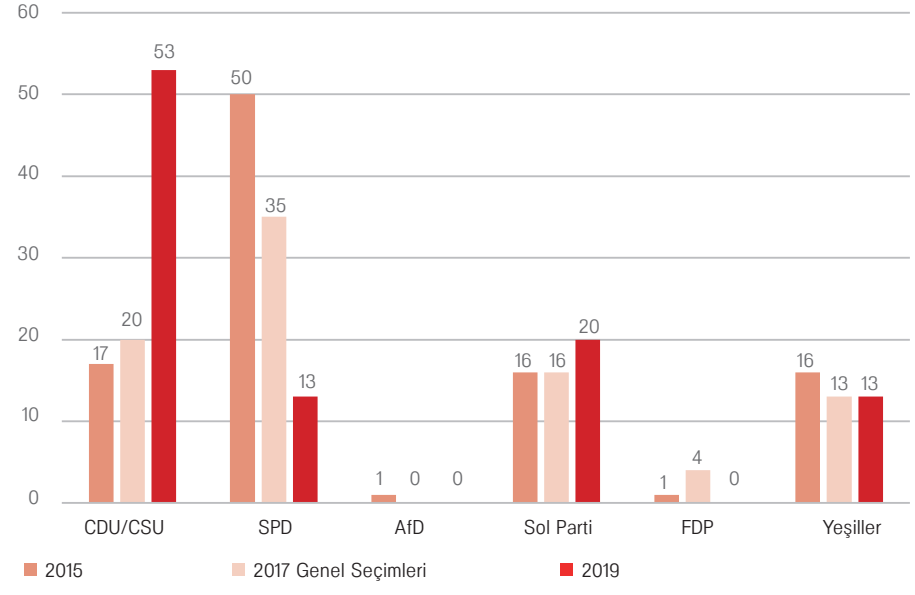

aşırı sağ parti olarak nitelendirilen Almanya için Alternatif (Alternative für Deutschland-AfD) partisi dahi %7,2'lik göçmen kökenli milletvekili oranıyla CDU/CSU'nun (%4,1) yaklaşık iki kat üstünde kalmaktadır. Buna rağmen Konrad-Adenauer-Vakfı'nın yaptığı bir araştırmaya göre Türkiye kökenli göçmenlerin siyasi parti tercihleri önemli ölçüde değişmektedir.

Grafik 6'da yapılan iki saha çalışmasına ait veriler bulunmaktadır. Birinci veriler Konrad-Adenauer-Vakfı'nın yaptığı bir saha araştırmasında Türk kökenli kişilere yöneltilen "Bu pazar seçim olsa ve seçme hakkınız olsa hangi partiye oy verirdiniz?" sorusuna 2015 ve 2019 yıllarında verilen cevapların karşılaştırılmasını içermektedir. İkinci verilerde ise Duisburg-Essen ve Köln üniversitelerinin Almanya 2017 genel seçimlerinden sonra Türk kökenlilerin seçim davranışlarına yönelik saha çalışmasının sonuçları gözükmektedir. Tabloya göre; 2015'te yapılan saha çalışması ile 2017'de gerçekleşen genel seçimlerde Türk kökenlilerin gerçekleştirdikleri oy davranışları CDU/CSU, Sol Parti / Die Linke, Hür Demokrat Parti / Freie Demokratische Partei (FDP) ve Yeşiller Partileri ile ortalama olarak uyuşmaktadır. Ancak Türk kökenli seçmenlerin oy verme davranışında SPD'ye yönelik tutumlarında önemli bir kırılma gözükmektedir. SPD'nin son yıllarda Almanya genelinde gösterdiği düşüşe (2019 yılı boyunca oy potansiyeli %13-18 bandında seyretmiştir) paralel bir düşüş görülmekle beraber CDU/CSU (2019 yılı boyunca oy potansiyeli %30'un altında seyretmiştir) ve Sol Parti'ye (2019 boyuncu oy potansiyeli %10'nun altında seyretmiştir) Almanya genelinde olduğundan daha fazla bir yöneliş olduğu anlaşılmaktadır [108]. 2021 yılında gerçekleşen Almanya genel seçimlerinde Türklerin oy davranışlarına yönelik bir araştırma bulunmamaktadır.

Türk kökenlilerin geleneksel olarak sol merkez partisi SPD ve sol yelpazedeki partilere oy verme davranışında son yıllarda önemli değişimler olduğu gözükmektedir. Özellikle sol partilerin göçmenlere ve Türkiye devletine yönelik ılımlı tutumları Türkiye ile duygusal bağını organik olarak da koparmamış Türk kökenli göçmenlerin seçim davranışını etkilemekteydi. Ancak SPD'nin yaşadığı önlenemez düşüşün etkisi bir yana Alman pasaportuna giderek daha çok sahip olan ikinci ve üçüncü neslin Türkiye ile duygusal bağının devam ettiği ama siyasal yöneliminde Alman siyasetinin merkez konularına daha çok ilgi göstermeye başladığı görülmektedir. Bu durum Alman toplumsallığı açısından Türk kökenli göçmenlerin oy verme davranışlarının "normalleşme süreci" olarak[109] yorumlanabilmektedir. Artık Almanya'da bir diasporaya dönüşen Türk toplumsallığının giderek Alman toplumunda mevcut olan oy verme davranışıyla örtüşmesi, Almanya Türk diasporasının Alman siyasal hayatını yoğun olarak göçmen politikaları ve Türkiye ile ilişkiler üzerinden değil de Alman politik yaşamı bağlamında ele aldığı düşünülebilir.

Türk Kökenli Alman Siyasetçiler

Alman siyasi sistemini ve Almanya Federal Meclisi'ni uzun yıllardır domine eden CDU/CSU, SPD, Sol Parti, FDP ve Yeşiller partilerinin hepsinde az ya da çok göçmen kökenli/Türk kökenli milletvekili bulunmuştur. 2013 yılında kurulan ve 2017 yılında Federal Meclis'e giren AfD'de göçmen kökenli vekiller bulunmakla birlikte, Türk kökenli vekil bulunmamaktadır. Alman siyasal sistemi içerisinde 1990'lardan itibaren eyalet, federal ve Avrupa parlamentosu düzeyinde Türk kökenli siyasetçiler ortaya çıkmakla birlikte Almanya'da mevcut demografik yapıların çok altında temsil kabiliyetine sahiptirler. Almanya gibi dil, kültür ve geleneğin önemli olduğu bir toplumsallık açısından göçmen ve bilhassa farklı dini ve kültürel köklere sahip kişilerin üst düzey

siyasi karar mekanizmalarında yer alması oldukça zordur. Her ne kadar 90'lardan bugünlere gelindiğinde durum göçmen kökenli vatandaşlar lehine gelişme gösterse de halen daha biyolojik Alman siyasetçilere nazaran Türk kökenli siyasilerin baş etmeleri gereken birçok ayrımcı önyargı bulunmaktadır. Özellikle Türk kökenli siyasiler sürekli dini mensubiyet, Türkiye ile olan gönül bağının derecesi, yaşam tarzı gibi konularda sorgulanmakta ve kendilerini kültürel entegrasyon/asimilasyon bağlamında ispat etmeleri istenebilmektedir. Tüm bu zorluklara rağmen birinci nesilden üçüncü nesile kadar her toplumsal katmandan Türk kökenliler Alman siyasal hayatının zirvesinde giderek daha çok yer almaya başlamıştır. Aşağıda Almanya Federal Meclisi'ne merkez siyasi partilerden girmiş ve önemli siyasi görevler almış bazı Türk kökenli Alman siyasiler yer almaktadır. Bu isimlerin dışında Federal Meclis, eyalet ve belediye meclislerinde yer almış ve halen almakta olan birçok Tük kökenli Alman siyasetçi bulunmaktadır.

Almanya Sosyal Demokrat Partisi / Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD)

Türk işçi göçünden çok önce, 1937 yılında Almanya'da öğrenim görmeye gelen Türk bir baba ile Alman bir anneye sahip olan Leyla (Akdağ) Onur, 1945 yılında Braunschweig'ta doğmuştur. Eğitim hayatını Almanya'da geçiren Onur, önce terzilik mesleğini öğrenmiş ardından Alman Dili ve Edebiyatı ile Sosyal Çalışmalar okumuştur. 1973 yılında SPD'ye katılmış, 1991 yılında Braunschweig bölgesi başkanlığı, 1976–1989 arası Braunschweig Belediye Meclisi üyeliği, 1986–1989 arası ikinci belediye başkanlığı yapmıştır. 1989 yılında Avrupa Parlamentosu'na SPD adına ilk Türk kökenli vekil olarak katılan Onur, 1994 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. Benzer şekilde 1994 yılında Almanya Federal Meclisi'ne de ilk Türk kökenli kadın vekil olarak seçilmiştir. [110] 13. ve 14. hükümetler döneminde (1994–2002) Federal Meclis'in Dış İlişkiler, Çalışma ve Sosyal İşler Komiteleri, Demografik Değişimi Araştırma Komisyonu ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyeliklerinde bulunmuştur [111].

2011 yılında SPD'nin ilk Müslüman ve Türk kökenli genel başkan yardımcılığı görevine gelen Aydan Özoğuz, 1967 yılında Hamburg'da dünyaya

Leyla Onur

Aydan Özoğuz

Mahmut Özdemir

gelmiştir. Tüm öğrenim hayatını Almanya'da geçirmiş olan Özoğuz, İngiliz ve İspanyol Filolojisi eğitimi almıştır. 1989 yılında Alman vatandaşlığına geçmiş ve 15 yıl boyunca Körber Vakfı'nda uyum projelerinin koordinasyonluğunu yürütmüştür. 2001-2008 yılları arasında Hamburg Eyalet Parlamentosu milletvekilliği yapan Özoğuz 2004 yılında üye olduğu SPD'den 2009 yılında Almanya Federal Meclisi'ne seçilmiştir. 2013 ve 2017 genel seçimlerinde parti listesinden değil kendi seçim bölgesinden meclise doğrudan seçilmiştir. 2013-2018 yılları arasında Almanya'nın ilk Müslüman ve Türk kökenli bakanı olmuştur. 2018 yılında Göç, Mülteciler ve Uyum Bakanlığı sona eren Özoğuz, 26 Ekim 2021 tarihinde Almanya'nın ilk göçmen kökenli Meclis Başkanvekili seçilmiştir.[112]

Türk ebeveynlere sahip olan Mahmut Özdemir, 1987 yılında Almanya, Duisburg'ta dünyaya gelmiştir. Öğrenimini Almanya'da yapan Özdemir, Heinrich Heine Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'nden 2010 yılında mezun olmuştur. Kuzey Ren-Vestfalya Eyalet Meclisi'nin SPD Grubunda avukatlık stajı yapan Özdemir, SPD'nin birçok kademesinde farklı görevlerde bulunmuştur. 2013 yılındaki genel seçimlerde Duisburg II seçim bölgesinden doğrudan seçilen 26 yaşındaki Mahmut Özdemir dönemin en genç meclis üyesi olmuştur. [113] 2017 yılı genel seçimlerinde de seçim bölgesinden meclise girmeye hak kazanan Özdemir, partisi adına Spor, İç İşleri ve Hukuk İşleri ve Tüketicinin Korunması Komitesi üyeliklerini yerine getirmiştir[114]. Aralık 2021'den itibaren federal içişleri bakanlığı müsteşarı olarak görev yapmaktadır.

Hristiyan Demokrat Birliği / Christlich Demokratische Union (CDU/CSU)

1978 yılında Almanya, Leverkusen'da doğan Cemile Giousouf, CDU'nun ilk Türk kökenli ve Müslüman milletvekili olmuştur. Ailesi, Gümülcine'den işçi göçüyle Almanya'ya gelmiştir. Öğrenim hayatının tamamını Almanya'da geçiren Giousouf, Friedrich Wilhelms Üniversitesi'nde siyaset bilimi, sosyoloji ve İslam bilimleri okumuştur. 2008 yılından itibaren Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti Uyum Bakanlığı'nda uzman olarak çalışmaya başlamıştır. Öğrencilik yıllarında CDU'ya yakın Türk-Alman Forumu'nda faaliyet göstermiş, 2008 yılında forumun eyalet başkan yardımcısı olmuştur. Eyalet bakanlığındaki ve dernekteki çalışmaları genellikle göçmen kökenli kadınlar üzerinedir. 2012 yılında CDU'nun Kuzey Ren Vestfalya Eyalet Kurulu'na seçilen Giousouf, 2013 yılında Federal Meclis'e milletvekili olarak girmiştir. Partisinin meclis grubunda uyumdan sorumlu vekil görevini ifa etmiştir. [115] 2019 yılında Alman toplumunun demokrasi bilincinin ve siyasi katılımının artırılması için 1952 yılında kurulan Federal

Cemile Giousouf

Serkan Tören

Prof. Dr. Hakkı Keskin

Politik Eğitim Merkezi (Bundeszentrale für politische Bildung- BpB) başkanvekilliğine seçilmiştir.

Hür Demokratik Partisi Freie Demokratische Partei (FDP)

Serkan Tören, 1972 yılında Fatsa'da dünyaya gelmiştir. Aynı dönemde ailesiyle birlikte Almanya'ya gelen Tören, eğitim hayatını Almanya'da geçirmiştir. 1993 yılında FDP'ye girmiş ve partinin Aşağı Saksonya Eyalet Kurulu'nda yer almıştır. 2009 yılında Federal Meclis'e seçilen Tören, içişleri komitesinde ve NSU Terör Örgütü Soruşturma Komitesi'nde yer almıştır. Ayrıca Almanya Türk Toplumu yönetim kurulu, Alman-İsrail Topluluğu ve Liberal Orta Sınıf Dernek üyelikleri bulunmaktadır. Hamburg Üniversitesi'nden mezun olan Tören, aynı zamanda 2003 yılından beri serbest avukatlık yapmaktadır. 2006-2015 arası Hansestadt Stade meclis üyeliği ve parti grup başkanlığı yapmıştır. [116]

Sol Parti / Die Linke

1943 yılında Trabzon/Maçka'da dünyaya gelen Prof. Dr. Hakkı Keskin, ilköğretim ve lise eğitimlerini Türkiye'de almıştır. 1964 yılında Almanya'ya gelen Keskin, 66-67 döneminde Almanca öğrenip Alman üniversitelerine giriş diplomasını elde etmiştir. 1967-1976 yılları arasında Berlin Hür Üniversitesi'nde siyaset ve ekonomi bölümlerinden doktorasını da yaparak mezun olmuştur. 1979 yılında Başbakan Bülent Ecevit döneminde Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nda uzman olarak çalışan Keskin, 1980 yılında Almanya'ya tekrar dönmüştür. 1982'de Uygulamalı Hamburg

Azize Tank

Canan Bayram

Üniversitesi Sosyal Pedagoji Fakültesi'nde Siyasal Bilgiler ve Göç Politikası kürsüsünde öğretim üyesi görevine başlayan Keskin, Alman siyasi hayatına da giriş yaparak, dönemin Berlin İçişleri Senatörü Peter Ulrich'in yabancılar politikası danışmanlığını yürütmüştür. Almanya'da ilk Türk kökenli siyasetçi olarak 1993-1997 yılları arasında Hamburg Eyalet Parlamentosu'nda milletvekili olmuştur. Keskin aynı zamanda 1995 tarihinde kurulan Almanya Türk Toplumu'nun kurucu üyelerindendir ve 1995-2005 yılları arasında genel başkanlığını yürütmüştür. 2005 yılında SPD üyeliğinden ayrılan Prof. Dr. Hakkı Keskin 2005-2009 yılları arasında Alman Federal Meclis'in Sol Parti milletvekilliğinde bulunmuştur. Bu dönemde Sol Parti adına Avrupa Birliği Komisyonu ve Milli Savunma Komisyonu üyesi ve İçişleri Komisyonu yedek üyesi görevlerini ifa etmiş, Avrupa Parlamenterler Meclisi üyeliğine seçilerek partisinin Avrupa Birliği genişleme görevlisi olarak çalışmıştır. [117]

1950 yılında Türkiye doğumlu Azize Tank, 1972 yılında Almanya'ya gelmiştir. Almanya'da çalışırken aynı zamanda sosyal hizmetler eğitimi almış, 1990-2009 yılları arasında Berlin'in Charlottenburg-Wilmersdorf ilçesi göç sorumlusu olmuştur. Berlin'de birçok kadın hakları derneğinin kuruculuğunu, yönetim kurulu üyeliğini ve başkanlığını yapan Tank, 2011 yılında eşi Hans Eberhard Schultz ile sosyal insan hakları ve politik katılım alanlarında faaliyet gösteren Eberhard Schultz Vakfı'nı kurmuştur. 2013 yılı genel seçimlerinde Sol Parti Berlin listesinden Federal Meclis'e giren Tank, Çalışma ve Sosyal İşler, Dış Kültür ve Eğitim Politikaları ve Eğitim, Araştırma ve Teknolojik Etki Değerlendirme Komite üyeliklerinde bulunmuştur.

Yeşiller / Bündnis 90/Die Grünen

Babası Tokat'tan 1961 yılında işçi alımıyla Almanya'ya gelen Cem Özdemir, 1965 yılında Bad Urach'ta dünyaya gelmiştir. Öğrenimi Almanya'da tamamlayan Özdemir, 1994 yılında Reutlingen Evanjelik Sosyal Hizmetler Uygulamalı Bilimler Üniversitesi sosyal pedagoji bölümünden mezun olmuştur. 1981 yılında dönemin Yeşiller Partisi'ne katılmış, 18 yaşında Alman vatandaşlığına geçmiştir. 1989-1994 yılları arasında Yeşiller Partisi'nin Baden-Württemberg Eyalet başkanlığında görev alan Özdemir, 1994 yılında Leyla Onur'la birlikte Federal Meclise giren ilk Türk kökenli vekil olmuştur. 2002 yılına kadar meclisteki görevini sürdüren Özdemir, 1998 yılından itibaren partisinin meclis grubunda içişlerinden sorumlu sözcülüğünü yürütmüştür. 2004-2009 arasında partisini Avrupa Parlamentosu'nda temsil etmiş, parlamentonun Dış İlişkiler Komitesi'nde yer almıştır. 2009 genel seçimlerinde Federal Meclis'e giremekle birlikte 2013 ve 2017

genel seçimlerinde tekrar Yeşiller'den vekil olmuştur. Özdemir, 2008 ile 2018 yılları arasında partisinin genel başkanlık görevini yürütmüş, 2017 yılı genel seçimlerinde de partisinin başbakan adayı olmuştur.[118] 8 Aralık 2021'den beri yeni kurulan hükümetin Gıda ve Tarım Bakanı olarak görev yapmaktadır.

Yeşiller Partisi Milletvekili Canan Bayram, 1966 yılında Malatya'da doğmuştur. Nettetal/ Niederrhein'de büyüyen Bayram, Berlin'de yaşamaktadır. Öncelikle ticaret meslek eğitimi almış, daha sonra Bonn'da siyaset ve hukuk bilimlerinden mezun olmuştur. Siyasete ilgisi üniversite yıllarına dayanan Bayram, 1999 yılında SPD üyesi olmuş, Ekonomi ve Çevre Bakanlığı'nda çalışmaya başlamıştır. 2006'da Berlin Meclisi'ne girmeyi başaran Bayram, 2009 yılında SPD üyeliğinden ayrılarak Yeşiller Partisi'ne geçmiştir. Bu dönemden itibaren Berlin Meclisi'nde partisinin hukuk, göç, uyum ve mülteci politikaları sözcülüğünü yapmıştır. 2017 yılında Almanya genel seçimlerinde Friedrichshain-Kreuzberg ve Prenzlauer Berg (Doğu) seçim bölgesinden Federal Meclis'e doğrudan seçilmiştir. Böylece Yeşiller'in önemli isimlerinden Christian Ströbele'nin halefi konumuna gelmiştir. Ayrıca Yeşiller Partisi'nin Almanya genelinde seçim bölgesinden doğrudan meclise seçilebilen tek vekilidir. Federal Meclisin Hukuk ve Tüketicinin Korunması, İçişleri ve Savunma ve Konut, Kentsel Gelişim, İnşaat ve Yerel Yönetimler Komitesi üyeliği yapmaktadır. Aynı zamanda kira, ceza hukuk, ayrımcılık ve barış politikaları konularında çalışmalar yürütmektedir. [119]

Almanya'daki Türk diasporasının Alman siyasal, sosyal ve kültürel yaşamına entegrasyonunun en iyi göstergelerinden birini yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele alınan Türk kökenli Alman siyasetçiler oluşturmaktadır. Bunun dışında Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarının ve çifte vatandaşların Türkiye nezdinde oluşan ekonomik, bürokratik, dış politika, eğitim vb. alanlardaki taleplerinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından doğrudan muhatap alınması adına Almanya ve dünyanın diğer birçok ülkesinde yaşayan Türk vatandaşlarının Türkiye genel seçimlerinde oy kullanma hakları 2012 yılında tanınmıştır. Böylece yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının istekleri ve hak talepleri Türk siyasi hayatına eskisine nazaran daha güçlü bir sesle girerken Almanya'da Türk diasporasına mensup kişiler de Türkiye'de siyasete girmiştir.

ALMANYA

TÜRK

DİASPORASI

ATLASI

DİASPORADA EKONOMİ

DİASPORADA EKONOMİ*

Göçün toplumsal ve siyasal nedenleri olabileceği gibi ekonomik nedenleri de bulunur. Bir anlamda ekonomik olanlar, diğerlerine göre göçün daha önemli bir dinamiği olarak görülürler. Fakat göç etmeye karar vermek ve bunu eyleme dökebilmek, iç içe geçmiş pek çok süreci içinde barındırır. Ekonomi, ancak diğer nedenlerle birlikte düşünüldüğünde tamamlayıcı bir resim olarak karşımıza çıkabilir. Burada akla ilk gelecek neden, göç edecek kişinin bir başka yerde/ülkede mevcut gelirinden daha fazla ücret elde edecek olmasıdır. Fakat kimi zaman daha iyi ücretler tek başına göç sürecini başlatmayabilir. Burada göç edilecek ülkede, işsizlik sürecindeki yardımlar ya da iş yerinin ücrete ek sunduğu hizmetler de etkili olabilir. Göç alan ülke, kendi vatandaşlarına daha çok ücret vermesi

* Dr. Öğr. Üyesi Elif Madakbaş Gülener, Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, emadakbas@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7353-5653

gerektiği zamanlarda özellikle göçmenleri tercih edebilir. Burada göçü, hem iki farklı mekân (ana vatan ve göç edilen ülke) arası ilişkiler hem de geçmiş ve gelecek arası ilişkiler bütünü olarak görmek süreci iyi anlamayı kolaylaştırır. Çünkü ekonomik nedenler ve sonuçlar hem ana vatanı hem göç edilen ülkeyi etkiler. Bununla birlikte bir önceki kuşağa ait göçmenlerin deneyimleri ve sorunlarına çözüm olarak üretilen kamu politikaları, bir sonraki kuşağı etkileyerek geçmiş–gelecek bağlantısını sağlar. Bir zamanların deneyimleri, yeni kuşaklar için benzer sorunların yaşanmasını engelleyen bilgiye dönüşmüş olur. Sosyal ağlar aracılığıyla sağlanan bilgi akışı, ana vatandaki akrabalar ve ailenin diğer üyeleri için çekici bir güce dönüşür. Tarımın iklim koşullarına bağlı olduğu daha "öngörülemez" işlerde çalışan kırsal kesim bu çekici güçten daha çok etkilenebilir. Bir kere başlayan süreç, onu düzenleyici kurumlar yaratarak iletişimi ve ulaşımı kolaylaştırarak göç dalgasının devamında rol oynar.[120] Bugün pek çok yönüyle değerlendirdiğimiz Almanya'ya göç sürecinin başlangıcı da ekonomik nedenlere dayanır. 30 Ekim 1961 yılında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Almanya Federal Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanan Türk Firmaları İşçilerinin İstisna Akdi Çerçevesinde İstihdamına İlişkin Anlaşma ise bu süreci başlatır. Ülke politikaları üzerinden resmi olarak başlayan süreç, göç edenleri ücret ve diğer nedenler ile etkileyerek Almanya'ya çekmiştir.

Almanya'ya giden Türklerin geride bıraktığı 60 yıl dikkate alındığında ilk göç dalgasının sadece Almanya ile Türkiye arasında bir bağ kurmadığını, geri dönmesi beklenen işçilerin Almanya'ya yerleşmesi ve duraklamalara rağmen göçün devam etmesiyle geçmiş ile gelecek arasında da bir bağ kurduğunu söyleyebiliriz. İşçi olarak giden ilk göçmenlerin çocukları ve torunları zamanla Alman ekonomisi içinde aktif/ekonomiye yön verici bir konum elde ederek bu konumu hem Türkiye ekonomisini hem de Alman ekonomisini yönlendirecek şekilde kullanmışlardır. Söz konusu konum, bir zamanların işçilerinin kendi girişimlerini kurmalarına ve bugün hem Avrupa'nın hem dünyanın önde gelen patronlarına dönüşmelerinin hikâyesidir.

Misafir İşçiler ve Karşılıklı Ekonomik Çıkarlar

Türklerin Almanya'ya göçü esasen 1961 yılındaki anlaşma öncesine dayanır. Henüz 1957 yılında

ALMANYA
TÜRK
DİASPORASI
ATLASI

1961 *yılında*

Almanya'ya göç eden ilk işçi grubu **6.800 kişiydi** ve sırada **61.000 kişi bekliyordu.**

Türkiye'den Almanya'ya İlk Göç

Türkiye'den Federal Almanya'ya doğru göçler başlar. Örneğin Schleswig-Holstein Çalışma Bakanlığı, Türkiye'den teknik eğitim bilgisi olan bu grubu bir yıl Almanya'ya davet eder. Bu davet münferit bir davettir ve henüz devletler seviyesinde bir girişim değildir.[121] Fakat ikili anlaşmanın sürece resmiyet kazandırması ve kitlesel göçlerin gerçekleşmesi, 1961 yılı ile başlar. 1961 yılının sonu itibarıyla Almanya'ya giden Türk iş gücü sayısı 6.800 kişiye ulaşır. [122] 61 bin kişi ise Almanya'ya gitmek üzere beklemektedir.[123] Almanya'da işçi olarak çalışmak isteyen Türk vatandaşları, Almanya'nın girişimiyle İstanbul'da kurulan bir büroda medikal kontrollerden ve incelemelerden geçer. Bu büroya yolu düşenler arasından seçilen 650 bin kişi, Almanya işçi alımını durdurana dek göç etmeye devam eder. [124]

Almanlar tarafından önce *Gastarbeiter* (misafir işçi), daha sonra *Ausländer* (yabancı) [125] olarak tanımlanacak olan ilk kuşak göçmenler, sanayileşmenin getirdiği teknik konulardaki kalifikasyon/uzmanlık/eğitim birikimine sahip değildir ve sürekli işler yerine kısa süreli ya da vardiyalı işlerde çalışacaktır. [126] Fakat 1961 tarihli anlaşmanın Türkiye açısından faydalı olması beklenen durum tam da teknik eğitim almış uzmanların yetiştirilmesini sağlamaktır. Türkiye'ye dönüş beklentisinin dayanağı da bu hususdur. Bunun dışında döviz akışının sağlanması, işsizliğin azaltılması, refahın yükselmesi ve böylelikle toplumsal gerilimin hafiflemesi Türkiye'nin anlaşmadan beklediği faydalardır. Almanya açısından ise beklenti benzer şekilde iş gücü ile istihdamın sağlanması, refahın arttırılması ve ekonominin dengeye kavuşmasıdır. [127] Göçün makroekonomi ile ilişkisi tam da göçmen kabul eden ülkede iş gücünün ve kişi başına düşen gelirin artması ile teknolojik gelişim sağlanmasıdır. [128] Dolayısıyla devlet politikaları ile başlayan göç sürecinden beklentiler, ülkelerin ekonomik çıkarlarına yöneliktir.

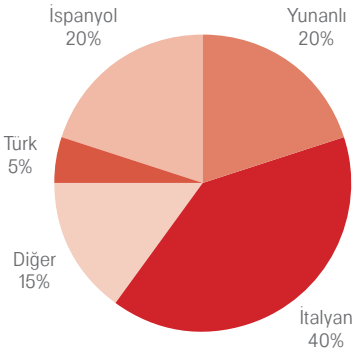

Grafik 7 : *1963 Yılında Almanya'daki Yabancı İşçilerin Geldikleri Ülkeye Göre Oranları*

Avrupa'ya ekonomik nedenli göçlere bakıldığında, 1950'li yıllara dek gerçekleşen göçlerin amacının daha iyi ücret ve daha iyi çalışma koşulları olduğunu söyleyebiliriz. Bu yıllardan sonra günümüze dek gerçekleşen göçlerin nedenleri ise bilgi akışı, ağlar ve kurumlar ile bir önceki yarım yüzyılın göçlerinin devam etmesidir. [129] Bu doğrultuda 1963 yılına gelindiğinde Almanya'daki yabancı işçi sayısı toplamda

735 bini bulur. Yabancı işçilerin geldikleri ülkelere göre dağılımı şu şekildedir: %40 İtalyan, %20 İspanyol, %20 Yunan, %5 Türk, %15 ise diğer ülkelerden gelen işçiler.[130] Görüleceği üzere Almanya'ya başlayan göçün ilk yıllarında Türkiye'den gidenlerin sayısı Almanya'daki yabancı işçiler arasındaki en düşük yüzdeye sahiptir. Bunda Almanya'nın Türkiye'den işçi kabul etmesinin diğer ülkelere göre daha geç başlamasının etkisi olduğu söylenebilir. Ancak bir yandan da diğer ülkelerden giden işçilere göre Türk işçilerin iş disiplini ve verim açısından daha nitelikli oluşu söz konusudur.[131] Türklerin çalışma disiplini ve Alman ekonomisi için önemleri, göçün ilk yıllarında gündeme gelmeyen sosyal hakları da gündeme getirmeye başlar. Türk işçilerin Türkiye'deki çocukları için çocuk yardımı ödenmeye ve 30 Nisan 1964'te Türk-Alman Sosyal Güvenlik Anlaşması uygulanmaya başlar.[132] Bir başka deyişle, kalıcılık söz konusu olmaya başladıkça ara anlaşmalar da gündeme gelir. Haklara ilişkin düzenlemeler arttıkça, göçlerin sadece daha iyi ücretler için değil daha iyi çalışma koşulları nedeniyle gerçekleşeceğini söylemek mümkündür. Fakat Almanya'nın ilk göç dalgasında İtalyanları, İspanyolları, Yunanları ve Türkleri tercih edişinde daha ucuz iş gücü çalıştırma arzusu değil, daha önce de belirtildiği gibi dünya savaşlarında kaybettiği iş gücünü ikame etme isteği etkilidir. Eksik iş gücünü tamamlayarak sanayileşmeyi ve kalkınmayı hızlandırmak esastır.

Türk işçilerin Almanya'ya gittiklerinde çalışmaya başladığı sektörler dikkate alındığında diğer yabancı işçiler gibi sanayi ilk sırada yer alır. 1963 yılı itibarıyla yabancı işçilerin %30'unun demir-çelik, otomobil, elektrik sanayisinde; %25'inin inşaat sektöründe ve %20'sinin de kimya ve mensucat sanayilerinde çalıştıkları

Almanya'ya Göç Eden İlk İşçi Gruplarının İstihdam Edildiği Eyaletler

görülür.[133] Geriye kalanlar ise çeşitli sektörlere dağılmış durumdadır: ''Tarım, kömür madenciliği, diğer madencilik alanları, demir-metal sanayi, inşaat sanayi, tekstil-giyim sanayi, diğer üretim sanayi, ulaştırma, hizmet sektörü, diğer hizmetler, ticaret, bankacılık ve sigorta sektörü, kamusal hizmetler''.[134] Göç edilen yerlere (eyaletler) bakıldığında sanayileşmiş bölgelerin ağırlıkta olması da bu tespiti doğrular. Şekil 3'te bu eyaletler Batı Almanya haritası üzerinden işaretlenmiştir.[135] Söz konusu eyaletler, ''Schleswig-Holstein (Hamburg), Niedersachsen (Bremen), Nordrhein-Westfalen, Hessen, Rheinland-Pfalz, Saarland, Baden Württemberg, Bavyera ve Batı-Berlin'dir.''[136]

Ekonomik sebeplerle şekillenen, her iki tarafın da elde edeceği faydaya odaklanan ve başlangıçta sınırlı bir süre için öngörülen bu ilişki, 60 yıllık süreçte farklı bir şekil alır. Bu şeklin ortaya çıkmasında ağırlıklı biçimde ekonomik etkenleri takip eden sosyal, kültürel ve siyasi sonuçlar belirleyici olur. Tüm bu belirleyici güçler, kuşakların değişmesinin ve aynı anda göçlerin devam etmesinin hem bir nedeni hem bir sonucudur. Ekonomik etkilerin seyri de tüm belirleyiciler ve etmenler tarafından şekillenen Almanya'ya Türk göçünün dönemleri içinde anlaşılabilir. Bu dönemler daha önce de yer verildiği üzere Türkiye'den Batı Avrupa'ya işçi göçü, bireysel göç, firma, kurum destekli göç ve ikili anlaşmalar dönemi (1950-1960'lı yıllar), aile birleşimi (1970'li yıllar), geri döndürme politikaları (1980'li yıllar), vatandaşlık hakları (1990'lı yıllar), entegrasyon ve asimilasyon politikalarına dönüş (2000 sonrası) dönemidir.[137] Almanya ve Türkiye arasındaki göç sürecine ait dönemler, Avrupa'ya ekonomik nedenli göçlerin dönemselliği ile birlikte düşünüldüğünde, ekonomik çıkar temelli başlayan göçlerden diğer etmenlerin rol oynadığı daha karmaşık nedenlerle örülü göç süreçlerine doğru evrildiği görülür. İlk dönemin işçileri, geride kalan sosyal ağları üzerinden yeni göçlere açık kapı bırakır ve çeşitli hakların elde edilmesi ile günümüzün Türk kökenli Alman patronları ekonomi içindeki etki alanlarına kavuşmaya başlar.

Sermaye Birik(tiril)iyor ve İlk Girişimcilik Adımları Atılıyor

1961 yılından 1964 yılına dek Türklerin bir süre

Almanya'da çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönmeleri beklenir. Türk işçilerin iki yıldan daha uzun bir süre Almanya'da kalmalarına izin verilmesi, misafir işçi statüsünden göçmen statüsüne geçişi hızlandırır. Zira o güne kadar Almanya'ya giden Türkler, misafir işçi statüsünde yer alırlar ve ailelerini yanlarında getirmelerine izin verilmez. Ancak Türkiye'ye geri dönen işçilerin yerine yenilerinin getirilmesi sürekli ve yeni baştan bir eğitim döngüsünü gerektirir. Bu da Almanya açısından verimliliği azaltan sonuçlar doğurur.[138] Böylece Türk işçilerin Almanya'da kalış süreleri uzadıkça bir yandan da Türk işçiler arasında sermaye birikimi oluşmaya başlar. Bunu gerçekleştirmek için işçi birlikleri oluşturulur. Türk işçilerin bu çerçevede attığı ilk adım "Türksan" girişimidir. Dünyadaki ilk işçi şirketi olma özelliğini taşıyan bu girişimin başlıca amacı "yurt dışında yaşayan Türkiyeli işçilerin tasarruflarını değerlendirmek" [139] şeklindedir. Türksan ile birlikte şunların da gerçekleşmesi hedeflenir:

> "İşçiler ana vatana döndüklerinde kendi sahibi oldukları fabrikalarda çalışacak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kalkınma yolunda gurbetçi dövizlerinden faydalanacak, Almanya hükümeti geçici olarak ülkeye getirdiği ancak kalıcı olma yolundaki yabancıları ülkelerine gönderecek ve Türk vatandaşları sağlanan sanayileşme atağı sayesinde ülkelerinde refah içinde yaşayacaklardı." [140]

1966 yılında kuruluş sermayesi 10 milyon lira olan bu şirket ilk yatırımını 1967 yılında yapmayı planlar.[141] Türksan, hedeflediği başarıya ulaşamasa da kendisinden sonra kurulacak 290'a yakın benzer girişime öncülük eder. Ancak günümüzde bunların çok az bir kısmı hayatta kalır.[142] Böylece işçilerin birikimleri sermaye ve yatırım olarak Türkiye'de değerlendirilemez.

1960'ların sonlarına doğru ise Almanya'ya işçi olarak giden Türkler birer girişimci olarak ortaya çıkmaya başlarlar. Öncelikle o tarihlerde bunu bir Türk vatandaşı olarak yasal yollardan yapmaları mümkün değildir. Dolayısıyla Alman vatandaşları üzerinden gerekli izinleri alarak ve onlara belirli ücretler vererek "kasap, bakkal, restoran, 'export' adını verdikleri ithal elektronik eşya mağazaları" açarlar.[143]

1960'lı yıllarla birlikte Almanya'ya göç etmeye başlayan gruplar hem Türkiye'nin kırsal bölgelerinden hem de Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerden giden Türklerden oluşur. Kırsal kesimden göç etmek isteyenler dış göç öncesi iç göç ile bu büyük şehirlerde sıra beklerler. Kırsal kesimden göç edenler de genellikle toprak sahibi köylülerdir. Özellikle ilerleyen yıllarda teknik bilgi sahibi nitelikli iş gücünden bahsetmek daha mümkün hale gelir. 1973'teki Petrol Krizi ve akabindeki ekonomik kriz ile işçi alımları azalsa da Türklerin Almanya'daki varlıkları aile birleşimi üzerinden artmaya devam eder.[144] Böylece işçi alımı durmasına rağmen Türklerin sayısı artar ve bu artışla beraber toplumsal arka planlar (kentli-kırsal, vasıflı-vasıfsız) çeşitlenir.

1980'li yıllara geldiğimizde gittikçe gelişen bir Türk girişimciliğinden bahsetmek artık mümkün olur. Örneğin Almanya'daki Türk girişimciliğinden söz açıldığında akla ilk gelen figürlerden biri olan seyahat işletmesi Öger Tur'un ortaya çıkışı bu döneme rastlar. Bununla birlikte 1980'li yıllarda Almanya'ya Türk iş gücünün gelmesini azaltmak amacıyla çeşitli adımlar da atılır. 1984 yılında çıkarılan Geri Dönüş Teşvik Yasası ile 290 bin kişi ana vatana geri döner.[145] Bir diğer adım ise tek taraflı vize uygulaması olur. Ayrıca yeni evlenen çiftlerin eşlerini evlendikten ancak üç yıl sonra getirebilmeleri de bu yönde alınan önlemlerden biri olarak karşımıza çıkar.[146] Göçlerin durdurulmasına yönelik önlemler, bu esnada bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkan ayrımcılık

ve yabancı düşmanlığı, bir kısım vatandaşın geri dönüşüyle sonuçlansa da Almanya'daki Türk varlığını ve ilk girişimcilik adımlarının yavaş yavaş büyümesini engelleyemez.

1990'lı yıllar Türklerin Alman ekonomisi içindeki etkisinin daha çok hissedildiği bir zaman dilimine işaret eder. 1991 yılı verilerine göre Alman vatandaşlığı almış Türklerin sayısı 2.110.223 iken çalışan sayısı ise 743.148'dir.[147] 1990'lardan itibaren Türkiye'den Almanya'ya göçlerin azalmasında 1980'lerde alınan geriye dönüş tedbirleriyle beraber konjonktürel şartlar da etkili olmuştur denebilir. Örneğin Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden Almanya'ya giden ucuz iş gücü diğer ülkelere iş gücü bakımından olan ihtiyacı azaltır. Türkler ve Türkiye de bu durumdan etkilenir.[148] Böylece bir zamanlar iş gücü eksiğini kapatmak için kabul edilen Türk işçilerin ikame edilebileceği daha ucuz bir iş gücü grubu ortaya çıkar. Bu durumla birlikte Almanya'da kalıcı olacak Türklerin kendi işlerini kurması, en mantıklı seçenek haline gelmeye başlar.

Türk Patronların[149] Alman ve Türk Ekonomilerindeki Ağırlıkları Artıyor

Türklerin Almanya'daki girişimcilik hikâyeleri 1960–1970'li yıllarda Almanya'da bulamadıkları Türk kültürüne ait ürünleri edinebilmek adına küçük işletmeler kurmalarıyla başlar. Küçük ve orta boy işletmeler zamanla artış gösterir. 1987'de 25.500 olan girişimci sayısı 2007'de 70.300'e yükselir. Sürecin küçük ve orta boy işletmeler ile başlaması, piyasaya uyumu sağlarken sadece Türklerin tüketim alışkanlıkları ile sınırlı kalınmayarak Alman kültürü ile senteze gidilmesi ise bir zamanların küçük işletmelerini zamanla büyük işletmelere çevirir. Geldiğimiz noktada artık göç deneyimi yaşamamış; Almanya'da doğup büyümüş ve Alman vatandaşı olan Türkiye kökenli pek çok girişimciden bahsetmek mümkün olur.[150] 2020 yılı itibarıyla Almanya'daki Türkiye kökenli iş insanı sayısı 100 bini geçer ve bunların toplam cirosu 50 milyar avro civarına ulaşır.[151] Bu gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkilerin kurumsal anlamda gelişmesine de katkıda bulunur. Berlin–Brandenburg Türk–Alman İşverenler Derneği (TDU), Alman–Türk Ticaret ve Sanayi Odası, Avrupa Türk İşadamları ve Sanayicileri Birliği, Müstakil

Sanayici ve İşadamları Birliği, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Avrupa Döner İmalatçıları Birliği gibi birçok kuruluş bu çerçevede oluşur.[152] Kurumsallaşmanın ekonomik getirisi ve ekonomi temelli göçleri kolaylaştırıcı etkisiyle birlikte başta gıda sektörü olmak üzere bilgisayar, bilişim, danışmanlık, tekstil ve turizm sektörlerinde girişimcilik serüvenlerine başlayan Türklere ait işletmeler, sadece Almanya ölçeğinde değil Avrupa ve dünya çapında şirketlere dönüşerek bir sonraki adımlarında Türkiye'deki yatırımlara yönelirler.

Gıda Sektöründeki Türkler

Almanya'daki Türk patronların yatırımlarının ilk sırasında gıda ürünleri gelir. Özellikle döner, pide ve kebap gibi geleneksel Türk tatlarının yanı sıra ayran, yoğurt, peynir, sucuk vb. şarküteri ürünleri de bu yatırımlar içinde önemli bir yer tutar. Örneğin 1983 yılında küçük bir et kesim tesisi olarak başlayan Karmez Döner, 1996 yılında Frankfurt'ta daha büyük bir tesiste üretime devam eder.[153] Günümüze geldiğimizde Karmez Döner artık Belçika, Fransa ve İspanya'da temsilcilikleri bulunan Avrupa çapında bir işletmedir.[154] 10.000 metrekarelik alana kurulu olan döner fabrikası, 200 çalışana ve günlük 50 ton üretime sahiptir.[155] Yine Almanya'da üretim yapan Egetürk, 1966 yılında günlük 20 kilo ile başlayan İzmir sucukları satışının büyük rağbet görmesi üzerine 1972 yılında Köln'de kiralanan bir fabrikada üretime devam ederek tüm Almanya'ya satış yapmaya başlar. Aynı yıl "Egetürk" adını alan firma, 1979 yılında Almanya dışına ilk satışlarını gerçekleştirir. 1980 yılında 70.000 metrekarelik alanıyla Avrupa'nın en büyük Türk fabrikası olmayı başarır. Köln'deki tesiste üretimine devam eden fabrika, günümüzde 49 çeşit ürünü hem Almanya ile hem dünya ile buluşturmaya devam eder.[156]

Bereket Brot ise unlu mamüller konusunda Almanya'nın lider markası olarak dikkat çeker. Yassı ekmek/pide ile başlayan üretim, 1986'da bir işletme bünyesinde üretime dönüşür. Bugün 65 ekmek çeşidi ve 300'den fazla ürün piyasaya sunan firma, 400'den fazla çalışana sahiptir ve uluslararası standartlarda hizmet verir.[157] Almanya'da Türklerin sahip olduğu bir diğer başarılı gıda firması da 7Gün Ayran'dır. Günlük taze üretimi vurgulamak için "yedi gün" ismini tercih eden firma, 1989 yılından itibaren hizmet verir.[158] 1989 yılında cam şişelerde ayran satışıyla piyasaya giren firmanın

Egetürk Tesisleri

2017 yılı itibariyle 7 milyon cirosu bulunur.[159] Döner ve sucuk ile başlayan ekmek ve ayran ile devam eden üretim, Türklerin Almanya'da bulmakta zorlandıkları Türkiye'ye has ürünler olarak görülebilir. Kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla başlatılan daha küçük çaplı üretimler, zamanla piyasaya uyum sağlayarak çeşitlenir ve üretim alanlarını büyütürler.

Bilgisayar ve Bilişim Sektöründeki Türkler

Gıda sektörü dışında son dönemde Almanya'daki Türklerin başarılı faaliyetler yürüttüğü bir diğer sektörün bilgisayar ve bilişim alanı olduğu görülür. CRYTEK ve Kobil Systems, bu alanda öne çıkan aktörler olarak dikkat çekerler. CRYTEK, 1974'te Almanya'ya işçi olarak giden bir ailenin üç çocuğunun birlikte kurduğu oyun sektöründe bir markadır. 2004 yılında çıkardıkları Far Cry oyunu ile dünya oyun piyasasında ses getiren bir işe imza atarlar. Oyun aynı yıl üç milyon adet satar.[160] Aynı sektörün bir diğer öncü firması ise Kobil Systems'dır. 1986 yılında Kobil Systems GmbH adıyla kurulmuş olan firma, 1990'lı yıllardan itibaren güvenli bilgisayar girişi sağlayabilmek için dijital güvenlik çözümleri sunan bir yapıya evrilir. Daha çok bir AR-GE firması olan Kobil Systems, dünyaca ünlü bankalara güvenli bankacılık imkânları sunar.[161] Böylece Türkler, işçi alımlarının durdurulduğu ve geri dönüş politikalarının uygulanmaya başlandığı bir dönemde teknoloji alanında girişimcilik faaliyetlerine de başlarlar.

Danışmanlık Hizmetlerinde Türkler

Almanya'da çeşitli konularda danışmanlık hizmeti sunan Türk firmalara rastlamak da mümkündür. Özellikle göçmenlerin entegrasyonu konusunda uzmanlaşmış olan BWK (BildungsWerk in Kreuzberg), bu firmalar arasında öne çıkar. Dünya için gittikçe önemli bir başlık haline gelen göç, Almanya için de ciddi bir gündem maddesidir. BWK, tam da bu noktada özellikle Berlin başta olmak üzere Almanya'nın çeşitli yerlerinde yaşayan göçmenlerin meslek eğitimleri üzerinden Alman piyasasına entegrasyonlarının toplumsal entegrasyon için öncelikli adım olarak görür ve bu doğrultuda hareket eder.[162] Danışmanlık konusunda öne çıkan bir diğer Türk kökenli firma ise BTC-Bussiness Technology Consulting'dir. 1997 yılında kurulan Uzuner Danışmanlık, 2000 yılında BTC ile birleşerek hizmet vermeye devam eder. Bu yıldan

sonra BTC; teknoloji, yönetim ve danışmanlık konularında uzmanlaşarak uluslararası bir şirkete dönüşmeye başlar.[163] Zamanla Türkiye'den danışmanlık şirketlerini de bünyesine katan BTC, Türkiye'deki İstanbul ve Ankara ofislerinde 200'den fazla çalışana sahiptir. Berlin, Paris, Zürih, Tokyo vb. şehirlerdeki ofisleri dikkate alındığında ise çalışan sayısı 2000'i geçer.[164]

Tekstil Sektöründeki Türkler

Türkiye, dünya ekonomisinde uzun yıllar tekstil üretimi ile anılan bir ülke olmuştur. Bu durum Almanya'daki Türklerin ekonomik yatırımları üzerinde de belirleyici olmuş görünür. Zira Almanya ekonomisi içinde yer alan önemli Türk firmalarının bir kısmının bu alanda yatırımları dikkat çekicidir. Tekstil; sadece Almanya'da firma kuran Türkiye kökenliler açısından değil, aynı zamanda Türkiye'den Almanya'ya yapılan ihracat kalemleri noktasında da ciddi bir paya sahiptir. Özellikle Şahinler Holding, Almanya ve Avrupa piyasasında önemli yatırımları olan bir markadır. 1982 yılında Almanya Aachen'da kurulan marka, çeşitli Avrupa ülkeleriyle ve Avrupa dışındaki ülkelerle ticaret yapan büyük bir holdinge dönüşür. Tekstil sektörü başlangıç noktası olan holding, önemli moda şirketlerine tasarım ve pazarlama hizmetleri de sunar. Tekstil ürünleri 170 farklı ülkede satılmakta; bu sektörde 30 bin kişi holding bünyesinde çalışmaktadır. Türkiye'de özel sektör sanayi projelerinden Avrupa Serbest Bölgesi'nin kurucu işleticisi olan Şahinler Holding, tekstil ile başladığı üretimine turizm, spor, yiyecek içecek, enerji ve gayrimenkul yatırım hizmetleriyle devam ederek sektörel yelpazesini genişletir.[165]

Turizm Sektöründeki Türkler

Almanya'daki Türk patronlar denildiğinde akla gelen ilk isimlerden birinin Vural Öger olduğunu söyleyebiliriz. Berlin'de üniversiteden mezun olan Vural Öger'in 1969 yılında Türk kökenli vatandaşlar için kurduğu acenta, 1980'li yıllarda bir tur şirketine dönüşür. Başlarda Almanya'daki Türk kökenli vatandaşların Türkiye'ye uçak seferleri ile ilgilenen şirket, zamanla Avrupa'dan Türkiye'ye gelen turistlerin de en önemli rotası haline gelir. Özellikle Almanların tatillerini Türkiye'de geçirmeleri noktasında Öger Tur oldukça etkili bir rol oynar. Bu hizmetleri nedeniyle Vural Öger, Türkiye'den üstün hizmet madalyası; Almanya'dan ise liyakat madalyası alır.166 Ancak Öger Tur'u 2010 yılında bünyesine katan İngiliz Havayolu Şirketi Thomas Cook'un 2019'da iflasını açıklamasıyla birlikte Öger Tur da kuruluşunun ellinci yıl dönümünde iflasını açıklamak zorunda kalır.167 2019 yılının kasım ayında ise bir başka Türk tur operatörü olan Anex Tur tarafından satın alınır. Personelleriyle birlikte Anex grubu bünyesine katılan Öger Tur, küresel turizm piyasasındaki yoluna yeni bir isim altında devam eder.[168]

Almanya'daki Türkler ve Türkiye Ekonomisi

Göç sürecinin başladığı 1961 yılıyla birlikte göç eden işçilerin Türkiye ekonomisine katkıları, döviz girdisi üzerinden gerçekleşir. 1970'li yıllarda söz konusu girdi o kadar artar ki dış ticaret açığının kapatılmasında önemli bir rol oynar.[169] Almanya'ya giden ilk kuşak Türk iş gücünün Türkiye'ye gerçekleştirdiği döviz transferlerinin arkasında yatan başlıca neden, orada sürekli kalmayı düşünmemeleridir. Bundan dolayı elde ettikleri kazançları çeşitli menkul ve gayrimenkul yatırımlar için Türkiye'ye aktarırlar. Fakat 1967–1968'de Almanya'da işçi çıkarımlarının artması ve iş gücünün Türkiye'ye geri dönüşü ile döviz girdisi azalır. 1970'li yıllarda tüm dünyayı saran ekonomik krizler, Türkiye'ye döviz girdisinin daha da azalmasına neden olur. 1980'li yıllarda artık Almanya'da yerleşme fikri hâkim olmaya başlayınca ve işçilerin

2013 yılında Frankfurt şehrinde düzenlenen Türk-Alman Ekonomi Forumunda konuşan Vural Öger.

Türkiye'deki aileleri de Almanya'ya gidince döviz girdisindeki azalma ivmesi hızla devam eder. [170] Türkiye'ye gelmeyen dövizin, Almanya'daki Türk göçmenlerin sermaye birikimine dönüştüğü bu noktada söylenebilir. Bu küçük çaplı girişimler, zamanla büyüyerek gıda, danışmanlık, tekstil, turizm ve bilişim sektörlerinde dev firmalara dönüşürler. Bu firmaların ilerleyen zamanlarda Türkiye'de yatırım yapmaları ise diaspora girişimciliğine örnek oluşturur. Diaspora girişimciliğinin gelişmesinde, göçmenlerin bireysel özellikleri kadar her iki ülkedeki konumları

da etkili bir rol oynar. Göçmenlerin göç ettikleri ülkede elde ettikleri ekonomik gücün yanında bir zamanlar kendilerinin ya da aile büyüklerinin yaşadığı ülkede kabul görmeleri, orayla bağlarını ve sosyal ağlarını sürdürebilmeleri ve bu ülkenin onlara girişimcilik açısından imkanlar ve kolaylıklar sunması, diaspora girişimciliğini güçlendiren etmenlerdir. [171]

Diaspora girişimciliğini güçlendiren etmenlerin aynı zamanda her iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirdiğini de söylemek mümkündür. Öyle ki 60 yıldır yaşanılan süreçte sadece Almanya'daki Türkler Türkiye'de yatırım yapmaz; aynı zamanda, Türkiye'den de Almanya'da yapılan yatırımların sayısı artar. Örneğin 2020 yılında Türkiye'den 600 firma, Almanya'nın Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde yoğunlaşarak yatırımda bulunur. [172] Söz konusu ekonomik ilişkiler, her iki ülke arasındaki ticaret verilerine de yansır. Nisan 2021 Dış Ticaret İstatistikleri dikkate alındığında Nisan ayı itibariyle en fazla ihracat yapılan ülkenin 1.654.000.000 dolar ile Almanya olduğunu görürüz. Almanya'yı ABD ve İngiltere izler.[173]

Diaspora girişimciliği ve Türkiye'deki firmaların Almanya'daki yatırımları ile iki ülke arası ekonomik ilişkiler gelişirken, bir zamanların doğrudan döviz girdileri ise göçmenlerin Türkiye ziyaretleri ve Türkiye'den gayrimenkul alımları ile dolaylı döviz girdisine dönüşür. 2021 yılının ikinci çeyreğinde Türkiye'yi 4.066.210 kişi ziyaret eder. Bu ziyaretçilerin %77,3'ünü yabancılar, %22,7'sini ise yurt dışı ikametli Türk vatandaşları oluşturur. Yine aynı çeyrekte (nisan, mayıs, haziran aylarında) döviz girdisi 3 milyar 3 milyon 628 bin dolara ulaşır. Bu girdinin %26,9'unu yurt dışında ikamet eden vatandaşlar oluşturur. Türkiye'ye ziyaretleri öncelikle akraba ve arkadaş ziyareti (%63,7) oluştururken bunu gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler (%27,4) ile iş amaçlı ziyaretler (%4,6) izler. Yurt dışı ikametli vatandaşların 2021 yılının ikinci çeyreğinde kişi başı ortalama harcamaları 871 dolar olur. Bu rakam yabancılar için 694 dolardır. [174] Söz konusu rakamlar, yurt dışı ikametli tüm Türk vatandaşlarına ait olsa da bu rakamların önemli bir kısmının Almanya'da ikamet eden Türklerden oluştuğunu söylemek yanıltıcı olmayacaktır. TAVAK'ın 2017 yılında yaptığı araştırma sonrasında açıkladığı verilere göre Türkiye'ye AB ülkelerinden gelen Türklerin yarısından fazlası Almanya'dan gelmektedir. Bu sayı yaklaşık 1.6 milyondur. [175] Yurt dışı ikametgâhlı Türklerin özellikle yaz aylarında yaptıkları seyahatler, sadece turizm geliri olarak kalmamakta; konut satışlarını ve böylece gayrimenkul yatırımlarını da gündeme getirmektedir. [176]

Görüldüğü üzere, Almanya nüfusu içinde oldukça önemli bir sayıya ulaşan Türklerin yalnızca niceliksel bir görünüm sergilemediği oldukça açıktır. Diğer birçok alanda olduğu gibi Almanya ekonomisi açısından da etkili birer aktöre dönüştükleri görülmekte, milyonlarca avro ciro yapan binlerce personel istihdam eden Türk patronların sayısının her geçen yıl arttığı, ayrıca Türklerin nitelikli iş gücü içinde hatırı sayılır bir yer edindiği gözlemlenmektedir. 60 yıllık süreçte sadece Almanya ekonomisine değil, aynı zamanda Türkiye ekonomisine sağladıkları döviz girdisi ve yatırımları ile de Almanya'da ikamet eden Türk vatandaşlarının güçlü etkisinden bahsedilmelidir.

- Yurt dışı ikâmetli vatandaşların 2021 yılının ikinci çeyreğinde kişi başı ortalama harcamaları.

871 *dolar olmuştur*

- Yurt dışı ikâmetli Türklerin özellikle yaz aylarında yaptıkları seyahatler, sadece turizm geliri olarak kalmamakta; konut satışlarını ve böylece gayrimenkul yatırımları da gündeme getirmektedir.

gayrimenkul *yatırımları*

ALMANYA

TÜRK

DİASPORASI

ATLASI

ALMANYA'DA İSLAM ve MÜSLÜMANLAR

AR

ALMANYA'DA İSLAM ve MÜSLÜMANLAR*

Almanya'daki Müslüman nüfus 1950'de 20.513 ve 1960'ta 21.844 iken, 1970'te işçi göçü ile birlikte 1.172.539'a ulaşmıştır. 2010 yılında 4.283.364 olan Müslüman nüfus, Federal Göç ve Mülteciler Dairesi'nin (BAMF) Alman İslam Konferansı için yaptığı araştırmaya göre, 2015 yılsonu itibariyle 4,4 ile 4,7 milyon arasında tespit edilmiştir. BAMF'ın 2020 yılı verilerinde ise, 83,1 milyon nüfuslu Almanya'nın, yaklaşık 5,5 milyonu, Müslüman olarak kabul edilmektedir. Bunlardan 2,5 milyonu yani %45'i, Türkiye kökenli Müslümanlardır. Ancak 2008 yılında %64,4 olan Türkiye kökenli Müslüman sayısının, 2015 senesinde %53,2'ye, 2020 yılı itibariyle de %45,1'e düştüğü de göze çarpmaktadır.[177] Bundaki en başat etkenin, Grafik 8'de de görüleceği üzere mülteci sığınmacıların sayısındaki artış olduğu söylenebilir.

* Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Aydoğan. Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, haydogan@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9125-5663

"Müslümanlara ait ibadethanelerin sayısı yaklaşık 2 bin 750 olarak tespit edilmektedir. Bunlardan 350 tanesinin minaresi dışarıdan görülebilir camidir."

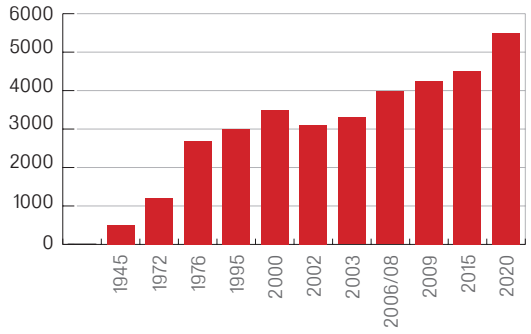

Grafik 8: *1945-2020 arası Müslümanların Sayısı (x1000)*

Almanya'da Müslümanlara ait ibadethanelerin sayısı yaklaşık 2750 olarak tespit edilmektedir. Bunlardan 350 tanesi minaresi dışarıdan görülebilir camiidir. Bir tespit olarak minareli camilerden hâkim çoğunluğun, Batı Almanya bölgesinde olduğunu belirtebiliriz. Camilerden çoğu, şehir içi tek katlı büyük bir ofis gibi inşa edilmiştir (*Gewerberaum*). Bunların arasında 40000 üye ve 50'yi aşkın minareli ve kubbeli cami sayısıyla Cemaati Ahmediye'yi de ayrıca zikretmek gerekmektedir. 178 Ancak, Ahmediye cemaatinin ana akım olmadıkları ve Almanyadaki Müslüman toplumunun geneli tarafından kabul görmedikleri de söylenebilir.

Mevcut Müslüman nüfusun %96'sı kendilerini Almanya'ya bağlı hissederken, toplam Müslüman nüfus yoğunluğunun %54'ü mülteci (*eingewandert*); %41'i Almanya'da doğan eski göçmenlerin çocuklarıdır. (Bkz. Grafik 9)

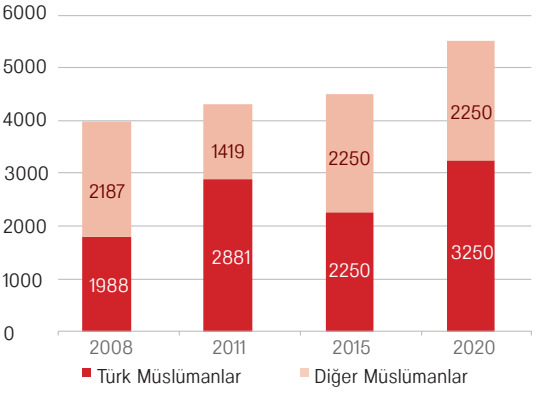

Grafik 9: *Müslümanların Kökenlerine Göre Nüfusu*

Müslümanların %30'u, en az ayda bir kez cuma namazına katılmaktadır. Yine bir karşılaştırma verisi olarak resmi verilere göre, Hıristiyanlardan "Regelmässig Kirchengänger" dediğimiz düzenli pazar ayinine katılan Protestan sayısının %18, Katolik sayısı ise %33 olarak görüntülenmektedir. Kendilerini "aşırı dindar" diye tanımladığı iddia edilen Müslüman oranı %40 olarak veriliyor; Katoliklerde bu oran %25, Protestanlarda ise %20 olarak veriliyor. Burada aslında bir tür *fundamentalist* eğilimin sadece Müslümanlarda olduğu veya daha doğru deyişle bu eğilimin, Müslümanlar arasında daha büyük oranda olduğu iması yapılmaktadır. 179 Son olarak belirtebiliriz ki, Almanya nüfusunun içinde kendisini Müslüman olarak tanımlayan kişilerin %44'ü, 2015 yılından itibaren sığınmaya

kabul edilen mültecilerdir.

Ulrich Pick tarafından yapılan bir analize göre, 2010 senesinde Almanya Cumhurbaşkanı Christian Wulff'un "Bu arada İslam da Almanya'nın bir parçasıdır." söylemi üzerinden geçen 10 yılda nelerin değiştiği veya değişmiş olabileceği mercek altına alınmaktadır. Çalışmada, Müslümanlığın o yıllarda Almanya tarafından oldukça kabul gördüğü ama özellikle mülteci krizi ve DEAŞ eylemlerinden ötürü bu entegrasyonun sorgulanmaya başlandığı hatta giderek tam tersi yönde bir gelişme göstererek düşmanca tavırlar benimsendiği dile getirilmektedir. [180]

Pick'in araştırmasında dikkat çeken bir başka husus da Almanya'da yaşayan Müslüman nüfus ile ilgili "merkez muhatap" bulmanın zorluğudur. Çünkü birtakım cemaatler ve teşkilatlanmalar, Almanya'nın değil de köken ülkenin teoloji-politik görüşünü yaşatmaya çalışıyormuş izlenimi uyandırmaktadır.

Ana Hatlarıyla Dini Tanınırlığın Tarihsel Süreci

Her şeyden önce Almanya'da İslam'ın değil; İslami cemaatlerin hukuki tanınırlığının olduğunu belirtmek gerekir. Almanya'da geçmişi, 1919 Weimar Anayasası'ndaki temel hak olarak bireysel din hürriyetinin korunmasına uzanan dini-hukuki tanınırlık, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra daha da özgürleştirici olarak düzenlenmiştir. Fakat Federal Almanya anayasa düzenlemesinde ve bugün de hala yürürlükte olan Alman Anayasasının 4. Maddesi, sözünü ettiğimiz Weimar Anayasası'nın 140. maddesine atıfla desteklenmektedir. Belki de oldukça karmaşık olan dini özgürlük ve haklar meselesi, ilk tartışma zeminini burada bulmaktadır. Çünkü 4. madde, "bireysel din ve vicdan hürriyetini" kapsamı altında tutarken, 140. madde, "tüzel kişilikler ve dini cemaatlerin din özgürlüğüne" işaret etmektedir. Weimar Anayasası'nın 137. maddesinin 1. fıkrası "devletin kilisesi yoktur" hükmünü geçerli kıldığı için, devletin, her dini inanışa tarafsız ve her birine eşit davranması gerekmektedir. O nedenle devlet 140. maddeye göre, dinler ve dini cemaatler arasında ayrım yapmamalıdır. Yine bu maddenin atıfta bulunduğu Weimar Anayasası 137. maddesinin 2. fıkrası, tüm dini inanışların, topluluk ve dernek kurma hakkını güvence altına almıştır. Aynı maddenin 4 ve 5. fıkrası

ise dini cemaatlerin iki farklı teşkilatlanma biçimini öne çıkarmaktadır. "a) Özel hukuk tüzel kişisi olarak organize olmuş dini cemaatler" ve "b) kamu hukuku tüzel kişisi olarak organize olmuş dini cemaatler". [181] Şimdiye kadar Almanya'da İslami cemaatlerin özel hukuk tüzel kişisi olarak devam ettiğini söyleyebiliriz. Kamu hukuk tüzel kişilik ayrıcalığına tabi tutulan tek cemaat, Ahmediye olup yasal statü sahibi olmakla birlikte ibadethaneleri kilise ile eş değer görülmektedir (*Kirchenstatus*). Ahmediye Cemaati, bunu ilk olarak 2013 yılında Hessen ve ardından bir yıl sonra Hamburg eyaletinde elde etmiştir. DİTİB pek çok başvuru yapmasına rağmen bu statüye kabul edilmemiştir. Geçtiğimiz 2020 yılı Aralık ayında bu statüye, Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu da erişmiştir.

Dolayısıyla Müslümanlar da bilhassa misafir işçi göçünden sonra kaldıkları muhitlerde daha çok birtakım dernekler ve kuruluşlarla tüzel kişilik kazanarak anayasal hak ve tanınırlık elde etmeye çalışmışlardır. 70'li yıllarda arka avlu camileri (*Hinterhofmoscheen*) içeriği altında bu güçlüğü ve engeli aşmaya çalışan Müslümanların, Almanya'da kamusal hüviyetle muhatap kabul edilirliğinin yerleşiklik kazanmasının, 1973 yılında kurulan İslam Kültür Merkezleri Birliği (Der Verband der Islamischen Kulturzentren- VIKZ) ile başladığını tarihsel önemli bir nokta olarak öne çıkartmak gerekmektedir. Köln merkezli bu kuruluş, Süleyman Hilmi Tunahan'ın görüşlerini benimseyen ve Nakşibendi unsurları ağır basan mistik eğilimli bir dernekler topluluğu olarak bilinmektedir. 2006'da başlatılan Alman İslam Konferansı'nın (Deutsche Islamkonferenz- DIK) her yıl daimî üyesi de olan VIKZ, öğrencilere kalacak yer sağlama, iftar yemeği verme etkinliği, hacı adaylarına seyahat imkânı, imam yetiştirme, cenaze nakli vs. gibi pek çok alanda faaliyet göstermektedir. [182] Ancak 2008 senesinde entegrasyon karşıtlığı, antisemitizm, radikalleşme vb. pek çok nedenlerle şiddetli eleştirilere maruz kalan VIKZ, Hıristiyan-İslam Topluluğu Derneği (Christlich-Islamische Gesellschaft e.V. CIG) tarafından destek çıkılarak 25 Nisan 2008'de yayınlanan bir basın bildirisiyle bir tür koruma altına alınmıştır. [183] Kuruluşun, günümüzde 300'ü aşkın cami derneğine sahip olduğu bilinmektedir.

Tarihsel süreçte değinilmesi gereken bir başka oluşum ise İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatı'dır (Islamische Gemeinschaft Milli Görüş- IGMG). Her ne kadar örgütleniş geçmişi, farklı isimlerle 80'lerin başına kadar gitse de resmi olarak 1995 yılında kurulan bu teşkilat, bünyesinde barındırdığı Kadınlar Teşkilatı, Gençlik Teşkilatı, Üniversiteliler ve Kadınlar Gençlik Teşkilatı ile birlikte 2330 şube sayısına sahiptir. [184] Köln merkezli IGMG, Federal Almanya İslam Konseyi'nin (Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland- IRD) en kapsamlı katılımcısı olup 2020 yılı itibariyle yaklaşık 127 bin üyesi bulunmaktadır. Uzun yıllar Almanya'nın Anayasayı Koruma Teşkilatı (Bundesamt für Verfassungsschutz- BfV) tarafından izlenip faaliyetleri gözlenen bu kuruluş, teşkilatın avukatı Michael von Sprenger'in 2001'den beri yürütmüş olduğu uzun süreli hukuk mücadelesini, Mayıs 2008'de kazanmıştır. Ancak bu karara rağmen, Baden-Württemberg Eyaleti İçişleri Bakanı, Hristiyan Demokrat Partili (CDU) Heribert Rech, kuruluşundan beri gözlem altındaki İslam Toplumu Milli Görüş'ün faaliyetlerini izlemeye devam edeceklerini söylemiştir. Üstelik Heribert Rech, açıklamasında "Milli Görüş kamuoyuna kendisini masum ve zararsız yansıtma çabalarında başarılı olamayacak. Milli Görüş anayasal düzenimizle bağdaşmayan gayeler güden bir örgüt olarak kalmaya devam edecek" demiştir. [185]

Bahsedilmesi gereken bir başka örgütlenme ise, Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion e.V.- DİTİB) adıyla

"DİTİB, 1984 tarihinde 135 dernekle kuruluşu gerçekleşen ve bugün 960 bağlı derneğe ulaşan, Alman dernekler yasalarına göre kuruluşunu tamamlamış, yapılan kamuoyu yoklamaları ve istatistiklerine göre, Almanya'daki Müslümanların %70'nin teveccününü kazanmış alanındaki en büyük sivil toplum örgütüdür"

Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (Türkisch-Islamische Union der Anstalt für Religion e.V.

bilinen Almanya'daki en büyük çatı kuruluşlarının başında gelen kurumdur. DİTİB, 1984 tarihinde 135 dernekle kuruluşu gerçekleşen ve bugün 960 bağlı derneğe ulaşan, Alman dernekler yasalarına göre kuruluşunu tamamlamış, yapılan kamuoyu yoklamaları ve istatistiklerine göre, Almanya'daki Türk kökenli Müslümanların %70'nin teveccühünü kazanmış, alanındaki en büyük sivil toplum örgütüdür. [186]

Son olarak 1989 yılında kurulan Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu'ndan (Die Alevitische Gemeinde Deutschland- AABF) bahsetmek gerekmektedir. Almanya'da yaşayan Alevilerin çatı organizasyonu olan bu kuruluş, Almanya'da 160 yerel dernek üyeye ve yaklaşık 500 bin bireysel üyeye sahiptir. Alman İslam Konferansı'nın da daimî üyesi olan bu kuruluşun belki de adından söz ettiren en büyük kazanımı, 2006-2007 eğitim öğretim döneminde Baden Württemberg eyaletinde, pilot proje olarak Alevi din dersinin (ARU) okullarda öğretilmesine izin almasıdır. Günümüzde ise Bayern, Baden-Württemberg, Berlin, Hessen, Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen, Rheinland-Pfalz ve Saarland gibi 8 farklı eyaletin ilkokullarında, Alevi din dersi verilmektedir. [187] AABF, Aralık 2020'de Nordrhein-Westfalen eyaletinde kamusal tüzel kişilik hakları kazanarak Ahmediye'den sonra resmi statü kazanan ikinci cemaat olmuştur.[188]

Almanya'da belli başlı köklü kuruluşların dışında Müslümanların dini tanınırlığını temsil etmeye yönelik çatı kuruluşlar da mevcuttur. Bunlar bir öncekilere göre, daha kapsamlı ve altında bulunan örgütlenmelere kamusal tüzel kazandırabilmeleri nedeniyle daha da önemlidir. Bunlardan en başta geleni hiç kuşkusuz Almanya İslam Konseyi'dir (Islamrat für die Bundesrepublik Deutschland- IRD). Kısaca *Islamrat* olarak da bilinen bu oluşum, 1986 yılında kurulmuş olup günümüzde 37 üye teşkilata

çatı görevi görmektedir. Bu oluşumun en belirgin özelliği aynı zamanda bir tür fetva meclisi görevi de görmesidir. Sadece sosyal yahut finansal faaliyetler değil aynı zamanda doğrudan ilahiyat müktesebatına dâhil edilebilecek konularla da gençlerin ve yetişkinlerin mezhepleri özelinde, dini sorularına cevap üreten faaliyetler icra etmektedir. Islamrat'ın özellikle Almanya'daki okullarda din dersinin yaygınlaştırması ve bu derslere öğretmenlerin atanmasıyla ilgili uğraşları da önemlidir.[189] Aynı zamanda en büyük ve en aktif üyesi olan İslam Toplumu Milli Görüş Teşkilatı'nın (Islamische Gemeinschaft Milli Görüş- IGMG) faaliyetlerine de ev sahipliği yapmaktadır.

Islamrat gibi bir başka çatı kuruluş da Almanya Müslümanları Merkez Konseyi'dir (Zentralrat der Muslime in Deutschland e.V. - ZMD). Bu da, yine Almanya'da yaşayan Müslümanların tek bir birlik, bütünlük oluşturması için çaba sarf eden kuruluştur. 1994 yılında hayata geçirilen ZMD, 22 üye teşkilata çatı görevi görmekte olup yaklaşık 20 bine yakın üyesi bulunmaktadır. ZMD'nin, Islamrat'tan ayrıldığı belki de en önemli nokta, Türk kökenli olmayan Müslümanların kendilerini daha yakın hissetmeleridir. Zaten ZMD'nin başkanlarını da tarihsel olarak sıralayacak olursak hiçbirinin Türk kökenli olmadığı anlaşılacaktır: Kurucu Başkan Nadeem Elyas (1994-2006); Ayyub Axel Köhler (2006-2010); Aiman Mazyek (2010- günümüz). Özellikle 11 Eylül 2001'in hemen sonrasında 2002 yılında yayımlamış oldukları ve hukuk devleti ilkelerine, insan hakları ve demokrasiye bağlılığı beyan eden *Islamische Charta* bildirisi ile dikkat çeken bu kuruluş, multi-etnik bir yapı görünümü çizmektedir. Zira kendilerini tanıttıkları web portallerinde, ''Alman Müslümanlar kadar Türkiye kökenli Müslümanları da Arap ve Balkan kökenli Müslümanları da ve Sünni ile Şiileri de kapsadıklarını'' belirtmektedirler.[190]

Bir başka dernekler birliği olarak geniş tanınırlığa sahip Avrupa Türk-İslam Kültür Dernekleri Birliği'nden (Union Türkisch-Islamischer Kulturvereine in Europa e.V.- ATİB) de söz edebiliriz. Merkezi Köln'de bulunan bu çatı birliğin ilk olarak 1987 yılında ortaya çıktığı söylenebilir. ATİB, aynı zamanda ZMD'nin ortak kurucularından ve üyelerinden birisidir. Görece daha milliyetçi bir oluşum izlenimi veren ATİB'in, ağırlıklı çalışma noktaları İslam din dersinin yaygınlaştırılması, Türkçe eğitim hakkı, inanç özgürlüğü ve okullarda görev yapan başörtülü öğretmenlerin çalışma özgürlüğünü savunmak sayılabilir. Federal Almanya Anayasa Koruma Teşkilatı'nın, 2019 yılı raporunda ATİB'e ''ülkücü hareket mensupları'' olarak yer vermesinden dolayı Genel Başkan Durmuş Yıldırım, bu ithamı yazılı açıklama yaparak reddetmiş ve kuruluşunda farklı etnik ve inanç mensuplarına yer vermiş bir teşkilatın etnik ayrımcılık yapamayacağını ifade etmiştir.[191] ATİB'in, günümüzde başta Almanya olmak üzere tüm Avrupa'da toplam 12.000 üye sayısına ulaştığı ve 123 derneğe ev sahipliği yaptığı bilinmektedir.

Son olarak tüm bu dernek, kuruluş ve çatı örgütlenmelerinin üzerinde bir başka üst oluşumdan daha bahsedebiliriz. 2007'de Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (DİTİB), İslam Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ), Almanya İslam Konseyi (IRD) ve Almanya Müslümanları Merkez Konseyi (ZMD) gibi önemli çatı dernekleri tarafından Almanya Müslümanları Koordine Kurulu (Koordinationsrat der Muslime in Deutschland – KRM) oluşturulmuştur. KRM, kurulduğu günden beri Almanya'da gündem oluşturabilmiş faaliyetlere imza atmıştır. Bunlardan bazıları, 2. Alman İslam Konferansı'na katılan sözcülerinin, Müslüman ailelerin beden eğitimi derslerinin erkek-kız ayrılarak işlenmesi talebini iletmesidir. Bir diğeri, 2008 senesinde tüm Müslümanlara, aynı günde Ramazan orucuna başlama ve aynı gün Ramazan Bayramı yapma çağrısıdır.

"İlk İslam Konferansı'na Diyanet İşleri Turk-İslam Birliği (DİTİB), Almanya İslam Konseyi (IRD), İslam Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ), Almanya Müslümanları Merkez Konseyi (ZMD) ve Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF) gibi Almanya'da uzun bir geçmişe sahip çatı kuruluşlar davet edilmiştir"

İlk Alman İslâm Konferansı (2006)

Bir başkası, 2012 yılında Köln mahkemesinin almış olduğu, erkek çocukları sünnet etmenin cezai müeyyide gerektiren bir beden ihlali kararına karşı itiraz etmeleridir.

Alman İslam Konferansı ve Euro-İslam

Alman İslam Konferansı, diğer kuruluş ve örgütlenmelerden farklı olarak kurumsal temsil amacıyla ilk kez 2006'da dönemin CDU'lu İçişleri Bakanı Wolfgang Schäuble tarafından faaliyete geçirilmiştir. Kuruluşundaki etkin fikir olarak konferansın hem ortak bir muhatap bulma hem de Müslümanların tam entegrasyonunu sağlama amacı taşıdığı belirtilebilir. İlk İslam Konferansı'na, Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (DİTİB), Almanya İslam Konseyi (IRD), İslam Kültür Merkezleri Birliği (VIKZ), Almanya Müslümanları Merkez Konseyi (ZMD) ve Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu (AABF) gibi Almanya'da uzun bir geçmişe sahip çatı kuruluşlar davet edilmiştir. İçişleri bakanının hem ev sahibi hem de tabii üyesi olduğu genel kurul; düzenli buluşan alt çalışma gruplarının oluşturduğu şablonlar üzerinde görüşmeler yapmak üzere yılda bir toplanan, konferansın en yüksek organıdır. Alman devletinden ve Müslüman organizasyonlarından seçilen temsilcilerden oluşan bu kurul, çalışma gruplarının tavsiyeleri hakkında görüşlerini bildirir.[192]

Alman İslam Konferansı'nın uzun yıllara yayılan bir çalışma programının olduğundan söz etmek gereklidir. Temel olarak konferans, her biri farklı yıllarda düzenlenmiş oturumları ihtiva eden 4 ana periyottan oluşmaktadır. İlk periyodun oturumları; 2006, 2007, 2008 ve 2009 yıllarında gerçekleşmiştir. Yukarıda zikredilen 5 büyük katılımcının yanında örgütlü olmayan bireysel akademisyen, gazeteci, avukat, yazar katılanları da olmuştur.

İkinci periyodun oturumları 2010, 2011, 2012 ve 2013 yıllarında gerçekleştirilmiştir. İkinci periyodun katılımcıları ile ilk periyodun katılımcıları arasındaki ayırt edici fark, ikinciye bireysel teoloji araştırmacıları ve din eğitmenlerinin de davet edilmesidir.

Üçüncü periyot, 24 Mart 2014'te gerçekleştirilmiştir. Bu periyodun oturumuna Ahmediye Cemaati'nin ilk kez dâhil ediliyor olması, Müslüman cemaatlerin dışına çıkılarak *ana akım* haricindeki yapıların da muhatap kabul edilmek istendiğinin bir işaretidir.

Dördüncü periyot, Kasım 2018'de başlamıştır. Toplantıya başkanlık eden dönemin İçişleri Bakanı Horst Seehofer'in, öncesinde, ''İslam, Almanya'ya ait değildir.'' şeklinde bir açıklamasının bulunması tepki çekmiştir.

Ana hatlarıyla dört periyottan oluşan bu konferansın, odak çalışma alanları olduğu belirtilebilir. İlk periyot, daha çok toplumsal ilişkiler bağlamında Müslümanların dini yaşantısı, camileri ve ekonomik gücü üzerine yoğunlaşmaktadır. İkinci periyot, daha çok devleti merkeze alan çalışma alanlarına odaklanmaktadır. Devlet üniversitelerinde İslam İlahiyat bilimlerine yönelik bölümlerin açılması, devleti hedef alabilecek muhtemel radikalleşme eğilimleriyle mücadeleyi tartışmaya açmaktadır. Üçüncü periyodun gündemi ise manevi rehberlerin ve din görevlilerinin Almanya'da yetiştirilmesi, İslami derneklerin örgütlenme biçimlerinin kontrolü ve finansmanların izlenmesi gibi temalardır. Bu periyotta yürütülen tartışmalarla birlikte ''Alman İslamı'', ''Alman Müslüman'' ve ''İslam'ın yerelleştirilmesi'' gibi tartışmalar ilk defa gün yüzüne çıkmıştır.[193] Dördüncü ve son periyodun gündemi ise daha çok Almanya'da bulunan camilerin finansmanı meselesi olmuştur. Ayrıca Almanya'daki Müslümanların köken ülkelerindeki dini inançlarının, daha radikal ve fundamentalist eğilimler taşıdığı belirtilerek yeniden bir kez daha Almanya'ya tam entegrasyon bağlamında, Alman İslam'ı üzerinde vurguda bulunularak bunun yerleştirilmesi hedef alınmıştır. Bu noktada din görevlisi ihtiyacının, köken ülkelerden değil Almanya'da yetişmiş kimselerden karşılanması talebi delil olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak Alman İslam Konferansı'nın, Almanya'da yaşayan Müslümanların sorunlarına çözüm bulmak ve onlara hak ve özgürlüklerini vererek tanınır kılmak gibi bir niyetle yola çıkıyormuş gibi görünse de aslında Müslüman toplumunu daha da sekülerleştirme amacı taşıdığı, gözlem altında tutucu öneriler getirdiği ve en nihayetinde de köken unsurlarından arındırılmış bir Alman İslam'ı oluşturulmasına hizmet ettiği rahatlıkla belirtilebilir. Özellikle dördüncü ve son konferansın yemek faslında, açık büfede domuz eti de servis edilmesi öne çıkan bir başka noktadır.[194]

Euro-İslam / Avrupa İslamı

Her ne kadar Müslümanlar arasında yerleşmemiş bir kavram olsa da Euro-İslam yahut Avrupa İslamı kavramı, akademik literatürde giderek kullanımı artmakta olan bir söylemdir. Göttingen Üniversitesi'nde Suriye kökenli Profesör Bassam Tibi tarafından 1991'de tartışmaya sokulan bu kavram, aslında İslam'ın Avrupa yaşantısına uyarlanacak şekilde onu tehdit eden unsurlarından arındırılmasını kapsamaktadır. Tibi bir makalesinde İslam'ın Avrupalılaştırılmasını, fakat bunun asimilasyon olarak anlaşılmaması gerektiğini ve bunun ancak ''şeriat'','' cihad'', ''dava'' ve ''hicret'' (*Schari'a, Djihad, Da'wa, Hidjra*) kavramlarının reforme edilmesiyle mümkün olabileceğini dile getirmektedir.[195] Bu kavramların; demokrasi, bireysel insan hakları, sivil toplum ve çoğulculuk gibi Avrupa değerlerine zıt olduğunu ve çatışma oluşturacağına dikkat çekmektedir. Avrupa

İslamındaki temel tezini, 80'li yıllarda Batı Afrika'daki gözlemlerine dayandıran Tibi, orada İslam'ın Afrikalılaştırılarak yerlileştirildiğini; bunun benzer şekilde Avrupa'da mümkün olabileceğini, o nedenle bu yerlileşmenin ve tanınmanın önündeki engellerin kaldırılmasını, yukarıda belirtilen hususların yeniden gözden geçirilmesiyle mümkün olabileceğini dile getirmektedir

Yine bir başka açıklamasında Tibi, Avrupa'nın, İslam'ın "Dar-ül İslam" öğretisinin genişleyebileceği bir alan olmadığını vurgulayarak *göç ile hicret* arasında anlam farklılığı bulunduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü Tibi, Avrupa'nın kendine ait bir kimliğinin olduğunu ve her iki kavramın eş değer tutulmasıyla dini çoğulculuğun tehlikeye düşeceğini öne sürmektedir.[196]

Burada, Avrupa İslamı kavramını Bassam Tibi'ye mal etmek bir yönüyle aslında eksik de kalacaktır. Çünkü bu mesele, çok daha öncesinde 1900'lü yılların başlarında Osmanlı'nın son dönemlerinde, Becker ve Hartmann gibi oryantalistler tarafından da savunulmuştur. Elbette onların tartışmaları kolonyalist bir çerçevede *NegerIslam* [197] ve *KulturIslam* kavramları eşliğinde yürütülür. Örneğin Martin Hartmann'ın, İslam'ın o dönemde, "kültür düşmanı katılığından" arındırılması gerektiğini [198] söyleyerek; Carl Heinrich Becker'in ise "Avrupa ruhuna adapte bir İslam" kavramını [199] kullanarak EuroİslamIslam kavramının bir yönüyle temellerini attığını söyleyebiliriz.

Ana hatlarıyla tarihsel çerçevesi çizilen Euro-İslam, yani Avrupa İslamı kavramı, Tarık Ramazan gibi düşünürler tarafından eleştirilmiş olup akademik bir tartışma olmaktan pek öteye geçmiş gibi görünmemektedir. Ama bu idealin, kısaca entegrasyon görünümünde modern bir örtük sömürgecilik gayesi taşıdığı iddia edilebilir.

Günümüzde Avrupa İslamı tartışmalarının, giderek yer yer Avrupai İslam (*Europäischer Islam*) kavramına evrilerek ilk kavramdaki olumsuz çağrışımların önüne geçilmesine ve daha tarafsız bir söyleme doğru taşınmakta olduğunu belirtebiliriz. [200] Buna dair güçlü bir iddia, İslam araştırmacısı Udo Steinbach'ın şu tespitine dayandırılabilir: "Euro-İslam kavramı, Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından irrite edici çağrışımlarla yüklü olarak kabul görmektedir. Onlar, İslam'ın temel ilkelerinden vazgeçmeksizin,

Avrupa yaşam tarzına pragmatik bir uyumu tercih etmekteler. Hâlbuki Euro-İslam ile temel inançlarının kayba uğrayarak neredeyse Müslümanlıktan çıktıklarını düşünmektedirler." [201]

Son olarak Euro-İslam'ı benimsetmeye çalışılmasındaki temel gerekçenin, bir yönüyle okullardaki İslam dini derslerinin geleceğini belirlemeyi de hedeflediğini söyleyebiliriz. Çünkü Alman Yeşiller Partisi'nin başkanı Claudia Roth'un Financial Times Deutschland'a verdiği demeçte dile getirdiği gibi: "Almanya'daki din görevlilerin, hala, bizim kültürümüze yabancı Türkiye'den getirtilmesi oldukça yanlıştır. İslam dini dersi, Almanca verilmeli ve böylece bu derslerin temelde, bizim öncü değerlerimiz olan hukuk devleti olmayı, demokrasiyi, insan haklarını içermesini sağlayabilelim." [202] Yahut SPD'li Klaus Buß'un deyişiyle: "Böylelikle aydınlanmış ve reforme edilmiş bir İslam dini dersi ile Avrupa İslamı oluşturulabilir."

Almanya'da İbadethaneler

Müslümanların ibadethaneleri (cami ve diğerleri) yandaki Şekil 4'te Almanya haritası ve eyaletler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır.

Eyaletlerin yüz ölçümleri bazında sayılarla ifade edecek olursak ibadethanelerin toplam sayısında, ilk sırayı, Baden Wurttemberg ve Hessen'in aldığını söyleyebiliriz. En az sayı olarak ise yine eyaletin yüz ölçümü dikkate alınacak olursa Mecklenburg-Vorpommern'i en başa koyabiliriz.

Almanya'da Müslüman ibadethanelerinin 60'lı ve 70'li yılların başında dernekler ve bazı örgütlenmelerin çatısı altında yürütüldüğünü belirtmiştik. Müslümanlar ilk dönemlerde bu ihtiyaçlarını, mağazalar (*Ladenlokale*) ve boş fabrika katları (*Fabriketagen*) kiralayarak yerine getirebilmekteydiler. Yapılan kapsamlı bir araştırmaya göre, Müslümanlar için buralar, ilk zamanlarda bir ibadethane olmaktan çok daha fazlasıydı; adeta ana vatanlarından bir parçaydı. Buralarda buluşuluyor; yeni doğan çocuklar bu yerlerde ailelerinden dillerini, geleneklerini ve dinlerini öğrenme fırsatını bulabiliyorlardı. [203]

Almanya'daki Camilerin ve/veya ibadethanelerin aslında misafir işçi göçünden çok daha öncesine giden bir geçmişi bulunmaktadır. Eğer politik, mimari ve sanatsal kaygıyla yapılan birtakım camileri saymazsak (örneğin, Moschee im Schwetzinger Schlossgarten-1779) Berlin-Zossen'deki Wünsdorf Camii, doğrudan Reich'in yaptırdığı en eski cami olarak öne çıkmakta olup 1915 senesinde inşa edilmiştir. Sultan Mehmet Reşat'ın ricası üzerine, I. Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Müslüman savaş tutsakları için bina ettirilen bu ahşap cami, daha çok tutsaklar için bir kamp yeri görevi görmüştür. 1926 yılında yıkılan bu caminin, günümüzde ancak kalıntıları arkeolojik kazı ile ortaya çıkarılmaktadır.

11970'lerin başında IGMG ve DİTİB tarafından yaptırılan camiler ortaya çıkana kadar Almanya'da en erken dönem camilerin, Ahmediye Cemaati'ne ait olduğunu belirtmeliyiz. Bunlara örnek olarak, 1928'de Berlin'de açılan Wilmersdorfer Moschee, 1957'de Hamburg'da inşaedilen Fazle Omar Moschee, 1959'da Frankfurt'da açılan Nuur-Moschee'yi gösterebiliriz. Bunların dışında 1967'de IZM tarafından inşasına başlanan ama 1973'te açılışı yapılan Münih'teki Freimann Moschee, 1967'de yapımı İranlı bağışçılar tarafından karşılanan Hamburg'daki Imam Ali Moschee, yine günümüzde ZMD'ye ait 1967'de tamamlanan Aachen'deki Bilal Moschee gibi birkaç istisnayı da eklemeliyiz. IGMG tarafından 1969 yılında tamamlanan Braunschweig'deki Moschee Braunschweig'i de bu bağlamda bir ilk ve sonrakilere örnek olmuştur.

1970'lerde bayram namazları gibi yüksek

Almanya'daki Cami ve Mescitlerin Eyaletlere Dağılımı

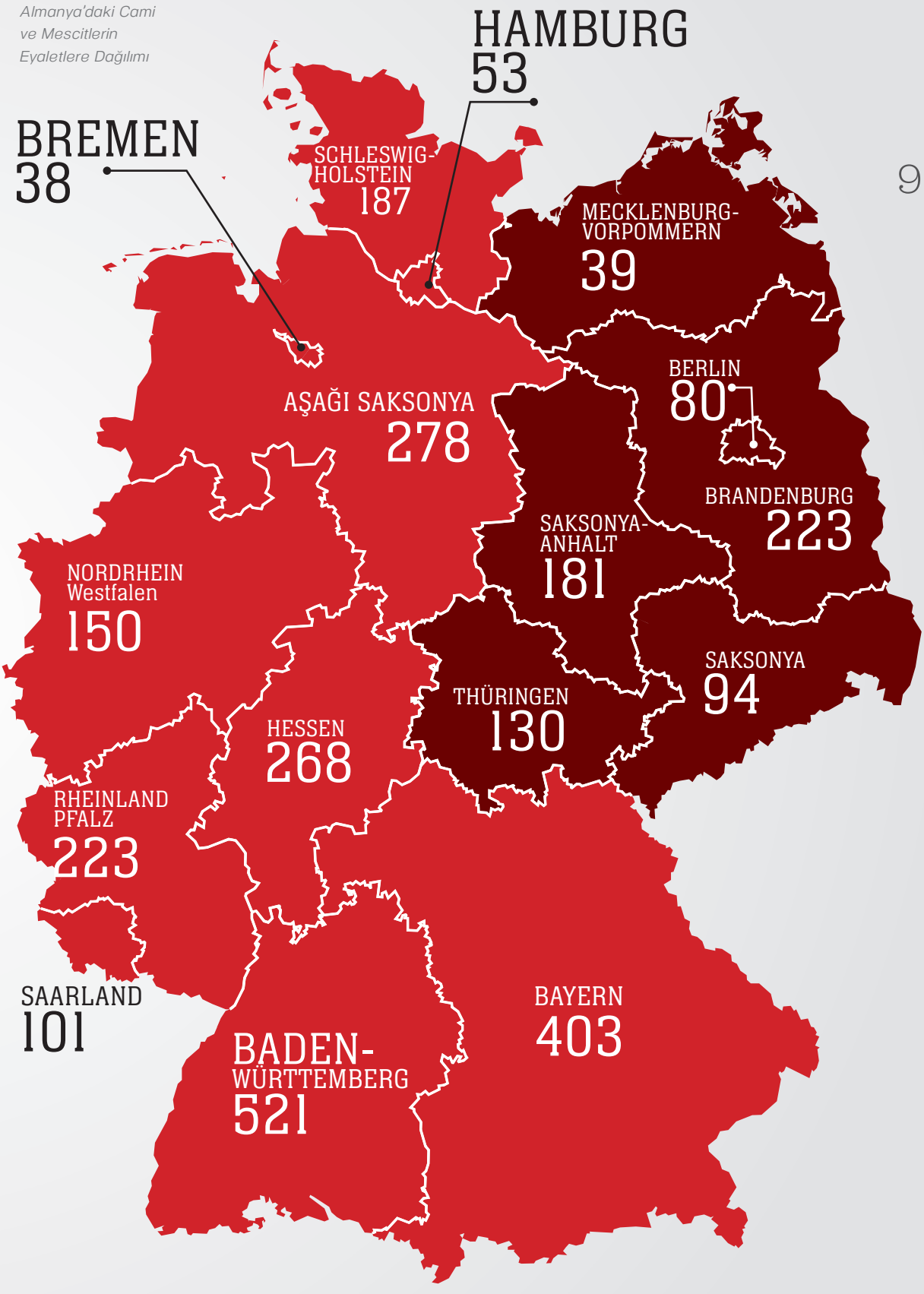

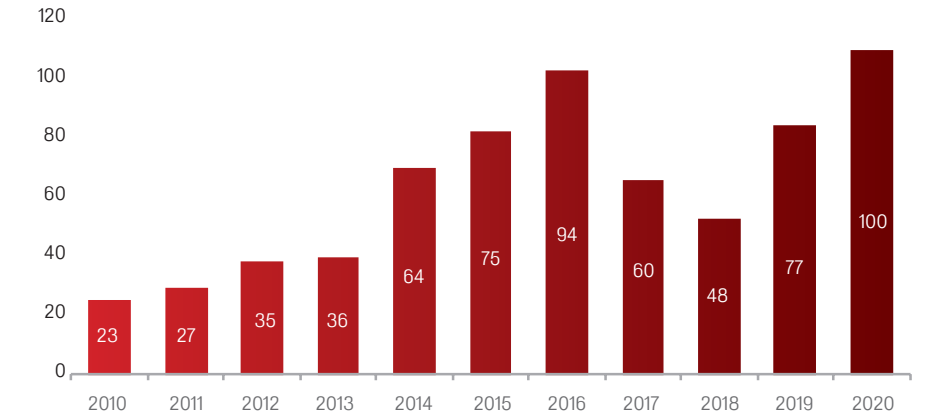

Grafik 10: *2010-2020 Yılları Arasında Camilere Yapılan Saldırılar*

katılımlı ibadetler için kilise salonlarının dahi kiralanmak zorunda kalındığı Almanya'da, her ne kadar özerkliği tartışılsa da Müslümanlara ait ibadethanelerin sayısının artmış ve giderek artmakta olduğunu belirtebiliriz. İlk ibadethaneler, 60 ve 70'li yılların başlarında arka avlu camileri (*Hinterhofmoscheen*) içeriğinde faaliyet gösterirken 80'li yılların ortasından itibaren dini derneklerin çatı kuruluşlarının tesis edilmesiyle camilerin yapımı da hız kazanmıştır.[204]

Veriler ve Sayılarla Müslümanlara Karşı Yapılan Saldırılar

Bu bölümde Almanya'da yaşayan Müslümanların uğradığı ayrımcılıklar ve saldırılar üzerine odaklanılacak ve bunlarda ölçüt olarak dini yaşama ait unsurlar ve bunlara dair özgürlükler yahut kısıtlamalar göz önünde bulundurulacaktır. Grafik 10'da görüleceği gibi cami ve ibadethanelere yapılan saldırıların sayıları, yıl ölçeğinde giderek artan bir yükseliş göstermektedir. Zirvesini 2016 yılının yaptığı bu ibadethane saldırılarının ve İslam düşmanlığı suçlarının daha sonra nispeten düşüşe geçtiği ama 2019 ile birlikte yeniden sert bir tırmanış gerçekleştirdiği ve 2016'yı da aştığı gözlenmektedir.

Özellikle 2019-2020 Şubat arasında neredeyse her iki günde bir dine ve dini yaşama ait bileşenlere saldırıda bulunulduğu rapor edilmiştir.[205] Bunlardan grafiti karalamaları, tehdit mektupları, sözlü taciz olarak kayda geçirilmese de eylem olarak yapılanlarını devletin kriminal raporlarından elde edebilmekteyiz. Bu tarz daha hafif olarak kabul edilebilecek saldırıları ve başörtüsüne yönelik tahkir içeren fiilleri bütünüyle İslam düşmanlığı başlığı altında toplayabilir ve verilerini saldırılar grafiğinden izleyebiliriz

Burada göze çarpan bir bulgu olarak şuna işaret edebiliriz: 2016 senesi, Grafik 12'den de aylar ölçeğinde takip edilebileceği üzere camilere yapılan saldırıların zirve yaptığı bir yıl olarak görüntülenmektedir. Özellikle ağustos ayından itibaren giderek yükselen bir saldırı sayısını görmezden gelmek oldukça güçtür. DİTİB'in bu gelişmeyi mercek altına aldığı raporundan hareketle bunun gerekçelerini şöyle açıklayabiliriz.[206]

1. Alman Parlamentosu'nun, Ermeni Çözümü kararından sonra Türkiye ile ilişkilerinin bozulması.

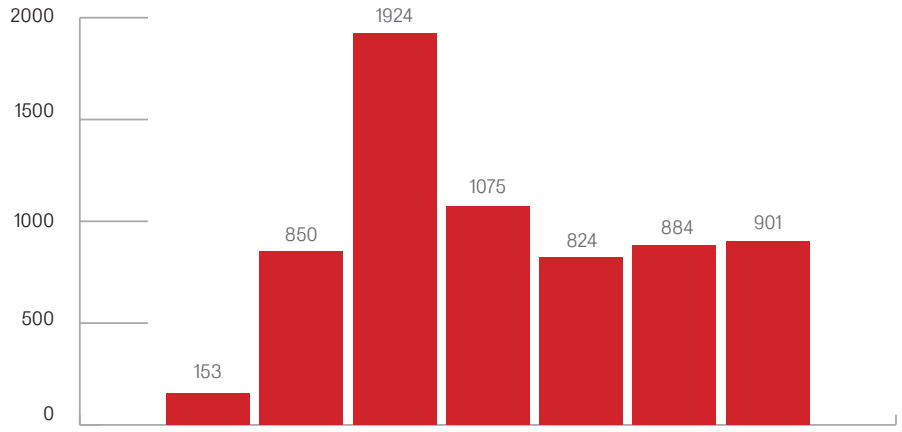

Grafik 11: *2014-2020 İslam Düşmanlığı İçeren Saldırılar*

2. Başarısız darbe girişimi hakkında Alman medyasında Türkiye aleyhtarı haberlere yer verilmesi.
3. İncirlik Üssü'nü Alman meclis üyelerinin ziyaretine izin verilmemesi.
4. DİTİB üyeleri ve imamlarına Almanya'da espiyonaj suçlaması yapılması.
5. Pegida ve HoGeSa gibi grupların kriminalize edici etkisi.
6. Kısmi mülteci girişlerine izin verilme kararı alınması.

Müslümanlara yapılan ayrımcılıklar bahsinde göze çarpan en önemli bulgu, bunlara maruz kalanların yüksek sayıda kadınlar olmasıdır. Grafik 13'te de izleneceği üzere iş hayatında kadınların maruz kaldığı ayrımcılıkların üst seviyede olduğunu belirtebiliriz.

Grafik 12: *2016'da Gerçekleşen Aylara Göre Camii Saldırıları*

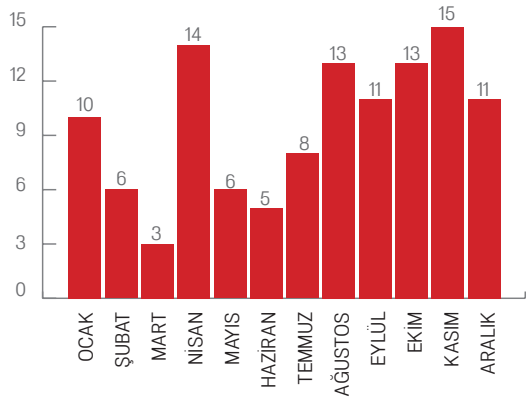

Kaynak: *DİTİB Irkçılık ve Ayrımcılıkla Mücadele Ajansı*

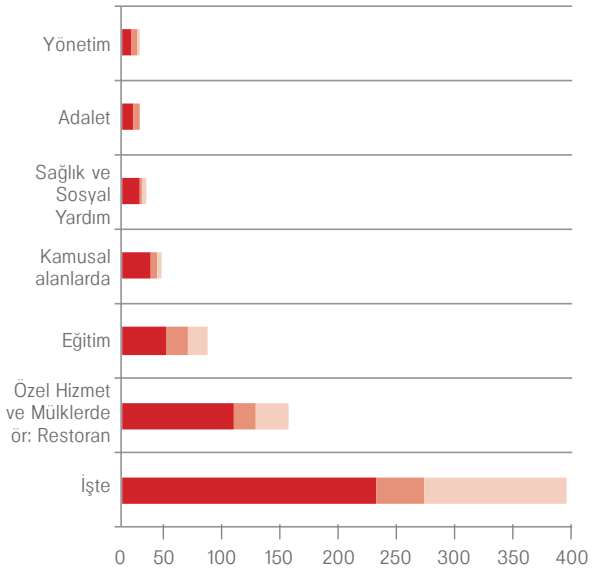

Grafik 13: *Müslümanlara Yapılan Ayrımcılıklar (2006-2020 Yıllarında Federal Ayrımcılıkla Mücadele Dairesinin Almış Olduğu Şikâyetler)*

Bunda kuşkusuz en büyük etken başörtülü olmalarıdır. Çünkü erkeklerin uğradığı ayrımcılıklar neredeyse toplum yaşantısının her alanında daha düşük sayıdadır. En çok ayrımcılık verilerinin izlendiği alanlar, iş hayatı ve konut hayatının da dâhil olduğu mahalle, çarşı, alışveriş alanları gibi kamusal sahalardır. Diğer yüksek bir veriyle de eğitim hayatında karşılaşılmaktadır.

2020 yılı itibariyle Müslümanlara ve onların mekânlarına dair 901 kriminal vaka tespit edilmiştir. Buradaki önemli nokta, 2019 senesine göre %2 artış göstermesidir. Diğer önemli nokta ise bu artışın, COVID-19 kısıtlamalarına rağmen yaşanmış olmasıdır.[207]

Ulla Jelpke, Neue Osnabrücker Zeitung'a yaptığı bu konuya dair açıklamasında söz konusu pandemi kısıtlamalarına rağmen saldırılardaki mevcut artışın, sadece buz dağının görünen kısmına işaret ettiğini dile getirmektedir. Çünkü Jelpke'ye göre saldırıya uğrayanların büyük kısmı utanç ve korku sebebiyle resmi makamlara bunları şikâyet etmekten kaçınmaktadırlar. Dolayısıyla Müslümanlara karşı yapılan saldırıların aslında büyük bir çoğunluğu resmi kayıtlara geçmeksizin adeta üzeri örtülmektedir.[208]

Grafik 14'ten görüleceği üzere, Almanya'da yaşayanlara dair sorulan bazı spesifik soruların, Müslümanlara karşı yerleşmiş ve giderek yerleşmekte olan bir tutumu, bir bakış açısını ortaya çıkarmasıdır. Bu tutumun da yüzdelik olarak yıllar ilerledikçe arttığı ve giderek kökleştiği ifade edilebilir. Leipzig Üniversitesi tarafından 2500 katılımcıyla yapılan bu ayrıntılı soruşturma[209] Grafik 14'te sunulmuştur.

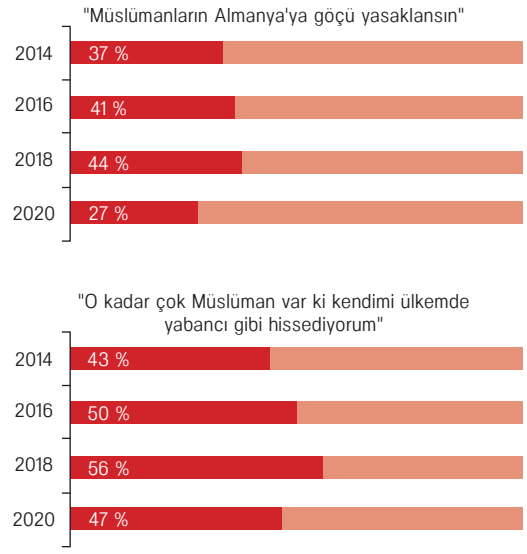

Grafik 14: *Müslüman Karşıtı Tutumlar*

Son olarak Müslümanların Almanya'daki durumlarına dair, endişe verici artışla düşmanca bir tutumun giderek yerleştiğini belirtebiliriz. Bunda Euro-İslam kavramının ters tepmesi kadar İslam Konferansı'nın da beklenilen uzlaşmayı sağlayamaması temel etkenlerdir. Diğer taraftan bir takım radikal yönelimler, saldırılar ve dünya siyasetinin hâkim belirleyici bir söylem olarak İslam düşmanlığını öne çıkartıyor oluşu da bu artışa ivme kazandıran başlıca faktörler olarak sayılabilir.

Almanya'da müslümanlık ile ilgili tartışmaları yahut olup biten gelişmeleri sadece din özelinde kavramak da bir yönüyle yanıltıcı olabilir. Nihayetinde laiklik temelinde Avrupa kültüründe yerleşik anlayış, sadece belirli gün yahut haftalarda birtakım ritüellerin icra edilmesi onun dışında geri kalan hayatın daha profan ve/veya seküler bir çerçevede düzenleniyor oluşu anlaşılabilir bir durumdur. Fakat Almanya'da özellikle Türk jenerasyonlar için Müslümanlık, genelleştirilemese de en azından ilk kuşaklar için doğrudan bir kimlik ve hayatın bütününe dair bir düzenleme talebinde bulunan olgudur. Dolayısıyla din ile ilgili problematiğin ister istemez hayatın diğer alanlarına da sözünü edilen bağlamda etkisi kaçınılmazdır. Örneğin Türkçe eğitim meselesi ve okullardaki İslam dini dersi eğitimi bunların başında gelmektedir.

2

3

1

Almanya'da Türk Diasporasına Yönelik Saldırılar

Türk vatandaşlarının Almanya'da uğramış olduğu saldırılar Türk diasporasının toplumsal hafızasında önemli bir yer tutmaktadır. Almanya'da 1970'lerde yaşanan ekonomik krizlerle birlikte yükselişe geçen ırkçılık ve "türkofobi", 1980'lere gelindiğinde Türklere yönelik şiddet vakalarına evrilmiştir. Artık Almanya sokaklarında gezerken duvarlarda "Türken raus" (Türkler dışarı) ya da "erschlagt die Türken" (Türkleri öldürün) türünden şiddete çağrı niteliğinde yazılar görülmeye başlanmıştır. 1960'lardan itibaren Almanya'nın kalkınmasında önemli yeri olan Türk diasporasına yönelik yabancı düşmanı saldırıların 1980-2000 arası dönemde genelde iki farklı şekilde eyleme geçtiği görülmektedir. Bu dönemde toplu hareket eden Neo-Nazi çeteler sokakta yalnız ve savunmasız gördükleri Türklere saldırıda bulunmakta veya Türk ailelerin yaşadığı evleri kundaklamaktaydı.

Neo-Nazilerin ırkçı saldırılarının ilk kurbanları arasında 1981 yılında Stuttgart'a yakın bir mesafede bulunan Ludwigsburg şehrinde yaşayan Seydi Battal Koparan bulunmaktaydı. Neo-Naziler tarafından dövülerek hayatını kaybeden Koparan'ın ardından 1982 yılında Norderstedt'te Tevfik Gürel ve 1985 yılında Hamburg'da Mehmet Kaymakçı yine aynı şekilde Neo-Naziler tarafından darp edilerek öldürülmüştür. Bu saldırılar arasından 1985 yılının Noel akşamı Hamburg'da Ramazan Avcı'nın 30 kişilik Neo-Nazi grubunun saldırısı sonucu hayatını kaybetmesi Türk diasporası nezdinde ciddi bir tepki oluşturmuştur. Avcı'nın hayatını kaybetmesi sonucu çıkan sokak çatışmalarına rağmen Alman devletinin Neo-Nazi terörünü engelleyememesi nedeniyle pek çok Türk kamusal alanda saldırıya uğramış ve 1989 yılında Berlin'de Ufuk Şahin, 1990 yılında Hachenburg'da Nihat Yusufoğlu ve 1991 yılında Berlin'de Mete Ekşi uğradıkları saldırılar yüzünden hayatlarını kaybetmiştir.

Aşırı sağ terörist grupların Türk diasporasına yönelik saldırılarının diğer bir yöntemi ise Türk ailelerin kaldıkları evlerin kundaklanması olmuştur. 1984 yılında Duisburg şehrinde Türk kökenli pek çok insanın yaşadığı binaya gerçekleşen kundaklama sonucunda Satır ve Turhan ailelerinden yedi kişi hayatını kaybetmiştir. Uzun süre aydınlatılamayan olayın, 1994 yılında yakalanan saldırganın suçunu itiraf etmesiyle Almanya'daki Türklere yönelik ilk kundaklama vakası olduğu ortaya çıkmıştır. 1988 yılında Schwandorf'ta yine bir evin kundaklanması üçü Türk kökenli dört kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır.

1 Bilge Ana Belgeseli galasında Mevlüde Genç.
2 Hanau şehir meydanında toplu cenaze namazı.
3 Hanau Marktplatz'ta cenaze namazı.
4 Solingen Anıtı.
5 Saldırının ardından Hanau'da protesto yürüyüşü.
6 Nürnberg NSU Anıtı.

1992 yılında Mölln'deki kundaklama sonucu Türk bir aileden üç kişinin, 1993 yılında gerçekleşen Solingen Katliamı da Türk bir aileden beş kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

2000'ler sonrası Türklere yönelik saldırıların farklı yöntemlerle gerçekleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Bunlar arasında Nasyonel Sosyalist Yeraltı (NSU) isimli terör örgütünün 2000–2007 yılları arasında sekizi Türk diasporası mensubu 10 kişiyi planlayarak öldürdüğü ve pek çok banka soygununa ve bombalı saldırıya karıştığı görülmektedir. NSU terör örgütünün varlığı 2011 yılında gerçekleştirdikleri banka soygunun ardından tesadüf eseri ortaya çıkarılarak işledikleri seri cinayetler kısmen aydınlatılabilmiştir. Yine ırkçı terör saldırıları arasında son olarak 2020 yılında Hanau'da iki ayrı kafeye gerçekleştirilen saldırıda dördü Türk dokuz kişi hayatını kaybetmiştir.

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

ALMANYA'DA TÜRK DİASPORASI MENSUPLARININ EĞİTİMİ

ALMANYA'DA TÜRK DİASPORASI MENSUPLARININ EĞİTİMİ*

Almanya'daki eğitim ile ilgili genel çerçeveyi kuşaklar temelinde oluşturmak, sorunları görmek açısından daha elverişli olacaktır. Öncelikle Almanya'ya giden birinci kuşak (1961-1973), zaten eğitimini Türkiye'de tamamlayıp daha sonra Almanya'ya gelen insanlardan oluştuğu için eğitim sorunu başlangıçta yoktu. Ancak ikinci kuşağın (1974-1984) içerisinde bulunan okul çağındaki çocukların da Almanya'ya gelmesiyle eğitim sorunu ortaya çıktı. Henüz bu sorun çözülmemişken ikinci kuşağın çocukları oldu. Almanya'da doğan bu gruba da üçüncü kuşak (1984-2000) denildi. [210] Eğitim, onlar için daha büyük bir sorun teşkil etti çünkü Almanya'da doğan bu çocuklar, doğar doğmaz en az 2 dilin konuşulduğu bir yaşam alanına adım atmak zorunda kalıyorlardı. Dolayısıyla

* Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Aydoğan. Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, haydogan@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9125-5663

günlerinin büyük çoğunluğunu iş hayatında geçiren anne babalarından Türkçeyi yeterince öğrenemeden Almanca öğrenmek zorunda kaldılar. Evde kısmen Türkçe, okulda bütünüyle Almanca konuşulması, bir tür dilsel ara alanda kalmaları, onlarda büyük bir gelişimin yanı sıra kimlik karmaşasına yol açtı. Bu mesele, çok daha sonrasında Almanya'nın kendi iç politikası gereğince entegrasyon problemi (*Integrationsprobleme*) diyeceği ve çözmek için yıllarca süren politikalar üreteceği ama bulunan yolların ne yazık ki hiçbirinin bütünüyle çare üretemediği kapsamlı bir sorunun temelini oluşturacaktır.

Dil Yetkinliği ve Yeterliliği

Dil, içerisinde var olduğu kültürden beslenen ve aynı zamanda onu da besleyen yaşayan bir unsurdur. Dil ve kültür birbirinden ayrı düşünülemez bir bütündürler. Dolayısıyla bir kimsenin dilini bilmediği, ona hâkim olmadığı bir kültürün parçası olması da beklenemez. Bu noktada Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin çoğu, sözü edilen ara alanda (*Zwischenraum*) sıkışıp kalmış, her iki dile hâkim olamayıp buna bağlı olarak her iki kültüre de uyum sağlamakta zorluk çekmiştir.

Almanya'da doğmuş veya çok küçük yaşlardan itibaren orada yaşamaya başlamış çocuklar, kendi kültürlerini ve dillerini yeni yeni öğrenmeye başladıkları bu dönemde başka bir kültür ve dile maruz kaldıklarından kimlik karmaşası yaşamıştır. Normal şartlarda kendi dili ve kültürü hakkında yetkin olan bir kişi, ikinci bir dili ve kültürü öğrenme sürecinde sorun yaşamazken yetkin olmayanlar veya henüz yetkin olamayacak kadar küçük olan o çocuklar, bu sürecin etkisinde kalarak kendi kültürlerine karşı değer yargıları üretmeye başlarlar. Bu yargıların sonucu olarak, birey kendini bir yozlaşma süreci içinde bulabilir. Bu yozlaşmadan kendini uzak tutmak istiyorsa, kendi dar, organik aile yaşamına dönerek karşı kültürü toptan reddedebilir ya da bir üçüncü alternatif olarak, erek kültüre ait ögeleri toptan kabul etmeye başlar.[211]

Yapılan bazı çalışmalar sonucunda, göçmen çocukların evde ne kadar Türkçe konuşulursa konuşulsun, okula başladığında, yaşıtlarıyla iletişim

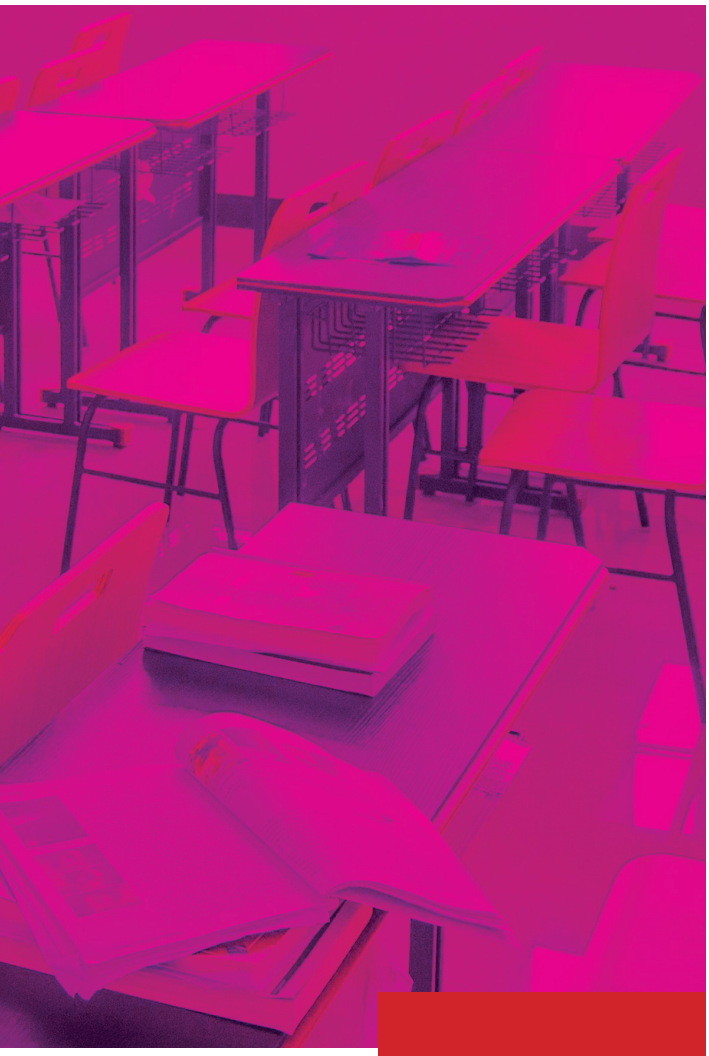

DİL YETKİNLİĞİ VE YETERLİLİĞİ

"Berlin ve Hamburg'da yapılan bir araştırmaya göre, Türk göçmen çocukların büyük bir kısmı, ya hiç Almanca bilmeden ya da dersleri dinleyip kavrayabilecek kadar dahi Almanca dil yetisine sahip olmadan okula başlamaktadırlar."

kurduğu dili tercih ettiği gözlemlenmiştir. Hatta ebeveynlerinin, Türkçe sordukları sorulara bile Almanca karşılık verdikleri bilinmektedir. Bu durum hem ebeveynleri hem de çocukları, sağlıksız bir iletişim düzlemine (*Kommunikationsebene*) taşımakta ve onları dezavantajlı kılmaktadır. Çünkü Türk göçmenlerin çocukları, bir yandan Almanlarla ve Almanca konuşanlarla uyum sağlamaya çalışırken, bir yandan da yeterli düzeyde Almanca bilmeyen ebeveynleri veya evdeki daha önceki kuşağa ait büyükleriyle sağlıklı iletişim kuramamış olmaktadır. Bazı Türk göçmen çocukları, evde anne babalarının, kendi büyükleriyle veya akrabalarıyla Türkçe konuştuklarını ama kendilerinin onlarla Türkçe konuşamadığını, konuşsa da ailelerinin onları anlamadığını ifade ediyorlar. Ayrıca tatillerde Türkiye'ye geldiklerinde akrabaları tarafından da yeterince Türkçe konuşamadıkları için yargılandıklarını dahası gülünç bulunduklarını belirtiyorlar.[212] Bu nedenle Almanya'da göçmen çocuklar için en iyi tanımlayıcı ifadelerden birisi ne *Türk ne de Alman* olmaktadır.

Diğer taraftan aileleri ve akrabaları tarafından Türkçe konuşamadıkları için yargılanan çocuklar, okulda da tam tersi Türkçe konuştukları için yargılanabiliyorlar. Okul içerisinde Türk çocuklarının, kendi aralarında Türkçe konuştuklarında, Alman çocukların "Siz Türkçe konuşun! Sadece Türk marketlerden alışveriş yapın! Nasıl olsa birbirimize uyum sağlamıyoruz!" gibi sözlerine maruz kaldıkları gözlemlenmiştir. Hatta Türk göçmen kökenli çocuklarla yapılan bir çalışmada, çocukların kendi aralarında ana dillerini konuştuklarında diğerlerinin onlara bakıp güldükleri ve davranışlarını alay konusu ettikleri de ortaya çıkmıştır.[213]

İşaret edilmesi gereken bir başka nokta da göçmen kökenli çocukların Türkçeyi iyi konuşamıyor olmalarının, Almancayı iyi bildikleri anlamına gelmiyor oluşudur.

Türklerin görece daha çoğunlukta olduğu Berlin ve Hamburg'da yapılan bir araştırmaya göre, Türk göçmen çocukların büyük bir kısmı ya hiç Almanca bilmeden ya da dersleri dinleyip kavrayabilecek kadar dahi Almanca dil yetisine sahip olamadan okula başlamaktadırlar. Bu da elbette eğitim hayatının en başlarında ve en önemli evresinde onları yaşıtlarından dezavantajlı bir konuma geriletmektedir. Çünkü okuduğunu veya sınıf ortamında duyduğunu anlayamayan bir öğrenciden, böyle bir noksanlığı olmayan diğer öğrenciler kadar başarılı olması beklenemez. Üstelik belki bundan da önemlisi, Türk göçmen çocukların, gittikleri okullarda, yüz yüze kaldıkları sorunlarını anlatabilecekleri bir öğretmenleri dahi bulunmamaktadır. Çünkü mevcut öğretmenler de Türkçe bilmemekte ve yalnızca Almanca konuşmaktadırlar. Dolayısıyla çoğu zaman göçmen kökenli çocukların konuşmaya çalıştıkları Almanca da anlaşılamamaktadır. Yani kısaca ne öğretmen göçmen öğrencilerini ne de göçmen çocuklar öğretmenlerini anlayabiliyorlar diyebiliriz. Bunun sonucunda karşılıklı olarak sağlıksız bir iletişim ortamı doğmuş olmaktadır. Böylesine sorunlu iletişim yahut iletişimsizlik düzleminde Türk göçmen öğrencilerden, başarılı olmasını beklemek elbette neredeyse imkânsızdır. Bu, başlı başına Almanya devletinin entegrasyon problemi dediği ve hala üstesinden gelemediği bir iç politika temasıdır. Üstelik eğitim alanındaki tek sorun dil yeterliliği de değildir. Bir şekilde dil sorununun üstesinden gelseler bile, bu kez de karşılarına ayrımcılık ve eğitimde fırsat eşitsizliği çıktığı belirtilebilir.

Eğitimde Ayrımcılık

Almanya'da göçmenlerin ve çocuklarının çeşitli alanlarda maruz kaldıkları ayrımcılık, halihazırda çeşitli çalışmalar ve araştırmalarla kanıtlanmış bir gerçektir. Bu alanlardan belki de başta geleni eğitimdir diyebiliriz. Öyle ki Alman eğitim sisteminin, fakir, göçmen, mülteci ve engelli çocuklara ayrımcılık uygulanmasına yol açtığı, BM'nin insan hakları raporuna da yansımıştır.[214] Bir başka çalışmaya göre, %60 oranında okul okuyan göçmen kökenli öğrencilerin herhangi bir meslekte veya kurumsal bir yerde çalışma imkânı bulunmamaktadır.[215]

Hem evde hem de okulda iletişim kurmakta zorlanan göçmen çocuklar, eğitim yolunda bir de

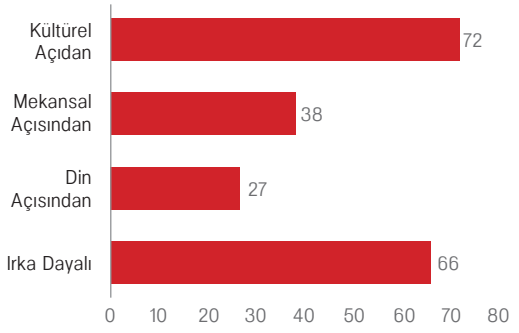

Grafik 15: *Türk öğrencilerin maruz kaldığı ayrımcılık konularının kategorik dağılımı (yüzde)*

ayrımcılık engeline takılmaktadırlar. Yukarıda dil ve kültürleri açısından dışlanmakta olduklarından bahsetmiştik ancak durum, bununla sınırlı kalmıyor, etnik kökenlerinden, inançlarına kadar çok çeşitli sebeplerden dışlanmalara maruz kalıyorlar. Yukarıda yer alan Grafik 15'e baktığımızda Almanya'da eğitim gören Türk göçmen çocukların maruz kaldığı ayrımcılıkları, sınıflandırılmış olarak görebilmekteyiz.

Almanya'da eğitim gören Türk asıllı göçmen öğrencilerin %72'si kültürel açıdan kendilerini dışlanmış hissederken; %66'sı yalnızca Türk olduğu için sadece yaşıtları değil öğretmenleri tarafından da ayrımcılığa maruz kalmaktadır. %38'i mekânsal açıdan kendini dışlanmış hissetmektedir. O nedenle Türklerin okuduğu okullarda okumanın, Türk mahallelerinde yaşamanın daha güvenilir olduğu görüşündeler. Çalışmaya katılanların %27'si ise dini açıdan ayrımcılığa maruz kaldığını düşünüyor. [216] Tüm bunlar, mevcut iç siyasete ve toplum arasına yayılmış olan ayrımcılığın, eğitim alanındaki bir dışa vurumu olduğunu göstermektedir. Öyle ki bu, çoğu zaman okullarda öğrenciler arası ırka ve kökene dayalı kamplaşma ve kamplar arası şiddetli çatışmalarla bile görünürlüğe gelebilmektedir. [217]

Eğitim ile ilgili ayrımcılığın Almanya'da görüntülenebileceği belki de en somut veri, okullar ve okulların niteliği ile orantısal olarak bu okullara kayıt yaptıran Türk göçmen öğrencilerin sayısıdır. Söz konusu bu ayrımcılıkların takip edilebilmesi için, bir tür oryantasyon mektubu olarak kabul edilebilecek, öğretmenlerin okul bitimi esnasında öğrenciye vermiş oldukları okul tavsiye mektupları (*Schulempfehlung*) incelenmelidir. Buna geçmeden önce Almanya'nın eğitim sistemine dair bazı bileşenleri genel olarak tarif edelim.

Alman Eğitim Sistemi

Geißler ve Weber'in yaptığı bir araştırma, Almanya'da eğitim hayatında okul terki yahut okula hiç başlamama gibi bir takım olumsuz gelişmelerin en temel kaynağının, okul öncesi öğrenim denilen 3–5 yaş arası eğitim dönemindeki katılım düşüklüğü olduğunu göstermektedir. [218] Aynı araştırmada göçmen ailelerin, bu okul öncesi eğitime %64 oranında çocuklarını gönderdiğini ama Alman kökenli ailelerde bu oranın %90 olduğu gösterilmektedir. Her ne kadar bir eksikliğin ifadesi olarak göze çarpsa da aslında bu verilerden, göçmen ailelerin çocuklarını kendi kimlik ve kültürleri uyarınca yetiştirebilmek için bahsi geçen yaş aralığında evlerinde tuttukları çıkarımına varılabilir. Dolayısıyla burada da bir ara alanda kalma durumu söz konusudur. Çünkü ya tam entegrasyon için kendi kimliklerini ve aidiyetlerini kaybedecekler yahut kendi kültürlerini öğrenmekle geçen süreden ötürü diğer

öğrencilerden handikaplı olarak ayrışacaklardır. Buna, bir sonraki okul öncesi eğitim ile ilgili bölümde daha kapsamlı olarak değineceğiz. Yukarıda dile getirilen ayrımcılıkların ve zorlukların hangi kırılmalardan yahut müdahalelerden geçtiğini belirleyebilmek için öncelikle Alman eğitim sistemindeki okulların düzenlenişini ana hatlarıyla açıklayalım

Almanya'da okulların türleri üç döneme ayrılmaktadır: 1. Sınıftan 4. Sınıfa kadar olan *Primärstufe* (ilkokul dönemi); 5. Sınıftan 10. sınıfa kadar olan *Sekundarstufe I* (Ortaokul Dönemi) ve 11. sınıftan 13. sınıfa kadar olan *Sekundarstufe II* (Lise Dönemi). Bir öğrenci 6 yaşına kadar Kindergarten yani anaokulunda okul öncesi eğitim alabilir, 6 yaşından sonra ilkokul olan *Grundschule*'ye başlaması gerekmektedir.

Grundschule (İlkokul): Toplam dört yıl süren (bazı eyaletlerde 6 yıl) Alman vatandaşı olsun veya olmasın Almanya'da yaşayan her çocuğun yaşı geldiğinde bu eğitimi alması zorunludur ve bu dönem Primärstufe olarak adlandırılır. Öğrenciler 4. sınıfta aldıkları nota göre bir üst kademedeki okula yerleşirler. Başarı notları 1 en yüksek, 6 en düşük not olacak şekilde puanlandırılır. [219] İlkokulun sonunda, 4. sınıfın tamamlanmasının ardından öğretmenler öğrencilerin potansiyelleri hangi okul türü için uygunsa ona göre yönlendirmeler yaparak Öğrenim-Okul Tavsiyesi (*Schulempfehlung*) verirler. Bu belgeler öğrencinin bundan sonra eğitim hayatına hangi okulda devam edeceğini belirleyen ve belki de öğrencinin, tüm öğrenim hayatını şekillendiren son derece önemli öğrenim çıktıları ve belgelerdir. [220]

Sekundarstufe I diye geçen ikinci evrenin, önde gelen okul türlerinin başında *Gymnasium* (Akademik Lise) bulunmaktadır. Türkiye'deki karşılığı görece fen liselerindeki gibi yüksek dereceli eğitim olanağının olduğu ayrıca yüksek dereceli öğrencilerin yerleştirildiği okul türüdür. 5. sınıftan 10. sınıfa kadar süren bu okul türüne ek olarak 3 yıl süren *Gymnasiumoberstufe* bulunmaktadır. Tüm bu dereceleri tamamlayan Gymnasium öğrencisi, 13. sınıfın sonunda lise mezuniyet sınavı olarak adlandırılabilecek olan Abitur derecesini almak zorundadır. *Abitur* özellikle üniversitelere giriş hakkı kazanma açısından önemlidir. Abitur alan bir öğrenci, yeniden üniversiteye giriş sınavına tabi tutulmaz. Bir öğrencinin *Gymnasium*'a gidebilmesi için

Almanca ve matematik derslerinin 4. sınıf not ortalaması en az 2,5 olması gerekir.[221] Bu evrenin, daha az prestijli diğer okulları ise şöyledir:

Hauptschule (Temel Eğitim Okulu): *Hauptschule*, *Grundschule*'den sonra devam eden, 5 yıl süren (4+5=9) ve dokuzuncu sınıfla sona eren, devamı zorunlu bir okuldur. Diğer bir ifade ile ortaokul olarak da kabul edilmektedir. İkinci evrenin en düşük seviyeli okuludur. 4 yıllık *Grundschule*'den sonra öğrenciler ya 9. sınıfa kadar süren *Hauptschule*'ye ya da dokuzuncu sınıf not ortalaması uygun ise 10. sınıfı da okuyarak, Realschule diploması (*Realschulabschluss*) alma imkânı sağlayan, *Werkrealschule*'ye devam ederler. Bu okullarda daha çok meslek eğitimi alması uygun görülen öğrenciler bulunur. *Hauptschule* okuyan öğrenci 10. sınıfa gitmek için *Qualifizierender Hauptschulabschluss* adlı yeterlilik sınavına girmelidir..

Realschule (Ortaokul): *Grundschule*'den sonra gidilebilecek ortaöğretim kurumlarından biri de *Realschule*'dir. Bir öğrencinin bu okula girebilmesi için ortalamasının en az 3,0 olması gerekmektedir. Realschule, 6 yıllık öğretim süresince, genişletilmiş teorik genel eğitim derslerinin yanında, günlük yaşamda yararlanılabilecek pratik bilgileri vermeyi hedefler. Durumu iyi olan öğrenciler, *Realschule* denen okullara devam ederler. *Realschule*, *Gymnasium*'un bir altı ama *Hauptschule*'nin bir üstünde yer alır.[222]

Realschule'nin 10. sınıfını tamamlayan öğrencilere *Realschulabschluss* (Ortaokulu Bitirme Diploması) verilmektedir ve bu diplomayı aldıktan sonra öğrenciye şu seçenekler sunulur: Meslek okulu olan *Berufschule*, meslek yüksekokulu olarak adlandırılan *Höhere Berufsfachschule* ve mesleki dilbilgisi okulu olarak geçen *Berufliches Gymnasium*. *Berufschule* ve *Höhere Berufsfachschule* 12. sınıfa kadar sürerken *Berufliches Gymnasium* 13. sınıfa kadar sürer. Bu okulların 11–13. sınıfları *Sekundarstufe II* dediğimiz evreye karşılık gelir.

Gesamtschule (Kapsamlı Okul): Bu okullarda öğrenciler hem yükseköğretime hem de mesleki eğitimlerine devam edebilirler. *Hauptschule*, *Realschule* ve *Gymnasium*'un bir alternatifidir.[223] Gesamtschule akademik bir başarı istemez. Burada mesleki ve genel eğitim bir arada verilir. Öğrenci bu okula 5. sınıftan 10. sınıfa kadar devam eder, sonrasında liseyi bitirmek adına *Gymnasiumoberstufe* ile lisenin son sınıflarını tamamlar.

Berufsschule (Meslek Lisesi): Bu okula herhangi bir öğrenci, *Hauptschulabschluss* (ortaokul diploması) aldıktan sonra geçebilir. Öğrenci, *Berufsschule* (meslek okulu) ya da *Berufsfachschule* (meslek teknik okulu) alarak lise dönemini tamamlar. Bunun yanı sıra *Hauptschulabschluss* olmadan *Berufsvorbereitungsjahr* yapmalıdır. Bu da 10. sınıfta meslek hazırlık yılına kaydolmak demektir.

Berufsschule'nin 12. sınıfından sonra öğrenci *Abitur* için sınavlara hazırlayan ve üç yıl süren *Kolleg*'e, *Fachoberschule*'ye (orta düzeyde meslek okulu) ya da *Fachschule*'ye (teknik okulu) gidebilmektedir. Bu noktada, öğrencinin kendi isteği söz konusudur.

Öğrenci *Gymnasium+Abitur*, *Berufliches Gymnasium* ve *Kolleg*'i bitirdikten sonra *Allgemeine Hochschulreife (für alle Universitäten und Hochschulen)* olarak adlandırılan tüm üniversiteler ve yüksekokullar için genel lise mezuniyeti bir başka deyişle üniversiteye girme hakkı kazanmaktadır. Öğrenci *Fachoberschule* ya da *Fachschule* bitirdikten sonra ise Türkiye'deki ön lisans programlarına denk gelen *Fachhochschulreife (für alle Fachhochschulen)* mesleki yüksek eğitim akademisine girme diploması yani mesleki yüksek eğitim almaya hak kazanmaktadır

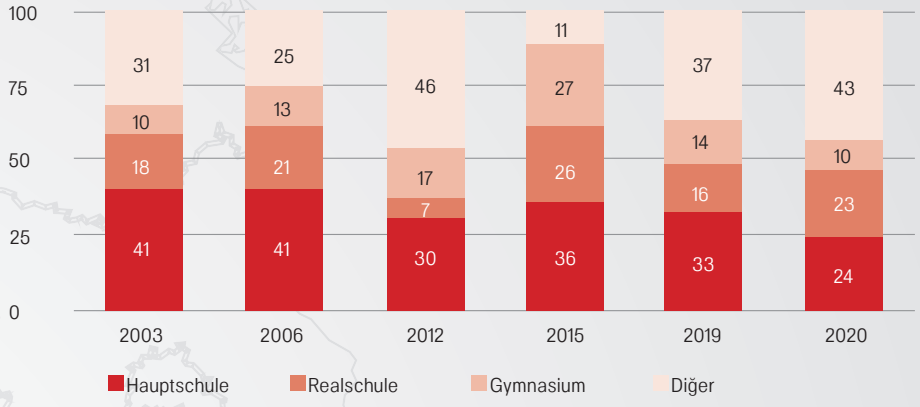

Grafik 16: *Türk Öğrencilerin Okullara Göre Dağılımı*

Sonderschule (Özel Öğretim Okulları): Çeşitli engelleri nedeniyle normal okullarda başarılı olamayan öğrencilerin desteklenmesi ve geliştirilmesi için devam edilen okullardır.

Bu bilgiler doğrultusunda Grafik 16 incelendiğinde Türk göçmen çocukların büyük çoğunluğunun *Hauptschulelere* gönderildiği, çok ufak bir kısmının *Gymnasium*lara girebildiği gözlemlenmektedir. Aynı grafikte Türk asıllı göçmen öğrencilerin Almanya'da ilkokuldan (*Grundschule*) sonra devam ettiği okullar ve yüzdelik oranları da verilmiştir.

Geçmişten günümüze kıyasla *Hauptschulelere* giden öğrencilerin sayısında azalma gözlemlense de *Gymnasium*lardaki oran 2015'te yükselmesine rağmen 2020'de tekrar 2003'teki rakamına gerilemiştir. Burada, *Gymnasium*lara girmenin çok mu zor olduğu sorusu belirebilir. Veya okulun aşırı seçici olmasından ötürü mü bu kadar az öğrencinin alındığı sorulabilir. Ancak bu soruların cevabı ne yazık ki olumsuzdur. Çünkü aşağıda yer alan üçüncü grafik incelendiğinde bir tür ayrımcılık uygulandığını, Alman öğrencilerin *Gymnasium*lara göçmen çocuklardan daha kolay girmekte olduklarını görmekteyiz.

Alman ve Türk öğrencilerin gittiği okulların karşılaştırmalı olarak verilmiş olduğu 17. grafik incelendiğinde Alman öğrencilerin çoğunlukla prestijli kabul edilen *Gymnasium*lara giderken Türk öğrencilerin çok az bir kısmının *Gymnasium*'a gidebildiğini görmüş oluyoruz. Türk öğrencilerin büyük bir çoğunluğu *Hauptschule*lere giderken Almanların bu okullardaki oranı epey düşük. Şunu bir kez daha belirtmekte fayda var; öğrenciler dördüncü sınıfta öğretmenlerinin vermiş olduğu not ve tavsiye

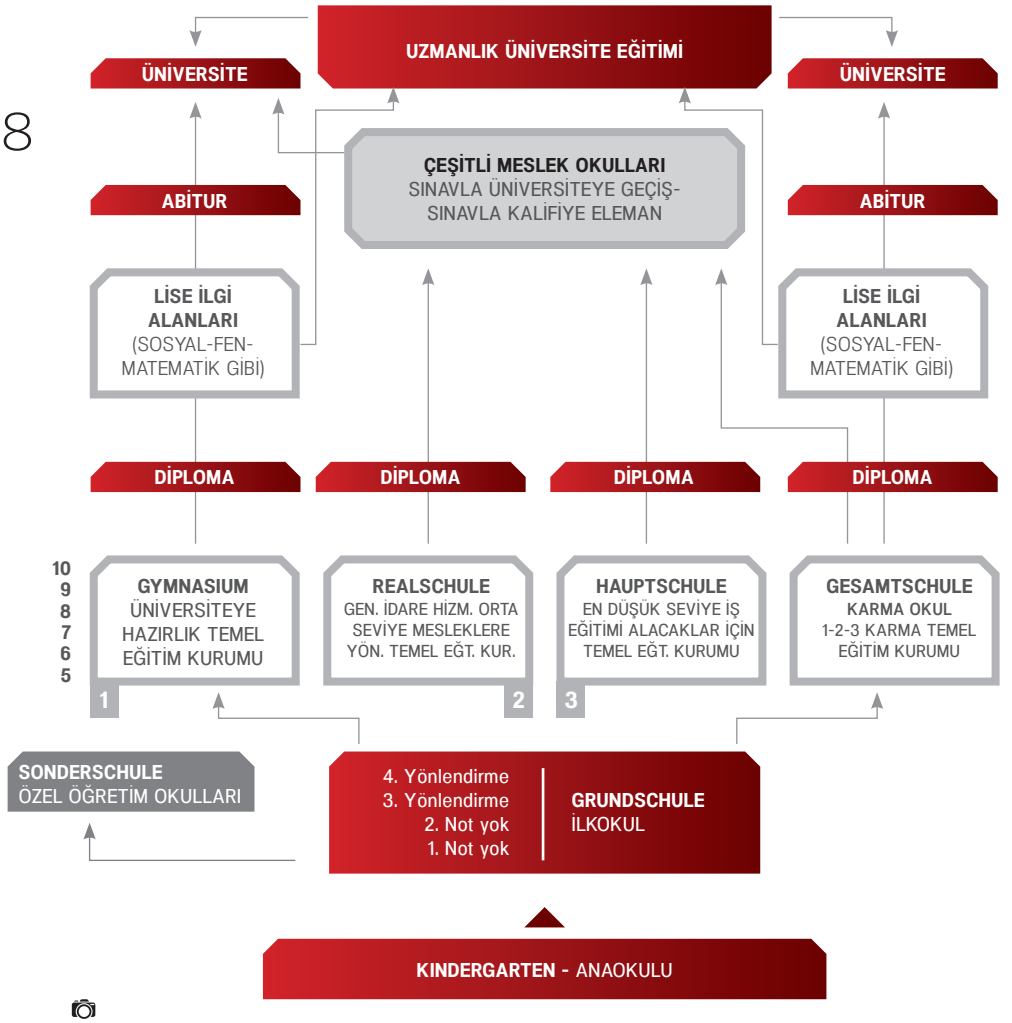

Şekil 4: *Almanya Eğitim Sistemi*

belgesi üzerine bu okullara gitmeye hak kazanıyorlar. Ancak bu öğretmenlerin, aynı zamanda Almancayı ana dil düzeyinde bilmeyen Türk ve göçmen kökenli çocukları, anlama zorluğu taşıdığı gerekçesiyle *Sonderschule*'ye yönlendirdikleri de olmaktadır. *Sonderschule* ise çeşitli engelleri nedeniyle normal çocuklarla bir arada eğitim alamayan çocukların gittiği okullar olarak hizmet vermektedir.[224] Üstelik bunlara ilave olarak bir de ailelerin verilen karara itiraz edemeyecek kadar bilinçsiz olduğu hesaba katılacak olursa birçok öğrencinin hak ettikleri eğitimi alamadığı söylenebilir. Yani sadece 17. grafiğe bakarak Türk göçmen çocukların başarısız olduklarını söyleyemeyiz. Birleşmiş Milletler'in Alman eğitim sistemi hakkındaki raporu göçmen, engelli ve fakir çocuklara olumsuz ayrımcılık yaptığını kanıtlar niteliktedir. Aynı rapor bu çocukların %60'ının okuldan sonra iş hayatına atılmaları için yeterli ortam bulamadığını da belirtmektedir. PISA'nın yapmış olduğu araştırmalardan da Almanya'daki öğrenciler arasında çok büyük bir farkın olduğu ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, matematikte temel yeterlik düzeyi

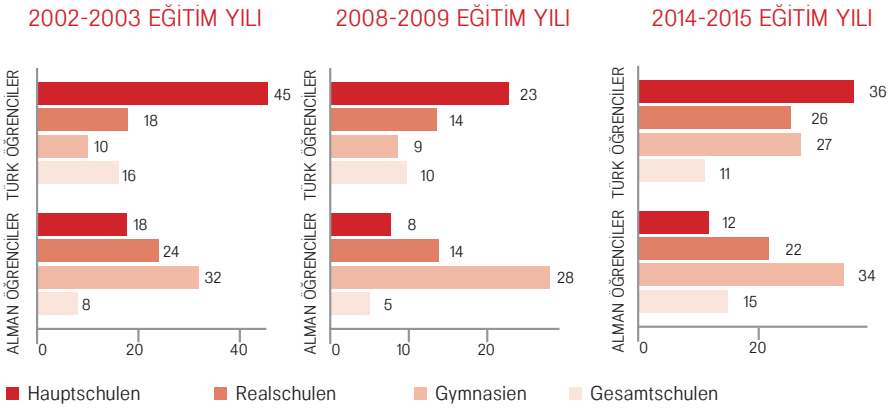

Grafik 17: *Türk ve Alman Öğrencilerin Yıllara Göre Okullara Dağılımı*

2'nin altında puan alan göçmen öğrencilerin oranı (%31), göçmen olmayan öğrencilerin oranının (%14) iki katından fazladır. Birinci kuşak göçmen öğrencilerin yaklaşık %39'u ve ikinci kuşak öğrencilerin yaklaşık %29'u bu seviyenin altında performans göstermektedir. [225]

Yine aynı sonuçlarda, Almanya'daki göçmen (birinci ve ikinci kuşak) ve göçmen olmayan öğrenciler arasındaki okuma performansı farkının, göçmen olmayan öğrenciler lehine 63 puan olduğunu görüntüleyebiliriz. Öğrencilerin ve okulların sosyo-ekonomik profili hesaplandıktan sonra bu fark, 17 puana düşmüştür. Birinci ve ikinci kuşak göçmenler arasındaki fark ise, ikinci kuşak lehine 21 puandır. [226] Nesiller arasında görece bir iyileşme olsa da göçmen çocuklara dönük ayrımcılık şikâyetleri devam etmektedir.

Ayrıca Türk göçmen çocuklarla yapılan ankette çocuklar, notlarının aslında daha iyi olduğu ama hocasının ilkokulun sonunda kendisine düşük not vermesi üzerine *Gymnasium*'a gidebilecekken *Hauptschule*'ye gitmek zorunda kaldıklarını ifade ediyorlar. [227] Çeşitli araştırmalar, göçmen öğrencilerin lise için iyi bir tavsiye alabilmeleri için göçmen olmayan sınıf arkadaşlarından daha iyi performans göstermeleri gerektiğini kanıtlamaktadır. [228]

Son olarak eğitim bilimci Wilfried Bos'un bu konu ile ilgili bir tespitine yer verelim: "Türk kökenli temizlikçi bir annenin notları yüksek kızının öğretmeninden Gymnasium tavsiye mektubu alması, vasat notlara sahip bir başhekimin oğlunun bunu elde etmesinden maalesef daha güç ve çetindir." [229] Bos, 4. Sınıfa gelmiş

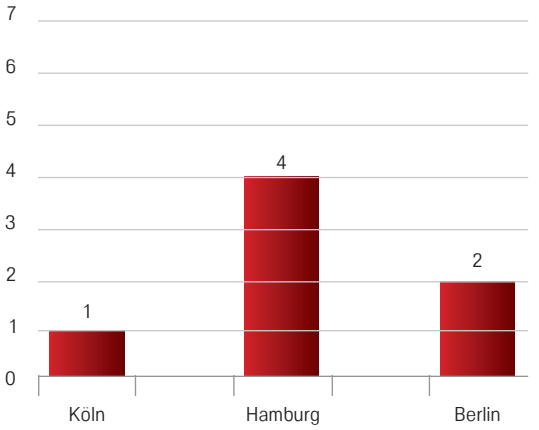

Grafik 18: *2021 Yılında Almanya'da Türkçe Eğitim Veren Kurumlar*

öğrencilerin yaklaşık yarısının yanlış okul tavsiyesi aldığını belirterek bunu bir "eğitim politikası skandalı" olarak nitelemektedir. Bos'un risk grubu olarak adlandırdığı bu yanlış tavsiye mağduru öğrenciler, daha çok göçmen kökenli çocuklar ve sosyal statüsü daha düşük ailelerin çocuklarıdır.

Eğitimdeki Fırsat Eşitsizliği

Yarım asırdan fazladır Almanya'daki göç topluluğunun büyük bir bölümünü Türkler oluşturmasına rağmen Almanya'da göçmen kökenli olanlara yeterli eğitim şartlarının sağlandığından söz edebilmek oldukça güç görünüyor. PISA'nın 2012'de yapmış olduğu araştırması gösteriyor ki Almanya'da 15 yaşındaki her 4 göçmenden 1'i Türk'tür. [230] Yani bu da genç nüfusun %5,1'ini Türk gençlerinin oluşturduğu anlamına gelmektedir. Bu rakam diğer göçmenler arasındaki en büyük rakamdır. Buna rağmen Almanya'da Türkçe eğitim veren yalnızca 11 okul mevcuttur. Bu okullardan 7 tanesi çift dilli eğitim vermektedir.

Grafik 18 incelendiğinde eğitimde fırsat eşitsizliği, daha belirgin görüntülenebilir. Türk göçmen öğrenciler, yalnızca Almanlarla değil aynı zamanda diğer Türk göçmen öğrencilerle de yarışmak zorunda kalmaktadır. Eğer öğrenci, Türkçe dilinde eğitim veren okulların bulunduğu Berlin, Hamburg veya Köln'de yaşamıyorsa Almanca eğitim veren okullara gitmekten başka şansları bulunmamaktadır. Bu da onun eğitim sürecine, yaşıtlarından daha geride başlamasına neden olmaktadır. Başarılı kabul edilmesi için diğer öğrencilerin büyük bir kısmını geçmesi gereken yarışta, aynı çizgiden değil daha geride başlamanın sonuçları hem birey hem toplum için ağır olabilmektedir.

Günümüz Almanya'sında 30–35 yaşları arasındaki genç erkeklerin %17'si ve Türk göçmen geçmişine sahip genç kadınların dörtte biri okul bitirme yeterliliğine sahip değil ve yarısından fazlasının mesleki eğitimi bulunmamaktadır. Almanya'daki Türk göçmen geçmişine sahip öğrencilerin yalnızca %3'ü üniversite mezunudur. Buna ek olarak, 2003–2004 öğretim yılında, Almanya'daki toplam öğrenci sayısına göre ölçülen okul bitirme belgesi olmayan göçmen öğrencilerin oranı, Alman öğrencilerden daha yüksektir. Yalnızca *Hauptschule*'de, göçmen ailelerden gelen öğrencilerin okulu bırakma olasılıkları, göç deneyimi olmayan öğrencilere göre iki kat daha fazladır. [231]

ALMANYA'DA

TÜRKÇE EĞİTİM

VEREN OKULLAR

LÄMMERSIETH İLKOKULU

CARL-VON-OSSIETZKY LİSESİ

STADTTEIL SCHULE AM HAFFEN ORTAOKULU

AZİZ NESİN İLKOKULU

STADTTEIL SCHULE AM HAFFEN LİSESİ

ALZEYER STRASSE İLKOKULU

HEINRICH WOLGAST İLKOKULU

BERLİN AVRUPA OKULU

Okul Öncesi Eğitim

Türk göçmen çocukların eğitim sorununun ortaya çıkmasındaki tek etken, Alman devletinin buna hazırlıksız oluşu değildir; ebeveynlerin de bu konuda bilinçsiz oldukları kabul edilmelidir. Eğitimin, kurumsal çerçeve koşullarından etkilenebilen ve ideal olarak onlar tarafından desteklenmesi gereken kişiler arası bir süreç olduğu varsayılabilir. Ancak öğretim, yaşam boyu bir süreç olarak sadece belirli eğitim kurumlarında sınırlanarak gerçekleştirilemez. Öğrenme süreci ailede, arkadaş ortamında, mahallede daima devam eder. [232] Bu yüzden şayet ortada bir başarısızlık varsa, bunda öğrenci kadar eğitim sistemi, öğretmen ve aile de sorumluluk sahibidir.

Okul öncesi öğrenme süreci ya kreş, anaokulu gibi kurumlarda ya da evde ailede başlar. Ancak ebeveynler Almanca konusunda yeterli dil bilgisine sahip değilse, bu durumda göçmen çocuğun kesinlikle okul öncesi eğitim kurumlarından birine gönderilmesi gerekir. Fakat buna rağmen ebeveynlerin bilinçsiz davrandıkları konuların en başında okul öncesi eğitim gelmektedir. Türk göçmen aileler, okul öncesi eğitim kurumlarına ön yargılı yaklaşmaktadır. Bu kurumları, çocukların bırakıldığı eğitimli bakıcılar olarak görmekte olup aynı zamanda orada, çocuklarının ayrımcılığa uğramasından korkmaktadır. Çocuklarını, gereksiz görüp göndermedikleri okul öncesi eğitim kurumlarının aslında onlar için ne kadar önemli olduğunun bilincinde bile olmadıklarını söyleyebiliriz. Oysa böyle bir uygulama, Almanya özelinde çocuğa, kendi kültüründen bütünüyle farklı bir ülkenin kültürüne adaptasyonu için belki de ilk yeterli imkânı sunabilecektir. Çünkü çocuk burada, yaşadığı çevrenin dilini ve kültürünü öğrenme olanağı bulur. Örneğin PISA'nın yapmış olduğu çalışmalar sonucunda okul öncesi eğitim kurumlarına giden çocukların Almancayı daha iyi konuştuğu, devam eden eğitim hayatında da

Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın 7. Maddesi

"Din dersi, mezhep dışı okulların haricinde kamu okullarında rutin derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına halel getirmeyecek şekilde, dini cemaatlerin temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, kendi iradesine aykırı gelecek şekilde din dersi öğretmeye zorlanamaz."

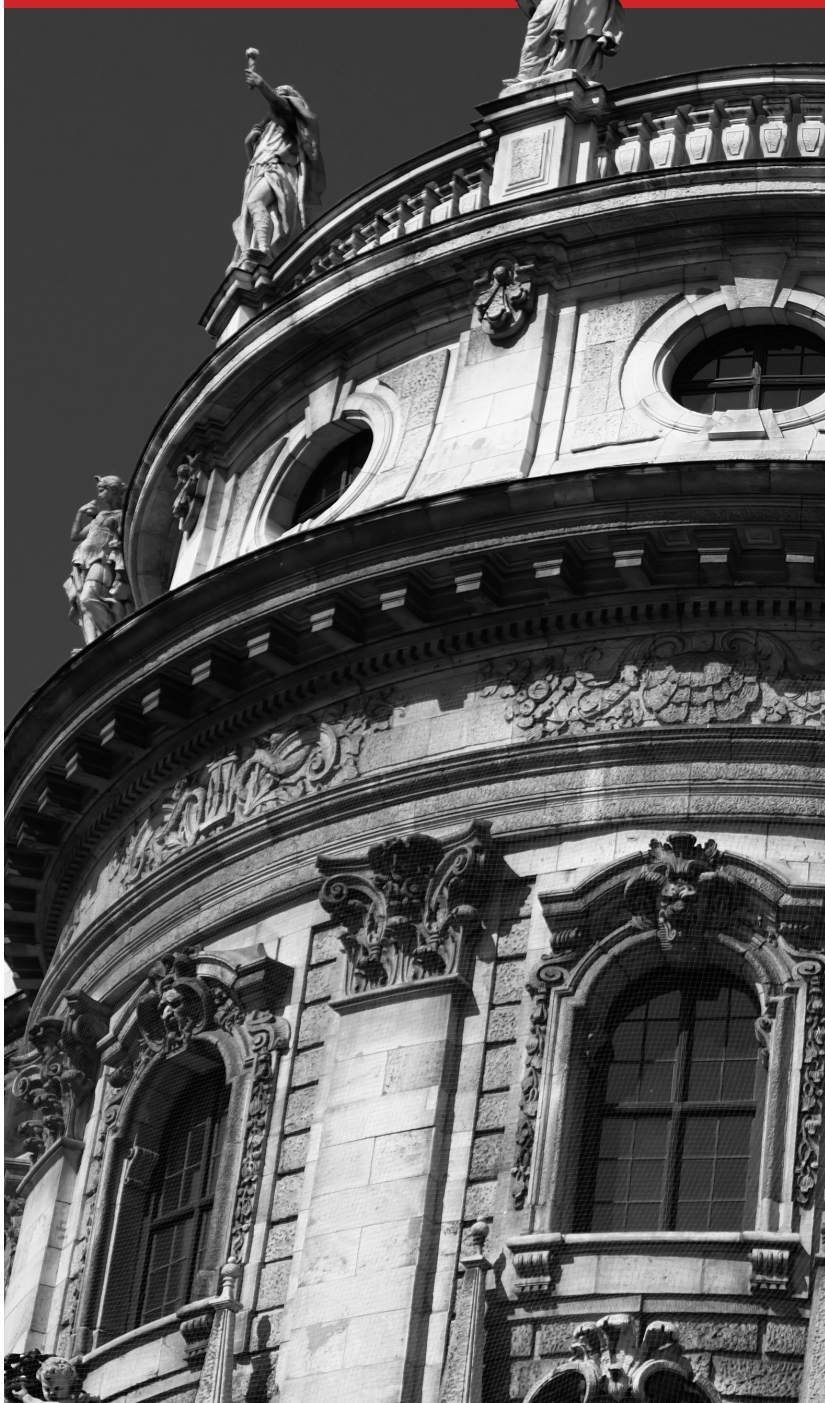

daha başarılı olduğu ortaya çıkmıştır.[233] Okul öncesi yıllarını ailesinin yanında geçirecek çocukların doğrudan ilkokula başlamaksızın, en azından bu tür okul öncesi eğitim veren yerlerde kendilerini geliştirmelerinin, Almanya'da yabancı bir sosyal ve kültürel çevrenin içine girme öncesinde onlara önemli katkılar sunacağı gayet açıktır.[234]

Genel olarak Almanya'da okul öncesi yardımcı bileşenlere katılmanın, ailede eğitimle ilgili eksiklikten ortaya çıkabilecek gelecekteki muhtemel ayrımcılığı telafi etme açısından olumlu etkileri olacağı varsayılmaktadır. Göçmen kökenli çocuklar, bu okul öncesi eğitime ne kadar katılırlarsa, orada elde ettikleri kazanımlarının gelecekteki eğitim hayatına etkileri, o kadar net ve kapsamlı bir şekilde fark edilecektir. Ayrıca çocuğun küçük yaşta Alman kökenli arkadaşlarıyla kaynaşması, onların kültürünü yaşıtlarıyla deneyimleyerek öğrenmesi için hayli önemlidir. Ancak Türk ebeveynlerin çocuklarını, özellikle göçmenlerin fazla olduğu okullara göndermeyi tercih ettiği tespit edilmiştir. Bu, göçmen geçmişi olan ailelerin, kendi aralarında daha az elverişli eğitim koşullarına sahip olması ile ilgilidir. Türk göçmen ebeveynlerin, çocuklarını özellikle göçmenlerin fazla olduğu okul öncesi eğitim kurumlarına göndermesi, aslında farkında olmaksızın çocukların zaman içerisinde ayrışmasına da zemin hazırlamaktadır. Çünkü burada aslında göçmen çocukların bilinçli bir şekilde okul yönetimleri tarafından aynı sınıfta toplanması söz konusudur. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Alman çocuklar anaokullarına, göçmen ailelerin çocuklarından daha fazla katılım sağlamaktadır; bu da göçmen kökenli çocukların eğitim hayatına açıkça dezavantajlı bir başlangıç yaptığı anlamına gelmektedir.[235]

Okullarda İslam Din Dersi

Almanya'da İslam din dersi sorunu, öncelikle İslam'ın "göçmenlere ait yabancı bir din" olması ile "Almanya'nın bir parçası olup olmaması" olguları arasındaki belirsizlikten yahut dönemsel olarak politik bağlamda kullanışlı kılınan bilinçli belirlenemeyişten ileri gelmektedir.

Almanya Adalet Sarayı, Münih.

Bir incelemeye göre, geçmişten günümüze Almanya'da Müslüman çocuklara, İslam din eğitiminin iki ana uygulama altında verilmeye çalışıldığı söylenebilir.[236] Bunlar mezhebe dayalı olmayan modeller ile mezhebe dayalı modeller olarak özetlenebilir. Mezhebe dayalı olmayan modellerin aşağıda ayrıntılarıyla gösterileceği üzere daha çok ana dili tamamlama dersi içeriğinde veya konsolosluk dersi olarak öne çıktığı belirtilebilir. Mezhebe dayalı modellerin ise muhatap dini cemaat ve dernek, federasyonun görüşlerinin dikkate alınarak uygulanmakta olduğu belirtilebilir.

Öncelikle İslam din eğitimi dersiyle ilgili meselenin, Alman Anayasası'nın 7. madde 3. bendiyle oldukça sıkı bir ilişki

içinde olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Buna göre, "Din dersi, mezhep dışı okullar haricinde kamu okullarında rutin derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına halel getirmeyecek şekilde, dini cemaatlerin temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, kendi iradesine aykırı gelecek şekilde din dersi öğretmeye zorlanamaz." [237] Görüldüğü üzere, Almanya'daki okullarda İslam din dersi verilebilmesi için anayasada de *jure* bir zemin bulunmaktadır. Pekâlâ de *facto* olarak bu, nasıl işlemektedir?

Bu işleyiş, en başında, kendi içinde şu unsurlara ayrıştırılarak ele alınmalıdır: muhatap olarak hangi dinî cemaatin alınacağı, dersin içeriğinin nasıl ve neye göre belirleneceği, dersin dilinin Arapça, Türkçe yahut Almancadan hangisi olacağı ve dersin öğretmeninin kim olacağı. Çünkü cami dernekleri gibi bir takım sivil inisiyatiflerin ve kuruluşların çatısı altında verilecek bir din dersi yeterince işlevsel olmayacaktır. Zira bunlar daha çok boş zamanı değerlendirme yahut bir tür, çocuğu güvenli yere bırakma gibi anlaşılabilecektir. [238]

Bu sorulara yakından bakılarak nasıl girift bir konuyla karşı karşıya olunduğu anlaşılabilir. Mevcut durumla ilgili ilk somut adımın 1978 yılında atıldığını ama bazı yetersizliklerden ve yukarıda eğitimde ayrımcılık bahsinde dile getirilen sorunlardan ötürü planlanan ders konsepti, bağımsız bir "İslam din dersi" (*Islamischer Religionsunterricht*) yerine; çoğunlukla "ana dili tamamlama dersi" (*muttersprachlicher Ergänzungsunterricht-MEU*) kapsamında "İslam bilgisi" (*Islamische Unterweisung*) türünde sunulmuştur. [239] Çünkü 1978 yılında Kuzey Ren Vestfalya Kültür Bakanı Jürgen Girgensohn'a sunulan halkın din dersi taleplerini içeren anket ve oylama raporu doğrultusunda, din dersi içeren öğretim programı, 1982 yılında uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu proje, özellikle Protestan kilisesi tarafından anayasaya uygun, mezhebe dayalı, düzenli bir İslam din dersinin Müslüman cemaatlerle iş birliği olmaksızın verilemeyeceği gerekçesiyle eleştirilmiş ve resmen kabul görmüş bir Müslüman muhatap partner olmadığından dersin, İslam din dersi yerine ana dili tamamlama dersi içeriğinde karar kılınmıştır. [240]

Ana dili tamamlama dersinin başlı başına bir İslam din dersinin yerini tutması beklenemez, çünkü bu derslerin verilmesi ile ilgili Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan "Ana Dili Dersi İçinde İslam Din Bilgisi" raporuna göre bu derslerin içinde "iman" öğretilemeyeceği belirtilmektedir. [241] Diğer taraftan Almanya, İslam din dersinin Alman öğretmenler tarafından Almanca verilmesini talep etmektedir. Bu da Almanya'daki Müslümanların karşı çıktığı bir diğer olgudur. Alman okullarında Hristiyan din derslerini veren Alman öğretmenlerin din eğitimi görmüş olmaları ve kiliselerden din dersi verebileceklerine dair sertifika almış olmaları gerekmektedir. Benzer şekilde İslam din dersini verecek kişilerin de en azından İslam ilahiyatı formasyonu almış olmaları istenmektedir. Dolayısıyla burada kimden icazet alınacağı hangi çatı kuruluşun görüşüne başvurulacağı da tartışmalıdır. Çünkü 1990 yılı rakamlarına göre Türkiye'den gönderilen 729 öğretmen içinde branşı din dersi olan öğretmen sayısı sadece 6'dır ve bu sayı oldukça yetersizdir.[242] Bu açıktan ötürü Almanya'da İslam ilahiyatı gibi yükseköğretim kurumlarında eğitim görmüş kimselerin, din dersini vermede görevlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

Fakat İslam ilahiyatının bir bilim sahası olarak Almanya üniversitelerinde

Ana dili tamamlama dersinin başlı başına bir İslam din dersinin yerini tutması beklenemez, çünkü bu derslerin verilmesi ile ilgili Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan "Ana Dili Dersi İçinde İslam Din Bilgisi" raporuna göre bu derslerin içinde "iman" öğretilemeyeceği belirtilmektedir.

açılmaya başlaması, ancak 2010 yılında Alman Bilim Kurulu'nun aldığı kararla başlamıştır.[243] Almanya İslam Konferansı'nda da yukarıda yer verilen tartışmalar oldukça gündeme getirilmiş ve artan ihtiyaç talebinden ötürü 2011 yılıyla birlikte Erlangen-Nürnberg, Frankfurt am Main-Giessen, Münster, Osnabrück, Tübingen ve daha sonra 2019 yılında Paderborn ve Berlin-Humboldt üniversitelerinde olmak üzere 7 ilahiyat fakültesi açılmıştır. Ayrıca Baden-Württemberg eyaletinde de bazı pedagoji yüksekokullarında da İslam din eğitimi dersi verilmektedir. Fakat bu okulların açılmasının altında yatan faktörün, AIWG'nin 2019 raporunda da belirttiği gibi "daha demokratik imamlar yetiştirme" kaygısı olduğu bilinmektedir.[244] Dolayısıyla bu okullardan mezun olanların farklı alanlarda istihdam edilememeleri de başka bir sorun olarak öne çıkmaktadır.

En başta ilk ve ortaokullarda din dersi verecek öğretmenlerin ve ayrıca cami görevlilerinin yetiştirilmesi amacıyla açılması hedeflenen İlahiyat Fakültelerinin ismi de bir başka ayırt edici hususdur. Alman Bilim Kurulu, yükseköğretimdeki İslam İlahiyatı için *Islamische Studien* (İslam Araştırmaları) adını uygun görmüştür. Teoloji adının yalnızca Hristiyanlıkla (*christliche Theologie*) sınırlandırılmış olması, Yahudi ilahiyatı için Judaistik veya jüdische Studien, İslam için sadece *islamische Studien* sözcüğünün tavsiye edilmesi de ilginç bir nokta olarak öne çıkmaktadır.[245]

Diğer taraftan yükseköğretim dışında kalan okullardaki İslam din dersinin Almanca öğretilmesi noktasında, çatı örgütler ve kuruluşlar bağlamında taraflar, neredeyse ortak görüşe varmış gibi görünmektedir. Çünkü derslerin Almanca öğrenilmesiyle çocukların benimsedikleri dini ilkeleri, çevresinde yahut girdiği bir tartışmada Almanca olarak tanıtabilmesi, açıklayabilmesi oldukça önem arz etmektedir. Belki biraz da bu nedenle yukarıda sözü edilen Almanca İlahiyat fakültelerinin açılması gerekli görülmüştür denilebilir. Fakat her ne kadar çatı örgütler ve federasyonlar tarafından ders dilinin Almanca olması üzerinde fikir birliği sağlanmış olsa da bireyler arasında veya anne babaların kendi aralarında bu konuda bir çekince bulunmaktadır. Çünkü onlar, dine özgü terminolojinin Almancaya çevrilmesi esnasında hem manipülasyona

fırsat tanınabileceği hem de yetersiz kalınarak geleneksel yerleşik anlamların daraltılabileceği düşüncesini taşımaktadır.[246]

Dersin içeriği ile ilgili tartışmalar belki de hepsinden daha çetrefillidir. Çünkü daha önce de işaret edildiği üzere "şeriat", "cihat", "tebliğ" gibi kavramların seküler Alman devlet yapısına tehdit oluşturacağı, dahası anayasaya bağlılık akdini sekteye uğratacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bazı inanç unsurlarının, dersin içeriğine eklenmesi bazılarının da çıkartılması gibi bir durum söz konusu olmaktadır. Üstelik ilkokul düzeyinde görsel bilişin daha yoğun olduğu bir dönemde dini unsurların resmedilerek gösterilmesi yahut öğretilmesi de bambaşka bir soruna kapı aralamaktadır.[247]

5 Temmuz 2021'de çıkan yeni bir kararla özellikle Bavyera eyaletinin 2021–2022 eğitim öğretim döneminde, ilkokul ve ortaokullardaki Müslüman öğrenciler, İslam Din dersini, zorunlu din dersi kapsamındaki din ve etik derslerinin yerine seçebilecekler. Dolayısıyla İslam Din dersi de böylece zorunlu seçmeli bir ders (*Wahlpflichtfach*) olacaktır. Eyalet içerisinde 350'den fazla okulda verilecek bu dersten 160 bin kadar öğrencinin faydalanacağı tahmin edilmektedir. Bu dersler Almanca okutulacak ve öğretmen ihtiyacı Almanya'da yetişmiş öğretmenler ve pedagoglardan karşılanacaktır. Dolayısıyla 2010 yılından itibaren pilot proje kapsamında yürütülen ve deneme döneminde Türkiye'den gelen öğretmenler tarafından verilen bu derslerin, ilk kez bu sene itibariyle "zorunlu seçmeli" statüsü kazandığını da belirtmek gerekir.[248] Ancak Yeşiller Partisi'nden Gabriele Triebel, bu karara karşı çıkarak İslam din dersinin ikinci bir etik ders kapsamında değil de zorunlu, mezhebe bağlı bir ders olarak verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Toparlayacak olursak, işçi gücü adı altında Türklerin Almanya'ya göç edişinin üzerinden artık 60 yıl geçmiştir. Göç ederek gelenlerin Frisch'in manidar ifadesiyle "işçi gücü değil nihayetinde insan olduğu"[249] çok daha sonra anlaşılmıştır. Ancak yaklaşık 40 yıldır eğitim sorunu hala devam etmektedir. Uzun yıllardır bu sorunu çözmek için hem Almanya devletinin hem de Türkiye'nin çeşitli çalışmaları olmuştur, hala planlamalar ve çalışmalar yapılmaya da devam edilmektedir. Gerek okul açmak gerek iki dilde derslerin verilmesine yönelik birçok çalışma vardır.

Türk çocukları ve aileleri arasındaki iletişimin sağlamlaştırılması, çocukların asimile olmaması, kendi kültürlerini öğrenebilmeleri ve bir gün Türkiye'ye dönerlerse zorluk çekmemeleri açısından Türk çocuklarına özel Türkçe dersleri verilmektedir. Bu derslerin veriliş şekilleri eyaletten eyalete farklılık göstermektedir. Kimi eyaletlerde okulda müfredatın bir parçası olarak verilirken kimi eyaletlerde de okuldan bağımsız olarak Türkçe dersi alınabilmektedir.

Ebeveynler için de "Annem Almanca öğreniyor (*Mama lernt deutsch*)" programı kapsamında okullarda yeterli Almanca bilmeyen anne babalara Almanca dersleri verilmektedir. Türkiye'nin de bu alanda bazı çalışmaları vardır. Bu çalışmalardan biri de açılması planlanan okullardır. Türkiye'nin halihazırda üç Türk Okulu projesi vardır. Bu okulların Berlin, Frankfurt ve Köln'de açılması planlanmaktadır.

Öte yandan ilk yıllarında Erlangen, Goethe ve Osnabrück gibi üniversitelerde, getirilen Türk misafir profesörler aracılığıyla Türkiye ile ortaklaşa yürütülen İslam ilahiyatı derslerinin günümüzde giderek tasarrufun tek elde, Almanya uhdesinde toplanarak Avrupai bir ilahiyat kapsamında sürdürülmeye çalıştığı da başka bir gözlem sonucudur.[250]

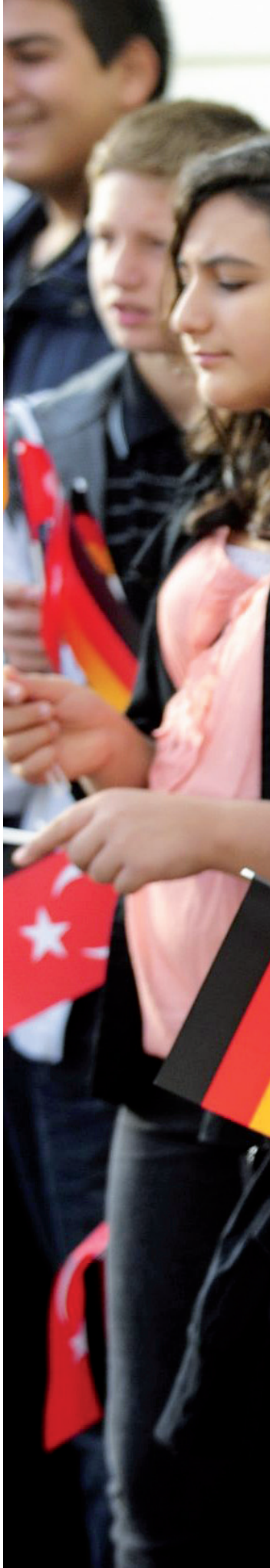

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

ALMAN MEDYASINDA TÜRKLER ve DİASPORA MEDYASI

ALMAN MEDYASINDA TÜRKLER ve DİASPORA MEDYASI*

Medya günümüzde kitlelere yönelik iletişim araçları olmanın ötesinde kamuoyu oluşturmada, gündemi belirlemede ve değiştirmede yadsınamaz bir etkiye sahiptir. Toplumların görüşlerine yön vermede medyanın kullandığı dil ve görseller büyük bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla medya oldukça hassas bir biçimde yaklaşılması gereken bir alanken özellikle yeni deneyimlenen olaylar karşısındaki duruşu ve söylemi toplumların görüşlerine ve fikirlerine doğrudan etki etmektedir. Batı Almanya'nın istihdam ihtiyacını karşılamak üzere diğer ülkelerden işçi alımına yönelik imzaladığı iş gücü anlaşmaları sonucunda 1950'li yılların ortalarından itibaren ülkeye çalışmaya gelen *Gastarbeiter* (misafir işçi) statüsündeki işçiler ve zamanla bu

Bild'in 26 Mart 1966 tarihli "Misafir işçiler, Alman işçilerden daha mı çalışkan?" kapağı.

* Arş. Gör. Yiğit Cem Eskicioğlu, Sakarya Üniversitesi, Diaspora Araştırmaları Merkezi, yigiteskicioglu@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4587-9544

işçilere yenilerinin katılımı ve bir kısmının kalıcı hale gelmesiyle ortaya çıkan entegrasyon sorunu Alman medyasının üzerinde en çok durduğu konuların başında gelmektedir.

İlk olarak 1950'lerde yaşanan *Wirtschaftswunder* (ekonomik mucize) sonucunda Batı Almanya ve İtalya arasında 1955 yılında İşgücü Anlaşması imzalanırken, İtalya'yı İspanya ve Yunanistan'la imzalanan anlaşmalar takip etmiştir. Hiç şüphesiz 1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan anlaşmanın hem Almanya'nın hem de Türkiye'nin ekonomisine, demografisine, diplomasisine ve kültürüne damga vuracağını o yıllarda öngörebilmek zordu. Üstelik bu durum salt iki ülke arasında sınırlı kalmamış ve Almanya'ya çalışmaya giden göçmenlerin de dâhil olduğu üç aktör içeren bir dönüşüm geçirmiştir. Bu sürecin temel nedenlerinin başında ilk yıllarda Almanya'ya giden Türklerin zamanla diasporaya evirilmesi gelmektedir.

Alman Medyasında Türk Diasporası

Alman medyası ve toplumu İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerden gelmiş olan misafir

ALMANYAYA İŞÇİ AKINI

19 Eylül 1963 tarihli Akşam gazetesinin ön sayfasında yer alan 25 kadın ve 72 erkekten oluşan kafilenin Sirkeci'den yola çıkmadan önceki fotoğrafları.

ÜLKE	1960	1961	1962
İtalya	23,5	20,9	19,6
İspanya	39,8	5,7	12,4
Yunanistan	*	10,0	14,8
Türkiye	-	38,3	46,8

Kaynak: Anwerbung, Vermittlung, Beschäftigung Ausländischer Arbeitnehmer. Erfahrungsbericht 1962: Bundesasnstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung (Nuremberg 1983). Akt. Johannes-Dieter Steinert, Migration and Migration Policy: West Germany and the Recruitment of Foreign Labour, 1945-61, Journal of Contemporary History 49(1), Special Issue: Migration in Germany's Age of Globalization (2014), s. (9-27).

Tablo 5: *İtalya, İspanya, Yunanistan'daki Alman Komisyonu ve Türkiye'deki İrtibat Büroları Aracılığıyla Kalifiye İşçi Alımı (İşe Alınanların Yüzdesi) 1960-1962*

işçilere bir süredir alışıktı, Türkiye'de ise ilk iş gücü anlaşmasının Almanya ile imzalanmasından sonra yeni bir dönem yaşanmaktaydı. Dolayısıyla birinci nesil Türklerin Almanya'ya gidişi toplumda bir ilk olması açısından Türk medyasında daha yakından takip edilirken, son altı yıldır iş gücü anlaşmaları ve anlaşmalar öncesi ve sonrası bireysel olarak Avrupa'dan gelen misafir işçiler sayesinde bu konsepte daha yakın olan Alman medyasında daha az yer buluyordu. Ne de olsa gelecek kişiler misafir işçi olarak çalışıp birikimlerini elde ettikten sonra ülkelerine geri döneceklerdi. Bir diğer önemli nokta da Tablo 5'te de görüleceği üzere bu dönemde Türkiye'den gelen işçilerin büyük bir kısmını nitelikli işçilerin oluşturmasıydı. Özellikle 1962 yılında Almanya'ya giden toplam 11 bin 25 [251] kadın ve erkek işçinin neredeyse yarıya yakınını nitelikli işçiler oluşturmaktaydı. Bu oran aynı yıllarda diğer iş gücü göçü veren ülkelere göre çok daha yüksekti. Nitekim Almanya'nın ihtiyacı olan işçi açığını kapatacak bu göçler sayesinde Alman medyasında *Arbeitskräfte Arbeiter* (yabancı işçilere) bakışın oldukça ılımlı olduğu özellikle yazılı basına yansıyan haberlerde görülmektedir.

Bild gazetesinin 26 Mart 1966 tarihinde attığı "Gastarbeiter fleißiger als deutsche Arbeiter?" (Misafir işçiler, Alman işçilerden daha mı çalışkan?) manşeti ülkede büyük bir tartışma yaratırken, sanayideki kalkınmanın sonucunda daha çok istihdama yer açılıyor ve ülkedeki pozitif havayla birlikte Almanya'ya giden Türklerin sayıları her geçen yıl katlanarak artıyordu. Bu dönemde göçmenlere yönelik ilk deneme yayınlarının Alman kamu radyo kanallarında haftalık bir biçimde göçmenlerin ana dilinde yayınlar olarak başlatıldığı görülmektedir. [252]

Almanya'ya giden ilk nesil Türklerin, Alman medyasında daha fazla yer bulmaya başlaması farklılıkların ön plana çıkmasıyla görülmektedir. 1965 yılında Ramazan Bayramı'nda bayram namazını kılmak için mekân arayışında olan Türklerin namazı Köln'de bulunan Dom Katedrali'nde kılması Alman basının ilgisini çeker ve *Die Zeit* gazetesi "Muselmanen beteten im Kölner Dom" (Müslümanlar Köln Katedrali'nde dua ediyor) [253] başlığıyla yayımladığı haberinin içeriğinde "1147 yılında aynı yerde, Cistercian başrahibi Bernhard von Clairvaux'un Türklere karşı İkinci Haçlı Seferini başlattığı katedralde Türkler yanlarında getirdikleri seccadelere diz çökerek Allah'ın büyüklüğünü övdüler." cümlelerine yer verdi.

Geri döneceği düşünülen Türk işçilerin

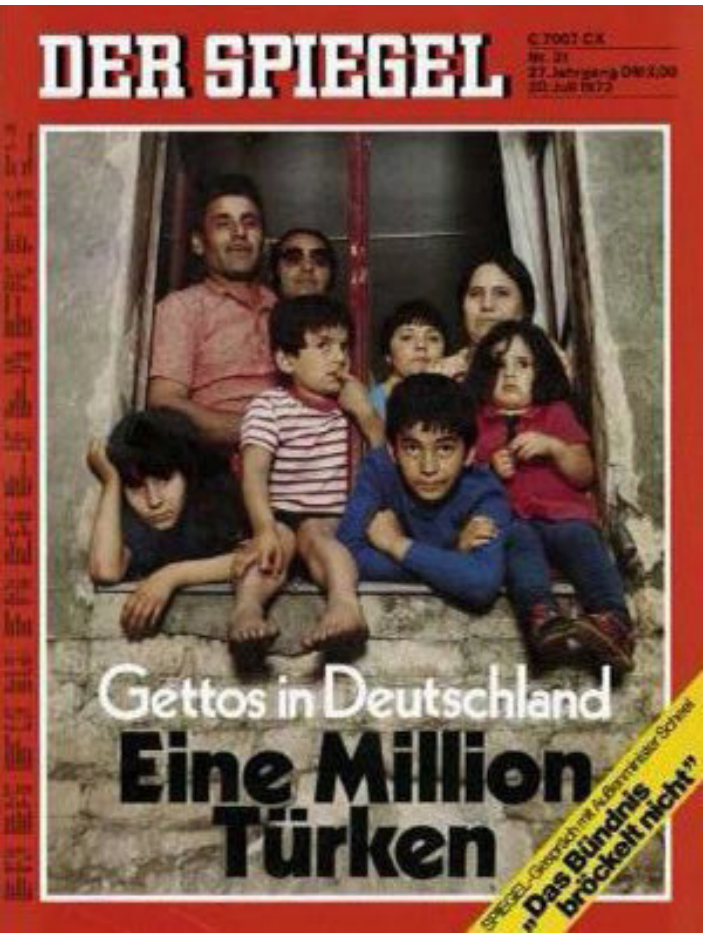

Der Spiegel'in 29 Temmuz 1973 tarihli "Almanya'da Gettolar Bir milyon Türk" manşeti.

1970'lerde Aile Birleşimi Yasası'yla birlikte ailelerini yanlarına getirmeye başlaması ile Alman ana akım medyasında Türk göçmenlere yönelik söylemin sertleşmeye başladığı görülmektedir. 1973'te Köln'deki Ford fabrikasında patlak veren grev sonucunda fabrikadaki işçilerin yaklaşık üçte birini oluşturan Türk işçiler medya tarafından günah keçisi ilan edilmişlerdi. 28 Ağustos 1973 tarihinde başlayan grevin ardından *Der Spiegel* ve *Bild*'in sayfalarını "Ford in Türkenhand" (Ford Türklerin Elinde) ve "Radikale legen Ford lahm" (Radikaller Ford'u felç etti) şeklinde manşetler süslüyordu. [254] *Der Spiegel*'in 1973 tarihli "Die Türken kommen– rette sich, wer kann" (Türkler geliyor–mümkünse kendinizi kurtarın) başlıklı haberinde hâlihazırda bir milyona yakın Türkün yaşadığı Almanya'ya 1 milyon 200 bin daha Türk'ün gelmek için hazır beklediğini ve bunun sonucunda Berlin, Münih ve Frankfurt gibi şehirlerin işgale uğrayacağını, kentsel çürümenin, suçun ve sosyal yoksunluğun zirve yapacağını iddia ediyordu. [255]

1970'lerle birlikte Alman medyasının sık sık Türklerin kalıcı olmalarının yaratacağı tehlikeler üzerinde durarak kamuoyu oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. 1980'li yıllara kadar giden bu süreçte sadece gazete ve dergi haberlerinde değil aynı zamanda Alman radyolarında, televizyonlarında ve sinema filmlerinde de göçmenler tek boyutlu şekilde sosyal bir sorun olarak ele alınarak topluma uyumlu parçalar olmadıkları, saldırgan ya da tam tersi korunmaya muhtaç oldukları gibi söylemlerle basmakalıp şekillerde ötekileştirildiler. [256] 1970'lerde tek taraflı bir şekilde ele alınan entegrasyon meselesinde Türklerin yaşadığı yabancı düşmanlığı, insanlık dışı koşullarda barınma gibi meseleler göz ardı edilirken, 1980'lerle beraber entegrasyon konusunda yeni gelişmeler etrafında bu meselenin tek taraflı düşünülemeyeceği ve bir toplumsal uyum meselesi olarak değerlendirilmesi gerektiği medyada da tartışılmaya başlanıyordu. [257]

1986 yılında gerçekleştirilen 13 günlük gazete ve haftalık yayımlanan üç dergi ile iki magazin dergisindeki 2216 haberin incelenmeye tabi tutulduğu Merten ve Ruhrmann'ın araştırmasına göre, yazılı basındaki haberlerin üçte birinin kriminal içerikli olduğu ve olumsuz içeriklerin de en fazla Türklerle ilişkilendirildiği belirtilmektedir. Özellikle incelenen haberlerin %61'inde Türk göçmenlerin kökenleri

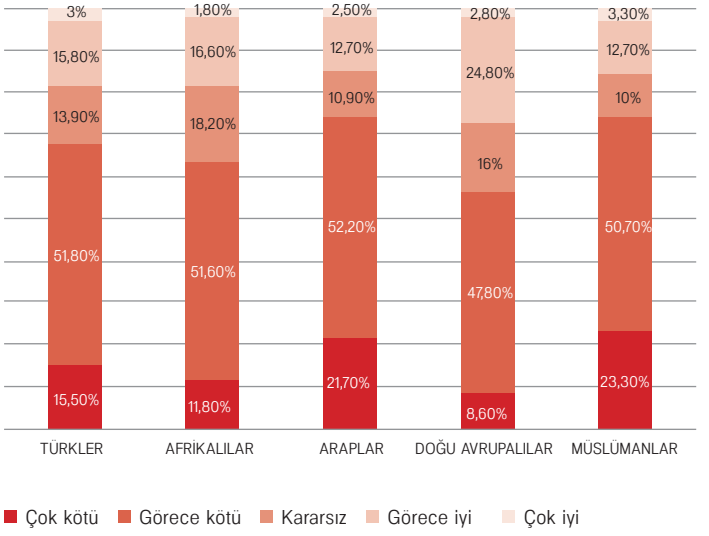

Grafik 19: *Göçmen Gruplarının Medyadaki Temsilini Nasıl Değerlendirirsiniz?*

üzerinde durulması dikkat çekmektedir.[258] 1970'lerde baş gösteren Petrol Krizi ve ekonomik koşulların kötüleşmesinin ardından Türklerin kalıcılığının sorgulanmaya başlanmasının yanında, medyanın da körüklemesiyle Almanya, 1983 yılında çıkardığı Geri Dönüşü Teşvik Yasası'yla (*Rückkehrförderungsgesetz*) birlikte Türkiye'ye geri dönmeyi kabul edenlere maddi yardımda (aile başı 10.500 DM) bulunacağını taahhüt etmiştir.[259] 1990'ların başında Almanya'nın birleşmesinin ardından Türk diasporası Neonazi saldırıların hedefi haline gelmiştir. Bu dönemde yaşanan Mölln ve Solingen gibi facialarının yanında Türkler aşırı sağcıların sistematik saldırılarının hedefi olmuşlardır. 2001 yılında ABD'de yaşanan terör saldırısının ardından tüm dünyada yükselişe geçen İslam düşmanlığından Türk diasporası da nasibini almış, medyanın Müslümanlara yönelik İslam ve terörü bağdaştırıcı söylemi Türklerin de aralarında bulunduğu Müslüman kökenli göçmenlere ve diaspora mensuplarına yönelik saldırıların artmasına neden olmuştur. Türklere yönelik "etnik kökene dayalı yabancı düşmanlığı" 11 Eylül öncesi ön plana

Der Spiegel'in 2 Ocak 2021 tarihli "Almanya yeterince aşıya ulaşacak" kapağı.

çıkarken saldırının ardından yerini "dini ve kültürel yabancı düşmanlığına" bıraktığı görülmektedir.[260] Medya salt İslam'ı hedef alan ve Müslümanlara yönelik tutumuyla değil aynı zamanda Almanya'da yaşayan yabancı kökenlilerin sayılarına yönelik de gerçeği yansıtmayan algının inşasına neden olmaktadır.[261]

Grafik 19'da da görülebileceği üzere Statista.de'nin 9 bin 200 kişiyle 2013 yılında yapmış olduğu anket çalışmasına göre göçmen kökenli grupların medyadaki temsillerinde katılımcıların %15,5'i Türklerin medyada çok kötü yansıtıldığını düşünürken, %51,8'lik bir kesim Türklerin görece kötü bir şekilde medyada temsil edildiğini ifade etmişlerdir. Türklerle birlikte Araplar ve genel olarak Müslümanlar, katılımcılara göre medyada en kötü şekilde yansıtılan gruplar olarak ön plana çıkmaktadır. Müslümanlar, Araplar ve Türklerden sonra sırasıyla Afrikalılar (%21,7) ve Doğu Avrupalılar (%8,6) gelmektedir.

Alman medyasında Türklerin olumlu bir şekilde yansıtıldığı haberler de mevcuttur. Özellikle başarılı entegrasyon sürecinden geçmiş ve siyaset, bilim, sanat ve spor gibi alanlarda topluma rol modellik yapan Türk kökenliler 60 yıllık süreçte başarı öyküleri olarak medyada sık sık yer bulmaktadır.[262] Fatih Akın, Cem Özdemir ve Mesut Özil gibi "uyum sağladıkları" Alman toplumuna katkıda bulunan isimler arasına son dönemde COVID-19 aşısının tüm dünyadaki başarısıyla biyoteknoloji şirketi BioNTech'in kurucu ortakları Dr. Özlem Türeci ve Prof. Dr. Uğur Şahin eklenmiştir.

Almanya'daki Türk Medyası

Göçmenlerin, ulusötesi toplulukların ve diasporaların ana vatanlarıyla iletişimlerinde medyanın kilit bir rolü bulunmaktadır. Almanya'da yaşayan Türklerin 60 yıllık süreçte Türkiye ile iletişimlerini sağlamalarında çeşitli kitle iletişim araçları farklı dönemlerde ön plana çıkmaktadır. Göçün ilk yıllarında Türkiye üzerinden gönderilen gazeteler zamanla Almanya'da basılmaya başlanmış ve yazılı basının yanında Alman TV ve Radyo kanallarında Türkçe içerikli programlar yayınlanmaya başlanmıştır. 1990'lara kadar TRT sayesinde Türkiye'yi takip eden Türkler, 1990'ların ikinci yarısıyla birlikte

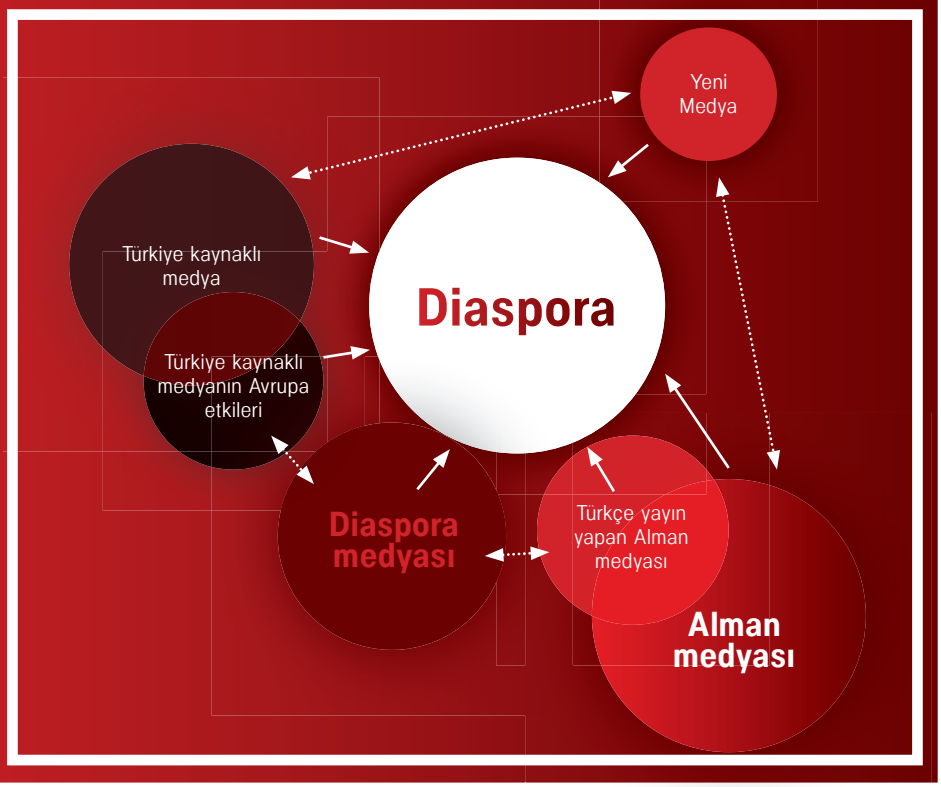

Şekil 5: *Almanya'daki Türk Diasporasına Bilgi Akışı*

çok sayıda Türkçe kanala erişim imkânı sağlamışlardır. Diğer bir yandan Almanya'da kurulan Türkçe-Almanca programların yayınlandığı yerel ve bölgesel TV kanalları da izlenilecek farklı alternatifler sunmaktadır. 2000'lerde ise Türk diasporası açısından geleneksel medyanın yerini yeni medyanın aldığı görülmektedir.

Diaspora üyelerinin ana vatanla bağlarını sürdürmelerinde ve ana vatanlarıyla ilgili güncel gelişmeleri takip edebilmelerinde medya önemli bir rol oynamaktadır. Almanya'daki Türkçe medya Türkiye ve Almanya kaynaklı işlemektedir. Türk diasporası, Türkiye kaynaklı medyayı da Alman medyasını da aktif bir biçimde takip etmektedir. Diasporanın kendi oluşturduğu kitle iletişim araçları aracılığıyla birbirleriyle aynı ülkelerden göç etmiş diğer üyelere ulaşmayı hedefleyen TV ve radyo kanalları, gazeteler ve internet siteleri gibi çeşitli medya araçlarının da bulunduğu diaspora medyası da mevcuttur.[263] Diaspora medyası, diaspora üyelerine ev sahibi olan ülke Almanya ve kaynak ülke Türkiye ile ilgili haberleri ve gelişmeleri ulaştırırken aynı zamanda Türkiye'ye de ulusötesi alanda varlığını sürdüren diaspora üyeleri ile diasporaya ev sahipliği yapan ülkeler hakkındaki haberleri aktararak çift taraflı bir iletişim olanağı sağlamaktadır.

Almanya'daki Türkler tarihsel süreçte bilgiye önce Türkiye kaynaklı Türkçe yayınlar ve ardından Türkçe yayın yapan Alman medyası üzerinden, Almancanın Türkler arasında yaygınlaşmasıyla birlikte daha sonraki dönemlerde de Alman medyası ve zamanla gelişen diaspora medyası üzerinden erişmekteydiler. Bu sürece 2000'ler sonrası ise yeni medya eklemlenmiştir.

Türkçe Gazeteler

Göçün ilk yıllarında Almanya'ya giden Türkler, Türkiye merkezli gazete ve dergilerin Almanya'ya gönderilmesi vasıtasıyla Türkiye hakkında bilgilere ulaşmaktaydılar. Türkiye'de basılan gazetelerin Almanya'ya ulaştırılması

Akşam ve Hürriyet gazetelerinin Almanya'da basılan ilk sayıları.

üzerinden işleyen bu sistemin verimlilik ve güncellik konusunda yeterli olmaması sonucunda Türk gazeteleri Almanya'da da basılıp dağıtılmaya başlanmıştır. 1969 yılında Akşam gazetesinin Münih'te basılmasının ardından *Hürriyet* ve *Cumhuriyet* 1971, *Milliyet* gazetesi ise 1972 yılında Almanya'da basım hayatlarına başlamışlardır.[264]

Almanya'da basılan bu gazeteler Türkiye versiyonlarına ek olarak Almanya ve Avrupa'da yaşayan göçmenleri ilgilendiren haberlere daha çok yer vermekteydiler. Abadan-Unat'ın 1963 yılında yaptığı Federal Almanya araştırmasına göre Türk göçmenler ilk yıllardan itibaren Türkçe medyayı yoğun bir biçimde takip etmektedirler. Araştırmada ankete katılanların %73'ü bir veya daha çok Türkçe gazeteyi takip ettiğini belirtirken en çok okunan gazeteleri sırasıyla %43'le *Hürriyet*, %22'yle *Milliyet* ve %16'yla *Cumhuriyet* oluşturmaktaydı. Bu durum özellikle dönemin gazete fiyatlarının 1 DM olması göz önüne alındığında, Türk işçilerin Türkiye hakkındaki gelişmeleri takip etmek için bütçelerinde yaptıkları fedakârlıkları göstermektedir.[265] Kitle iletişim araçlarının gelişmediği bu dönemde ilk nesil Türklerin çoğunlukla sadece Türkçe bilmesi ve Türkiye kaynaklı gazetelerin tek basılı haber kaynakları olmasının yanında, Türkiye'ye geri dönmeyi tasarlayan Türklerin gündemden kopmama ve gelişmeleri takip etme istekleri de diğer nedenler arasında gösterilebilir.

Gazeteci-yazar Doğan Pürsün Almanya'daki ilk Türk gazetelerin gelişimini şöyle aktarmaktadır;

> "1970 yılına kadar İstanbul'dan uçakla Münih'e bağlantı vardı. Türkiye'de basılmış Türk gazeteleri, en fazla 1000 adet civarında Münih'e gönderiliyordu. Bu gazetelerde Almanya'da yaşayan vatandaşlarımızla ilgili haberler hiç yok gibiydi. Ayrıca Almanya'da redaksiyon merkezleri yoktu. Tercüman gazetesi 1969 yılı ocak ayında Münih'te ilk Türk gazete redaksiyon bürosunu açtı. Ben de Tercüman Almanya temsilciliği yanında Hamburg'da 'Die Welt' gazetesinde çalışırken, Münih'e tayin oldum. Türklerin yaşadıkları yerlerde ve fabrikalarda röportajlar yapıyorduk. Ancak vatandaşlarımız tüm Almanya'ya yayıldıkları için Münih bir merkez değildi. 1969 yılı, Ağustos ayında redaksiyon merkezini Frankfurt'a taşıdık. Bu arada 1972 Münih Olimpiyatları dolayısıyla, Münih Havaalanı büyültüldüğünden, hava trafiğine kapatıldı ve İstanbul uçak bağlantısı Frankfurt'a aktarıldı. Tercüman gazetesi arkasından Hürriyet gazetesi de Almanya bürosunu Frankfurt'a aktardı. Almanya'da çalışan vatandaşlarımızdan haberler vermemiz, tirajımızı yükseltti. Almanya'dan haberler verilmesiyle birkaç bin olan tirajlar yükseldi. 1971 yılında 10.000 gazete satışı sağlanınca, Almanya'da basılması kararlaştırıldı." [266]

1990'lı yıllara gelindiğinde büyük bir kısmı Frankfurt ve çevresindeki matbaalarda basılan Türkçe gazetelerin sayısı iki basamaklı sayılara ulaşmaktaydı. Bu gazeteler arasında *Hürriyet*, *Milliyet*, *Türkiye*, *Günaydın*, *Sabah*, *Star*, *Milli Gazete* ve *Fanatik* ile haftalık olarak çıkan *Dünya* ve *Cumhuriyet* gibi seçenekler bulunuyordu. Günlük olarak bakıldığında ise toplam gazete tirajı 200 bine yaklaşırken Türkçe yazılı basın Almanya'da zirve dönemlerini yaşıyordu.[267] 1990'ların ikinci yarısından

itibaren tekrar yükselişe geçen Almanya'da basılan Türkçe gazetelere olan ilgi 2000'lerin ikinci yarısıyla birlikte sönümlenmeye başlamıştır. Yazılı basına ilginin azalışının nedenleri arasında dijitalleşmeyle birlikte yeni medya araçlarının yükselişinin gerçekleşmesi böylece karşılıklı etkileşimin artmasının yanında zaman ve mekândan tasarrufun ön plana çıkması ve iletişimin eskiye oranla çok daha hızlı bir şekilde sağlanabilmesi gelmektedir. [268] Aynı zamanda kuşaklar arasındaki farklar ve global çerçevede yazılı basına olan ilginin azalmasının yansıması sonucunda Türkçe haber basını da dijitale yönelmiş bulunmaktadır. .

Türk diasporasının medya tercihleri üzerine yapılan araştırmalardan Federal Basın Dairesi'nin 1996 yılındaki Almanya'daki Türklerin medya kullanımı araştırmasına göre katılımcıların %55,7'si sadece Türkçe günlük gazeteleri tercih ettiklerini belirtirken, %38'i Türkçe'nin yanında Almanca yazılı basını da takip ettiklerini ve %6,4'ü sadece Almanca gazeteleri okuduklarını belirtmişlerdir.[269] 2000'li yıllardaki bir diğer araştırmaya göre ise Almanya'daki Türk diasporasının %39,4'ünün Türkçe yayın yapan gazeteleri, %5,7'sinin Almanca gazeteleri tercih ettikleri hem Türkçe hem Almanca gazete okuyanların oranının %34 ve hiç gazete okumadığını söyleyenlerin oranının ise %18,7 olduğu sonuçlara yansımıştır.[270] Görüldüğü üzere dil bariyerini aşan ikinci ve üçüncü nesil Türklerle birlikte hem Türkçe hem de Almanca gazete okuma oranları ilk nesil Türklere göre büyük bir artış göstermiştir.

Almanya'da siyaset, bilim, spor, sanat vb. alanda olduğu gibi medya sektöründe de Türk diasporası önemli bir rol oynamaktadır. Haber kanalları ve radyo sunucularından, televizyon programcıları ve gazetecilere kadar Alman medyasında çok sayıda Türk kökenli medya mensubu çalışmaktadır. Alman yazılı basının önde gelen Türk kökenli temsilcileri arasında serbest gazeteci ve köşe yazarı olarak görev alan ve Almanca konuşulan ülkelerde en çok okunan bloglardan biri olan "ein-fremdwoerterbuch.com" (sonradan kubragumusay.com) yazarı Kübra Gümüşay, Reuters, Westdeutsche Allgemeine Zeitung (WAZ) ve Alman Haber Ajansı (dpa) gibi kurumlarda gazetecilik yapan ve Almanya'da bir gazete çatısı altında çalışan ilk Türk olan Baha Güngör ve 2010 yılında Avrupa Organizasyonu CEDAR tarafından

Berliner Fernsehturm (Berlin Televizyon Kulesi).

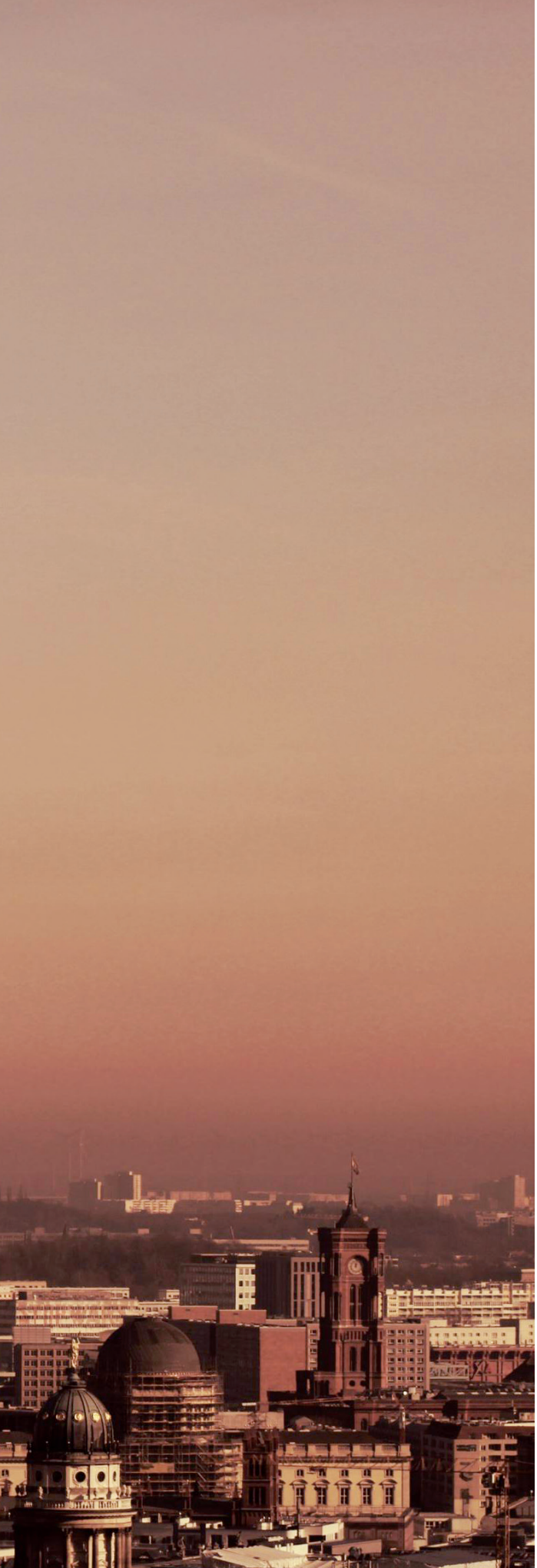

"European Muslim Women of Influence" ödülüne layık görülen serbest yazar ve gazeteci Hilal Sezgin gibi isimler gelmektedir.

Türkçe Yayın Yapan Televizyon ve Radyo Kanalları

1990'a kadar TRT üzerinden Türkiye'deki gelişmeleri takip eden Türk diasporası, 1990 yılında kurulan TRT Int sayesinde uydu aracılığıyla göçmenlere yönelik haberlerin daha çok verildiği bir yayın içeriğiyle ana dilde TV izleme şansına erişiyordu.[271] 1990'ların ilk yarısından itibaren Türkiye'de özel kanalların kurulmaya başlanmasıyla Türk diasporası da farklı alternatif kanallara erişim imkânı sağlıyordu. Türkiye'den bağımsız olarak sadece Almanya'dan yayın yapan kanalların başında ise TD1 (Berlin Türk–Alman Televizyonu) gelmektedir. 1985 yılından itibaren Berlin'de sınırlı olmak üzere tam zamanlı yayın yaparak buradaki Türk Diasporasının ihtiyaçlarına yönelik içerikleri üreten kanal Türkçe yayınların yanı sıra Berlinlilere Almanca içerikli programlar da sunmaktaydı. Ludwigshafen'de 1984 yılında yayın hayatına başlayan Avrupa Türk Televizyonu (ATT) ise Avrupa'nın ilk Türkçe özel televizyon kanalı olmuştur. Türk diasporası günümüzde çok fazla sayıda Türkçe yayın yapan kanala uydu ve internet aracılığıyla ulaşabilirken bunların çok az sayıda bir yüzdesi yayınlarını Türkiye dışından gerçekleştirmektedir.

Türkiye'nin Sesi Radyosu, 1963 yılında Almanya'da Türkiye kaynaklı yayına başlarken, Almanya'da WDR (Batı Alman Radyo ve Televizyon Kurumu) 1964 yılında günlük 45 dakika olmak üzere Türkçe radyo yayınlarına başlamıştır[272]. WDR'in başlatmış olduğu Türkçe radyo yayınları "Köln Radyosu" adını alarak uzun bir süre bu isimle anılmıştır. WDR sadece radyo yayınlarında Türkçeyi kullanmamış aynı zamanda Almanya'da ve Avrupa'da Türk göçmenlere yönelik ilk Türkçe televizyon yayınını da 1965 yılında gerçekleştirmiştir.[273] "Ihre Heimat Unsere Heimat" (Sizin Vatanınız Bizim Vatanımız) isimli program 1965 yılından 1993 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. WDR'nin ardından bir diğer devlet kanalı ZDF (İkinci Alman Televizyon Kurumu) 1966 yılından itibaren haftada bir yayımlanan "Nachbarn in Europa" (Avrupa'da Komşularımız) isimli programın içinde 1973

yılından itibaren Almanca ve Türkçe olarak yayına sunulan Ein Brief aus der Türkei (Türkiye Mektubu) adlı ayrı bir bölümle ekranlara gelmiştir.[274]

2007 yılına kadar yayın hayatına devam eden ve Berlin'de en çok seyredilen kanalların başında gelen TD1 diasporanın ana dilde kanal ihtiyacını karşılarken, TD1 haricinde BTT (Berlin Türk Televizyonu), AYPA-TV (Ali Yıldırım Haber Ajansı TV) ve TFD (Almanya Türk Televizyonu) Berlin'de Türkçe içerik üreten diğer kanallar arasındadırlar. Kuzey Ren-Vestfelya eyaleti de Berlin'den sonra Türkçe kanallara ev sahipliği yaparken aralarında 2005 yılında Duisburg şehrinde kurulan Kanal Avrupa günümüzde halen yayın hayatına devam etmektedir. Radyo kanalları açısından Türkçe yayın yapan radyo istasyonlarının önde gelenleri arasında Radyo Merhaba, Günaydın Hamburg, Radyo Multikulti ve Metropol FM bulunmaktadır.[275] Bilhassa, 1999 yılında Ludwigshafen merkezli "Deutsche Medienunion" bünyesinde yayın hayatına başlayan ve kurulmadan önce hedef kitlesini 14-49 yaşları arasındaki Türk diasporası mensupları olarak belirleyen Metropol FM kısa sürede Berlin, Koblenz, Stuttgart, Mannheim, Mainz, Ludwigshafen, Rüsselsheim ve Wiesbaden gibi şehirlerde önde gelen radyo kanallarından biri haline gelmiştir. [276] Berlin'de Türkçe de dâhil 18 dilde yayın yapan Radyo Multikulti'nin 2008 yılında kapatılması mali nedenlerin ötesinde ikinci bir dili ve çokkültürlü ortak yaşamı engelleyici bir siyasi anlayışın eseri olarak yorumlanmıştır.[277]

Almanya'daki Türk diasporasının Türkçe yayın yapan basılı yayınları ve TV ile radyo kanallarını takip etmesinde ana vatanla kurulan bağların devam etmesinin yanında Türkçe yayın yapan kanal ve programların aynı zamanda kültürel kimliğin korunmasına da yardımcı olması gelmektedir. [278] Diasporanın önde gelen özellikleri arasında yer alan başka ülkelere göç etmenin yanında ev sahibi ülkeyle uyum problemleri olmasa da belli sınırların çizilmiş olması bulunmaktadır. [279] Ana dilden kopmadan ama ev sahibi ülkenin de dilini kazanarak iki dilli bir kavrayışa sahip olan diaspora böylece hem ilk kuşak göçmenler açısından dil bariyerlerinin aşılmasında hem de sonraki kuşaklarda Türkçenin süreklilik kazanmasında ve dolayısıyla diasporik kimliğin oluşumunda büyük bir rol oynamaktadır. Ana dilde medya ayrıca Solingen Faciası ve NSU cinayetleri gibi Türklere yönelik yabancı düşmanı saldırılara karşı bu meselelerin Almanya'da gündemde kalmasında ve toplumsal hafızanın aktarımında önemli bir yer teşkil eder.

Almanya'daki Türkçe medyanın yaygınlaşması ve diaspora üyelerinin Türkçe basını, TV ve radyo kanallarını takip etmeleri özellikle Türklerin entegrasyon tartışmalarını beraberinde getirmiştir. 1990'larla beraber Türkçe yayın yapan kanalların çeşitlenmesi ve bu kanallara yönelik ilginin artması sonucunda Alman kanallarının Türklere yönelik yayınlarında reyting kaybına uğraması, Alman siyasetinde Türklerin toplumdan kopmasına neden olacağı endişelerini doğurmuştur. Ancak yapılan araştırmalar Türkçe medya kullanımının artmasının Alman medyasının kullanılmaması anlamına gelmediğini ve Almanya'daki Türk diasporasının büyük bir kısmının Alman ve Türk medyasını eş zamanlı takip ettiğini göstermektedir.[280] Statista'nın 2021 yılında 14 yaş üstü Almanca konuşan nüfus arasında yaptığı "Yabancı dilde gazete ve/veya dergi okuyor musunuz ve okuyorsanız hangi dilde okuyorsunuz?" araştırmasına göre Türkçe %1,9 oranla Almanya'da %9,5 olarak çıkan İngilizcenin ardından Fransızcayla birlikte gazete ve dergi okurluğu noktasında en çok takip edilen ikinci yabancı dil konumundadır.[281]

Alman TV ve radyolarında çok sayıda Türk kökenli profesyonel medya mensubu,

KULTUR & LEBEN

TV-Moderatorin Nazan Eckes, 35

Drei Gespräche über
Deutschland

Ein Kabarettist spürt nationale Einigkeit vor dem Glascontainer. Eine Deutsch-Türkin kämpft für das Recht auf Normalität. Und ein Rentner genießt die Freiheit der Gedanken beim Kreisen der Modelleisenbahn. Was ist typisch deutsch?

1.
Die zweifach Beheimatete

Frau Eckes, bitte beschreiben Sie Deutschland in drei Worten.

Im Moment: Krise, schlechtes Wetter – und Heimat. Und zwar trotz der ersten beiden Begriffe.

Welche typisch türkischen Charaktereigenschaften würden Sie den Deutschen manchmal wünschen?

Die Bejabung zum Müßiggang, dieses Leben in den Tag hinein – und die Neigung, manchmal erst Tee zu trinken und abzuwarten.

Sie wurden 1976 als Tochter eines türkischen Gastarbeiter-Ehepaars in Köln geboren. Wann ist Ihnen zum ersten Mal bewusst geworden, dass Sie in mancher Hinsicht anders waren als Ihre Kölner Spielkameraden?

Im Kindergarten war das noch kein Thema. Der Umgang mit meinen deutschen Freunden war für mich völlig selbstverständlich. Mit diesem Gefühl der Grundakzeptanz bin ich auch in der Schulzeit auf die Leute zugegangen. Erst in der Pubertät kamen bei mir kulturelle Identitätsfragen auf. Mir wurde plötzlich sehr bewusst, dass die Freundinnen andere Feste feiern, mehr dürfen als ich und andere Themen in der Familie diskutierten. Ich musste für mich einen Weg finden, damit zurechtzukommen.

Wann hatten Sie diesen Weg entdeckt?

Erst relativ spät, mit Ende 20 oder Anfang 30. Da erst hatte ich verstanden und akzeptiert, dass ich von zwei Kulturen geprägt worden bin.

Ist diese doppelte Kulturzugehörigkeit ein Gefühl, das alle „Deutschländer" – wie Gastarbeiterkinder in der Türkei genannt worden – eint?

Uns eint vor allem, dass wir uns immer wieder erklären und rechtfertigen müssen. Hiesige beantworten wir die Fragen der Deutschen, und in der Türkei die Fragen über Deutschland. Einem Jugendlichen, der sich nur nach Normalität sehnt, geht das irgendwann furchtbar auf den Keks. Die Frage, ob man deutsch oder türkisch sei, stellt sich für uns nicht. Das ist einfach eine völlig neue kulturelle Identität.

Und die heißt dann bürokratisch und politisch korrekt „Deutsche mit Migrationshintergrund".

Offen gesagt: Mich kotzt dieser Ausdruck an. Das hört sich an wie eine Krankheit, ich fühle mich davon nicht angesprochen. Im Integrationsbeirat haben wir lange darüber diskutiert. Einer schlug den Begriff „die neuen Deutschen" vor, was aber sofort wieder verworfen wurde. Das würde nur zu bösem Blut bei den dann „alten Deutschen" führen. Wir haben uns vorübergehend auf „Patchwork-Identität" geeinigt.

Dabei fuhr Ihr Vater schon sehr bald nach seiner Ankunft in Deutschland einen Mercedes mit Wackeldackel auf der Hutablage: Geht's noch deutscher?

Ja, das Einzige, was uns fehlte, war ein Gartenzwerg – und das auch nur, weil wir keinen Garten hatten. Ich habe erst vor Kurzem eine Ausstellung zum Thema „50 Jahre Anwerbevertrag" besucht. Da sah ich Fotos von Türkinnen, die mit deutschen Kolleginnen Karneval feierten. Und ich habe mich gefreut, wusste genau, diese Leichtigkeit verloren gegangen ist. Wenn haben Gastarbeiter und Deutsche begonnen, sich voneinander abzurukaspeln? Ich würde nur wünschen, dass mehr Menschen auf diese Anfänge zurückblicken – darauf, wie freundlich man anfangs aufeinander zuging.

Was denken Sie, wenn der türkische Präsident Recep Tayyip Erdogan seine Landsleute in Deutschland vor zu viel Assimilation warnt?

Ein heikles Thema. Ich habe Respekt vor der wirtschaftlichen Entwicklung der Türkei durch Erdogan. Aber wenn er solche Signale in Deutschland gibt, wo die Integration nur mühsam Fortschritte macht, dann frustriert mich das sehr. Es ist keine Zumutung für Kinder, mit zwei Sprachen gleichzeitig aufzuwachsen. Ich habe das doch auch hinbekommen.

Im Jahr 2000 haben Sie einen Deutschen geheiratet. Wie schwer fiel es Ihnen damals, Ihren türkischen Nachnamen Ungör aufzugeben?

89

FOCUS dergisinin Nazan Eckes'le röportajı.

muhabir, spiker, program sunucusu ve komedyen çalışmaktadır. Ayrımcılık ve yabancı düşmanlığına rağmen bu noktalara gelen isimler arasında 8 Mart 2017 tarihinde Almanya Cumhurbaşkanı Joachim Gauck tarafından kendisine Almanya Federal Cumhuriyeti Liyakat Nişanı takdim edilen, RTL kanalında sunuculuk yapan Nazan Eckes; müzik kanalı Viva'da Vj'lik yaparak kariyerine başlayan ve Alle lieben Jimmy isimli TV serisinde Türk bir ailenin hayatının anlatıldığı yapımda yer alan Gülcan Kamps; Almanya'nın önde gelen radyo kanallarında çalışmasının ardından 2014 yılında Tagesthemen akşam haberlerinin sunucusu olarak göreve başlayan ve Mart 2021 tarihinde haber bülteni açılışını Türkçe olarak, "Tagesthemen programına hoş geldiniz. Bugün stüdyoda Pınar Atalay ve Maus" sözleriyle yapmasının ardından aşırı sağcı saldırılara maruz kalan Pınar Atalay gibi isimler bulunmaktadır. Alman TV kanallarında komedi programları sunan ve stand-up şovlarıyla gözlem yeteneklerini kullanarak Almanya'da yaşayan göçmen kökenlileri ve Alman toplumunu mizahi bir dille ele alan kabare sanatçıları Kaya Yanar, Bülent Ceylan ve Django Asül gibi isimler de Alman medyasında sık sık kendilerine yer bulmaktadırlar.

Yeni Medya

İletişimde dijitalleşme sürecine kadar iletişim araçları dört farklı kültür biçimini ortaya çıkartmıştı. Bunlar, M.Ö. dilin ortaya çıkmasıyla oluşan "sözlü kültür" (konuşma yoluyla bilginin aktarımı), yazının yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan "yazılı kültür" (chirographic) (sessiz söz teknolojisi olan yazı yoluyla bilginin aktarımı), matbaanın icadının ardından gelişen "tipografi kültürü" (basılı kitap yoluyla bilginin aktarımı) ve telgraf, telefon radyo vd. araçlarla birlikte ortaya çıkan "elektrik-elektronik medya kültürü" (bilgilerin TV ve radyo gibi iletişim araçları yoluyla aktarımı).[282] Günümüzde yaşadığımız çağ ise iletişim araçlarında yepyeni bir fenomen doğurmuştur. Dijital kodlama sistemini kullanan, multimedya özelliğine sahip, eş zamanlı ve etkileşim içeren bu çok katmanlı yapı "yeni medya" olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternet kullanımının artışı ve küreselleşmeyle birlikte yerini alan yeni medya, geleneksel medyanın karşısında dursa da aslında özgün bir form olmanın ötesinde geleneksel medyanın da eklemlendiği ve dönüştüğü bir yapı halini almıştır. 2000'ler öncesi yazılı basın ile radyo ve televizyon gibi geleneksel medya üzerinden takip edilen güncel gelişmeler, tek taraflı bir iletişim olanağı sunmaktaydılar.[283] Dolayısıyla etkileşimin arttığı ve bilgileri anlık sunabilen yeni medyanın getirdiği olanaklar sayesinde diasporalar da hem ana vatanlarıyla hem de ev sahibi ülkeleriyle ilgili gelişmeleri çok daha hızlı ve efektif bir şekilde takip etme olanağına eriştiler. Diğer bir yandan yeni medya, denetim sorunları ve dezenformasyona açık yapısıyla tartışılmaktadır.

2020 yılında yayın hayatına başlayan TRT DEUTSCH sadece Almanca içerik üretmektedir.

Zaman ve mekândan bağımsız çalışan yeni medya, geleneksel medyanın da yeni formlara dönüşümünü sağlamıştır. *Hürriyet* ve *Sabah* gibi Türkiye kaynaklı gazeteler 2010'ların başında Almanya ile ilgili haberlerini "hürriyet.de", "sabah.de" eklentileriyle takipçilerine sunmaktaydı. Günümüzde bu eklentiler ortadan kalkmış ve okuyucular bu gazetelerin "Avrupa" bölümlerine yönlendirilmektedir. Yeni medyanın en çok fayda sağladığı alanların başında *Deutsche Welle* gibi ülke dışındaki vatandaşlarına ve farklı toplumlara yönelik bir yayın anlayışına sahip haber basınlarının, tek bir internet sitesinden çok dilli haberler sunabilmesine olanak sağlamasıdır. Alman medyasının uzun bir süredir devam ettirdiği Türkçe ve farklı dillerde yayınlar bulunmaktadır. Türk medyası ise TRT Deutsch'un 2020 yılında yayın hayatına başlamasıyla Almanca içerik üreten, yeni medyaya entegre, haber içeriği olarak dijital formatta özgün videolar, röportajlar, kısa belgeseller, görseller ve yazılı haberler sunan Türk diasporasının yanında sadece Almanca içerik takip edebilen hedef kitlesine yönelik yeni bir platform olarak yerini almıştır.

Yeni medya sadece yazılı basını içermemektedir. Sosyal medya uygulamaları, bloglar, müzik ve filmlerin yayınlandığı dijital platformlar, sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojileri yeni medyayla birlikte hayatımıza girmiştir. 2000'lerin ikinci yarısıyla birlikte sosyal

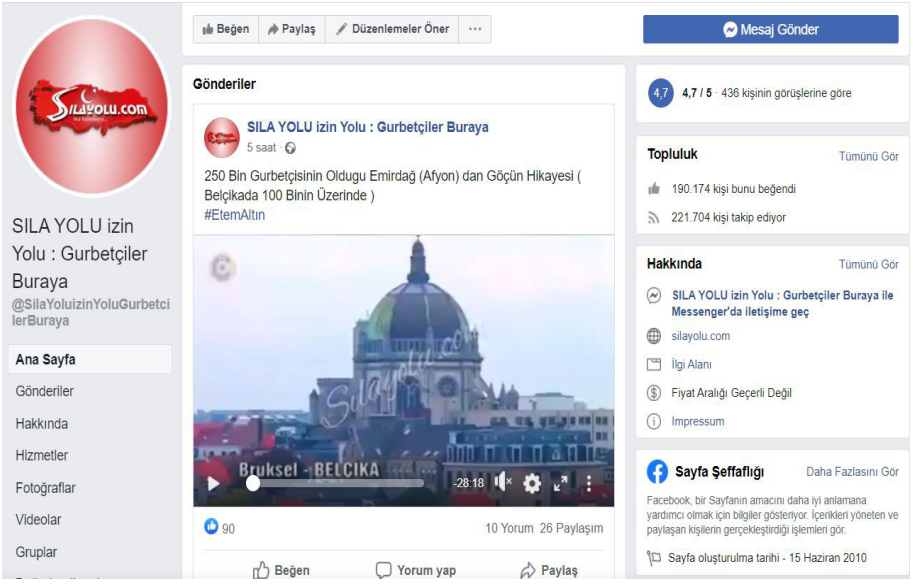

2010 yılında Facebook'ta açılan Sila Yolu İzin Yolu Gurbetciler Buraya sayfası günümüzde 221 bin kişi tarafından takip edilmektedir.

medya uygulamalarına ve bu uygulamalarda kurulan gruplara ilgi artmıştır. Facebook, Twitter ve Instagram gibi platformlar özellikle diaspora üyelerinin ortak paylaşım yaptığı mecraların başında gelmektedir. Sosyal medya gruplarının haricinde diaspora mensubu "influencerlar" hem bloglar hem de çeşitli yayın platformları aracılığıyla tanınırlıklarını arttırmaktadır. En çok takip edilen bloglar arasında *kubragumusay.com* harici Almanya'da yaşamanın yanı sıra diğer yurt dışı deneyimlerini de paylaşan Berlinli Türk bir çifte ait yoldabiblog.com bulunmaktadır. Youtube'da *Nihan* isimli kanalında içerik üreten ve günümüzde 885 bin aboneye ve 95 milyondan fazla görüntülenme sayısına ulaşan Nihan Şen ile Twitter'da göç ve göçmenlerin deneyimlerini ve anılarını paylaşan DiasporaTürk hesabını yöneten aynı zamanda *Göçüp Kalanlar* ve *11. Peron* kitaplarının yazarı Gökhan Duman, Türk diasporasının yeni medyada öne çıkan isimleridir.

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

DİASPORADA EDEBİYAT ve KÜLTÜR

DİASPORADA EDEBİYAT ve KÜLTÜR*

Edebiyat toplumun hem dünü hem bugünüdür. Geçmiş ile bugün arasındaki süreklilikleri ve kopuklukları fark edebileceğimiz alanların başında gelir. Toplumların geçmiş ve bugüne dair gündemini, zevklerini, ilgilerini, sıkıntılarını, hüzünlerini ve mücadelelerini takip etmenin aracıdır. Almanya'da yaşayan Türklerin de 60 yıllık süreç içerisinde ortaya koyduğu her şey önemli bir hafıza oluşturmaktadır. Yaşananlar edebiyata yansımış ve edebiyatla kendini ifade edebilmiştir. Şiirler, türküler, romanlar, hikâyeler, filmler vb. bu ifadelerin temel izlekleridir.

Almanya, II. Dünya Savaşı sonrası hızlanan sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan iş gücü açığına çare bulmak için çeşitli ülkelerden işçi alımını sağlayan

* Arş. Gör. Fikret Topal, Sakarya Üniversitesi, Diaspora Araştırmaları Merkezi, fikrettopal@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7579-0017

iş göçü anlaşmaları imzalamıştır. Türkiye ile 30 Ekim 1961'de başlayan işçi alım süreci çeşitli evreler halinde 1973 yılına kadar yani işçi alımının durdurulmasına kadar sürmüştür. Almanya'ya çalışmaya giden Türk işçilerin temel hedefi para kazanıp yurda geri dönmekti. Ancak beklenildiği gibi olmadı ve işçilerin çoğu geri dönüş teşviklerine rağmen orada kaldı ve zamanla ailelerini de oraya taşıdı. Sosyopolitik gelişmeler neticesinde 1980'ler ve 90'larda Almanya'ya iltica edenlerin de bir kısmı orada kalmaya devam etti ve Almanya'daki Türk nüfusu zaman içerisinde arttı. İşte bu gelişmeler neticesinde Almanya'ya giden Türkler edebiyatta ilk kuşağın da temsilcileri olmuşlardır. 1980'lerin başında 1.5 milyon olan Almanya'daki Türk nüfusu, 2000'lerin başına gelindiğinde 2 milyona kadar ulaşırken ilk kuşağın çocukları ve diğerleri ikinci kuşak edebiyat temsilcileri olacaktır. Bugünlerdeyse yaklaşık dört milyona kadar ulaşmış olan Türklerin üçüncü ve dördüncü kuşak temsilcileri yeni eserler üreterek hem Alman hem de dünya edebiyatına katkı sunmaya devam etmektedir.

Türklerin Almanya'daki 60 yıllık deneyimlerinin diaspora edebiyatına da yansıdığı görülmektedir. İlk andan itibaren tüm yaşananlar, kırılmalar ve dönüşümler kendini edebiyatta bulmuştur ve sayısız isim verdiği önemli eserlerle Alman edebiyatına zenginlik katmıştır. Bu isimler arasında yer alan; Bekir Yıldız, Necati Tosuner, Aras Ören, Fethi Savaşçı, Yüksel Pazarkaya, Güney Dal, Habib Bektaş, Mevlüt Asar, Levent Aktoprak, Alev Tekinay, Dursun Akçam, Fakir Baykurt, Aysel Özakın, Gültekin Emre, Nevzat Üstün, Murat Karaaslan, Osman Çeviksoy, Özgen Ergin, Feridun Zaimoğlu, Zafer Şenocak, Zehra Çırak, Akif Pirinççi, Şinasi Dikmen, Yade Kara Emine Sevgi Özdamar, Hatice Akgün, Renan Demirkan, Saliha Scheinhardt, Hasan Özdemir ve daha pek çok isim bu zenginliğin sadece bir kısmını oluşturmaktadır.

Bu kuşaklar arasında ortaya konulan edebi metinler incelendiğinde kuşaklar arası farklı temaların hâkim olduğu da görülmektedir. Neredeyse hiç yabancı dil olmadan, Türkçe olarak eserlerin ortaya konduğu ve "konuk işçi edebiyatı" olarak anılan ilk dönemden dünya edebiyatına eserler kazandıran günümüze kadar üç kuşak etrafında incelenebilecek çeşitlilikte eserlerin ve isimlerin olduğu görülmektedir.

İlk Kuşak: Elbet Bir Gün Kavuşacağız!

İlk dönem edebi eserler literatürde "konuk işçi edebiyatı" (*Gastarbeiterliteratur* [284]) olarak adlandırılmaktadır. Bu şekilde adlandırılması ilgili edebiyatı konuk işçi sıfatıyla gelenlerin üretmesinden ziyade, Alman zihninin bu metinleri tıpkı konuk işçiler gibi tarihin bir noktasında bırakma isteğini de yansıtmaktadır. Onlar için konuk işçiler gibi yazdıkları da geri gidecek ve nihayete erecektir. Bu yüzden dönemlendirme yapılırken kategorik ve dışlayıcı (konuk işçi, göçmen, azınlıklar, yabancılar edebiyatı vb.) ayrımlar yerine kuşaklar arası tematik farklılıkları merkeze alarak bir ayrım yapmak yeterli olacaktır.[285] Yani odak noktası yazarların sadece hangi zaman diliminde eserler ürettiği değil bu eserlerin tema ve dil olarak da nereye düştüğüdür. Çünkü zaman içerisinde edebi metinlerin de ağırlıkları değişmiştir.

Birinci kuşağa ait literatürün ilk eserleri büyük oranda yazarların kendi dillerinde olmuştur. Ancak Şinasi Dikmen gibi eserlerinin tümünün Almanca olduğu yazarlar da bulunmaktadır. Genel olarak ilk kuşak yazarlar henüz kendi ülkeleriyle bağlarını kaybetmemiştir ve bu durum eserlere de yansımıştır. Metinlerin ana teması memlekete duyulan özlem, vatan hasreti, geri dönülecek günün hayali etrafında şekillenmektedir. Bunun yanında iş hayatında ve sosyal hayatta karşılaşılan sorunlar, dil sorunları, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, çekilen sıkıntılar, kültür şoku veya kültürel farklılıklar da eserlerin temel meselesi olmaktadır. Almanya'da geçen hayat Güney Dal'ın *İş Sürgünleri* ve Şakir Bilgin'in *Sürgündeki Yabancı* adlı eserlerinden de anlaşılacağı üzere bir "sürgün" hayatıdır. Bu sürgün günleri ve sıkıntılı zamanlar bitecek, sıla/vatan hasreti son bulacaktır.

Bu kuşağın eserlerinde yabancı bir ülkede yaşamanın zorlukları gerçekçi bir şekilde ve estetik kaygılar taşımadan ifade edilmektedir. Metinler adeta bir "iç dökme"dir.[286] Yer yer ağıt yakma veya şikâyet etme olarak da okunabilen metinler büyük oranda düzyazıdır. Bu kuşak aslında kendini en iyi anlatacak türü, yani nesri seçmiştir. Ancak Aras Ören gibi şiirleri ile ön plana çıkmış veya özellikle daha sonraki dönemde şiir ödülü de bulunan Yüksel Pazarkaya gibi isimler de bulunmaktadır. Bu dönem eserlerinin eleştirel ve hicve yakın bir dili vardır. [287] Bu nedenle belki de eserlerin edebi olarak değerlendirmek yerine içerik olarak dikkate almak gerekmektedir. Bunlar birer mektup veya hatıra niteliğinde ya da dönemin

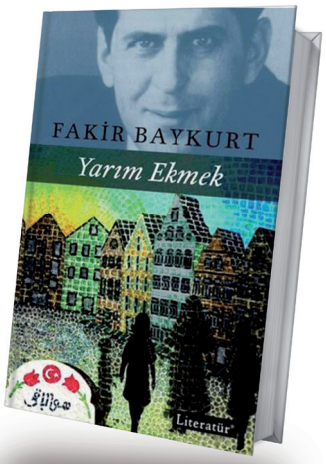

sorunlarının bizzat yazarlar tarafından şahit olunduğu ve aktarıldığı otobiyografik eserler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Sevinç sızmaz incinir de
Ürker aç bakan gözlerden
İstemsiz bükük boyundan
İncindiğim yerdir gurbet

Yüksel Pazarkaya, *İncindiğin Yerdir Gurbet, 1979*

İlk karşılaşmalar olduğu için bu eserlerde Türkiye ve Türk toplumu ile Almanya ve Alman toplumu arasında karşılaştırmalar yapılması yaygındır. Ancak genel tema yukarıda da bahsedildiği gibi vatan hasreti, memleket özlemi, aile, dil sorunları, ayrımcılıklar, kültürel farklılıklar etrafında şekillenmektedir. Bu ilk dönemde üretilen eserler arasında Bekir Yıldız'ın *Alman Ekmeği*, *Türkler Almanya'da*, *Kara Vagon*; Habib Bektaş'ın *Gölge Kokusu ve Hamriyanım*; Aras Ören'in *Gündoğduların Yükselişi*, Nar Çiçeği; Güney Dal'ın *İş Sürgünleri*, *E-5*, *Küçük 'g' Adında Biri*; Özgen Ergin'in *Şarlo Kemal*; Yüksel Pazarkaya'nın *Oturma İzni* (1977) gibi eserler bulunmaktadır..

12 Eylül 1980 Darbesi nedeniyle Almanya'ya giden veya Almanya'dan dönemeyen entelektüel yazarlar da bu ilk kuşak içerisinde değerlendirilebilir. Türkiye ile ilgili politik meseleleri de hikayelerine yediren bu isimler arasında Dursun Akçam (*Alaman Ocağı*), Şakir Bilgin (*Sürgündeki Yabancı*), Yusuf Ziya Bahadınlı (*Açılın Kapılar*, *Devekuşu Rosa*) ve Fakir Baykurt (*Gece Vardiyası*, *Barış Çöreği*, *Koca Ren*, *Yüksek Fırınlar ve Duisburg Treni*) gibi isimler ve eserleri yer almaktadır.

Bugün ismi Duisburg kenti ile özdeşleşen

Fakir Baykurt.

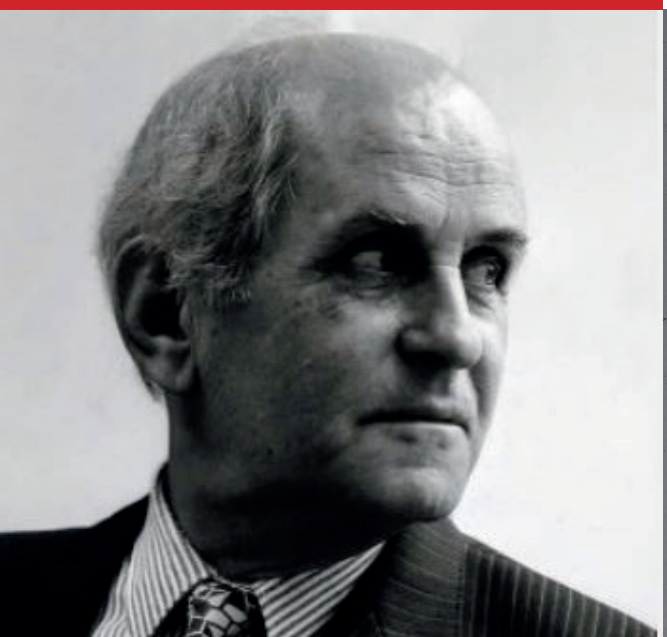

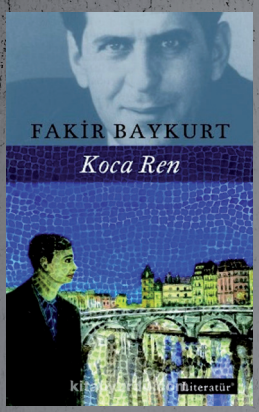

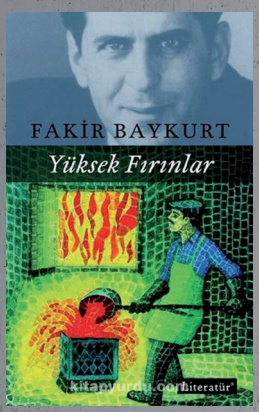

ve Alman–Türk edebiyatına katkıları yadsınamaz biri olan Fakir Baykurt özel bir yeri hak etmektedir. Asıl adı Tahir olan Fakir Baykurt, Duisburg Üçlemesiyle (*Yüksek Fırınlar, Koca Ren ve Yarım Ekmek*) hem ilk kuşak içerisinde sayılabilecek Almanya'da işçi olarak çalışan Türklerin karşılaştığı sorunları, aile ve vatan özlemini hem de ikinci kuşak içerisinde sayılan kültürel sorunları, ayrımcılığı, yabancılaşmayı ve kimlik bunalımlarını merkeze almaktadır.

1992 yılında Duisburg'da kurduğu Fakir Baykurt Edebiyat Kahvesi (*Literaturcafé Fakir Baykurt*) göçmen işçilere, öğrencilere ve öğretmenlere yönelik kültürel çalışmalarla başlamış ve zamanla Almanya'da yaşayan Türk edebiyatçıların bir araya gelmesini sağlayan önemli bir okul vazifesi görmüştür. İşçi çocuklarının hayatlarına ve onların sorunlarına da değinen Baykurt'un bu bağlamda ortaya koyduğu *Barış Çöreği* adlı eseri Berlin Senatosu Çocuk Edebiyatı Ödülü'nü almıştır.

Fakirt Baykurt ortaya koyduğu eserler ve kültürel katkıları ile 2014 yılından itibaren her iki yılda bir olacak şekilde Duisburg Belediyesi tarafından da anılmakta ve adına ödüller verilmektedir. "Fakir Baykurt Kulturpreises" adıyla verilen ödüller farklı kültürlerin bir arada yaşamasına ve ortak değerlerin paylaşımına katkı sunmakta ve bu bağlamda üretilen eserleri ödüllendirmektedir.

Fakir Baykurt dışında Güney Dal 1980, 1983 ve 1985'te Literaturstipendium des Berlin Senats ödüllerini kazanmıştır. Aras Ören 1985 yılında Adelbert Von Chamisso Ödülü'nü ilk alan isimdir. Aynı şekilde daha sonra Yüksel Pazarkaya da 1989 yılında bu ödülü almıştır.

İkinci Kuşak: İki Arada Bir Derede

İlk kuşağın yaşadığı dil sorunundan dolayı Almanca edebi eserler ikinci ve büyük oranda son dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönem eserlerinin yazım dili genellikle Almancadır. Türkçe metinlerin oranı azalsa da bulunmaktadır. Çünkü bu kuşak ya küçük yaşlarda Almanya'ya gelmiş ya da orada doğmuş çocuklardır.[288] Bireysellik, kimlik sorunları yabancı düşmanlığı gibi meseleler Almancaya olan hâkimiyetle birlikte estetik bir şekilde ifade edilir. Bu hâkimiyet kendini

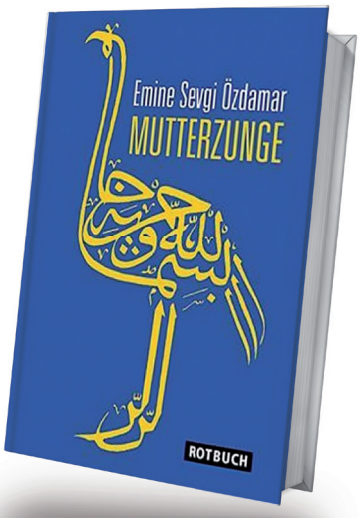

şiirle de ifade eder.[289] İkinci kuşak edebi metinler daha çok kimlik sorunları, "Ben kimim?" sorusu ve iki farklı kültür içinde yaşamanın beraberinde getirdikleri etrafında şekillenmektedir. Aslında bu dönemde daha çok arada kalmışların hikâyesi anlatılmaktadır. Metinlerdeki karakterler kimliğini aramaktadır. Buna bağlı olarak da entegre olamama durumu yapıtlarda göze çarpar. Bir bocalama ve yabancılaşma görülmektedir. Ancak dile olan hâkimiyete rağmen bu kuşağın veya bu dönemin eserlerinin arada kalmışlığını en iyi *Kanak-Sprak* anlatmaktadır. Feridun Zaimoğlu'nun 1995 yılında yayımlanan ilk kitabının da adı olan *Kanak-Sprak* Almanya'daki Türklerin Almanca-Türkçe karışımı cümleleri ve kendine ait söz dizimlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Kanak Almanya'da doğuluları ve özellikle Türkleri aşağılamak için kullanılan bir kelimeyken ırkçılık karşıtı hareketlerin sahiplendiği sembol bir terime dönüşmüştür. Bugün özellikle rap müzik kültürü içerisinde kendine daha fazla yer bulan bu yeni dil Almancanın sınırlarını da zorlamaktadır.

Bu dönem eserlerinde yabancılaşma ve iki kimlikli olma halinden kaynaklanan kimlik bunalımı temaları roman, hikâye ve şiirlerin temel meselesi olmuştur. Örneğin ilk kuşak temsilcilerinden olmasına rağmen ikinci ve üçüncü kuşak edebi metinler de üreten Yüksel Pazarkaya, *Ben Aranıyor* (1995) adlı kitabında lise sonrası Almanya'ya gitmiş ve uzun yıllar orada kalmış Orhan adlı karakterin aile ziyareti için Türkiye'ye döndüğünde yaşadığı kimlik bunalımını anlatmaktadır. Emine Sevgi Özdamar'ın *Mutterzunge* adlı eserinde yer alan karakteri dil ile kimlik arasındaki bağı merkeze alarak kimliğini aramaktadır. Ya da *Das Leben ist eine Karawanserei: hat zwei Türen, aus einer kam ich rein, aus der anderen ging ich raus* adlı otobiyografik roman yazarın kimlik arayışının ürünüdür. Renan Demirkan, *Schwarzer Tee mit drei Stück Zucker* adlı eserinde yine Türk ve Alman kültürü arasında kimlik mücadelesini işlemektedir. Görüldüğü üzere bu dönem eserlerinin ana teması iki kültürlü olma, kimlik bunalımı ve arada kalmışlık gibi olaylar arasında şekillenmektedir. Bu dönem içerisinde sayılacak ve Alman edebiyatı içerisinde önemli yer tutan diğer isimler ve eserlerden bazıları

ise şöyledir: Osman Engin (*Kanaken Gandhi*), Zafer Şenocak (*Elektrikli Mavi, Tehlikeli Akrabalık*), Saliha Scheinhardt (*Frauen, die sterben, ohne dass sie gelebt hätten, Die Stadt und das Mädchen, Mondscheinspiele, Lebensstürme*), Yade Kara (*Selam Berlin*), Suzan Emine Kaube (*Auf türkisgrünen Flügeln*), Selim Özdoğan (*Mehr ve Im Juli*), Alev Tekinay (*Nur der Hauch vom Paradies, Ağlayan Nar*), Hatice Akyün (*Einmal Hans mit scharfer Soße*).

Üçüncü Kuşak: Çokkültürlü Zihinler ve Almanya'nın Sorunları

Daha çok 2000'lerde kendini gösteren üçüncü kuşak ise dil sorununu aşmış ve kendine özgün eserleri ortaya koymuş isimlerdir. Bu kuşak çift kimlikli olmayı bir artı değer olarak kabul etmiş, bunu kıymetli bulan, kendi kimliğinin farkında, kültürel olarak melez ve kültürlerarası-çok kültürlü bir zihin dünyasından seslenen metinler ortaya koymuştur.[290] Bu dönemin eserlerinde anlatı daha çok Alman toplumu içerisinde geçmektedir ve Alman toplumunun sorunlarını merkeze alır.[291] 2000'li yıllardan itibaren üretilen eserler büyük oranda Almancadır ve Türkçeye çevrilmektedir. Dolayısıyla bu kuşakla birlikte artık edebi metinler Alman edebiyatının bir parçasıdır. İkinci kuşak içerisinde yer alan isimlerin eserleri de burada değerlendirilebilir. Nitekim bu kuşağın önemli temsilcilerinden ve bazı kitapları sinemaya aktarılan ve 1999 yılında da Adelbert von Chamisso Teşvik Ödülü'nü almış[292] Selim Özdoğan'ın romanları gençliğin sorunlarını merkeze alarak bu dönem Alman toplumun temel sorunlarına odaklanmıştır. İlk eseri *Es ist so einsam im Sattel, seit das Pferd tot ist* ve 2019 yılındaki eseri *Der die Träume hört* gibi eserleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca Feridun Zaimoğlu, Zehra Çırak, Levent Aktoprak gibi isimlerin de eserleri bu kuşak içerisinde yer alabilir.

Üçüncü kuşakta yeni jenerasyon veya dördüncü kuşak olarak da adlandırılabilecek daha çok 2010 sonrası eserleri ile bilinen yazarlar arasında; 2019 yılında Literaturpreis der Landeshauptstadt Hannover Ödülü ve 1979 yılında Günter Grass tarafından kurulan ve Berlin Sanatlar Akademisi tarafından Alfred Döblin anısına her iki yılda bir verilen ödülü 2021 yılında kazanan Deniz Utlu (*Ungehaltenen ve Gegen Morgen*), Mutlu Ergün Hamaz (*Kara Günlük: Die geheimen Tagebücher des Sesperado*), Cihan Acar (*Hawaii*), Deniz Ohde (*Streulicht*), Mely Kıyak (*Frausein*), polisiye romanları ile bilinen Esmahan Aykol (*Kitapçı Dükkânı*),

şiirleriyle bilinen Lütfiye Güzel (*Dreh-Buch*) ve Safiye Can (*Rose und Nachtigall Liebesgedichte*) gibi birçok isim de bu dönem içerisinde yer almaktadır.

Edebiyat alanında yapılanlar Almanya'da birçok vakıf, üniversite, özel kuruluş ve belediye tarafından ödüllendirilmektedir. Bunlar arasında özellikle ana dili Almanca olmayanlara verilen edebiyat ödülleri Adelbert von Chamisso Prize (1985-2017) dikkat çekmektedir. İçlerinde Aras Ören, Alev Tekinay, Emine Sevgi Özdamar, Feridun Zaimoğlu, Güney Dal, Selim Özdoğan, Yüksel Pazarkaya, Zafer Şenocak, Zehra Çırak gibi birçok ismin ödül aldığı da görülmektedir.

Sonuç olarak sarı öküz parası için Almanya'ya giden işçilerin büyük kısmı orada kaldı ve onların çocukları/torunları bugün Almanya'nın edebiyatına, kültürüne ve sanatına katkı sunmaya devam etmektedir. Bugüne kadar edebiyatın farklı alanlarında, farklı farklı eyaletlerde onlarca Türk kökenli isim Alman toplumuna ve kültürüne sağladıkları katkıdan dolayı birçok ödüle layık görülmüştür. Burada bahsedilen isimlerse sadece bir kısmını oluşturmaktadır.

ADELBERT von CHAMISSO ÖDÜLLERİ

Aras Ören (1985)
Zafer ŞENOCAK (Promosyon ödülü 1988)
Yüksel PAZARKAYA (1989)
Zehra ÇIRAK (Promosyon ödülü 1989)
Elev TEKİNAY (Promosyon ödülü 1993)
Güney DAL (1997)
Emine Sevgi ÖZDAMAR (1997)
Selim ÖZDOĞAN (Promosyon ödülü 1999)
Zehra ÇIRAK (2001)
Yade KARA (Promosyon ödülü 2004)
Feridun ZAIMOĞLU (2005)

Kültürel Etkileşimler ve Geçişkenlikler

Kültür toplumların kendilerini hem düşünsel ve sanatsal ifade etme biçimlerinin toplamı hem de genel anlamıyla bir yaşam tarzıdır. Düşünsel ve sanatsal ifadelerini edebiyat ve sanat başlıklarında takip ederken yaşam tarzını ise günlük hayatın içerisinde, ailede, dinde, yemekte vb. alanlarda takip edebiliriz.

İlk dönem misafir işçilerin uzun süreler çalışması savaş sonrası toparlanmak isteyen Almanya'ya çok ciddi ekonomik katkılar yapmıştır. Ancak hem ilk dönem Türk işçilerin çalışma odaklı perspektifi hem dil sorunları hem de Alman toplumunun kültürel mesafesi ile birleşince bu dönemde kültürel anlamda geçişkenliklerin ortaya çıkması engellenmiştir. Sosyal ve kültürel hayata dair çok sınırlı ilgisi olan ilk dönem Türk işçilerle Alman toplumu arasında etkileşim çok sınırlı olmuştur. Türklerin içinde bulunduğu ortamın güvensizliği, geleceklerine dair planlama yapamama ve belirsizlik, adil olmayan rekabet, belirli temel haklardan yoksunluk[293] gibi etkenler bu anlamda etkili olmuştur. Türklerin

Bülent Uzuner

Ahmet Lokurdu

sosyalleşme ve günlük hayata ilişkin neredeyse tüm ilişkileri kendi "gettolarında" gerçekleşmiştir. Türk mahalleleri, kahvehaneler, camiler, dernekler, lokaller vb. olarak bilinen mekânlarda var olan birliktelikler Alman toplumunun mesafesinin yarattığı sorunları çözmenin adresi olmuştur. Buna rağmen hastane ziyaret saatlerinin değişimi, dükkân açılma ve kapanma saatlerinin değişimi gibi Alman toplumunu da etkileyen değişiklikler yaşanmıştır.

Ancak artık dil sorunu çözmüş ve sosyokültürel hayata daha fazla vakit ayıran ve Alman toplumu ve kurumları ile etkileşimi artan yeni nesil Türklerin kültürel etkileşimleri eskiye nazaran gittikçe artmaktadır. Kamusal alanın ortak kullanımına alışıldıkça ortak eserlerin ortaya çıkması ve kültürel geçişlerin yaşanması da artacaktır. Bu noktada en büyük sorun kategorik karşıtlıklar ve mesafedir.

Sosyalleşme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan "akültürasyon" yani kültürlerin değişmesi ve birbirini etkilemesi veya kültürlerin karışması Türk kültürünün Alman kültürünü etkilediği alanlar ortaya çıkarmıştır. Böylece Almanya'daki Türk varlığının Alman kültürüne farklı katkılar sağladığı görülmektedir. Bunlar arasında belki de ilk sıralarda robotik ve mekanik Alman aklının karşısında Türk

esnekliği, sorun çözme ve buna bağlı pratik çözüm üretebilme yeteneği gelmektedir. Bu yeteneğin bir sonucu olarak da çeşitli girişimcilik başarıları elde etmiş olan Türkler arasında 1545 yılından beri düzenlenen *Schaffermahlzeit* adlı yardım amaçlı yemekte 2019 yılında seçilen ilk Türk ve Müslüman Schaffer olan Bremenli iş adamı Bülent Uzuner, robotik teknolojilerle ilgilenen Isra Vision'un kurucusu Enis Ersü, Egetürk'ün kurucusu Burhan Öngören, dünyadaki en büyük oyun şirketlerinden biri olan Crytek kurucusu Cevat Yerli, kanser araştırmaları alanında çalışmalar yürüten Ali Sak, COVID-19 pandemisine karşı bir yıldan kısa bir sürede aşı geliştirerek dünyanın gündemine oturan ve Nobel ödülü için isimleri geçen Uğur Şahin ve Özlem Türeci çifti, güneş enerjisi destekli soğutma projeleri yapan Solitem şirketinin kurucusu Ahmet Lokurdu gibi isimler bulunmaktadır. Geliştirdikleri mRNA tabanlı aşı ile dünyayı etkisi altına alan koronavirüse karşı çare bulan Uğur Şahin ve Özlem Türeci çiftinin kanser tedavisine karşı da onlarca araştırması ve patenti bulunmaktadır. Ahmet Lokurdu'nun enerji sektöründe gerçekleştirdiği başarılar ve aldığı ödüller Türklerin Alman toplumuna sağladığı katkıyı göstermesi açısından önemlidir. 2007 yılında Time dergisi tarafından Hero of the Environment (Çevrenin Kahramanları) Ödülü'ne layık görülen Lokurdu güneş enerjisiyle çalışan soğutma sistemlerinin mucidi olarak sayısız ödüle layık görülmüştür. Global 100 Echo-Tech ödülü, Avrupa Güneş Enerjisi Ödülü, Kyocera Çevre Ödülü, Alman Ekonomi ve Yenilikçi Ödülü, Enerji Globe Ödülü gibi ödüller bunlardan birkaçını oluşturmaktadır.

İkinci olarak Türk kültüründe önemli bir yeri olan misafirperverlik, yardımseverlik, ilgili olmak gibi değerlerin de donuk ve renksiz Alman toplumuna katkı sağladığı görülmektedir. Türklerin komşuluk kültürünün, yardımlaşma ve dayanışma alışkanlıklarının, merhametlerinin ve aile kurumuna verdikleri değerin, özellikle koronavirüs döneminde ne derece önemli olduğu görülmüştür. Bu bağlamda bu değerler EDEKA'nın hazırladığı reklam filmine[294] dahi yansımıştır. Komşularıyla ilişki kurmayan hatta onları küçümseyen ve COVID-19 nedeniyle Noel'de yalnız kalan Alman vatandaşına karşı Türk toplumunun yardımseverliğini ve ilgisini gösteren dostluk temalı reklam filmi Türk kültürünün belli noktalarını göstermesi açısından önemlidir.

Almanya'daki Türklerin önemli katkılarından biri de yemek ve eğlence kültürlerinin Almanya'ya taşınması olmuştur. Özellikle yemek kültürü noktasında Alman toplumu içerisinde önemli değişikliklere sebep olan Türklerin döner üzerinden ve uluslararası şefler üzerinden ciddi gastronomik katkıları bulunmaktadır. Bunun yanında müzik ve eğlence kültürünün de Alman toplumu içerisindeki rolü ileride görülecektir.

Zaman içerisinde bu etkileşimlerin artmasının ortaya çıkaracağı farklı değişim süreçlerini de yakalamak mümkündür. Ancak tam da bu noktada aşırı sağcı değer ve söylemler, etkileşim alanlarını daraltmakta, Türk toplum ve kültürünün Alman toplumu ve kültürü tarafından asimile olmasını talep etmektedir. İslam dini üzerinden medya ve siyaset aracılığıyla düşmanlaştırılan Türk toplumu ve diğer Müslümanlar Alman *Leitkultur* içerisinde "bozulma"nın aracı olarak görülmektedir. Karşılıklı etkileşimin ortaya çıkardığı zenginliğin aşırı sağ hareketler tarafından politize edilmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yabancı düşmanlığı, Almanya'daki Türkler için etkileşimleri daha da sınırlandırarak geçişkenlikleri azaltacaktır.

Mutfak Kültürü ve Gastronomik Katkılar

Almanya'daki Türkler genellikle küçük

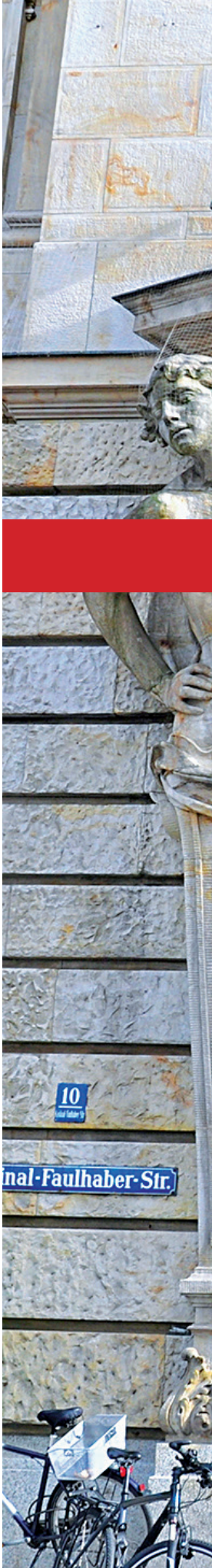

PAGEOU
Restoranı, Münih.

işletme sahibidir ve büyük oranda gıda pazarlaması ve lokantacılık gibi sektörler bu küçük işletmelerin en yaygın olanları arasındadır. Dolayısıyla Alman toplumunda Türklerin gıda sektöründe etkili olduğu görülmektedir.

Alman mutfağında döner (kebap), lahmacun, pide, börek, simit, gözleme, mantı, karnıyarık, yaprak sarma, baklava, cacık ve ayran bugün en sık karşılaşılan Türk mutfağına ait yemekler arasında sayılabilir. Günde yaklaşık iki milyon adet tüketilen döner kebap adeta Türk-Alman mutfağının sembolü ve lokomotifi olmuştur. İlk olarak 1972 yılında Batı Berlin'deki "Bahnhof Zoo" içerisinde yer alan bir tezgâhta başlayan döner satışları "sıkı çalışan ve boş vakti olmayan" Almanların yaşam tarzına uyarlanarak ekmek/pide arasına girmiştir. Dört milyar euroluk ticaret hacmi ve Almanya boyunca yaklaşık 40 bin adet dükkân (bunların dört bin adedi Berlin'de [295]) ile çok geniş bir alana yayılmış olan dönerciler Alman mutfağının en önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır.

Döner o kadar yaygın hale gelmiştir ki beraberinde tüketilecek ürünler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Papa Türk adlı içecek de bu bağlamda döner sonrası dönerin içindeki soğan ve sarımsak gibi kokuları bastırması için ortaya çıkmış bir içecek olarak Almanya'da yaygınlaşmaktadır.

Türk yemek kültürünün katkısı sadece döner bağlamına sıkıştırılmadan ünlü restoranlar ve şefler aracılığıyla da takip edilebilir. Örneğin, Michelin yıldızı alan ilk Türk şef ve *Pageou* restoranı şefi Ali Haydar Güngörmüş ülkenin geleceğini şekillendiren 100 beyin arasında[296] gösterilmektedir. Dünyanın en iyi havalimanı restoranlarından biri olan Stuttgart Havalimanı'ndaki *top air* adlı restoranın baş şefi ve yine Michelin yıldızlı Marco Akuzun en iyi Alman şefleri arasında gösterilmektedir. Bir diğer Michelin yıldızlı Serkan Güzelçoban ve *ES: SENZ* restoranı baş şefi Edip Sigl önemli şefler arasında yer almaktadır. Dünyanın ilk ve tek engelli Michelin yıldızlı restoranı Künzelsaü'deki *Handicap* ve Kreuzberg'deki *Defne* restoranı en iyi fine-dining restoranlar arasında yer alırken daha bunlar gibi onlarca önemli şef ve restoranın Alman gastronomisine büyük katkıları bulunmaktadır.

Dilsel Etkileşimler: Almanca'ya Yerleşen Türkçe Kelimeler

Çok uzun yıllardır Almanya'da ikamet eden Türklerin Alman diline birçok noktada katkısı bulunmaktadır. Yapılan bir araştırmada Alman diline geçtiği tespit edilen 228 kelime bulunmaktadır. [297] Yiyecek-içecek, kıyafet-eşya, kurum ve din gibi alanlarda kullanılan kelimeler bugün Alman sosyal hayatına ve diline zenginlik katmaktadır.

Ayran, aşık, bahşiş, baklava, bayram, bergamot, börek, çakal, çorba, derviş, divan, dolma, döner, efendi, fakir, fes, fetva, gazi, hacı, han, hamam, harem, helva, hoca, kadı, kafein, kapı, kayak, kazak, kebap, kervan,

kısmet, kilim, köfte, köşk, limonata, lokum, medrese, minare, musakka, namaz, ordu, paşa, pide, rakı, ramazan, saki, sandal, saray, sofa, sultan, şerbet, şiş, tülbent ve bunlar gibi daha birçok sözcük Alman diline Türkler tarafından kazandırılmıştır.

Bu kelimeler yanında argo niteliği de taşıyan ve gençler arasında özellikle sokak dilinde (*Kanak Sprak*) kullanılan "lan, tschüsch, tam, moruk" gibi kelimeler de bulunmaktadır.

Almanca ile Türkçe arasındaki karşılıklı etkileşim Türkleri de etkileyerek aslında gramatik olarak Türkçe dizilime sahip cümle kalıpları çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, «Yemin ederim» anlamına gelen «Ich schwöre» ifadesinin kısaltılmış versiyonu olan «Ischwör» Türk diasporası mensupları tarafından kullanılmaktadır. Ya da «Adamım gerçekten öyle/tamamen doğru» anlamındaki «Yalla Mann, voll korrekt» gibi cümlelerin varlığından bahsedilebilir. Dolayısıyla iki kültür arasındaki karşılıklı etkileşim dil yapılarında da birbirini etkilemektedir.

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

DİASPORADA SANAT

DİASPORADA SANAT*

Kalıplaşmış veya üzerine çok düşünülmeyen yargılara karşı farklı bir perspektifi ortaya koymanın ve bu yolla toplumu eleştirmenin en önemli araçlarından biri olan sanatın, kendini birden fazla şekilde ifade etme biçimi bulunmaktadır. Resimden heykele, tiyatrodan sinemaya, müzikten operaya sanatın birçok farklı türünde ait olunan topluma dair bir şeyler yakalamak mümkündür. Ve böylece sanatla birlikte, var olan sorunlara karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirilmektedir.

Sanatçının kimliğinin şekillenmesini sağlayan olaylar da burada önemli bir yer tutmaktadır. Yaşananlar onun imge dünyasından süzülerek topluma aktarılmaktadır. Diasporada yaşayan yani Türk–Alman arka planına sahip isimlerin

* Arş. Gör. Fikret Topal, Sakarya Üniversitesi, Diaspora Araştırmaları Merkezi, fikrettopal@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7579-0017

Venedik Bienali 54. Uluslararası Sanat Sergisi'nde Türkiye'yi temsil eden heykel sanatçısı Ayse Erkmen (Solda), projenin küratörü Fulya Erdemci ile birlikte, 'Plan B' projesinin tanıtımında.

eserlerinde de iki farklı kültürün yansımaları görülmektedir. Bu bağlamda buradaki Türkiye kökenli sanatçıların imge dünyasının zenginliği Türk-Alman sanatının da zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle göçmen kökenli isimlerin sanat dünyasından dışlandığı veya genellikle klişe rollerde yer bulabildiği dikkate alındığında bu katkıların önemi artmaktadır. Tiyatro, sinema ve TV dizileri gibi görsel medyanın çeşitli dallarında rol alan Türkiye kökenli oyuncular genellikle belli tiplemelerde yer almaktadır. Mevcut stereotipleri de besleyen bu tiplemelerde örneğin Türkiye kökenli kadın oyuncu başörtülü, şiddet ve zulüm gören veya eğitimsiz-cahil bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Başrol veya başoyuncu olan isimler çok nadirdir. Oyuncular genellikle kendi ülkelerinin karakterlerini canlandırmaktadırlar. Türkiye kökenli bir kadın oyuncu Ayşe veya başka bir göçmen kökenli göçmen rolünde sıklıkla görülebilmektedir. Dilsel becerilerin daha ön plana çıktığı tiyatroda göçmen kökenliler genellikle dilsel gerekçelerle reddedilmektedir. Ancak Türkiye kökenli göçmenler Alman sinema ve televizyon dünyasında temsil ve kurumsal ayrımcılık gibi tüm bu sorunlara rağmen önemli isimler ve eserler çıkararak Alman sanatının gelişmesinde önemli roller oynamıştır.

Resim ve Heykel

Almanya'da resim ve heykel alanında Türkiye'den göçen önemli isimlerin 1970'lerden bu yana sayısız sergide veya kamusal alanda çalışmaları sergilenmiştir. Bu isimler arasında Almanya'da ilk sanat profesörü unvanına sahip olan İsmail Çoban, 1970'lerin sonunda ilk kişisel sergisini açan ve Berlin, Düsseldorf, Hannover ve Stuttgart gibi birçok şehirde sergileri ve çalışmaları bulunan Azade Köker, kavramsal sanat denildiğinde akla gelen, klasik heykel kavramını farklı bir bakış açısıyla yorumlayan ve güncel sanat dünyasında ismi bilinen Ayşe Erkmen, ulusal ve uluslararası müzelerde eserlerine rastlanabilecek Hanefi Yeter, ressamlar Mehmet Gün, Suzan Emine Kaube, Zeki Arslan, İhsan Ece, Cihangir Gümüştürkmen, Aslı Sungu vd., karikatürist İskender Gider, Hayati Boyacıoğlu gibi daha birçok isim yer almaktadır.

Aslında heykeltıraş olan Azade Köker'in

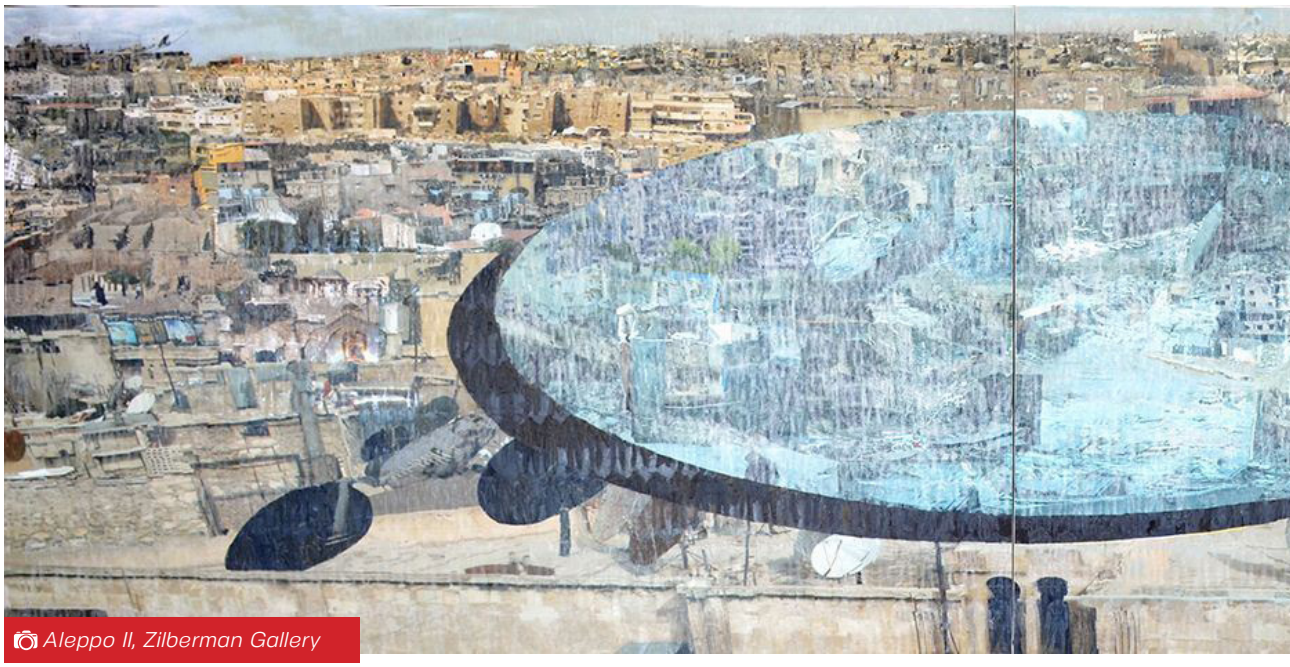

Aleppo II, Zilberman Gallery

çeşitli eserleri Berlin'de bulunan Cuvry-Brunnen, Bundesgartenschau, Menschenlandschaften, Schule am Barbarossaplatz gibi mekanlarda veya Frechen Museum (Düsseldorf), Bremen-Nord Zentralkrankenhaus (Bremen), Schlosspark (Wolfsburg) gibi birçok kamusal mekânda sergilenmektedir. Berlin ve İstanbul'daki Zilberman Gallery'de de onlarca sergisi bulunan sanatçının 2016 yılında *Her Yerde Hiçbir Yerde* isimli sergisiyle savaş, göç ve sığınmacıların durumunu merkeze alarak aslında sığınmacıların adresinin belli olmadığını ve hiçbir yerde olmadıklarını söylemektedir.

Mekânı yorumlama biçimi ve işlevli bir hale getirmesiyle, gündelik hayatta karşımıza çıkan araç-gereçleri sanatının bir parçası olarak kullanan ve böylece yaşam ile sanatı birbirine yediren Ayşe Erkmen bu tarzıyla Alman sanat dünyasının en önemli isimlerinden biri olarak anılmakta ve bu anlamda birçok projeye imza atmıştır. "Miş'li Bina" olarak da bilinen *Am Haus (Evde)*, (Kreuzberg, 1994); *Warme Banke (Sıcak Banklar)*, (Berlin, 1997); *Sculptures on air (Havadaki Heykeller)*, (Münster, 1997); *Shipped Ships (Taşınan Gemiler)*, (Frankfurt, 2001); *Ketty und Assam (Ketty ve Assam)*, (Essen, 2002); *Plan B* (Venedik, 2011) ve *On Water (Su Üstünde)*, (Münster, 2017) bu projelerden[298] sadece birkaçını oluşturmaktadır.

Nitekim bu çalışmaları neticesinde Erkmen 2020 yılında, üç yılda bir verilen

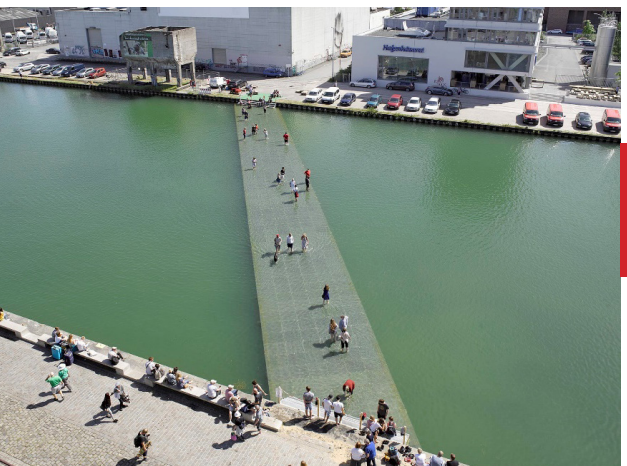

Ayşe Erkmen'in "On Water" çalışması, © Roman Mensing.

Ayşe Erkmen'in "Sculptures on air" çalışması, © Roman Mensing.

prestijli Ernst Franz Vogelmann Heykel Ödülü'ne layık görülmüştür.

Ayşe Erkmen'in her 10 yılda bir yapılan *Münster Sculpture Project* sergisinin 1997 ayağında yaptığı ve sergi alanı olarak gökyüzünün seçildiği *Sculptures on Air* adlı çalışması ve aynı projenin 2017 ayağında yaptığı *On Water* adlı projesi bu anlamda dünya çapında ses getiren çalışmalar arasında yer almaktadır.

Tiyatro

Kamu kurumlarına ait 142 ve özel işletilen 200 tiyatro salonuna sahip[299] olan Almanya'da Türkiye kökenli göçmenlerin 1970'lerden bu yana tiyatro yaptıkları görülmektedir. İlk dönemlerde çeşitli sivil kuruluşlar veya dernekler çatısı altında yürütülen tiyatro etkinlikleri zamanla kamu veya özel tiyatrolara taşınmıştır. Bunlar arasında Türkiye kökenli göçmenlerin karar verici pozisyonlarda

2011 Kairos- Avrupa Kültür Ödülü'nü kazanan Şermin Langhoff

(yönetmen, senarist vs.) olduğu tiyatro sayısı ve bu tiyatrolarda Türkiye kökenli yönetmen/senaristlerin oyunları çok azdır. 2008'de Berlin Kreuzberg'deki Ballhaus Naunystrasse adlı tiyatronun kurucusu olan Şermin Langhoff, burada "göç sonrası tiyatro" kavramı etrafında göçmen kökenli yönetmen ve oyunculara yer vermektedir. 2013/14 sezonunda Berlin Maksim Gorgi Tiyatrosu'nun başına gelen Langhoff, Almanya'da bir kamu tiyatrosunun başına getirilen ilk Türkiye kökenli isim olmuştur. Yine aynı tiyatroda (Maksim Gorgi) yönetmen olarak çalışan Nurkan Erpulat da J. Hilljeile ile beraber yazdığı *Verrücktes Blut (Delikanlı)* adlı oyunu ile çeşitli ödüller kazanmıştır.

Buna rağmen 1980'lerden bu yana Türkiye kökenli göçmenlerin kurduğu önemli tiyatrolar kendi oyunlarını sergilemektedir.

Bu bağlamda 1984 yılında Yekta Arman tarafından Berlin'de kurulan "Tiyatrom"un ilk Türk tiyatrosu olduğu görülmektedir. 2008 yılına kadar Berlin Kültür Senatosu tarafından da finanse edilen tiyatro, bugün kendi imkânları ile tiyatro etkinliklerini devam ettirmektedir.

Necati Şahin tarafından 1985 yılında kurulan Köln Arkadaş Tiyatrosu da ilk Türk tiyatroları arasında sayılabilir. 2017 yılında kapanan tiyatro *Yunus Diye Göründüm* oyunu ile Yunus Emre'nin Almanya'da tanınmasını sağlamıştır.

Ulm kentinde kurulan Tiyatro Ulüm, Atilla Cansever öncülüğünde 1998 yılından bu yana tiyatro hayatını devam ettiren tiyatrolardan biridir. Ulm şehri Türkler tarafından "Ulüm" şeklinde okunduğu için adını buradan alan tiyatro entegrasyon, iki dillilik, çifte vatandaşlık, kuşaklar arası çatışma gibi temalar etrafında müzikli güldürü olarak hazırlanan oyunlar üretmektedir.

Yine 2003 yılında kurulmuş olan Türkçe ve Almanca olarak oyunlar sergileyen Tiyatro Frankfurt, Kâmil Kellecioğlu yönetmenliğinde gösteri hayatına

Berlin Tiyatrom'un ilk oyuncu kadrosu.

devam etmektedir. Aynı zamanda 2021 yılında 7.si düzenlenen Frankfurt Türk Tiyatro Festivali'nin de ev sahipliğini yapan Tiyatro Frankfurt, Türk-Alman tiyatrosu için önemli tiyatrolardan biridir.

Almanya'da yaşayan Türkiye kökenlilerin etkili olduğu alanlardan biri de kabaredir. Almanya'da yaklaşık 110 yıllık bir tarihi olan kabare özel bir yere sahiptir. Şinasi Dikmen ile Muhsin Omurca'nın 1986 yılında beraber kurduğu ve yaklaşık 11 yıl sürdürdükleri ilk göçmen kabaresi Kabarett Knobi Bonbon; *Vorsicht, frich integriert*, *Putsch in Bonn*, *The Wall's*, *Der Beschneider von Ulm* ve *The Best of Knobi-Bonbon* adlı beş oyuna ev sahipliği yapmıştır. Daha sonrasında ayrılan ikili bugün hala Türk-Alman kabare dünyasının önemli isimleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda PEN Almanya Yazarlar Derneği üyesi de olan Şinasi Dikmen 1997 yılında eşi Ayşe Aktay'la birlikte "Die Kas" adlı kabareyi kurmuştur. Oyunlarında genellikle Türk-Alman ilişkilerini, entegrasyon meselesini, İslam-Hristiyanlık ilişkilerini ele almaktadır. Esasen karikatürist olan Muhsin Omurca ise 1986'dan beri kabare yapmaktadır. Karikatür Kabare'yi geliştiren adam olarak da bilinen Omurca; *Kanakmen-Gündüz Alman Gece Türk*, *Cennete Bir İki- Turkenhimmel*, Almanya'da özel kabare ödülü alan *Tagebuch eines Skinheads in İstanbul* (İstanbul'da Bir Dazlak'ın Günlüğü) gibi oyunlarını yüzlerce kez sahnelemiştir.

Hochdeutsch Türkisch! (Türk Usulü Yüksek Almanca)

Ayrıca Django Asül (Uğur Bağışlayıcı), Bülent Ceylan, Kaya Yanar, Murat Topal, Fatih Çevikkollu, Serdar Somuncu, Nursel Köse, Serpil Pak, Kerim Pamuk, Sedat Pamuk, Hülya Doğan Netanjakob, Tunç

40m² Deutschland, Tevfik Başer.

Denizer gibi birçok isim Almanya'da bilinen kabareciler arasında yer almaktadır.

Sinema

Alman sinemasında göçmen hikâyelerine rastlanılması 1970'leri bulmuştur. Rainer Werner Fassbinder'in *Angst essen Seele auf (Korku Ruhu Kemirir)* (1974) adlı eseri bu anlamda ilk filmlerden biridir. Göçmenlerin ve Türkiye kökenlilerin Alman sinemasında temsili de belli stereotipler üzerinden şekillenmektedir. Buna göre ilk dönem sinemasında özellikle göçmen işçi ailelerin dramı, kültürel farklılıklar, dışlanma, iki toplumun bir arada yaşamasının zorluğu, geleneksel Türk aile yapısının baskıcılığı ve kadınların sosyal konumlarına ilişkin temaların hâkim olduğu görülebilir. Bu dönem Türk-Alman göç sinemasının ilk örnekleri arasında yer alan, 1975 yapımlı ve Helma Sanders-Brahms'in yönettiği, başrollerinde Ayten Ertem ve Aras Ören gibi Türk isimlerin de yer aldığı *Shirins Hochzeit (Şirin'in Düğünü)* adlı film Şirin karakterinin hikâyesini anlatırken bu temalara değinmektedir.

Bu ilk dönemler aynı zamanda Yeşilçam'da da gurbetçi işçiler ve kültürel farklılıkları anlatan Almanya filmlerinin ortaya çıktığı yıllardır. *Almanya Acı Vatan* (1979), *Almanya'da Bir Türk Kızı* (1974), *Gurbetçi Şaban* (1985), *Polizei* (1988), *Berlin in Berlin* (1993) ve bunun gibi filmler ilk karşılaşmaların Türkiye'de sinemaya aktarıldığı filmler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak Almanya'daki Türklerin sinemada asıl temsilleri 1980'lerin ortasından itibaren başlamaktadır. İlk kuşağın önemli temsilcilerinden sayılan Tevfik Başer'in *40mt² Deutschland* (1986) ve *Abschied vom falschen Paradies* (1989) adlı filmleri veya Hark Bohm'un *Yasemin*'i (1988) yine yukarıdaki temalardan beslenen filmlerdir. Örneğin *40mt² Deutschland* filminde, Türkiye'deki bir köyden başlık parası ile evlenerek gelen bir kadının

maço bir erkek tarafından 40 metrekarelik bir eve kapatılarak şiddete maruz kalmasının hikâyesi anlatılmaktadır. Alman seyircisi açısından film kimin Alman olmadığını gösterirken bir taraftan da Türklerin sahip olduğu kültür ve gelenekleri üzerinden neden bir arada yaşanamayacağını ima etmektedir.

1990'lı yıllarda postmodernizmin etkisiyle farklı politik ve etnik kimliklerin güçlendiği ve sinemadaki temaların değiştiği yıllardır. İkinci ve üçüncü kuşak Türkiye kökenli yönetmenlerin yetiştiği, göçe dair bireysel tecrübelerin, melez olmanın ve çok kültürlülüğün tartışıldığı bu dönem sinemasında kimlik bunalımları Alman toplumunun ve kurumlarının ortaya çıkardığı bir sorun olarak ele alınmakta ve ilk kuşağın bir anlamda göçmenleri

suçlu gösteren dilinden vazgeçilmektedir. Bu dönemde göçmen kökenliler birer aktör olarak yer alsa da evrensel temalar işlenmektedir. Bu dönemin önemli filmleri arasında Fatih Akın'ın *Kısa ve Acısız* (1998), Yüksel Yavuz'un *Nisan Çocukları* (1998) ve Thomas Arslan'ın *Satıcı* (1999) gibi filmleri bulunmaktadır.

Türk–Alman sinema dünyasının temsilcilerinden Fatih Akın ise, eserlerinde göçmenliği bir arka fon olarak kullanmakta, çokkültürlülük, kültürlerarasılık, yabancılaşma, kimlik çatışması gibi temaları merkeze almaktadır. Özellikle 2004 yılında Berlin film festivalinde Altın Ayı Ödülü'nü kazanan Gegen die Wand (Duvara Karşı) adlı filmi ile tanınırlığı artmıştır.

2010'lardan sonraysa göçmen sinemasının artık yeni durağı daha çok düzensiz göçmenler ve onların hikâyeleri olmaktadır. *Human Flow*, *Mediterranea*, *Welcome*, *Terraferma*, *Denizdeki Ateş* gibi dünya sinemasından filmler değişen temanın birer ürveünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki isimlere ek olarak Yılmaz Arslan, Hussi Kutlucan (*Ich Chef Du Turnschuh*), Zuli Aladağ, Seyhan Derin, dişi Fatih Akın olarak da bilinen Buket Alakuş, Sinan Akkuş, Şükriye Dönmez, Yasemin Şamdereli, Bora Dağtekin (yönettiği *Türkisch für Anfänger* ve *Fack ju Göhte* adlı filmler Almanya'nın en çok izlenen filmleri arasında yer almaktadır), Cüneyt Kaya, Özgür Yıldırım, Hüseyin Tabak gibi Alman ve dünya sinemasına önemli eserler bırakan ve birçok ödül kazandıran senaristler/yönetmenler de bulunmaktadır. Bu isimler arasında eski temaların hâkim olduğu filmler yapan yönetmenler olsa da günümüz Türkiye kökenli yönetmenleri genellikle ya Alman toplumunun sorunlarını ya da evrensel temaları merkeze alan eserler üretmektedir. Tüm bu isimler Alman sinemasının gelişmesine önemli katkılar sunmakta ve yine çeşitli alanlarda Almanya adına başarılar elde etmektedir.

Yönetmen sinemasının dışında Türkiye kökenli oyuncuların da Alman sinemasında önemli bir yeri olduğu ifade edilmelidir. Bunlar arasında Adnan Maral, Aylin Tezel, Birol Ünel, Erden Alkan, Erdoğan Atalay, Jale Arıkan, Meray Ülgen, Numan Acar, Tim Seyfi gibi isimler yer almaktadır.

Müzik

Türk müziği Almanya'da genellikle "otantik bir folklor" olarak görülmüştür.[300] Bu yüzden Almanlar tarafından uzun bir süre öğrenilmesi gereken veya üzerinde çalışılması gereken bir sanat dalı olmaktan uzak olarak kalmıştır. Oysa Türk müziğini anlamak Türk diasporasını anlamak olacaktır. İçinde barındırdığı imgeler ile müzik bireylere kendini ifade etme imkânı sağlarken bunun yanında özellikle diasporada, kimliğin inşasında ulusal bir marş etkisi göstererek beraber terennüm edilen ortamlarda bireylere aynı ulustan olmayı hatırlatmaktadır. Özellikle ilk dönem Türk işçilerin bir araya geldiği ortamlarda sazlı eğlenceler, dil sorunları nedeniyle kabul görmeyen Türklerin birbirlerine tutunma aracı olmuştur. Üçüncü ve dördüncü kuşakta dilsel sorunların aşılmasıyla Alman müzik dünyasında da Türk isimlerin görünürlüğü artmaktadır.

Almanya'daki Türk müziğine ilişkin bir dönemlendirme yapıldığında gelinen zaman ve kuşaklar arasında farklı müzik tarzlarının hâkim olduğu görülmektedir. Buna göre 1961'deki ilk göçlerden itibaren halk müziği ve gurbetçi şarkılarının varlığından bahsedilebilir. 1973'teki aile birleşimiyle birlikte arabesk müziğin ağırlığı artmaktadır. 1980'li yıllardaki siyasal sebeplerle yapılan göçler siyasi içerikli şarkıların ağırlığını artırırken 1990'lı yıllarda üçüncü kuşakta pop ve rap müziği etkili olmaya başlamıştır.[301] Bu yıllardan itibaren günümüze kadar pop ve özellikle son

Türkiye'den aldım Almanya'nın methini
Çok bulunur dediler manda sığır etini
Getirirler her hafta işçi ihtiyatını
Bundan sonra seyreyle vatandaş hayatını
Alamanya Alamanya
Türk gibi işçi bulaman ya
Alamanya Alamanya
Bizden uysal bulaman ya
Sirkeciden elime bir kontrat verdiler
Çalişacağın yer Alamanya dediler
Bir paket bir de bilet haydi yollan ettiler
Haşlamayı ilk defa Belgrad'da verdiler
Alamanya Alamanya
Sarı sarı kızlar bulaman ya
Alamanya Alamanya
Umduğun şeyi bulaman ya
Saat 6'dır şimdi Köln'e geldik dediler
Altı altı hepimizi koğuşlara verdiler
Tüy yerine altıma ot yatağı serdiler
Banyo Tuvalet fabrikada dediler
Alamanya Alamanya
Bizlere kazık ataman ya
Alamanya Alamanya
Bile bile hapı yutamam ya
...

***Metin TÜRKÖZ** (Alamanya Destanı)*

dönemlerde rap müziğinin göreceli ağırlığı olduğu söylenebilir.

İlk kuşağın müzik türü büyük oranda Türk halk müziğinden oluşmaktadır. Bu müzik türüne, genellikle işten arta kalan vakitlerde kahvehanelerde, yatakhanelerde veya fabrikalarda düzenlenen eğlencelerde sohbet eşliğinde vatan hasretini, aile özlemini, göçün ve çalışma hayatının getirdiği zorlukların verdiği sıkıntıyı gidermek amaçlarıyla başvuruluyordu. Dolayısıyla da bu kuşağın müziği ile kimlikleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sosyal bir olgu olarak sürekli üretilen kimlik bu ortamlarda ozanlar veya âşıklarca söylenen türküler eşliğinde canlı tutulmaktadır. Bu bağlamda hemşehri dernekleri, fabrikalar ve bunlar gibi bir arada etkinlik yapmayı sağlayacak mekânlar, müzik-kimlik ilişkisinde önemli bir rol oynamaktadır. Dernekler aracılığıyla özel gün ve etkinliklerde bir araya gelen gruplar kendi yöresel müziklerini dinlemektedir ve böylece ana vatanla olan bağlarını kaybetmeyerek diasporik kimliklerini beslemektedir.

İlk kuşağın en bilinen isimlerinden biri olan ve yaklaşık 50'ye yakın albümü bulunan Metin Türköz'ün "Alamanya Destanı", "Guten Morgen Mayistero", Köln Bülbülü Yüksel Özkasap'ın "Almanya Mecbur Ettin", Ali Ekber Aydoğan'ın (Derdiyoklar) "Alman Markı" gibi parçaları bu kuşağın en çok dinlenilenleri arasında yerini almıştır. Bu isimler gibi ilk kuşak göçmen kökenlilerin şarkıları İmran Ayata ve Bülent Kullukçu tarafından 2013 yılında hazırlanan *Songs of Gasterbaiter* (Misafir İşçi Şarkıları) albümünde derlenmiştir. .

1970'li yıllarda özellikle ana vatana duyulan özlemin de artışıyla birlikte yeni bir müzik türü olan arabeskin yaygınlaştığı görülmekteydi. Umutsuzluk, talihsiz aşklar, hasret, kader vb. temaları barındıran bu müzik türü 1990'lı yıllara kadar Almanya'daki Türk gazinolarında veya müzikli restoranlarda etkisini sürdürmüştür.[302] Göçün getirdiği tüm zorluklar bir anlamıyla bu şarkılar aracılığıyla ortadan kalkıyordu. Orhan Gencebay, Ferdi Tayfur, Müslüm Gürses gibi isimlerin şarkıları bu dönemin en çok dinlenilenleri arasında yerini almıştı. Bu arabesk tarzı 2000'lerde Muhabbet (Murat Erşen) ile birlikte Almanca olarak da karşımıza çıkmaktadır. "Sie liegt in meinen Armen" (2003) adlı parçasıyla o yıllara damgasını vuran

isimlerden biri olan Muhabbet'in dönemin Türkiye (Abdullah Gül) ve Almanya (Frank-Walter Steinmeier) dışişleri nakanları tarafından Türk ve Alman toplumunu müzikle kaynaştırdığı ifade edilmiştir. 1980'lere gelindiği zaman Almanya'ya giden ve işçilerin olduğu bölgelerde konserler veren Neşet Ertaş ya da Türkiye'deki darbe ortamından dolayı yurt dışına kaçan ve Almanya'ya sığınan isimlerin (Cem Karaca, Selda Bağcan, Fuat Saka, Melike Demirağ vd.) müzik gündemini domine ettiği görülmektedir. Siyasal eleştiriler içeren şarkıların yanı sıra gurbet ve özlem temalı şarkıların varlığı da bu dönemde hâkimdir. Özellikle Cem Karaca'nın bu bağlamdaki şarkıları bugün dahi önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu müzik türleri 1990'lardan itibaren Türkçe rap müziğin ortaya çıkışıyla etkisini yitirmeye başlamıştır. Ve bu yıllardan itibaren etkisini arttıran pop ve rap müziği olmuştur.

Bir gençlik kültürü olan hip-hop kültürünün (rap, break dans, grafiti vs.) en yaygın ifade biçimlerinden biri olan rap müziğiyse son yıllarda etkisini iyice artırmıştır. Bu kültür, etnik azınlığa ait gençlere kendi kimliklerini hem uluslararası hem de yerel öğelerle birleştirme imkânı sağlamakta ve çoğunluk içerisinde kendi kimliğini ifade etme işlevi görmektedir.[303] Rap müzik türünün Almanya'da yaşayan Türkler arasında 1990'lardan itibaren yaygınlaştığı bilinmektedir. O günden bu yana birçok önemli kişi adını duyurmuştur. Bu kültür içerisinde yoğrulan azınlık gençler kendi kültürel değerleri ile uluslararası kültürü harmanlayarak ve Amerika'daki siyahiler ile benzerlikler kurarak kendilerini bu yeni tür müzikle ifade etmeye başlamıştır.

Rap müzik özellikle dışlanmış, ayrımcılığa uğrayan ve "öteki" olarak adlandırılabilecek grupların toplumu ve otoriteyi eleştirmek için kullandığı araçlardan biridir. Çağımızın "hikâye

Davulla zurnayla yola çıkmış
Bandoyla karşılanmıştık
Davulla zurnayla yola çıkmış
Bandoyla karşılanmıştık
İş gücümüzdü sattığımız
Ter olup çarklara aktığımız
Servete servet kattığımız
Gurbet el şimdi bize dön geri diyor
Aman amman aman amman
Almancılar (x2)
Davulla zurnayla yola çıkmış ... (N)
Bebeler doğurduk gurbet ellere
Büyüdüler verdik taş mekteplere
Dilleri dönmez ki bizim dillere
Merhabayı bilmez "guten tag" diyor
Aman amman aman amman Almancılar (x2)
Davulla zurnayla yola çıkmış ... (N)
Yılda bir kere izindir deyip
Bulgarın Yugoslavın yolunu tepip
Edirne Ardahan gözümde tüten
Canım memleket bize Almancı diyor
Aman amman aman amman
Almancılar (x2)
Davulla zurnayla yola çıkmış ... (N)

...

Cem KARACA *Almancılar (1987)*

anlatıcısı'' veya ''modern halk ozanı'' gibi sıfatlarla anılan rap şarkı söyleyenler bu anlamda hem içerik (hâkim otoriteye karşı olma, alt kültürün temsilcisi olma vs.) hem de yöntem olarak (tıpkı halk ozanları gibi şarkılarının son kısmında mahlaslarını kullanma) halk ozanları ile benzerlikler taşımaktadır. [304] Bu bağlamda tarihsel olarak bir süreklilik yakalamak ve onları Türk sözlü kültürünün günümüz temsilcileri olarak görmek de mümkündür.

1986 yılında Boe B öncülüğünde kurulan, DJ Derezon, Nelie ve Killa Hakan gibi üyeleri bulunan Islamic Force grubu hem Almanya'da hem de Türkiye'de rap tarihinin ilk ve kurucu isimlerinden biri olarak yer almaktadır. Türkçe sözlerle yapılan ilk rap parçası 1991 yılında King Size Terror grubunun *The Word is Subversion* adlı albümünde Alper Aga (Alpertunga Köksal) tarafından seslendirilen ''Bir Yabancının Hayatı'' adlı parçadır.

''Almanya
niçin getirildik buraya
var ya bu para
kazan ve harca sakla bir parça
dön geriye
hay yaşa saçma saçmalama
alışmışsın baksana Mercedes araba
ceplerinde para gezer tozar yaşarsın ara sıra..''

King Size Terror, Alper Aga, ''Bir Yabancının Hayatı'', 1991.

Alper Aga daha sonra Karakan grubunu kurmuştur. 1995 yılına gelindiğindeyse şarkıları ile büyük ses getiren Cartel grubu kuruldu. Karakan ve Da Crime Posse grupları ve Erci-E'den oluşan Cartel'in beş Türk, bir Alman ve bir Afrikalı üyesi bulunmaktaydı.

Bugüne kadar onlarca ismin yer aldığı Türk-Alman rap dünyasında bazı isimlerden oluşan aşağıdaki gibi bir dönemlendirme yapmak mümkündür:

1. Rapin doğuş yılları olarak görülen ve ilk dönem rap şarkılarını kapsayan 1990'lar: Aziza A, Boe B(Bülent İpek), Cartel (Karakan, Cinai Şebeke ve Erci-E), Islamic Force, Erci-E, Soft-G (Ünal Yüksel)
2. Rapin gelişim evresi ve ilk dönem rapçilerin içerisinde veya onları örnek alan isimlerden oluşan 2000'ler: Alpa Gun, Killa Hakan, Massaka,

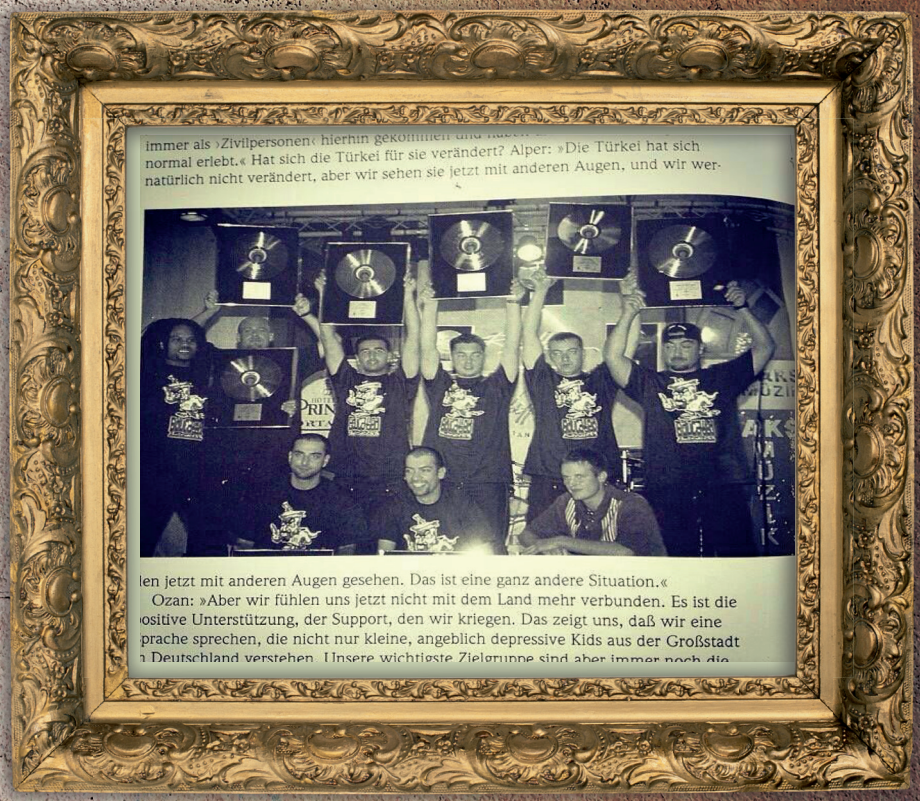

immer als ›Zivilpersonen‹ hierhin gekommen und haben
normal erlebt.« Hat sich die Türkei für sie verändert? Alper: »Die Türkei hat sich
natürlich nicht verändert, aber wir sehen sie jetzt mit anderen Augen, und wir wer-

len jetzt mit anderen Augen gesehen. Das ist eine ganz andere Situation.«
Ozan: »Aber wir fühlen uns jetzt nicht mit dem Land mehr verbunden. Es ist die
positive Unterstützung, der Support, den wir kriegen. Das zeigt uns, daß wir eine
prache sprechen, die nicht nur kleine, angeblich depressive Kids aus der Großstadt
n Deutschland verstehen. Unsere wichtigste Zielgruppe sind aber immer noch die

Cartel.

Fuat Ergin, Eko Fresh (Ekrem Bora), Kool Savaş (Savaş Yurderi)

3. Genelde Almanca rap üreten ve bazıları popüler kültürün de bir parçası olan ve daha çok 2010 sonrasında bilinen: Apache 207 (Volkan Yaman), Defkhan (Mustafa Hakan Dursun), Eno (Ersan Albayrak), Gringo 44 (İrfan Kalender), Haftbefehl (Aykut Anhan), Hava (Dilara Hava Tunç), Mero (Enes Meral), Mert Abi (Mert Ekşi), Pashanim (Can David Bayram), Sero el Mero (Kebir Sefer Sergin), Summer Cem (Cem Toraman), Ufo361 (Ufuk Bayraktar), Veysel (Veysel Gelin)

Özellikle üçüncü ve dördüncü kuşakla birlikte artık müziğin birçok alanında Türk diasporasının Almanya'ya katkılar sunduğu görülmektedir. 1970'lerden bu yana Bavyera Güzel Sanatlar Akademisi tarafından "Ernst von Siemens" adına verilen ve her yıl dünyada müziğe katkı yapanların ödüllendirildiği ve hatta müziğin nobeli olarak da adlandırılan Ernst von Siemens Müzik Ödülleri sahibi arasında iki Türk besteci Zeynep Gedizlioğlu (Ayrıca 2019 yılında Berlin Sanat Akademisinin müzik dalında verdiği ödülün sahibidir) ve Mithatcan Öcal (Aynı zamanda 2021 Hindemith Ödülleri sahibidir) bulunmaktadır. Bunların yanında 60 yıllık göç tarihinde doğu batı müziğini sentezleyen besteci ve ud sanatçısı Mehmet Cemal Yeşilçay, Cemal Reşit Rey'in de öğrencisi olan ve Berlin Flarmoni Orkestrası'nda da eseri *March of the Blue Butterflies* seslendirilen piyanist ve besteci Tayfun Erdem, 1971–2007 arası yıllarda Stuttgart Radyo-Senfoni Orkestrası sanatçısı olan Ahmet Baydur gibi isimler ve İbrahim Emin İzgialp yönetimindeki Leverkusen Musiki Cemiyeti gibi topluluklar çeşitli alanlarda başarılar elde etmişlerdir.

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

GETTODAN KENTSEL UYUMA: DİASPORADA MUHİT

GETTODAN KENTSEL UYUMA: DİASPORADA MUHİT*

Göçle birlikte insanların kültürleri ve yaşam biçimlerini içine alan çok şey yer değiştirir. Göç sayesinde kentlerin ekonomik, demografik, sosyal ve siyasi kurumlarında değişiklikler olur, kültürler yeniden şekillenir, kentler dönüşür.

Kentler parçalanmış ve sosyal mekânlardır. Kentte bulunan toplumsal gruplar tarafından dönüştürülen aynı zamanda onların hayatını etkileyen bu yapılanmada kent ve kenti paylaşanlar arasında bir aidiyet duygusu oluşur.

Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan ekonomik ivme neticesinde iş gücü ihtiyacına yönelik göç almaya başlayan Berlin'de nüfus artmıştır. Bu artan nüfus taleplerine karşı konut ihtiyacı büyük

* Zehra Hopyar, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, zehrahopyar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2028-9812

TÜRKLERİN EN ÇOK YAŞADIĞI ŞEHİRLER (2019)

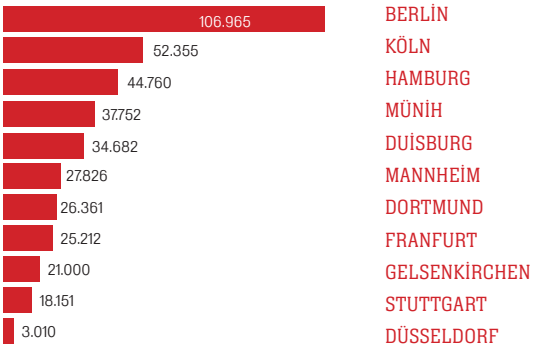

Kaynak: www.de.statista.com

bloklar şeklinde inşa edilen yapılarla karşılanmıştır. Bu tarihsel sürecin doğal sonucu olarak Berlin blok yapılaşmasının ağırlıkta olduğu bir kent olmuştur. Berlin'in kentsel gelişiminde hem blok yapıları hem de açık alanlar birliktedir. Yani farklı şekillerde oluşan bu yapıların bir aradalığı sayesinde avlu ve parklardan oluşan açık alanlar meydana gelmiştir. Berlin kent yapısı kendine özgü ve karakteristik bir peyzaj özelliğine sahiptir. Tarihsel süreçten doğal olarak etkilenen Berlin kenti, 20. yüzyılın ilk yarısının sonuna kadar savaşlar sayesinde büyük yıkımlar yaşamış ve sonraki yıllarda koruyucu önlemlerle kendine özgü bir dokuyu yakalamıştır.

Barınma koşullarına göre göçmenlerin kente yerleşmelerini onar yıllık dönemlerle dört aşamada değerlendiren örneğe göre ilk aşamada 1960'larda göçmen işçi olarak gelen bekar erkekler genellikle çalıştıkları fabrikalar tarafından tahsis edilen konforsuz ve düşük kaliteli küçük evlere (*heim*) yerleştirilmiştir. 1970'lerle birlikte başlayan aile birleşimleri neticesinde kentin daha içlerinde Türk yaşam biçimine uygun olmayan ortak banyolu ve tek tuvaletli bakımsız, konforsuz ve küçük dairelerin olduğu apartmanlarda yaşamaya başlanmıştır. 80'li yılları işaret eden üçüncü aşamada ise Almanlar tarafından tercih edilmese de görece daha konforlu ve kaliteli olan konutlara taşınmışlardır. Son aşamada yani 1990'lardan itibaren ev sahibi olan göçmen kökenlilerin sayısının arttığını görürüz.

Berlin'in semtlerinde Türklerin mekânsal

kullanımı söz konusu olduğunda akla gelen iki özgün alan arka bahçe ve pazar yerleridir. Almanların az olduğu Kreuzberg'teki blok yapılarında Türk ve diğer göçmen grupların arka bahçe kullanımlarının daha fazla olduğu görülür. Türk kadınlar bu konutların arka bahçelerinde bir araya gelir ve kendilerine bir alan yaratırlardı. Bu onlar için ülkelerinde alıştıkları avlu sistemini andırıyordu. Türklerin çok kullandığı diğer kentsel mekân park alanlarıdır. Burada çocukları ve komşularıyla bir araya gelerek piknik yapan Türk aile manzaraları görülür. Türkiye'dekilere benzeyen ve yine oraya özgü yiyeceklerin bulunduğu pazar yerleri Türklerin Alman kentsel mekanına kattığı renklerden biri olmuştur. Farklı büyüklükte ve özellikteki hobi bahçeleri de Türkler tarafından kiralanan veya satın alınan, kentsel mekânın başka bir rengine işaret eder.

Berlin Gettoları: Dünü ve Bugünü

Farklı nedenlerle gerçekleşen göç hareketlilikleri sayesinde insanlar kendileriyle birlikte düşünce, yaşam tarzı ve kültürlerini de beraberinde getirir. Bunun neticesinde kentler sosyal ve kültürel çeşitlilikle karşı karşıya kalır. 21. yüzyıl kentleri artık mevcut sakinlerinden farklı görünen, yaşayan, düşünen insanlarla karşılaşır. Bu durum zaman zaman kentsel ve mekânsal ayrışmayla sonuçlanabilir. Kısaca ifade etmek gerekirse kentsel ayrışma, etnik veya sınıfsal grupların kentin belirli bir semtinde izole biçimde yaşaması, konut ve iş piyasasından yeterince yararlanamaması ve kentteki diğer toplumsal gruplarla sosyokültürel ilişkilerinin yetersiz olması anlamına gelir.[305] Toplumsal düzeyde gerçekleşen kentsel ayrışmanın fiziksel yansıması mekânsal ayrışmadır. Mekânsal ayrışma da belirli bir toplumsal veya etnik grubun kentin bir bölgesini/semtini mesken edinmesi ve oranın söz konusu grupla özdeşleşmesi sonucunda ortaya çıkar. Bunun en bilinen örneği gettolardır. Getto Avrupa ülkelerinde Yahudilerin gönüllü veya zorunlu biçimde yerleştikleri ve tüm ihtiyaçlarını karşılayabildikleri mahalle anlamına gelir.[306] Bir başka deyişle getto, göç süreci sonunda toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel olan ile mekânsal olanın kesiştiği alandır.[307]

Almanların kendilerini ve diğer etnik toplulukları homojen olarak algılaması Almanya'da işçi gettolarının doğmasına neden olmuştur. Konuk işçi (*Gastarbeiter*) olarak konumlandırılanlar Alman devleti tarafından işçi yurdu (*Arbeiterheim*) denilen özel yerlere yerleştirilmiştir. Bu sayede Alman toplumuna karışmadan ve daha fazla çalışmak üzere izole edildikleri bir sistem söz konusu olmuştur. Belirlenmiş iş ve zaman çerçevesinde ailelerinden ayrı bu yerleşim yerlerinde yaşayan konuk işçiler kontrol ediliyordu.[308] Zamanla yaşanan aile birleşimleriyle göçmen işçiler aileleriyle yaşayabilecekleri özel konutlara ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda belli bölgelerde konut sıkıntısını gidermek amacıyla düşük ücretle çalışanlara düşük kira fiyatları uygulanmış ve devlete ait evlerde barınma imkânı tanınmıştır. Sosyal olarak güçsüz diye ifade ettikleri bu insanların yaşam alanları yalnızca Almanya tarafından izin verilen gettolar olmuştur.[309]

Genellikle göçmenlerin yerleştiği yerler onlar için geçmişten kalan kültürel alışkanlıkların devam ettiğini gösteren nitelikler taşır. Göçmen kökenliler zamanla ve kalabalıklaştıkça belleklerinde kalan alışkanlık ve yaşam tarzına uygun yerleşim yerleri oluşturmaya başlarlar. Bunun sonucunda kendilerine has alışkanlıkları sürdürebilecekleri, ihtiyaçlarını giderebilecekleri bakkal, restoran, ibadethane, mağaza ve sosyalleşme alanlarının olduğu mahalleler ortaya çıkar. Genellikle buraların isimlerini kendi

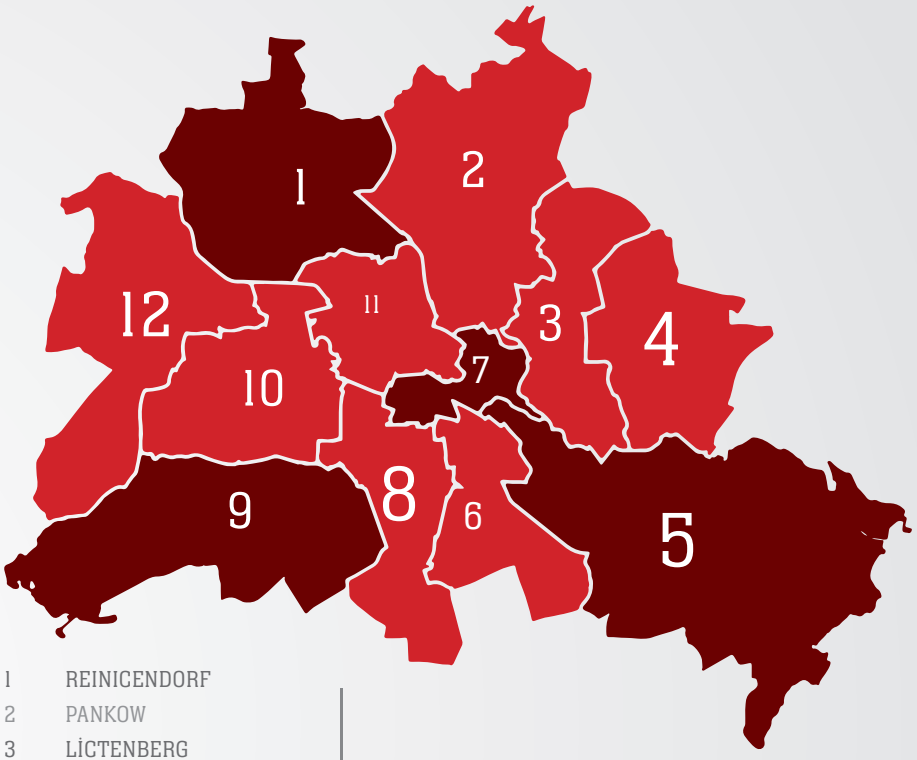

1 REINICENDORF
2 PANKOW
3 LİCTENBERG
4 MARZAHN-HELERSDORF
5 TREPTOW KÖPENİCK
6 NEUKÖLLN
7 FRİEDRİCHSHAİN KREUZBERG
8 TEMPELHOF SCHÖNBERG
9 STEGLİTZ-ZEHLENDORF
10 CHARLOTTENBURG WİLMERSDORF
11 MİTTE
12 SPANDAU

dillerinde ifade edildiği görülür. Zira dil, toplumların kültürel bellek aktarımında önemli rol oynar.

Bu doğrultuda bugün dördüncü kuşağının doğup büyüdüğü Almanya'daki Türkler de ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik böyle oluşumlara başvurmuş ve başarılı örnekler vermiştir. Bilhassa yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Türkçe isimleri ve figürleriyle restoran, cami, mağaza ve benzeri oluşumlar bulundukları mahallelerin simgeleri haline gelmiştir.

Kreuzberg

Almanya'da Türklerin iş gücü göçüne ev sahipliği yapan çok sayıda şehir ve semt vardır. Bunların başında Kreuzberg namı diğer "Küçük İstanbul" gelir. Yoğun Türk nüfusundan dolayı bu isimle anılır. Tarih boyunca farklı etnik ve kültürel gruplara ev sahipliği yapmış Kreuzberg'in bu çokkültürlü yapısı İtalya, Yugoslavya ve Türkiye'den gelen iş gücü göçlerinin öncesine dayanır. 18. yüzyıl başlarından bu yana Berlin'in göçmen yerleşim muhiti olmuştur.

Berlin'in 12 ilçesinden biri olan Kreuzberg başlangıçta Doğu Berlin sınırlarında kalırken Almanya'nın ikiye bölünmesinden sonra Doğu Berlin'in dışında Batı Berlin'in dış çeperinde olduğu bir konuma gelmiştir. İki Almanya'nın birleşmesine kadar olan yani merkezin dışında kaldığı bu süreçte Kreuzberg, Türkiye, Yunanistan, Portekiz, İtalya, İspanya ve diğer ülkelerden gelen işçilere ev sahipliği yapmıştır. Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesiyle Kreuzberg, Berlin metropolünün merkezi konumlarından biri olmuştur.

Yetmişli yılların ortalarından itibaren aile birleşimi ve benzeri nedenlerle artan Türk göçmen kökenlilerin nüfusu Almanya'daki "geçicilikten" "kalıcılığa" doğru dönüşüme işaret eder. O yıllarda Kreuzberg'de bulunan ve yıkılması düşünülen eski binalarda yalnızca Türk göçmenler değil aynı zamanda askerlik yapmamak için Batı Berlin'e gelen genç Almanlar da yaşıyorlardı. Yıkıma karşı Türklerle bu genç muhalif Alman grup birlikte hareket etmiş ve yıkımı durdurmuşlardı. Yaşanan bu gibi olaylarla Kreuzberg, dışarıya karşı duvarlarını kalınlaştıran ama kendi içinde dayanışmayı pekiştiren bir yer haline gelmiştir. Eski binaların onarılmasına karar verilmiş ve 1981–1990 yılları arasında ilçe sakinlerinin sosyal ilişkileri dikkate alınarak katılımcı bir yöntemle yenileme çalışmaları tamamlanmıştır.[310] Bu yenileme faaliyetlerinin bir sonucu olarak Kreuzberg'de yeni lokantalar, dükkânlar ve eğlence yerlerinin açılması ile kültür sanat etkinlikleri gelişmiş yani ilçe canlanarak renklenmiştir.

Almanya birleşiminden sonra Kreuzberg, Berlin şehrinin merkezi bir ilçesi konumuna gelmiş ve emlak piyasası açısından değeri artmıştır. Bu değerlenme ile artan kira fiyatları karşısında direnemeyen Türk göçmenlerin de aralarında olduğu bir grup buradan

Kreuzberg, Berlin.

ayrılmıştır. Büyük emlak şirketlerinin bölgedeki apartmanları alarak lüks apartman dairelerine dönüştürüp çok yüksek fiyatlara satma girişimine karşı evlerini terk etmek istemeyenler ise "Bizim Kiez" adında bir insiyatif oluşturarak bu durumu protesto etmişlerdir.

Türklerin Kreuzberg'i tercih etmelerinin temelde iki nedeni vardır. İlki, barınma ihtiyacını en ucuz şekilde gidermeye yönelik cevap vermesi; ikincisi de 1960'lı yıllardan sonra kentteki yenileme politikası sonucunda maddi durumu iyi olanların burayı terk ederek ekonomik düzeyi düşük kişilerin burada kalmaya başlamasıdır.

Kreuzberg'teki evlerin yarısından fazlası 1918 öncesinde inşa edilmiş, az sayılmayacak sayıdaki ev, banyo veya banyo ve tuvalet olmadan yapılmıştır. Kreuzberg'e gelen Türklerin büyük çoğunluğu bu zor şartlarda yaşamlarına devam etmiştir. 70'li yılların ortalarından başlayarak Berlin Senatosu'nun ilgili komisyonlarınca bu kötü şartlara sahip evlerin iyileştirilmesine yönelik adım atılmıştır. Başlangıçta Türk göçmenlerin çoğu işçi olarak gittikleri Almanya'dan bir süre birikim yaptıktan sonra dönmeyi amaçladıklarından hem bu zor koşullarda yaşamayı sürdürmüş hem de bu evleri iyileştirmeye yönelik adım atmak yerine Türkiye'ye yatırım yapmayı seçmişlerdir.

Kreuzberg diaspora tarafından kültürün yeniden üretildiğinin ve bu sayede Türkiye ile kültürel sürekliliğinin korunduğunun en önemli simgelerinden biridir. Bu kültürel süreklilik sayesinde diasporik kimlikler oluşmuştur. Bu diasporik kimlikler bilhassa göçmen işçilerin çocukları için söz konusu olmuş ve

Mustafa
Demir's
Gemüse
Kebap
TABAK - GETRÄNKE - INTERNET - DRUCKEN - FAXEN
bei Baba 3
TELE-INTERNET
IM BROT
DÜRÜM
IN DER
BOX
AUF DEM
TELLER
PREPAID
ROVER

onların yaşamlarını doğrudan şekillendirmiştir. Sokak ve mahalleler bu çocukların gündelik hayatlarında önemli yer tutan muhitlerdir.

Kreuzberg duvar yazıları, restoranları, döner büfeleri, camileri, duyulan sesleri ve insan manzaralarıyla Almanya'nın içindeki bir Türkiye halini almıştır. Yani Kreuzberg sokakları hem var olma mücadelesi hem de özgünlüklerin korunarak uyumlu hale getirilmesi ile yerel siyasi, toplumsal ve ekonomik kültürel özelliklerin yeşerdiği bir kentsel mekândır.

Duvarın yıkılmasına kadar yalıtılmış bir bölge olan Kreuzberg, 1989'dan sonra göçmenlerin hatta daha çok Türk işçi göçmenlerinin açtığı bakkal, restoran, kasetçi gibi oluşumlarla semtin yeniden nefes alması sağlanmıştır. Göçmen çocukların sokaktaki oyunları ve duvarları süsledikleri grafitilerle artık daha renkli bir Kreuzberg ile karşılaşılmıştır. İlerleyen yıllarda büyüyen göçmen çocuklar kendilerinin ve ailelerinin tanık olduğu ayrımcı ve ırkçı tutumdan yola çıkarak toplumsal eşitsizliği çok boyutlu işledikleri çok sayıda rap ve hip-hop müzik grubu kurmuştur. 36 Boys, Cartel, İslamic Force gibi bu gruplar Kreuzberg'in üzerine düşen Berlin duvarının gölgesini silerek ülkeye başka bir renk katmıştır.

Bugün semtin girişinde bulunan ve gelenlerin dikkatini çeken Türkçe "Kreuzberg Merkezi" yazan tabelanın varlığı Kreuzberg'in farklı hikâyeleriyle göçmenlerin başkenti olduğuna işaret ediyor. Öyle ki Kreuzberg'te aynı sokak üzerinde Türk mutfağı, Arap mutfağı ve Çin mutfağını yan yana görmek mümkündür. Fakat çok sayıda farklı etnik ve dini kökenli grubun bir araya geldiği Kreuzberg, farklı olana ilgi duyan ve çok kültürlülüğü önemseyen Almanların da hala yaşam alanını oluşturur.

2000'ler Kreuzberg'in sosyo-kültürel değişim yıllarıdır. Kültürlerarası etkileşimin belirginleştiği, toplum tarafından dışlanmış, marjinal kişi veya toplulukların yerleşim yeri veya sosyalleşme mekânı haline gelmektedir. Bohem mekânlar olarak adlandırılan bu yerler semtin yüzünü değiştirirken Kreuzberg'i belli başlı etnik kökenden insanların yoğunlaştığı yerden ziyade bir yaşam tarzına sahip insanların kentteki alanı haline getirmektedir.

Bu bohem yaşam biçimine uygun mekânların yanında eğlence mekânları, jazz barlar veya LGBT

ağırlıklı canlı müzik yerleri vardır. Ayrıca Kreuzberg bu renkli doğası nedeniyle dünyadaki çok kişi tarafından ilgi görmüş ve müzisyenlerin klip çekimlerine, filmlere, festivallere mekân; romanlara ve şarkı sözlerine konu olmuştur.

Hareketliliğin hala devam ettiği Kreuzberg uzun süreli yaşanmayan belli bir süre yaşanıp terk edilen bir yer haline gelebileceğinden Kreuzbergli olmanın ne anlama geldiği tartışılacak bir konu gibi görünüyor. Türk kökenli göçmenlerin üç ve dördüncü kuşağının Kreuzberg yerlilerini oluşturabileceği de tartışmanın başka bir boyutu.

Neukölln

Kreuzberg gibi göçmen kökenlik açısından önemli bir heterojenlik sunan diğer merkez ise Neukölln'dür. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından bir soylulaştırma örneği haline gelen Kreuzberg'in pahalılaşması üzerine Türklerin bir kısmı Neukölln'e göç etmiştir. Bu ilçe en çok Türkler olmakla birlikte Arap ülkeleri, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Afrika gibi ülkelerden gelen göçmenlerden oluşmaktadır. Öyle ki 160'tan fazla milletin memleketi olarak anılıyor.

Eski Batı Berlin'in uzak noktalarından birinde olan Neukölln duvarın yıkılmasının ardından şehrin sınırları içinde kalmış ve günümüzde başkentle bütünleşmiştir. 70 ve 80'li yıllarda sosyal konut olarak inşa edilen yeşil iç avlulu apartman konutları özel bir mimari özellik taşır. Beş sekizgen yapıdan oluşan bu blokların geniş ve yeşil avlulara bakan odaları karakteristik bir Belin yapısı sunar.

Düzenli olarak kurulan Türk pazarları ilçenin simgelerinden biridir. Bu pazarlar hem bölgede yaşayan Türklerin ve Almanların hem de diğer yabancıların alışveriş yaptıkları alanlardır. Arapların da yoğun olarak bulunduğu ilçede şehrin bir başka rengi olarak Ortadoğu mutfağını yansıtan restoran ve fırınlara sıkça rastlamak mümkün.

Son yıllarda Kreuzberg'te yaşanan değişim akımına benzer şekilde buraya da geçim derdi olan genç Almanların taşındığı görülmektedir. Sokaklarında kafeler, barlar ve mağazaların sıkça yer aldığı Neukölln daha düşük kiraya ihtiyaç duyanların başvurduğu ilk semtlerden biri haline gelmiştir. Kreuzberg'le kesişim noktası Kreuzkölln denen bölge giderek daha çok genç ve sanatçının tercih ettiği bir yer haline gelmiştir.

Berlin Maybachufer'de bir pazar yeri.

Neukölln de Kreuzberg de göçmen işçilerin yerleştirildiği ama daha sonra Berlin'in merkezinde popüler ilçelerinden olmuştur. Uzun yıllardır farklı kültürlerle bezenmiş bir şehir olan Berlin, çokkültürlülüğü yaşatmaya ve bunu kentin bir zenginliği olarak görmeye devam etmektedir. Bu zenginliğin kente yansıması başlangıçta gettolaşmayı getirse de Berlin bugün kentsel uyumun güzel örneklerine sahiptir.

Türk Mahallerinin Simgesi: Restoranlar

Göçmenlerin yerleştiği ve zamanla yoğunlaştığı mahallerin kentsel bir başka gerçeğini onların açtığı restoranlar oluşturur. Etnik restoranların açılması göçmenlerin mekânsal varlığının yoğunlaşmasının nedenlerinden biridir. Göçmenlerin ekonomik ve duygusal yatırımlarını taşıyan bu restoranlar mutfak merkezli bir hafızanın ortaya çıkmasını sağlar.

Kültürün bileşenlerinden olan beslenme biçimi göç edilen yerde sürdürülmesi zor alışkanlıklardan biridir. Beslenme biçimine uygun malzemelere ulaşmada yaşanan zorluk gıda tüketimini olumsuz etkiler. Bu durumda göçmen beslenme biçiminin değiştirilmesi veya beslenme biçimine uygun kurumsallaşmış yapıların oluşturulması gibi iki seçenek arasında kalır. Şüphesiz göçmenlerin büyük çoğunluğu ikinci seçeneği seçtiğinden küresel manada göçmen restoranlarının yaygınlığından söz etmek mümkün oluyor.

Almanya'daki Türk restoranlarının ortaya

çıkışında beslenme biçiminin sürdürülmesine yönelik yapılaşma şüphesiz ilk gerekçedir. Fakat aynı zamanda Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Türkler arasında işsizlik artmış ve buna bağlı olarak Almanya'daki Türklerin çoğu hizmet sektörüne yönelmiştir. Buna Türk göçmen sayısındaki hızlı artış ve bazı kültürel gıda ürünlerine daha fazla ihtiyaç duyulması da eklenebilir. Gıda toptancılığı başlamış ve Kreuzberg'te İstanbul Bazaar, ilk pazar yerleri olarak Alman kentlerine yeni bir çehre kazandırmıştır.

Almanya'da Türklerin bir başka simgesi de şüphesiz "döner"dir. Başlangıçta Türklerin yoğun yaşadığı mahallelerde küçük büfelerde satılırken artık şehrin lüks ve gözde yerlerinde başarılı döner büfeleri bulunur.

Sadece Türkler değil Almanlar ve diğer yabancılar tarafından da tercih edilen ve ülkenin tamamında başarı sağlamış Türk restoranları vardır. Bu restoranlar bulundukları mahallelerde genellikle Türkçe isimlerinin bulunduğu tabelalarda ilk görünürlükleri sağlar. Çoğunun özellikle iç dizayn ve dekorasyonunda Türk kültürüne özgü sembol ve motifleri görmek mümkündür. Türk kültürüne özgü yemek çeşitleri ve isimleriyle de yine dikkat çekerler.

Bir sokakta açılan restoranın ihtiyaç duyduğu malzemelere ulaşabilme süreci o bölgenin mekânsal olarak dönüşümüne yani bir Türk mahallesinin oluşumuna neden olur çoğu zaman. Örneğin restoranın ihtiyaç duyduğu helal et için kasabın açılması veya pide için fırının açılması gibi durumlarla mahalleler oluşmuştur. Etnik kökene dayanarak oluşturulan bu mahalle, sokak, cadde gibi yapılar doğrudan kentsel mekânın değişim ve dönüşümüyle sonuçlanır.

Benzer bir örnek de 1977 yılında Berlin Kreuzberg'te doğan *Hasır Restoran*'dır. Döner sattıklarını fakat dönerin takılacağı makine, kesecek bıçak, içine konacak pidenin olmadığı bir ülkede bunları Türkiye'den getirmek zorunda kaldıklarını ifade etmişler. Zamanla ülkedeki Türk nüfusunun artmasıyla hem bu tarz ihtiyaçlara olan talep yükselmiş hem de iş bulma ihtiyacı iş kurmaya dönüşmüştür. Şimdi restoran zinciri olan Hasır'ın altı tanesi Berlin'de olmak üzere toplam 18 şubesi vardır. 30 yıldan fazladır geleneksel Türk yemek ve tatlılarını dünyaya tanıtmakta ve Türk mutfağını başarıyla temsil etmektedir.

Göçle gelen yeni mutfaklardaki yemekler zaman zaman yerel halkın damak tadına göre revizyona uğrayabilir. Örneğin Türkiye'den farklı olarak Almanya'da döner cacık ve sosla birlikte satılır. Bunun nedenlerinden birinin Almanların eti çok kuru bulması olduğu çok yerde

HASIR
RESTAURANT
CAFE
ALTSEHWABİNG
ARTİSTANBUL

dile getirilir. Bir başka deyişle göçle gelen kültürel aktarım bazen yakın bazen uzak kültürler arasında gerçekleştiğinden az ya da çok dönüşüme uğrar ve yerelleşir.

Bir başka örnek eski ile yeniyi geleneksel ile moderni birleştiren Münih'te bulunan *Café Altschwabing*'tir. Geçmişte de Franz Marc ve Thomas Mann gibi pek çok ünlünün uğrak yeri olan mekân, ismi dâhil çoğu şeyi koruyarak kültürleri kaynaştırıcı bir rol üstleniyor. Tarihi duvarlarının içinde Bavyera ve Türk lezzetlerini birlikte sunan cafe, alçı tavanıyla tarihi bir iç mekâna sahiptir. Menüsünde hem geçmişteki bu ünlü müdavimlerine hem de Türk sanatçıların isimlerine rastlanabilir. Eskiden sanatçıların buluşma alanı olan cafe günümüzde de öğrencileri, öğle tatilini geçiren iş insanlarını, bebek arabalarıyla brunch yapmaya gelen annelerin dâhil olduğu çok çeşitli ve geniş bir kitleyi misafir eder.

Türk kültür elçiliği yapan ve hem Almanlar hem Türkler tarafından sevilen bir başka mekân da Köln'de bulunan *Artistanbul*'dur. Türklere Türkiye hasretini gidermeye vesile olurken Almanlara Türkiye'yi ve Türk sinemasını tanıtmaktadır. Mekânda hem Türk sinemasının en ünlü film afişleri hem de İstanbul'a özgü tüm simgelere yer verilmiştir. Yani yerele ait olan özelliklerin küresel olanla yoğrularak yeniden muhite özgü bir yerellik kazanması söz konusudur.

Görüldüğü gibi Almanya'da Türk restoranları mutfak turizmine doğrudan olumlu katkı sunar, etnik kapanmadan uzak yani sadece Türklere değil Almanlara ve diğer gruplara hitap eder.

Türk Mimarlar ve Eserleri

Karşılıklı bir etkileşim sürecini ifade eden göç ile göçmenler göç ettikleri şehirlerde önce yaşadıkları evi sonra mahalleri dönüştürmeye başlarlar. Aslında bu temelde yaşam alanı oluşturma ihtiyacından kaynaklanır. Örneğin eski bir endüstri alanı olan Ruhr bölgesindeki maden ocağına çalışmaya giden Türk göçmen işçiler çalıştıkları yere yakın olması nedeniyle o bölgede kendilerine yaşam alanı oluşturmuşlar. Bunlar bitişik nizam, bahçeli küçük konutlardır. Türkiye'nin kırsal bölgelerinden gelen Türk göçmen işçiler açısından kısmen alıştıkları yaşam tarzını

sunuyor gibi görünse de bu konutlar bir bahçe duvarı ile çevrelenmiş ve bir tane kapısıyla izolasyona neden olmuştur. Almanların da bu bölgeden uzak kalması ve az iletişimde olmayı seçmesi sonunda bu bölge kendi içinde toplumdan izole şekilde yaşayan Türk göçmen işçilerin yaşam alanı olmuştur. Yıllar içinde bu gibi yapılanmalar hem Alman şehirlerindeki gettoları oluşturmuş hem de içinde kendi bakkalını, kasabını, restoranını, mağazasını, ibadethanesini ve benzeri tüm ihtiyaçlarını karşılayabildiği Türk mahallerini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'ye özgü dil, din, yeme içme, giyim gibi bilumum yaşam biçimi alışkanlıkları ve kültürel motifleri içeren Türk mahalleleri zamanla Alman kentlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çalışmak için gelen Türk göçmenlerin yerleşik hale gelirken kendileri için yarattıkları yaşam alanları doğrudan Almanya'nın kentleşme sürecine yansımış ve genel kentsel mimariye farklı dokuların kazandırılmasıyla doğrudan katkıları olmuştur.

Almanya'da kent ve mimari alanında oldukça başarılı işlere imza atan pek çok Türk mimar yetişmiştir. Bunlardan ilki Ercan Ağırbaş'tır. 1970 yılında Almanya'ya gelen Ağırbaş, farklı mesleki deneyimler neticesinde 1996'dan bu yana kurucularından olduğu Ağırbaş/Wienstroer, Architektur & Stadtplanung'de çalışmaktadır. Çok sayıda projeye imza atmış Türk mimar özellikle birkaç projesiyle adından çok söz ettirmiştir. İlki karbondioksit bilançosu olmayan toplu konut projesidir. Tüm dünyayı tehdit eden küresel ısınmanın ilk nedenlerinden biri olan karbondioksit salınımını sıfırlayan yani yenilenebilir enerjiyle beslenen konut projesi Hamburg'ta aralarında Türk bir mimarın da bulunduğu ekip tarafından geliştirilmiştir. 400 konutlu bu dev mahallenin tüm enerji tüketimi rüzgâr ve güneş enerjisiyle karşılanmaktadır. IBA

için açılan yarışmada Ağırbaş Wienstroer projesi birincilik ödülüne layık görülmüştür. Dünyanın karşı karşıya kaldığı tehditlerin başında gelen küresel ısınmayla mücadele sürecinde tüm dünyaya örnek teşkil edecek nitelikteki bu yapının arkasında Almanya'da yetişmiş Türk bir mimarın olması Alman kentlerinin mimarisine ne denli katkı sağlandığına işaret etmektedir.

Kuzey Ren Vestfelya eyaletindeki Neuss şehrinin Südliche Furth yerleşim biriminde yaklaşık 250 daireden oluşan bir toplu konuta imza atan Ağırbaş-Wienstroer mimarlık bürosu, burayı düşük gelirli aileler için tasarlamıştır. Bu, otoparkı olmayan, çocuklar için oyun parklarının bulunduğu, küçük sokak ve caddelerden oluşan tam bir mahalle karakterini yansıtan bir projedir. Arabasız ve tehlikesiz bir mahalle olarak tasarlanan bu proje, Türkiye'de beton tasarrufu ödülü dâhil olmak üzere, enerji tasarrufu, işverenler ödülleri gibi çok sayıda ödüle layık görülmüştür. Proje, halihazırda bölgede yaşayan Türk, Alman ve Balkan asıllı ailelerin etkileşimde bulunarak bir arada yaşamasına yani çokkültürlü bir yaşam ve paylaşım alanı sunmasına katkıda bulunması nedeniyle büyük başarı sağlamıştır.

2010 yılında Almanya'nın Essen kentinin Avrupa'nın kültür başkentlerinden biri olarak seçilmesinin ardından Gelsenkirchen'de "Görüngülerin Diyaloğu: Sinagog-Kilise-Cami" isimli bir proje hayata geçirilmiştir. Diyanet İşleri Türk İslam Birliği cami derneği, Gelsenkirchen Yahudi cemaati ve Gelsenkirchen kenti entegrasyondan sorumlu komisyonu dinlerarası diyalog çerçevesinde yürütülen bu proje yarışmasını Ağırbaş-Wienstroer mimarlık ofisi kazanmıştır. Projede 18. yüzyıldan kalma kentin en eski kilisesi ve kültür kilisesi olarak anılan Bleck kilisesi çevresine geçici cami ve havra inşa edilmiştir. Bununla temel amaç, Yahudilik ve İslamiyet ile ilgili klişe ve korkulardan arınmak ve günümüz Alman kentlerinin çoğulcu kimliğine vurgu yapmaktır. Bunu yaparken mimarlar cami ve havraya dair alışılmış ve bilindik imge, sembol ve formlardan uzakta kalarak bunların Almanya'daki olumsuz algısını ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir. İbadethanelerin sadece dini mekânlar değil aynı zamanda eğitim, öğretim, diğer aktiviteler ve toplumsallaşma gibi gündelik hayat ihtiyaçlarını karşılayan ve bunu yaparken dinler arası karşılaşmaların yaşandığı bir yapı işlevi görmesi

planlanmıştır. Farklı etnik ve dini kökenlere sahip insanlar için kültürel ortaklıkların inşa edilerek, birleştirici bir motif olarak kullanılmasının önünün açıldığı bu projede Türk–Alman mimarların birlikte çalışması Alman kentleşmesinin de zenginliğini gösterir.

Almanya'nın başarılı bir başka Türk mimarı da Stuttgart'ta doğup büyüyen Ceylan Ateş'tir. Almanya'da eğitimini tamamlayan Ateş, "Ceylan Ateş Architecture and Design" markasını kurmuştur. Hem mimari projeler hem de mobilya tasarımı yapmaktadır. Ağırlıklı Baden Württemberg eyaletinde gerçekleştirdiği mimari projelerinde hem şehir merkezinde hem de şehir merkezinden uzakta işlevselliği ön planda tutan modern tasarımlı yaşam alanları inşa etmiştir.

Mimarinin yanında sandalye, masa ve sehpa tasarlayan Türk mimar, farklı materyal ve tasarımlarla çok sayıda çalışmaya imza atmıştır. Bunların yanında özellikle çocuklara yönelik bebek yatağı, bez değiştirme dolabı gibi ürünlerin bulunduğu özel bir çocuk serisi de bulunmaktadır. En iyi lüks uluslararası mobilya tasarımcısı ödülü (2020), Altın Palmiye yılın tasarımcısı ödülü (2018), Build Architect Awards en iyi uluslararası mobilya tasarımcısı ve en iyi lüks konut tasarım projesi (2020) çok sayıdaki ödüllerinden birkaçıdır.

1978'de Almanya'ya gelen ve burada mimarlık eğitimini tamamlayarak uzun yıllardır mimar olarak Almanya'da çeşitli projelerde çalışmış başarılı başka bir Türk mimar da Selçuk Ünyılmaz'dır. Diyanet İşleri Türk İslam Birliği'ne bağlı dünyanın ilk yenilenebilir enerji üretecek camisi olan Schleswig Holstein eyaletindeki Eyüp Sultan Camii'nin projesi

Ünyılmaz tarafından çizilmiştir. 1400 metrekare kullanım alanı planlanan camide yemekhane, konferans salonu, kafeterya, seyehat bürosu gibi sosyal kullanım alanlarıyla büyük bir yapı öngörülmektedir. 16 Kasım 2020'de temeli atılan bu ekolojik cami çevreye duyarlı, hoşgörü ve çeşitliliğe işaret eden bir yapı olarak kentteki yerini alacaktır.

Başarılı Türk mimarların yanında 2020 yılında Ernst Franz Vogelmann Heykel Ödülü'nü alan ilk kadın sanatçı Ayşe Erkmen de Almanya'da yaşayan Türklerden biridir. 1993 yılında gittiği Berlin'e yerleşen sanatçı Kreuzberg'te yaşadığı binanın dış cephesini "–miş"li geçmiş zaman fiilinin çekimleriyle süsler. Erkmen, "Evde" diye adlandırdığı bu çalışmasının göçmenler için anlayabildikleri ve anlatabilecekleri bir dilde kendi tamamlayabilecekleri cümlelere dönüştüğünü, Almanlar içinse nokta ve kuyrukları olan farklı harf karakterleri ile kendi dil ve kültürlerinde karşılığı olmayan ama estetik değeri olan bir şeye evirildiğini söyler.

Bu çalışmanın başlangıçta bir buçuk ay kadar binanın dışında sergileneceği planlanmasına rağmen çok ilgi görmesinden dolayı binanın sonraki restorasyonuna kadar yerinde kalmasına karar verilmiştir. 26 senedir bir binanın cephesinde sergilenen bu çalışma hem Kreuzberg'in sembolü olmuş hem de kente Türkler tarafından yapılan bir başka dokunuşu oluşturmuştur. Bu özgün dokunuşlar diasporik kimliklerin diri kalmasını sağlıyor.

Birbirinden farklı projelerde başarılara imza atan Türk mimarlar temelde geleneksel ile moderni birleştirmeyi amaçlamaktadır. Projelerinde teknolojiyi takip eden, her iki toplumun rıza göstereceği, hoşgörü ve çokkültürlüğü merkez alan bir perspektifle çalışarak küresel dünyaya önemli katkılar sunmaktadır.

Türk Diasporasının Toplumsallaşma Mekânları: Camiler

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya özelinde ve Avrupa'nın genelinde görünür olan Müslüman nüfusun kalıcı

Penzberg Camii

Düren Fatih Camii
Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde bulunan Düren Fatih Camii, hem Almanya'da ilk ezanın okunduğu hem de fabrikadan dönüştürülen bir cami olması nedeniyle simgesel bir öneme sahiptir.

DİTİB Berlin Türk Şehitlik Camii

oldukları düşünülmemiştir. Zamanla artan nüfusun istek ve ihtiyaçları da değişmiştir. Daha çok 90'lı yıllarla birlikte Avrupa'daki Müslümanlar iç mekânlarda var olan İslami simgeleri dış mekânlara taşımıştır. Bu simgelerin başında gelen camiler zamanla Avrupa kentlerinin bir parçası olmuştur.

Müslüman toplulukların Avrupa ülkelerinde yerleşik hale gelmesi onların kültürel değerleriyle birlikte var olmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu kültürel değerlerden biri olan ibadethaneler Avrupa kentlerine yeni mimari yapı ve akımları beraberinde getirmiştir.

Avrupa'daki camilerin mimari tarzları genel olarak ya o ülkenin eski sömürge coğrafyasının mimari tarzına ya da cami inşasına maddi destek sağlayan ülkenin mimari tarzına uygun olmuştur. Avrupa'da genel olarak üç çeşit mimari tarz söz konusudur: Minare ve kubbesi olan geleneksel cami mimarisi, geleneksel ve yaşanılan toplumun mimari tarzlarını birlikte kullanan mimari ve kubbe ya da minaresi olmayan veya alışılmış geleneksel tarzda olmayan modern mimari.

Çalışma amacıyla Almanya'ya gelen ama farklı nedenlerle geri dönmeyen Türklerin dini ibadetlerini yapabilmeleri için iş yerlerinde ve kaldıkları yerlerde işçi alan kurum ve kuruluşlar tarafından bazı alanlar ayrılmıştır. Bu alanlar bazen kullanılmayan bir tren vagonu bazen eski fabrikaların hangarları bazen de baraka gibi yerler olmuştur. Ayrıca göçmenler tarafından kiralanmış veya satın alınmış yapılar da vardır. Zamanla kalıcı olduklarını kabul etmelerinin ardından kendileri için cami açmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda Türklerin Almanya'daki dini hayat ve teşkilatlanmaları üç safhada değerlendirilebilir:[311] Birinci safha daha çok ferdi veya aile içinde ibadetlerin yapıldığı dönemdir. Arka avlu faaliyetleri dönemi de denen ikinci safhada cemaatleşme yeni yeni başlarken cami olarak tasarlanmayan çoğu zaman kiralanmış veya satın alınmış alanlarda toplu ibadetler yapılmıştır. Son aşamada ise cami dernekleri kurulmuş, camiler açılmıştır.

Şehir merkezlerindeki mescitlerin büyük çoğunluğu sıralı evler içinde, levhası olmadan tanınması zor olan ve inşa edilmeden dönüştürülmüş alanlardır. Almanya'daki ilk kuşak göçmenler işlevine odaklanarak kiralama veya satın alma

usulüyle oda, salon, apartman ve benzeri bir alanı mescite dönüştürmüşlerdir. Bunun en önemli nedeni Müslümanların kısıtlı ekonomik imkânları ve sınırlı insan kaynaklarıdır. Buna örnek olarak yukarıdaki fotoğrafta eski Penzberg Camii'nin giriş kapısını görebilirsiniz.

Camiler yalnızca ibadethane değildir. Camiler, bir topluluğun oluşması, bir araya gelmesi, tanışması ve dayanışma içinde olması gibi çok yönlü sosyal ve kültürel paylaşımların ortaya çıkmasını sağlar. Bir kültür merkezi gibi işlev gören dini eğitimin verildiği, çeşitli kursların düzenlendiği, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerin sürdürüldüğü yerlerdir.

Mekân olarak caminin çeşitli fonksiyonları vardır. Bünyesinde barındırdığı sohbet odaları sayesinde insanlar sorunlarını konuşabilme, fikir alma, sohbet etme gibi amaçlarla bir araya gelme imkânı bulur. Almanca ve Türkçe dil kursları, derslere yardım kursları, ihtiyaç duyulan konularda seminerler, mesleki ve sportif kurslar, dini eğitim ve Kuran kursu gibi bilgi ve beceri elde edilmesine katkı sunar.

Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde bulunan Düren Fatih Camii hem Almanya'da ilk ezanın okunduğu hem de fabrikadan dönüştürülen bir cami olması nedeniyle simgesel bir öneme sahiptir. 12 bin metrekarelik, yüksek tavanlı ve eski karolarla kaplı zemini ile eski bir metal fabrikası burası. Diyanet İşleri Türk İslam Birliği'ne bağlı bu cami 1974 yılında cami olarak işlevini sürdürse de 1992'de minaresi inşa edilmiştir. 1984 yılında minaresi olmadan dışarıya hoparlörle ezan okunan bu camide hala öğle, ikindi ve akşam olmak üzere üç vakit ezan okunur.

Prusya Krallığı döneminden kalan Berlin Türk Şehitliği içine 1999'da yapılmaya başlanan Berlin Şehitlik Camii, geleneksel Osmanlı mimarisi yansıtacak şekilde mimar Hilmi Şenalp tarafından inşa edilmiştir.

Mermer ve taş işleri, mukarnaslı başlık ve şerefeler, çini kuşak yazıları, kündekari kapı ve kepenkler, sedefli ahşap vaaz kürsüsü, masif mermer minber ve mihrab, el hatlı levhalar ve kalem işleri ile cami, klasik Osmanlı mimarisinin tüm özelliklerini taşır. Sekiz ayaklı ve sekiz kubbeli "fevakanî" olarak tasarlanan yapı 3 bin kişilik kapasitelidir. Bu bağlamda Berlin Şehitlik Camii Almanya'daki geleneksel cami mimarisini yansıtan örneklerden biridir.

Almanya'daki Müslüman Türkler hem kendi kültürleriyle hem de içinde yaşadıkları ülkenin kültürüyle yetişen mimar, süsleme ve çini ustası, hattat, taş yontma ustası gibi alanlarında uzman kimselerin ortaya koyduğu Avrupa-Türk İslam cami mimarisi tarzını yaratmaktadır. Bunun örneklerinden biri sayılabilecek İslam Forumu tarafından Penzberg'de 2005'te açılan Penzberg Camii'nin mimarı Bosna kökenli Alen Jasareviç'tir. Kubbenin olmadığı cami örneklerinden biri olan Penzberg'in çatısı düzdür. Beyaz ve toprak tonlarının ve düz çatının olduğu, yalın minareli bu camide modern mimari ilkeleri ağır basar. Caminin cephesinde çağdaş yapı malzemeleri kullanarak süsleme yapılmıştır. Özgün mimari tarzı ile Bavyera En İyi Bina Ödülü'nü alınmıştır.

Caminin yapımı esnasında dernek üyeleri, yerel yöneticiler ve diğer din adamları arasında diyalog, anlayış ve karşılıklı güven içinde bir süreç geçirilmiştir. "Camdan cami" olarak anılan bu cami inancın şeffaflığı ve bunun modernliğin bir parçası olduğu vurgusu dikkat çekiyor. Dolayısıyla Penzberg gibi camilerin varlığı karşısında Avrupa-İslam mimarisinin başladığından ve ilerleyen yıllarda daha başarılı örnekleriyle karşılaşılacağından şüphe duymak mümkün değil.

Görüldüğü gibi hem geleneksel hem de modern mimari tarza uygun olarak inşa edilen camiler Berlin'in kentsel yapısında farklı bir doku olarak renk katar. 1990 ve bilhassa 2000'li yıllara kadar az sayıda tamamlanan camiler olsa da hem modern hem de geleneksel mimari tasarıma uygun kendine has tarzı olan camiler Alman kentleri için yeni bir olgu olmaya devam etmektedir.

ALMANYA

TÜRK

DİASPORASI

ATLASI

DİASPORADA SPOR

DİASPORADA SPOR*

Günümüzde küresel bir pazar haline gelen spor aynı zamanda sosyokültürel bir olgudur. İçerisinde bulunduğumuz toplumun sosyal yapısı spor tercihlerimize de yansır. Dolayısıyla her toplumda farklı spor aktiviteleri ön plana çıkmaktadır. Yerel spor müsabakalarına olan ilgiden sporcuların davranışlarına, seyircilerin alınan sonuçlara tepkilerinden farklı kökenlerden gelen sporculara yönelik bakış açılarına kadar her toplumun kendine has özellikleri spor etkinliklerine yansımaktadır..

Küreselleşmenin getirdikleriyle beraber göçmenlerin profesyonel spora katılımında bir artış olmuş mudur sorusu spor sosyolojisinin araştırdığı konuların başında gelmektedir312. Göçmenlerin profesyonel spora aktif katılımı yaşadıkları

Arş. Gör. Yiğit Cem Eskicioğlu, Sakarya Üniversitesi, Diaspora Araştırmaları Merkezi, yigiteskicioglu@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4587-9544

2008 Avrupa Futbol Şampiyonası yarı finalinde Türkiye ile Almanya karşı karşıya geldi. Şampiyonanın her karşılaşmasında heyecan veren Türk milli takımı, yarı finalde Almanya'ya 3-2 mağlup oldu. Fotoğrafta müsabakayı bereber izleyen Türk ve Alman taraftarları yer alıyor.

ülkeyle entegrasyonları açısından önemlidir. 1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan İşgücü Anlaşması'nın ardından Almanya'ya giden Türk işçilerinin önceliği birikimlerini elde ettikten sonra ülkelerine geri dönmekti. Özellikle ilk nesil Türkler arasında gerek motivasyonları gerekse spor arka planlarının eksikliğinden dolayı fazla ön planda olmayan profesyonel spora aktif katılım, Türklerin kalıcı olmasının ardından 1980'lerden itibaren değişmeye başlamıştır. İkinci ve üçüncü nesille birlikte Türkler, Alman spor organizasyonlarında daha fazla yer almaya ve başarılar elde etmeye başlamışlardır. Almanya'daki Türklerin sportif başarıları hem Alman ve Türk sporunun başarılarına katkı sağlamış hem de Türklerin ev sahibi ülkeye uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Almanya'da Türklerin her geçen yıl spora artan ilgisi ve farklı spor dallarında yer almaya başlaması sosyalleşmelerinin ve topluma uyumlarının göstergelerinden biri olarak ele alınabilir. Türk diasporasının, Alman sporundaki konumunu daha iyi anlayabilmek için öncelikle Almanya'da spora verilen öneme değinmek gerekmektedir..

Almanya'da Sporun Geçmişi ve Bugünü

Çok köklü ve zengin bir spor geçmişine sahip olan Almanya birçok yerel, ulusal ve uluslararası organizasyona ev sahipliği yapmıştır. Almanya'daki ilk spor kulüpleri İngilizlerin etkisiyle 1836 yılında Hamburg ve Bremen gibi limanlara yakınlıklarıyla bilinen şehirlerde kürek kulüpleri olarak kurulmuştur313. İlk futbol kulübü ise 1878 yılında Hannover'de kurulmuştur. Almanya'da modern sporlarda jimnastik önemli bir yer tutmaktadır. 1860'larda kurulan Alman Jimnastik Derneği (Deutsche Turnerschaft; Turnverein), Friedrich Ludwig Jahn'ın katkılarıyla Alman spor, sosyal ve kültürel gelişimine damga vurmuştur314. 19. yüzyılın ikinci yarısında yükselişe geçen Jimnastik Derneği 1900'lerin başında 70 bin üye sayısına ulaşmıştır315. Dernek sadece gerçekleştirdiği sportif faaliyetler yönüyle değil aynı zamanda yeni bir yapı olarak Almanya'nın modern yüzünü temsil eden yönüyle ön plana çıkmaktaydı. Orta sınıf ve işçi sınıfının rağbet ettiği jimnastik sporunun yanı sıra 1880'lerde

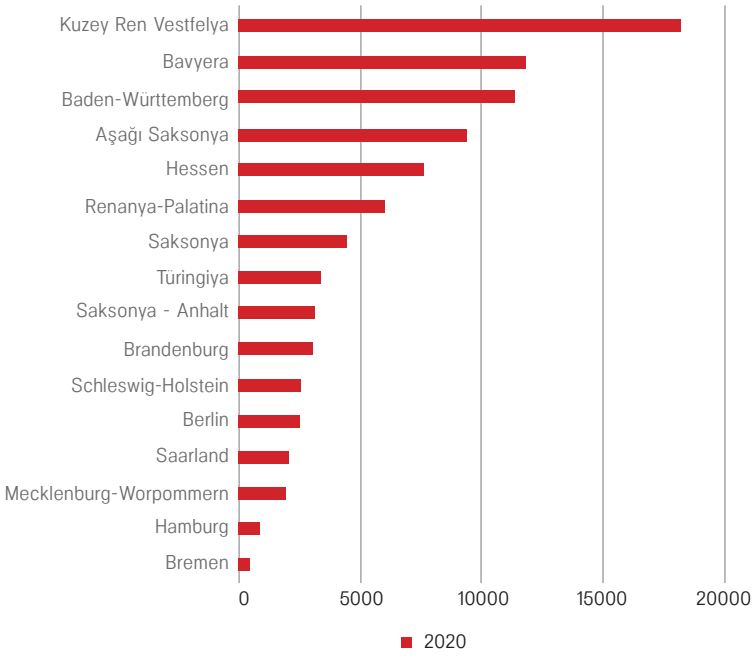

Grafik 20: *2020 Yılında Eyaletlere Göre Almanya'daki Spor Kulüpleri Sayısı*

Kaynak: "Number of sports clubs in Germany from 2017 to 2020, by federal state" https://www.statista.com/statistics/1114788/sports-clubs-number-by-federal-state-germany/

bisikletçilik Almanya'da büyük bir ivme kazandı. Üst sınıflar için boş zamanları değerlendirme aktivitesi olan spor, elit kesimin kendini diğer sınıflardan ayırdığı bir alanken zamanla futbol, boks, yüzme ve buz pateni gibi spor aktivitelerine de toplumun her kesiminden katılım artmıştır316.

Ülkede 1904 yılında Alman Olimpik Komitesi'nin kurulmasıyla birlikte olimpik sporlar da önem kazanmıştır. Bugün Almanya'da en büyük toplumsal hareketlerin başında da 2006 yılında Alman Spor Konfederasyonu (Deutsche Sportbund– DSB) ve Almanya Ulusal Olimpiyat Komitesi'nin birleşmesiyle kurulan Alman Olimpiyat Spor Birliği (Deutscher Olympischer Sportbund– DOSB) bulunmaktadır. Birlik aynı zamanda Alman sporunun sivil toplum şemsiye kuruluşu konumundadır.317 Modern olimpiyat oyunları ülkede ilk kez 1936 yılında Nazi Rejimi döneminde Garmisch-Partenkirchen'de Kış Olimpiyatları ve aynı yıl Berlin'de gerçekleşen Yaz Olimpiyat Oyunları ile gerçekleşmiştir. Almanya 1972 Münih Olimpiyatları ile son kez oyunlara ev sahipliği yapmıştır. Bunlara ek olarak 1988 Avrupa Futbol Şampiyonası'na, 1974 ve 2006 yıllarında FIFA Dünya Kupası'na Almanya ev sahipliği yapmıştır. Avrupa ülkeleri erkek basketbol takımları arasında FIBA Avrupa tarafından her iki yılda bir düzenlenen EuroBasket ise 1971 yılında Essen, 1985 yılında Stuttgart, 1993 yılında Münih ve 2015 yılında Lille, Riga ve Zagreb şehirleri ile ortak ev sahibi olarak Berlin'de gerçekleşmiştir.

2020 yılının verilerine göre Almanya'da 88 binden fazla spor kulübü bulunmaktadır. En çok sayıda spor kulübüne ev sahipliği yapan eyalet 18 bin 116 kulüple Kuzey Ren-Vestfalya olurken en az sayıda kulübe sahip eyalet ise 384 ile Bremen'dir.

Ülke çapında spor kulüplerinin yaklaşık 24 milyon 300 bin üyesi bulunmaktadır. Alman Olimpiyat Spor Birliği'nin (DOSB) paylaştığı sayılara göre

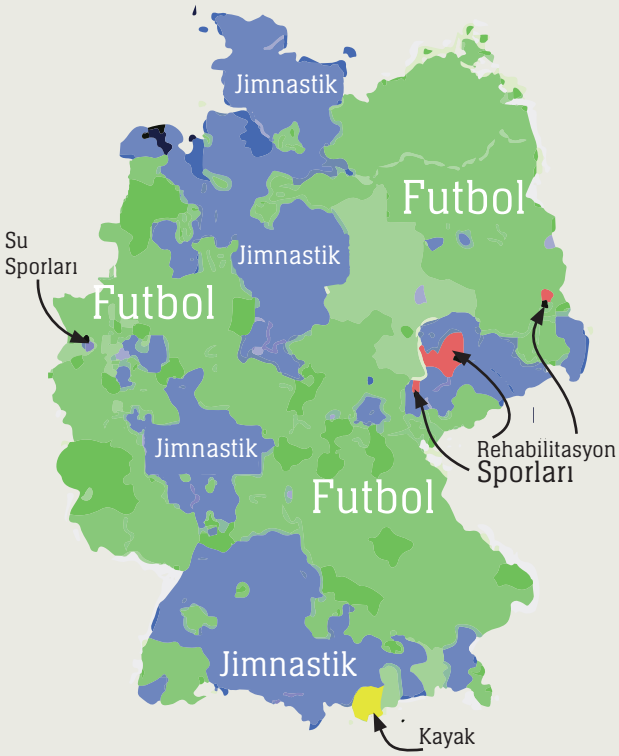

Hangi spor kulüpleri hangi bölgelerde hâkim?

7 ila 14 yaş arasındaki erkeklerin yaklaşık yüzde 80'i bir spor kulübüne üyeyken 60 yaş üstü her 4 erkekten 1'inin aktif olarak spor kulüplerinde üyelikleri bulunmaktadır. Ülkede erkeklerin %35,5'inin bir kulübe üyeliği bulunurken bu oran kadınlarda %23 seviyesindedir. Almanya'da en çok üyeye sahip spor dalı yaklaşık 10 milyon 300 bin üyeye sahip olan fitness olurken, kurumlar ve dernekler bazında Almanya Futbol Federasyonu (DFB) 7 milyon 170 bin üye sayısıyla ülkenin en büyük spor birliği konumundadır. DFB'nin ardından sırasıyla Almanya Jimnastik Federasyonu, Almanya Alp Kulübü, Almanya Atletizm Birliği ve Almanya Tenis

2000 yılında Avrupa Tekvando Şampiyonas'ında İkinci olan Almanya Milli Takımının sekiz kişilik kadrosunun beşini Türk kökenli sporcular oluşturmaktaydı.

Alman Futbol Federasyonu (DFB) Başkanı Fritz Keller ve Almanya Göç, Mülteciler ve Entegrasyondan Sorumlu Devlet Bakanı Annette Widmann-Mauz'un Türkiyemspor'u ziyareti.

Birliği ülkenin önde gelen spor derneklerini oluşturmaktadırlar.318 Almanya'da en çok takip edilen ve en popüler spor futboldur, ancak tüm dünyanın geçirdiği pandemi döneminde bisiklet, koşu ve yürüyüşe de ilginin artmış olduğu yapılan anket sonuçlarına yansımaktadır.

Almanya'da Türklerin Kurduğu Spor Kulüpleri

Türk diasporası Almanya'nın birçok farklı bölgesinde sportif faaliyetlerde bulunmuş ve halen aktif olan birçok spor kulübünün kurulmasında etkili olmuştur. Türklerin kurduğu spor kulüpleri sadece sportif açıdan değil aynı zamanda Almanya'daki Türklerin yaşadıklarını göstermesi açısından da önemli bir rol oynamaktadır. Türklerin diasporik yapıya evirilmelerinde yer alan kimlik-mekân ilişkisinde bu kulüpler hem diasporik bilinci canlı tutmakta hem de bünyelerinde yer alan farklı kökenden sporcularla çokkültürlülüğü desteklemektedir. 1980'lerle birlikte spor kulüpleri de yabancı düşmanı saldırılara maruz kalmıştır. Üstelik bu durumdan sadece Türk futbolcular değil bu takımlarda forma giyen veya

> "Sırf Türkler değil bütün yabancılar için önemliydi. 80'lerde Berlin'de yabancı olmak çok zordu. Duvar yıkıldıktan sonra Doğu Alman takımlarıyla da oynamaya başladık. Onların Nazi taraftarları bizdeki Alman futbolculara "hain" diye bağırıyorlardı."
>
> **Gurbetteki Süper Lig, Harald Aumeier ile Röportaj**

Almanya'da Türklerin kurduğu önde gelen spor kulüplerinin logoları.

destekleyen Almanlar da muzdarip olmuşlardır.

Türklerin Almanya'da kurdukları ilk spor kulübü 1965 yılında kurulan Berlin Türkspor 1965'tir. Halen Berlin-Liga'da mücadele eden kulüp en büyük başarısını 1999 yılında Berliner Landespokal'ta finale çıkarak gerçekleştirmiştir. 1966 yılında Aschaffenburg yakınlarındaki Erlenbach kasabasında kurulan Erlanbach Türkspor, Türklerin Almanya'da kurdukları ilk spor kulüplerinin başında gelerek tarihe geçmiştir. 1975 yılında kurulan SV Türkgücü Münih, 2020-2021 sezonunda Almanya 3. ligine yükselerek ve ilk sezonunda 47 puanla ligi 13. sırada bitirerek son yıllarda Almanya'da en büyük başarıları yakalayan takımların başında gelmektedir. 12 kez Türkiye A Milli takımının formasını giyen Sercan Sararer'de halen Türkgücü Münih'de top koşturmaktadır.

Bir dönem Türk milli futbolcu Ümit Karan'ın da oyuncusu olduğu, Türkiyemspor Berlin, Ay-yıldız ve Berlin eyalet bayrağını bir araya getirdiği ikonik armasıyla ön plana çıkmaktadır. Kulüp son 4 sezondur Berlin-Liga'da mücadele etmektedir. Almanya'da Türklerin kurdukları kulüpler arasında en büyük rekabetin gerçekleştiği şehir de hiç şüphesiz Berlin'dir. Berlin derbisi olarak nitelendirilebilecek ve Türkiyemspor'un rakipleri arasında bulunan SV Yeşilyurt, 2007 yılında Berliner AK 07 kulübü ile birleşmiştir. Şehirdeki bir diğer önemli kulüp olan Hilalspor ile Türkiyemspor arasındaki play-off karşılaşması sonucunda 2017 yılında maçın galibi Türkiyemspor, Berlin-Liga'da üst lige yükselmiştir.319

Diaspora ve Spor

Almanya'daki Türklerin diasporik yapısında "ana vatana hasret" ve "zafer" gibi olgular ön plana çıkmaktadır. Rekabetçi spor olarak adlandırdığımız

2013 yılında Almanya-İsviçre ortaklığında düzenlenen Kadınlar Avrupa Voleybol Şampiyonası A Grubu Almanya-Türkiye maçında taraftarlar.

ve gerek ulusal düzeyde gerekse uluslararası arenada geçen müsabakalar Türk diasporasının hem ana vatanla olan bağlarını devam ettirmede hem de toplumsal hafızasının aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Almanya'da Türk diasporası üyelerinin birçoğu halen Türkiye'de bir spor kulübünü desteklemektedir. Bu spor kültürünün yarattığı aidiyet hissi, diaspora üyeleri açısından bir kolektif kimliğe sahip olmalarına etki etmektedir. Türk takımlarının Avrupa'daki başarıları ve Türkiye milli takımlarının katıldığı uluslararası organizasyonlar, Türk diasporasında "zafer" üzerinden kurulan toplumsal hafızanın aktarımında önemli bir yere sahiptir. Türk takımlarının yurt dışında oynadıkları maçlarda diasporadan gelen destekler de bunun önemli bir göstergesidir. Bu zaferler arasında Galatasaray'ın cezası nedeniyle İstanbul yerine 15 Mart 1989 tarihinde Köln'de bugün RheinEnergieStadion olarak bilinen o zamanki adıyla Müngersdorfer Stadion'da AS Monaco'ya karşı 1988-1989 sezonu UEFA Şampiyon Kulüpler Kupası Çeyrek Final rövanş maçı, yine Galatasaray'ın 2000 yılında UEFA Kupası zaferine giden yolda 2 Mart 2000 tarihinde Borussia Dortmund'u Westfalenstadion'da 0-2 skorla geçerek çeyrek finale yükseldiği maç, 9 Ekim 1999 tarihinde Münih Olympiastadion'da Almanya-Türkiye milli takımları arasındaki futbol karşılaşması, 2015 Avrupa Basketbol Şampiyonasında ev sahibi Almanya ile Berlin'deki Mercedes-Benz Arena'da Türkiye'nin galibiyetiyle biten B Grubu maçı ve bireysel sporlarda boks, güreş ve tekvando gibi branşlarda yarışan Türk sporcuların karşılaşmaları bulunmaktadır.

Türk takımlarının Alman takımlarıyla karşılaşmaları salt sportif açıdan değil aynı zamanda Almanya'daki Türk Diasporasının yaşadıklarını göstermesi açısından da önemli bir yere sahiptir. Tarihe "Aldi Skandalı" olarak geçen 17 Eylül 1997 tarihinde Münih Olympiastadion'da oynanan FC Bayern-Beşiktaş UEFA Şampiyonlar Ligi karşılamasında Bayern taraftarlarının Türkleri aşağılamak amacıyla piyasada uygun fiyatlı ürünler satan Aldi marketinin poşetlerini sallayarak "Aldi'ye Gidin" sloganları atması iki ülke arasında neredeyse diplomatik bir krize yol açıyordu.320 Skandal maçın ardından FC Bayern Asbaşkanı Karl-Heinz Rummenigge Türkiye Başkonsolosu Ali Yakıtel'e

özürlerini iletirken, 17 Eylül gecesi tüm dünyanın gözü önünde yaşanan ırkçılık karşısında diğer Bundesliga ekipleri de FC Bayern'e tepki göstermişlerdir.

Yurt dışına transfer olan Türk sporcuları açısından da Almanya önde gelen ülkelerdendir. Yurt dışında forma giyen ilk Türk futbolculardan "Bombacı" Bekir Refet, 1921 yılında Karlsruher Phoenix takımına transfer olmuş ve dönüş yaptığı 1927 yılına kadar Almanya'da Karlsruher Phoenix, 1 F.C. Pforzheim ve Karlsruher FV takımlarında forma giymiştir.321 1963 yılında kurulan Bundesliga'dan önce Türkiye'den Almanya'ya transfer olan bir diğer futbolcu, 1954 FIFA Dünya Kupası'nda Türkiye milli takımı kadrosunda da bulunan Çoşkun Taş'tır. Dönemin Alman spor dergisi Kicker'da Türkiye Temsilciliğini yürüten Halit Kıvanç'ın FC Köln başkanı Franz Kremer'e

17 Eylül 1997 tarihinde oynanan FC Bayern-Beşiktaş karşılaşmasında tarihe "ALDI Skandalı" olarak geçen anın görüntüleri.

30 Ocak 1922 tarihli Der Kicker dergisinin kapağında Bekir Refet.

17 Mayıs 1989'da oynanan Fenerbahçe-Galatasaray karşılaşmasında Galatasaray formasıyla Erhan Önal.

yazdığı mektupla 1959 yılında 400 DM maaşla FC Köln'e transfer olan Taş, 1960 senesinde FC Köln takımıyla Almanya ikinciliğini elde etmiştir. Ayrıca genç yaşta futbolu bırakmasının ardından Köln Spor Akademisinde eğitimine başlayarak buradan mezun olan ilk Türk teknik direktör olmuştur322.

Türk diasporası salt taraftar olarak destekleme noktasında değil aynı zamanda yetiştirdiği sporcular, antrenörler ve hakemlerle de aktif olarak hem Türkiye'nin hem de Almanya'nın spor gelişimine katkıda bulunmaktadır. Almanya'ya giden birinci nesil Türklerin amacı çalışarak ana vatana geri dönmek olsa da zamanla Almanya'da spora hayatına başlayan sporcular birinci kuşak Türkler arasından da çıkmıştır. Çoğunluğu Türkiye'de doğan ve ailesiyle birlikte küçük yaşta Almanya'ya giderek orada altyapı eğitimini alan ve profesyonel kariyerine başlayan ilk nesil sporcularımız arasında İlyas Tüfekçi, Erdal Keser ve Erhan Önal gibi isimler ön plana çıkmaktadır. 3 Eylül 1957 tarihinde İzmir'de doğan ve yedi yaşında ailesiyle birlikte Almanya'ya giden Erhan Önal futbola SV TürkGücü Münih takımında başladı. Gösterdiği performansla FC Bayern kulübünün dikkatini çeken Erhan Önal önce Bayern amatör takımına daha sonra 1976/77 sezonunda Bayern'in A takımına imza atarak

Borussia Dortmund kulübü resmi hesabının, Erdal Keser'in 60. Yaş günü paylaşımı.

Bundesliga'da sahaya çıkan ilk Türk asıllı göçmen oyuncu oldu.

İstanbul'da doğan ve ailesiyle birlikte Berlin'e göç eden İlyas Tüfekçi, Berlin'in amatör kulüplerinde başlayan futbol yaşantısını Bundesliga'da VfB Stuttgart ve Schalke 04 gibi takımlarda oynayarak taçlandırdı. Sivas'tan Almanya'nın Hagen şehrine göç eden ailenin çocuğu olan Erdal Keser futbola SSV Hagen takımının altyapısında başladı ve 17 yaşında Almanya'nın önde gelen kulüplerinden Borussia Dortmund'a transfer oldu ve uzun yıllar Dortmund forması giymesinin ardından 1984-1985 sezonunda Galatasaray'a geçti.

Diasporadan çıkan ve Türkiye'yi ya da Almanya'ya temsil eden sporcular her iki ülke adına da büyük başarılara imza atmıştır. Türkiye gibi Almanya'da da en popüler sporun futbol olması Almanya'da yetişen Türk kökenli sporcuların tercihlerine yansımaktadır. Dolayısıyla Alman futbolunun en üst seviye ligi olan Bundesliga'dan amatör liglere kadar birçok Türk kökenli kadın ve erkek futbolcu bulunmaktadır. Teknik direktörlük seviyesinde eski Türk milli futbolcu Tayfun Korkut Bundesliga'da Hannover 96, Stuttgart VfB ve Bayer Leverkusen takımlarını çalıştırırken, Kenan Koçak Türkspor Mannheim'da başladığı teknik direktörlük kariyerine Hannover 96 takımında devam etmektedir. 2008 yılından beri Bundesliga'da maç yöneten, FIFA kokartlı ve Almanya'nın önde gelen hakemlerinden olan Deniz Aytekin ayrıca UEFA'nın elit hakemler kategorisinde bulunmaktadır.

Almanya'da yetişen Nuri Şahin, Mesut Özil ve Kerem Demirbay gibi Türk kökenli futbolcuların milli takım tercihleri hem Türk hem Alman kamuoyunda zaman zaman tartışma konusu olurken son yıllarda futbolcuların milli takım tercihlerine yönelik baskıların görece sönümlenmiş olması

"7 Ekim 2020 tarihinde Rheinennergiestadion'da oynanan Almanya-Türkiye hazırlık maçından bir kare. Enes Ünal (solda) , Emre can (sağda)."

Almanya'daki Türklerin diasporik kimliklerinin her iki ülke toplumu tarafından benimsenmeye başlandığını göstermektedir. Almanya'da yetişen bu sporcular seçimlerinden bağımsız olarak her iki ülkenin tanıtımına ve sportif başarılarına fayda sağlamaktadır. Özellikle 2000'lerin ikinci yarısında yükselişe geçen Alman futbolunda Mesut Özil, İlkay Gündoğan ve Emre Can gibi isimler gerek Almanya milli takımının ilk 11'inin parçası olarak gerekse de kulüp kariyerleriyle isimlerinden söz ettirmektedirler.

Futbolun asla sadece futbol olmadığını gösteren en büyük örneklerin başında Mesut Özil'in kariyeri gelmektedir. 1970'lerde Zonguldak'tan Almanya'ya göç eden Özil ailesinin ikinci çocuğu olarak 15 Ekim 1988 tarihinde Gelsenkirchen'de dünyaya gelen Mesut Özil futbola 1995 yılında Westfalia 04 Gelsenkirchen takımında başladı. 2000 yılında doğduğu şehrin komşusu olan Rot-Weiss Essen kulübünün altyapısına giren yıldız futbolcu için uzun yıllar sürecek başarılı kariyerindeki ilk ciddi adımlar da böylece atılmıştı. 5 sene boyunca Rot-Weiss Essen altyapısında top koşturan Mesut Özil, 2005 yılında evine geri dönerek Schalke 04'e geçer ve bir sene sonra ilk profesyonel sözleşmesine imza atar. Özil'in Schalke 04 kariyeri yöneticilerle yaşadığı sorunlar yüzünden sadece bir buçuk sezon sürer ve 2008 yılının ilk günlerinde bir diğer Bundesliga takımı olan SW Werder Bremen'e transfer olur. Werder Bremen'le birlikte Özil'in yükselişi de kısa sürede başlar. Takımının 2009 yılında İstanbul'da gerçekleşen UEFA Kupası finalinde Shaktar Donestk'a karşı yenilmesine engel olamasa da Berlin'de oynanan DFB-Pokal Kupası finalinde Bayer 04 Leverkusen'e attığı golle takımına kupayı getirir. İlk sezonunda kulübüyle Bundesliga'da ikincilik elde eder, böylece UEFA Şampiyonlar Ligi'nde forma giyme şansına erişir ve ikinci sezonunda da Werder Bremen'in ligi üçüncü bitirmesine katkı sağlar.

Kulüp takımıyla yakaladığı başarılarla dikkatleri üzerine çeken Mesut Özil'in önünde Türkiye ya da Almanya milli takımını seçmesi gereken dönem geldiğinde tercihini şu sözlerle açıklar: "Ben ve ailem

Premier Lig'de oynayan Türk futbolcular İlkay Gündoğan, Mesut Özil ve Cenk Tosun'un İngiltere'nin başkenti Londra'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı ziyareti.

her zaman Türk kalacağız. Fakat doğduğum, yaşadığım ülke olan Almanya'nın formasıyla kendimi daha iyi hissediyorum''. [323]

Zaten genç milli takım seviyelerinde birçok kez Almanya formasını terleten Mesut Özil için kariyerinin dönüm noktası 2010 FIFA Dünya Kupası'nda Almanya'nın yarı finale çıkmasında göstermiş olduğu performans sonucu kupa sonrası Werder Bremen'den Real Madrid'e transferi olmuştur. Dünya Kupası'ndaki etkileyici performansı ile Altın Top ve Avrupa'da Yılın Futbolcusu ödüllerine aday gösterilen Mesut Özil 3 sezon geçirdiği Real Madrid'de 129 maçta toplam 22 gol 65 asistlik bir performans sergiledi. Profesyonel kariyerinin zirve dönemlerini yaşayan Özil 2013 yılında rekor bir ücretle İngiltere Premier Lig takımı Arsenal'e transfer oldu. Mesut Özil'in ilk sezonunda Arsenal Premier Ligi dördüncü sırada tamamlarken, Özil Brezilya'da gerçekleşecek 2014 Dünya Kupası için tekrar Almanya Milli takımı kadrosuna seçiliyordu. Turnuvaya adeta damga vuran Almanya il olarak ABD, Portekiz ve Gana'nın bulunduğu G Grubunu 2 galibiyet 1 beraberlikle namağlup bitirerek son 16 turuna kalıyordu. Son 16 turunda Cezayir karşısında zorlansa da uzatmalarda Mesut'un attığı golle turu geçen Almanya'nın çeyrek finalde rakibi Fransa oluyordu. Fransa'yı da 1-0'lık skorla geçen Özil ve arkadaşları yarı finalde tüm Dünya Kupası tarihinin en unutulmaz maçlarından biri olan ve ev sahibi Brezilya ile karşılaştıkları maçta almış oldukları 1-7'lik skorla finale yükseliyorlardı. 90 dakikası golsüz eşitlikle biten final maçının uzatma devrelerinde Mario Götze'nin golüyle Arjantin'i deviren Almanya böylece kupayı tarihinde dördüncü kez almayı hak kazanıyordu. Alman gibi düşündüğünü, Türk gibi hissettiğini söyleyen Özil artık Almanya'nın kahramanıydı. Fakat maalesef Alman milli takımıyla Özil'in hikâyesi mutlu sonla bitmeyecekti. Premier Lig'e geri dönen Özil 2021 yılına kadar Arsenal'de top koşturmaya devam etti. Arsenal ile Premier Lig'de ikinci sezonu 3. sırada tamamlayan Özil artık alıştığı İngiltere'de zirve sezonunu 2015-2016 sezonunda 2. sırada tamamlayarak gerçekleştirdi.

2018 Mayıs'ında İngiltere'ye ziyaret gerçekleştiren Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Premier Lig'de top koşturan Türk futbolcular olan Mesut Özil, İlkay Gündoğan ve Cenk Tosun'la görüşmesinin ardından Özil ve Gündoğan Almanya'da siyasetçilerin ve medyanın sistematik saldırılarına maruz kaldılar. 2018 yılında Almanya ile üçüncü ve son kez FIFA Dünya Kupası'nda forma giyme şansına erişen Mesut Özil, Almanya'nın grubundan çıkamayıp turnuvaya erken

veda etmesinin ardından medya tarafından günah keçisi ilan edildi. Mesut Özil ayrıca DFB'nin kendisine ırkçılık yaptığını belirterek milli takımı bıraktığını açıkladı. Almanya milli takımında 92 maça çıkıp 23 gol ve 41 asist ile katkıda bulunan Mesut Özil, 2018 yılında yaşadıklarıyla, milli takım tercihini yaptığı zaman kendisinin her zaman Türk kalacağını ifade ederken neden böyle hissettiğini, Almanya adına başarılara ulaşırken görmezden gelinen Türk kimliğinin Almanya'nın "değerleriyle" çeliştiğinde nasıl karşısına çıkartıldığını göstermektedir.

Altyapı eğitimini Almanya'da alıp ya da kariyerine Almanya'da başlayıp, Türkiye'de profesyonel olarak oynamış ve uluslararası organizasyonlarda Türkiye'yi temsil etmiş birçok sporcu bulunmaktadır. Türkiye'nin uluslararası organizasyonlardaki başarılarına yardımcı olan sporcular arasında; 2002 FIFA Dünya Kupası'nın çeyrek final maçında turnuva tarihinin de son altın golünü atan ve Türkiye'nin Dünya Kupası üçüncülüğünde büyük katkısı bulunan İlhan Mansız, aynı turnuvada ilk 11'in önemli isimlerinden olan Yıldıray Baştürk ile Ümit Davala ve 2008 Avrupa Şampiyonası'nda yarı finale çıkan Türkiye'nin gollerine asistleriyle büyük katkı sağlayan Hamit Altıntop gibi futbolcular bulunmaktadır.

1972 yılında Malatya'dan Almanya'ya göç eden ailenin çocukları olarak ikizi Halil Altıntop'la beraber 8 Aralık 1982 tarihinde Gelserkirchen'de dünyaya gelen Hamit Altıntop profesyonel kariyerine kardeşi Halil ile birlikte SG Wattenscheid 09 kulübünde başladı. Almanya 3. liginde oynamasına rağmen Türkiye milli takımının dikkatini çeken Hamit Altıntop, U-18 kategorisinde Türkiye formasını ilk kez 4 Kasım 2000 tarihinde Bulgaristan'a karşı giydi. Bundesliga takımlarının radarına giren kardeşlerden Hamit

İlhan Mansız'ın 2002 Dünya Kupasında Türkiye'yi yarı finale çıkartan gol vuruşu.

5 Eylül 2009 tarihinde Kayseri'de oynanan Türkiye-Estonya maçında Hamit Altıntop.

Altıntop 2003 yılında Schalke 04'e transfer olurken Halil Altıntop ise 1. FC Kaiserslautern'e transfer oldu. Takıma gelir gelmez düzenli şekilde forma giymeye başlayan Hamit Altıntop, Schalke 04 ile Bundesliga'da 2004–2005 sezonunu Bayern Münih'in ardından ikinci sırada tamamladı. 4 sezon Schalke forması giyen oyuncu 2007 yılında Bayern Münih'e transfer oldu. İlk sezonunda Bayern ile Lig Kupası, DFB–Pokal ve Bundesliga şampiyonluğu yaşayan Hamit Altıntop'u sezonun bitimiyle Türkiye ile katılacağı 2008 Avrupa Şampiyonası bekliyordu. Turnuvanın en heyecan verici maçlarını oynayan Türkiye grubunda ilk maçta Portekiz'e yenilmesine rağmen ikinci maçta ev sahibi İsviçre'yi devirerek şansını sürdürüyordu. Gruptan çıkmak için Çek Cumhuriyeti'ni de yenmesi gereken Türkiye maçta 2–0 geriye düşmesine rağmen 78. dakikada Arda Turan'ın golüyle farkı bire indiriyor, 87. ve 89. dakikalarda Nihat Kahveci'nin attığı gollerle maçı galip tamamlarken Hamit Altıntop atılan 3 golün de asistini yapan futbolcu oluyordu. Hırvatistan'la oynanan çeyrek finalde, uzatmaların son dakikasında attığı golle maçı penaltılara götürdükten sonra rakibini mağlup eden Türkiye, Hamit Altıntop'un sakatlık nedeniyle oynayamadığı yarı finalde Almanya maçını 3–2'lik skorla kaybederek turnuvaya veda ediyordu. Hamit Altıntop turnuvanın Altın 11'ine Türkiye'den seçilen tek futbolcuydu. 4 sezonluk Bayern macerasının ardından Almanya dışına çıkma kararı alan Hamit Altıntop 2001–2012 sezonunda İspanyol devi Real Madrid'e transfer oluyordu. Mesut Özil'in de oynadığı Real Madrid, Hamit Altıntop ve bir diğer Türk milli futbolcu Nuri Şahin'i de transfer ederek kulüpte 3 Türk kökenli futbolcuya sahip oluyordu. Real Madrid'de bir sezon oynayan Hamit Altıntop 2012–2013 sezonunda Galatasaray'a transfer olurken özellikle Şampiyonlar Ligi son 16 turunda eski takımı Schalke 04'e attığı gol ile Galatasaray'ın çeyrek finale çıkmasına katkı sağladı. 2016– 2017 sezonuna kadar Galatasaray'da oynayan Hamit Altıntop daha sonra Almanya'ya dönerek Bundesliga ekibi SV Darmstadt 98 kulübünde bir sezon daha oynayıp futbolculuk kariyerini noktaladı. 82 kez Türkiye A milli takımın formasını giyen oyuncu bu maçlarda 7 gol atmış; bunlardan 2012 Avrupa Şampiyonası elemelerinde Kazakistan'a attığı gol FIFA tarafından yılın en iyi golü seçilmiştir.

Alman futbolunda Türk kökenli profesyonel futbolcular arasında çok sayıda kadın futbolcu da

2016 yılında Almanya Kadınlar Bundesliga ekiplerinden Bayern Münih'ten Melike Pekel (ortada), Libers'ten Çağla Korkmaz (solda) ve Freiburg'dan Ecem Cumert Türkiye A Milli Kadın Futbol Takımı kampında.

bulunmaktadır. Bu sporcular arasında Hasret Kayıkçı, Gülhiye Cengiz, Feride Bakır ve Melike Pekel gibi yıldızlar yetenekleriyle isimlerinden söz ettirmektedir. 14 Nisan 1995 tarihinde Münih'te doğan Melike Pekel, futbol kariyerine FC Schrobenhausen altyapısında başladı. 2012 yılında ilk profesyonel maçlarına TSV Schwaben Augsburg ile çıkan Pekel bu takımda 40 maçta 20 gol atarak Bayern Münih'in dikkatini çekti ve 2014 yılında Bavyera kulübüne transfer oldu. Bayern'de başarılı iki sezon geçiren oyuncu kulübünün kendisiyle profesyonel sözleşme imzalamaması nedeniyle Fransa'nın Metz kulübüne transfer oldu. Metz kulübü ile 11 maçta 7 gol atma başarısı gösteren Pekel'e kısa sürede bir diğer Fransız devi Paris Saint-Germain talip oldu. Paris Saint-Germain'e 2017 sezonunda transfer olan Pekel, Türkiye A milli takımı ile ilk maçına 19 Ağustos 2015 tarihinde Arnavutluk karşısında çıktı. Türkiye formasıyla 26 maça çıkan oyuncu bu maçlarda 7 gole imza attı.

Türk kökenli sporcular sadece futbolda değil boks, basketbol, tekvando ve atletizm gibi spor dallarında da şampiyonluklar yaşamıştır. 1974 yılında Frankfurt şehrinde doğan Sinan Şamil Sam, Türk boksunu tüm dünyaya duyurmuştur. "Boğazın Boğası" lakabıyla tanınan Sam, amatör boks yaşamında 1992 yılında Montreal'de Hafif Ağır Sıklet kategorisinde Gençler Dünya Şampiyonluğu'nu, 1995 yılında Dünya İkinciliği ünvanını elde ederken 1999 yılında süper ağır sıklette Amatör Boks Dünya Şampiyonluğu'nu kazandı.

2000 yılında profesyonel boksa geçen Sinan Şamil Sam çıktığı 35 müsabakanın, 16'sı nakavt 15'i kararla olmak üzere, 31'ini kazanmayı başardı. 12 Kasım 2002'de Almanya'nın Schwerin şehrinde Polonyalı rakibi Przemyslaw Saleta'yı nakavt ederek Avrupa Ağır Sıklet Boks Şampiyonu unvanını kazandı. 20 Kasım 2004'te Almanya'nın Kempten şehrinde Rus rakibi Denis Bakthov'a karşı Dünya Kıtalararası Ağırsıklet Boks Şampiyonluğu için ringe çıktı. Rakibini onuncu rauntta nakavtla yenen Boğazın Boğası WBC klasmanında Dünya Kıtalararası Ağırsıklet Boks Şampiyonu unvanının sahibi oldu. Şampiyon 30 Ekim 2015'te hayatını kaybederek aramızdan ayrıldı.

1976 yılında Trabzon'da doğan Asiye Özlem Şahin 1987 yılında ailesiyle beraber Almanya'ya göç etmesinin ardından 1998 yılında kickboks ile başladığı spor hayatını 2002 sonrası boks ile devam ettirdi. 2004 yılında amatör boks kariyeri başlayan

Şahin ilk senesinde Württemberg Bölgesel Amatör Şampiyonası'nı kazandı. 2005 yılında Almanya Uluslararası Amatör Boks Şampiyonası'nda 48 kilo ile ilk büyük turnuva şampiyonluğunu elde etti. 2006 yılında aynı turnuvada tekrar şampiyon olan Şahin, amatör boksu 11 galibiyet ve 1 mağlubiyet alarak tamamladı. 2007 yılında profesyonel boks maçlarına çıkmaya başlayan Şahin, ilk maçında ilk galibiyetini Karlsruhe şehrinde Alman rakibi Micheale Rost'u yenerek aldı. 5 Haziran 2010'da Abdi İpekçi Arena'da Ukraynalı rakibi Oksana Romanova ile karşılaştığı maç, Türkiye'deki ilk kadın profesyonel boks maçı olarak tarihe geçti. 21 Haziran 2014'te Viyana'da Taylandlı Buangern Onesongchaigym'i yenen Şahin, WIBF ve Global Boxing Union (GBU) dünya şampiyonlukları ile Kıtalararası Dünya Boks Federasyonu (WBF) şampiyonluğunu kazandı.

WBC Dünya Kıtalararası Ağır Sıklet Boks Şampiyonu Sinan Şamil Sam.

Almanya ve Türkiye bayraklı şortuyla Asiye Özlem Şahin. Kaynak: Asiye Özlem Şahin Arşivi

Toplamda 28 profesyonel boks maçına çıkan Şahin bu maçların 25'ini kazanarak ringe damgasını vurmuş bir isim haline geldi.

Türkiye'de tekvando denildiğinde ilk akla gelen isimlerin başında Servet Tazegül gelmektedir. Kars'tan Almanya'ya göç eden Tazegül ailesinin en küçük çocuğu olan Servet Tazegül 26 Eylül 1988 tarihinde Nürnberg şehrinde dünyaya geldi. Çocuk yaşlarda izlediği Uzakdoğu filmlerinden etkilenen Servet Tazegül, ablasının kendisini spor salonuna götürmesiyle birlikte tekvando ile ilk temasını gerçekleştirdi. Tekniği ve çevikliğiyle Tekvando Türk Milli Takımı'nın Baş antrenörü Ali Şahin'in dikkatini çeken Tazegül, 2003 yılında Türkiye'nin teklifini kabul ederek ülkemizi temsil etmeye başladı. İlk başarısını 2004 yılında Güney Kore'de Dünya Gençler Şampiyonluğu'nu kazanarak elde etti. 2008 yılında Avrupa Şampiyonu olan sporcu aynı yıl gerçekleşen 2008 Pekin Olimpiyatlarında 68 kg'da üçüncü olarak Türkiye'ye bronz madalya kazandırdı. 2010 yılında tekrar Avrupa şampiyonu olan sporcu ilk dünya şampiyonluğunu da 2011 yılında elde etti. Üst üste 2 Avrupa şampiyonluğu ve Dünya şampiyonluğunun ardından, 2012 Londra Olimpiyatları'nda çıktığı 3 maçı da kazanarak finale çıkan Tazegül, finalde de İranlı rakibi Muhammed Bakiri Mutemed ile olan maçını 6-5 kazanarak altın madalyanın sahibi oldu. 2016 Rio Olimpiyatları'nda da Türkiye'yi temsil eden Tazegül, 2020 Tokyo Olimpiyatları'nda Türkiye tekvando milli takımda teknik direktörlük yaptı.

Olimpiyat altın madalyasını kazandığı final maçının ardından Servet Tazegül.

Almanya basketbol milli takımının son yıllardaki en etkili oyun kurucularından biri olan Mithat Demirel, 10 Mayıs 1978 tarihinde

Berlin'de dünyaya geldi. Basketbol kariyerine SSC Güney batı kulübü minikler takımında başladı. Buradan sırasıyla TuS Neukölln ve TuS Lichterfelde kulüpleri B sınıfı gençler kadrolarında forma giyerek altyapı eğitimini tamamladı. Lichterfelde'de Almanya A sınıfı gençler birinciliği elde etmesinin ardından önce ALBA Berlin ve ardından Mitteldeuscher BC'ye geçiş yaptı. Kısa bir dönem Türkiye'ye gelerek Oyak Renault formasını da terleten oyuncunun asıl yükselişi ALBA Berlin'e tekrar transferiyle birlikte başladı. Mithat Demirel 1997–1999 ve 2001–2005 yılları arasında ALBA Berlin takımıyla beş kere Almanya Şampiyonluğu, üç kere de Alman Kupası Şampiyonluğu kazandı. 17 yaşındayken Almanya milli takımına seçilen oyuncu 100 kere formasını giydiği Almanya milli takımında 2001 EuroBasket dördüncülüğü, 2002 Dünya Basketbol Şampiyonası üçüncülüğü ve 2005 EuroBasket ikinciliği gibi başarılara imza attı. 2003 yılında Alman basketbol birinci liginde yılın oyuncusu seçilen Mithat Demirel 2005 yılında tekrar Türkiye'ye dönerek sırasıyla Beşiktaş ve Galatasaray'da birer sezon forma giymesinin ardından İtalya'nın Seria A takımı Scafati'ye transfer oldu. İtalya'da geçirdiği bir sezonun ardından Brose Baskets ve Erdemirspor Belediyesi formalarını giyerek 2009 yılında profesyonel oyuncu olarak kariyerini noktaladı ve 2010 yılında ALBA Berlin takımının sportif direktörlüğüne getirildi.

Alba Berlin Basketbol takımının sportif direktörlüğü sırasında Mithat Demirel.

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

SONUÇ YERİNE: DİASPORANIN DÖNÜŞEN YÜZÜ

SONUÇ YERİNE: DİASPORANIN DÖNÜŞEN YÜZÜ*

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da artan endüstrileşme ile ortaya çıkan iş gücü ihtiyacı diğer ülkeler tarafından karşılanmıştır. İtalya, İspanya, Yugoslavya, Türkiye gibi çok sayıda ülkeden işçiler Avrupa'ya göç etmiştir. 1950'li yıllardan başlayarak 80'li yıllara doğru geçen süreçte göçmen işçiler Avrupa ülkelerinin nüfusunu artırmıştır. İşçi ihtiyacı en fazla olan ülkelerden biri Almanya olmuştur.

Türkiye'den Avrupa ülkelerine yönelen bu iş gücü göçü başlangıçta geçici olarak düşünülmesine rağmen zamanla aile birleşimi ile gelenler, politik nedenlerle göç edenler gibi gerekçelerle kalıcı hale gelmiştir. İlk iş gücü anlaşmamızın yapıldığı ülke olan Almanya'ya göçün 60. yılına ulaştığımız bugünlerde Almanya başta olmak üzere çoğu Avrupa ülkesinde büyük bir Türk göçmen nüfusunun varlığından söz edilmektedir.

* Zehra Hopyar, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, zehrahopyar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2028-9812

1961-1973 yılları arasında Almanya'ya çalışmaya giden Türklerin en çok kullandığı rotaların başında gelen Sirkeci-Münih rotası.

Avrupa ülkelerine göç eden Türk işçilerin ülkelerin yerleşik bir unsuru haline gelmeleri temelde üç aşamada gerçekleşmiştir. Başlangıçta işçi olarak giden Türk göçmenler düşünülenden daha fazla bulundukları ülkede kalmış, ilerleyen yıllarda aile birleşimiyle eş ve çocuklarını yanlarına almış ve önemli bir kısmı da söz konusu ülkenin vatandaşlığını almıştır. Türkiye'nin hareketli siyasal yaşamı ve bilhassa 12 Eylül Askerî Darbesi sebebiyle Avrupa'ya yönelen Türk göçmenler ikinci aşamayı oluşturur. Son olarak ise Türk göçmen işçilerin çocuklarının ve torunlarının yaşanılan Avrupa ülkesinde doğması ve tamamen yerleşik hale gelmesiyle gerçekleşmiştir.

Sürekli Birinci Nesil

31 Ekim 1961 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalanan ikili iş gücü anlaşması sonucunda İstanbul'da kurulan Alman irtibat bürosuna Anadolu'nun çeşitli kesimlerinden insanlar başvurmuştur. Büronun önündeki uzun kuyruklar, detaylı doktor kontrolü neticesinde tahta bavullar ve belirsizlikle Almanya yolculuğu başlamıştır. Haydarpaşa Tren İstasyonu'ndan kalkan ve üç gün süren tren yolculuğu sonunda 55 kişilik ilk kafile, Düsseldorf kentinde 60. yılına ulaştığımız Türk diasporasının Almanya'daki varlığına merhaba demiştir. 1961'den itibaren "kara tren", "Almanya ekspresi" veya "İstanbul ekspresi" diye adlandırılan trenlerle Sirkeci Garı'ndan Almanya yolculukları devam etmiştir.

Bu ilk gelen Türkler "heim" denilen konforsuz ve kötü koşullara sahip işçi yurtları veya baraka olarak adlandırılan yerlerde yaşamıştır. Bu ilk göçmen işçiler demir-çelik, maden ve taş ocağı gibi ağır sanayiye dair zor işlerde çalışmıştır. Sağlıksız ve kötü koşullarda iş ve ev yaşamına sahip olan Türk işçilerin en önemli problemlerinden biri de dil sorunlarıydı. İşçiler için dil kursları açılmış olmasına rağmen verimli bir sonuç elde edilemedi. Öyle ki zamanla Türk nüfusun artması sonucunda oluşan Türk mahallerinde yaşayan bu ilk kuşak göçmenlerden Almanca öğrenmeden Türkiye'ye dönenler olmuştur. Bunun en önemli sebebi çocuklarının, kardeşlerinin veya diğer tanıdıklarının onların Almanca bilmeyi gerektiren işlerinde yardım etmeleridir.

IMPORT - EXPORT DÜKKANLARI

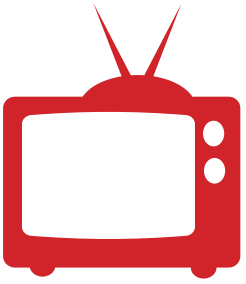

"Almanya'da kültürel ürünlere duyulan ihtiyacın artması üzerine "export-import mağazaları" denilen ithalat-ihracat dükkanları işletilmiştir.

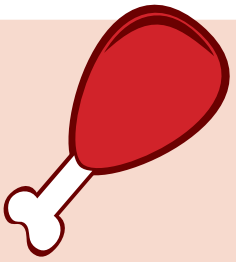

Bu mağazalar **gıda, elektronik eşya, kaset** gibi birbirinden farklı alanlarda hizmet vermiştir.

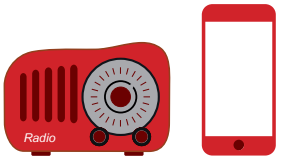

O dönemde Münih'te Türk iş yerlerinin ve tren garının yakınındaki Bayer Ve Goethe Caddesi, Köln'de Weidengasse Caddesi üzerindeki bu **export-import** mağazaları oldukça ünlüydü

Onlardan biri de Almanya'da yaşayan Türklerin müzik hasretini sonlandırmak için Münih'te Minareci'yi açan **Tahir Minareci**'dir. Bu sayede Türkiye'de yapılan plak ve kasetlere artık Almanya'daki Türkler de hemen ulaşmıştır.

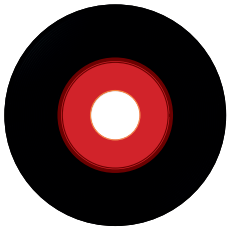

Zaman içinde Minareci, Almanya ve hatta Avrupa'nın büyük müzik kuruluşlarından biri haline gelmiştir. **Yılmaz Asöcal, Uzelli, Export Hikmet** gibi bu mağazalar Türk kültürünün motiflerini Almanya'ya taşıyan diğer isimlerdi.

Almanya'ya giden Türklerin başlangıçta Almanya'da birkaç yıl kalıp para biriktirdikten sonra Türkiye'ye dönüp iş kurmak, ev ve araba almak gibi planları vardı. Almanlar da benzer şekilde Türk işçilerin geçici olduklarını düşünmüşler ve Max Frisch'e ait o meşhur "Biz işçi istedik, onlar insan gönderdi" cümlesinde olduğu gibi göçün ne insani boyutuna ne de uyum politikalarına önem vermişlerdir.

Birinci kuşağın kalıcı olmasındaki bir başka gerekçe de yaş ortalamalarının düşük olmasıdır. Yani göçmen işçi olarak Almanya'ya giden Türklerin büyük çoğunluğu çok genç ve bekardı. Yaş ortalamalarının orta yaşın altında olması daha fazla birikim yapma ve dönüş için zamanın olduğunun düşünülmesi Türklerin göç yolundaki farklılıklara neden olmuştur. Ayrıca çoğunun Türkiye'de evlenmesi, eşlerinin orada bulunması ve zamanla aile birleşiminden faydalanarak Türkiye'den Almanya'ya göçün devamlılığını sağlamış olmalarıyla sonuçlanmıştır.

Kısaca ifade etmek gerekirse Almanya'daki Türk diasporasının beş temel aşamada oluştuğu söylenebilir: Birinci aşama 1961–1973 yılları arasında Almanya'ya giden göçmen işçilerden oluşur. İkinci aşama daha çok işçi alımlarının durdurulup aile birleşimlerinin hâkim olduğu döneme denk gelir. 1980 yılından sonrası Almanya'daki yaşamın süreklilik kazandığı üçüncü aşamadır. Dördüncü aşamada ise

1983 yılındaki Geri Dönüş Teşvik Yasası'yla geri dönenler bulunur. Son aşama dördüncü kuşağına ulaşan Türklerin hem Almanya'da hem de Türkiye'deki dönüşen varlığı ve ulusötesi bir toplum haline gelmesidir.

Maddi birikim sağladıktan sonra dönmeyi planlayan ilk kuşak Türk işçiler Almanya'da bekar evlerinde veya tek göz odalı evlerde zor koşullarda yaşamışlardır. Hem birikim sağlayan hem de Almanca bilmeyen bu kuşak, sosyal yaşamda pasif yani genellikle fabrika ve ev arasında geçen bir hayatı sürdürmüştür. Bu süreçte daha çok Türkiye'de yatırım yaparak zamanı gelip Türkiye'ye döndüklerinde iyi bir yaşam sürmeyi planlamışlardır. Bu ilk kuşak içinde Almanlarla yakın ilişkiler kuranlar olduğu kadar iç içe olmadan, mesafeli bir şekilde hayatını sürdürenler de vardır.

Almanya'ya işçi olarak gelen Türkler başlangıçta fabrika, maden ocağı, taş ocağı gibi yerlerde çalışmışlar zamanla hem kendi işlerini yapma isteği hem de Almanya'da kültürel ürünlere duyulan ihtiyacın artması üzerine "export-import mağazaları" denen ithalat-ihracat dükkânları işletmiştir.

Bu mağazalar gıda, elektronik eşya, kaset gibi birbirinden farklı alanlarda hizmet vermiştir. O dönemde Münih'te Türk iş yerlerinin ve tren garının yakınındaki Bayer ve Goethe caddesi, Köln'de Weidengasse Caddesi üzerindeki bu export-import mağazaları oldukça ünlüydü. Onlardan biri de Almanya'da yaşayan Türklerin müzik hasretini sonlandırmak için Münih'te Minareci'yi açan Tahir Minareci'dir. Bu sayede Türkiye'de yapılan plak ve kasetlere artık Almanya'daki Türkler de hemen ulaşmıştır. Öyle ki ünlü sanatçıların çoğunun kasetleri Türkiye'de çıkmadan önce Avrupa'daki Türklere ulaştırılıyordu. Zaman içinde Minareci, Almanya ve hatta Avrupa'nın büyük müzik kuruluşlarından biri haline gelmiştir. Yılmaz Asöcal, Uzelli, Export Hikmet gibi bu mağazalar Türk kültürünün motiflerini Almanya'ya taşıyan diğer isimlerdi.

İşçi olarak giden Türkler yıllar içinde farklı iş kollarında çalışmıştır. Bu sayede Türkiye'de ve Almanya'da veya yalnızca birinde yatırım imkânı bulmuştur. Almanya'da yaşayan birinci nesil emekli ve ev sahibi olmuştur. Bir kısmı çocuk ve/veya torunlarıyla birlikte geniş aile olarak yaşarken diğer kısmı aynı evde olmamakla beraber geniş aileleriyle temas içindedir. Neredeyse tamamı yılın belli bir zamanını Türkiye'de geçirir.

Almanya'daki Türk diasporasının dördüncü kuşağına ulaştığı bu yıllarda Almanya'daki Türkler artık sadece işçi değil aynı zamanda işveren olmuştur. Bu göçmen işçilerin çoğu yaşadığı kentlerde daire veya ev alarak ev sahibi olmuştur. Artık Almanya'da Türk doktor, mühendis, avukat, öğretmen ya da siyasetçilerin varlığından söz etmek mümkündür.

Diasporaya Sürgün

Avrupa'daki Türk diasporasının bir yönünü de sürgünler oluşturur. Türkiye'nin hareketli siyasi tarihinin doğal bir sonucu olarak dönemin var olan siyasi erkine ciddi muhalefet gösterenler başka bir ülkeye kaçmıştır. Şüphesiz bunun en önemli örnekleri antidemokratik hareketlerin çoğaldığı darbeler döneminde yaşanmıştır. Tüm ideolojilerin etkilendiği 12 Eylül 1980 Darbesi'nde çok sayıda kişi birbirinden farklı ülkelere göç etmiş, bir kısmı zamanla dönmüş diğer kısmı ise ülkesine dönemeden hayatını kaybetmiştir.

12 Eylül Askerî Darbesi'nin ardından çok sayıda sanatçı yurt dışına çıkmıştır. Bunların bir kısmı da Almanya'ya sığınmıştır. Darbeden kaçarak Almanya'ya sığınan sanatçılardan Cem Karaca, Melike Demirağ, Selda Bağcan, Zülfü Livaneli, Ozan Arif, Şanar Yurdatapan ilk akla gelenlerdir. Bu sanatçılar için ülkeye dönüşlerine kadar gurbette geçen yıllar birbirinden farklı olsa da vatan hasreti benzerdi. Melike Demirağ

İşçiler çağırıldı insanlar da geldi...

İş gücümüze ihtiyaçları vardı
Bantın akmasını sağlayan güce
Bizler ilginç değildik
O yüzden yabancı kaldık size

İş çok olduğunda
En pis işleri verdiler bize
Ama sonra kriz patladığında
Sorumlusu ilan ettiler bizi

Siz ne bizi
Ne kültürümüzü istiyorsunuz
Bizi sadece yabancı olarak görüyorsunuz
O yüzden de orada da burada da bilmiyorlar ki biz kimiz

İşçiler çağrıldı
İnsanlar da geldi

Cem Karaca

Acı Gurbet

Çilelerim köprü oldu Tuna'ya,
Dilimden anlamaz kulun Almanya.
Döneceğim günü hep saya saya,
Ömrümü tüketti yılın Almanya.

Ne çıkardın beni ne de batırdın,
Emeğimi yiye yiye bitirdin,
Gençliğimi benden aldın götürdün,
Bana mı kalacak malın Almanya?

Ozan Arif

ve Şanar Yurdatapan gibi ancak Alman vatandaşı olduktan sonra ülkeye dönebilenler olduğu gibi Cem Karaca gibi önce Türk vatandaşlığından çıkartılıp ardından ülkeye alınanlar da oldu.

Almanya'da yaşamına ve müziğe devam eden Cem Karaca, 1982'de *Bekle Beni* isimli albümünü yayımlamıştır. Bu albümdeki "Oğluma", "Alamanya Berbadı", "Bekle Beni" isimli şarkılar ülkeye duyduğu özlemi gösterir. 1984'te de biri dışında bütün şarkılarının Almanca olduğu *Die Kanaken* albümü çıkarmıştır. Türklerin Almanya'da yaşadığı zorlukların anlatıldığı bu albüm Alman oyun yazarları tarafından tiyatro oyununa çevrilmiştir. Albümün ilk şarkısı olan "Mein Deutscher Freund" (Alman Arkadaşım) ile Türkiye'den Almanya'ya göç eden birinci kuşağın yaşadıkları anlatılmıştır. Mesela ilk kıtasında babanın, ikinci kıtasında annenin gözünden daha olumsuz ifade edilen durumlara karşılık üçüncü kıtada çocuğun gözünden geleceğe dair umutlu bir tutumla karşılaşılır. İkinci şarkı "Beim Kaffee" (Kahve İçerken), Polonya kökenli bir Almanla Türk göçmenin yabancı olarak gördükleri kötü muamele üzerinden kurdukları ortak bir diyaloğa değinir. "Total Geschlaucht" (Tamamen Bitkin) isimli üçüncü şarkıda iş arama ve işsizlik süreçleri konu edilmiştir. Almanların Türk göçmenlerden beklediklerine ironik biçimde yer verilen "Willkommen" (Hoş geldin), albümün dördüncü şarkısını oluşturur. İlk yüzün son şarkısı "Es kamen Menschen an" (İnsanlar Geldi) ile ilk kuşak göçmen işçilerin yetmişli yıllarda içinde bulundukları kötü koşullar, yalnızca yabancı olarak muamele görmeleri, kötü işlerin onlara verilmesi, potansiyel suçlu kabul edilmeleri gibi dönemin gerçeklerine değinilmiştir. "Orient Express" (Doğu Ekspresi) adlı yedinci şarkıda Batı Almanya'nın göçmen işçileri ülkelerine geri gönderme düşüncesini yabancı düşmanlığı perspektifinden ele alır. Almanların Türk göçmen işçilerine yönelik memnuniyetsiz tutumuna karşılık olarak "Was Sagt Du?" (Ne Diyorsun?) adlı şarkının her kıtasında "Ben seni sevdiğimi söylüyorum, sen ne diyorsun?" sözünü tekrarlar. Dokuzuncu şarkı "Ayşe, Meral, Semra"da katıldığı gezilerde tutuklanabileceğini, Türkiye'de de Almanya'da da özgür olmadığını yani içinde bulunduğu politik mülteci olma halini anlatır. Albümün son şarkısında da Nazım Hikmet'in Moskova'yken Türkiye için yazdığı "Çok Yorgunum" şiirini bestelemiş yani böylece vatan hasreti ile yazılmış bu şiir aynı

Almanya Adresim

Almanya'ya ayak bastım basalı,
Ev arıyorum, bulamdım gardaşım.
Burda herkes aynı dertten tasalı,
Ev arıyorum, bulamdım gardaşım.

Nere gitsem talihsizlik peşimde,
Hal kalmadı çocuğumda, eşimde,
Gündüz hayalimde, gece düşümde,
Ev arıyorum, bulamdım gardaşım.

Kurtulmuyor sinirlerim gergiden,
Konuk bilmez bunlar uzak görgüden,
Hergün çıkan gazeteden, dergiden,
Ev arıyorum, bulamdım gardaşım.

Ev derdi ki, ciğerimi dağladı,
Dil bilmemek kollarımı bağladı.
Geze geze anam dinim ağladı,
Ev arıyorum, bulamdım gardaşım.

Bir ev buldum: > dedi.
Bir ev buldum: > dedi.
Birisi de: > dedi.
Ev arıyorum, bulamdım gardaşım.

Son bulduğum ev bir bodrum kattı.
Zil çaldım, sahibi kaşını çattı.
'Nayın' dedi kapısını kapattı,
Ev arıyorum, bulamdım gardaşım.

Dört-beşyüz mark bir odanın kirası,
Bu demektir onbeşbin Türk lirası.
Yani köyde bir tarlanın parası,
Ev arıyorum, bulamdım gardaşım.

İstemem gardaşım kafanı yormak,
Zor imiş velhasıl burada durmak,
Tek umudum kaldı bir çadır kurmak,
Ev arıyorum, bulamdım gardaşım.

Sazı mazı astım tiren garına,
Ârif bekler mektup yazdır birine,
Şimdilik 'banof' yaz adres yerine,
Ev arıyorum, bulamdım gardaşım.

Ozan Arif

hasret çekilerek bestelenmiştir. Görüldüğü gibi Almanya'da geçirdiği süreçte Cem Karaca hem vatan hasreti çekmiş hem de kendi ülkesinin insanlarının göçmen işçi olarak yaşadıkları tüm sorunlara kayıtsız kalamamış ve sanatına bunları taşıyarak farkındalık yaratmaya çalışmıştır. Karaca, Türkiye hasreti, kültürel farklılıklar, çalışma ve barınma koşulları, yabancılık gibi sorunlarla mücadele eden Türk işçilerin sorunlarını dinleyerek, bunları dile getirmek için sanatını icra etmiştir.

Almanya'daki sürgün isimlerden bir diğeri de Ozan Arif adıyla bilinen Arif Şirin'dir. Ülkücü hareketin seslerinden olan Ozan Arif de 1980 Askerî Darbesi'nin ardından Almanya'ya gitmiş ve 11 yıl kalmıştır. 1991'de Türkiye'ye dönene kadar geçen bu sürede Türk göçmen ailelerin yaşadığı sorunlara kayıtsız kalamamıştır. Örneğin, "Almanya Adresim" şiirinde Almanya'daki Türklerin ev bulmada yaşadığı zorlukları yandaki dizelerde dile getirmiştir.

Dönüşen Yaz Tatilleri

Almanya'ya çalışmak için giden Türk göçmen işçiler eşlerini, çocuklarını, ailelerini, akrabalarını Türkiye'de bırakmıştır. İlk yıllarda çalışma koşullarının ağırlığı ve yol masrafının fazla olması nedeniyle işçilerin büyük kısmı senede bir kez dahi ülkelerine gelememiştir. Buna birkaç yıl çalışıp birikim yaptıktan sonra dönmeyi planlayan bu göçmen işçilerin tatillerdeki iş fırsatlarını değerlendirmesi

de eklenmiştir. Fakat yıllar içinde geri dönme planları uygulanmamış aksine aile birleşimleri sayesinde Türk göçmen işçiler ailelerini ve akrabalarını yanlarına almıştır.

Zamanla kalabalıklaşan göçmen aileler ana vatana yolculuklarını daha az masraflı olduğundan uçak yerine kara yoluyla gerçekleştirmiştir. Almanya'dan Türkiye'ye satın alınan veya kiralanan, gelirken hediyelerle giderken erzakla tıka basa doldurulan arabalarla yapılan yolculuklar 1970 ve 1980'li yılların en tipik örneklerinden biridir. Uzun süren kara yolculukları, sınır kapılarındaki kuyruklar, yol kenarındaki mola ve piknik manzaraları neticesinde lüks arabalarla yapılan memleket ziyaretleri dönemi anlamak için iyi bir çerçeve çizer. Bu yıllar hem göçmen işçiler hem de onları ana vatanda bekleyenler için hasret giderme günleri olarak geçirilmiştir.

90'lı yıllarda Yugoslavya'daki savaş Türk göçmen işçilerin karayoluyla gerçekleştirdikleri ana vatan yolculuklarına darbe vurmuştur. Savaş nedeniyle can güvenliği sorunu yaşayan bu göçmenler gemi veya feribotlarla İtalya ve Yunanistan'dan Türkiye'ye ulaşmıştır.

Kalabalık göçmen işçi nüfusunun izinlerini kullandıkları bu yolculuklar, zaman zaman havayolu ve denizyolu şirketleri tarafından mağdur edilmiş ve charter organizasyon zafiyet manzaralarına şahitlik edilmiştir. O yıllarda havaalanı ve limanlarda bu şekilde mağdur edilmiş insanların haberleriyle çokça karşılaşılmıştır. Yıl boyunca iş ve okulu içeren hayat koşturmasından uzaklaşarak enerji depolamak üzere çıkılan yolculuklar yol güzergâhındaki savaş nedeniyle bu yıllarda çile yolculuklarına dönüşmüştür.

2000'li yılların ilk senelerine kadar memlekette akraba ve tanıdık ziyareti olarak gerçekleşen izinler zamanla önce buna eklenen turistik tatillere sonra sadece tatilden oluşan ziyaretlere dönüşmüştür. Şüphesiz bu durum Almanya'da Türklerin kalıcı hale gelmesiyle orada oluşan kuşaklar arası farklılığa dayanır. Birinci kuşak doğrudan memleket ziyareti yaparken ikinci kuşak memleket ziyaretleriyle birlikte turistik tatilleri birleştirmiş, izinlerini ikiye bölmeye başlamıştır. Üçüncü kuşakta da bu birleştirilmiş tatiller hala daha ağırlıktadır.

Almanya'daki Türk göçmen işçilerin izin kullanım tercihlerinin değişimi temelde Almanya'da doğup büyüyen ikinci ve üçüncü kuşağın birinci nesilden farklı bir hayat tarzı ve yaşam alışkanlıkları benimsemesinden kaynaklanır. Türkiye'deki turistik yerlere ve tatil yörelerine Almanya'dan doğrudan uçak seferlerinin olması, gelişen teknoloji sayesinde memleketteki akraba ve tanıdıklarla çevrimiçi görüşmeler aracılığıyla hasret giderilmesi, her şey dâhil tatil paketlerinin ilgi çekmesi ve iki ülke arasındaki kur farklılığından dolayı Türkiye'deki otellerin fiyatlarının uygun olması şüphesiz bu durumu etkileyen diğer faktörlerdir.

Kendi yazlığı olanlar olsa da daha çok her şey dâhil otellerde özellikle de Antalya ve İzmir bölgelerindeki tatiller tercih edilir. Akraba veya tanıdıklarının bu bölgelere yakın yaşaması da kişilerin tercihlerini etkiler. Son yıllarda bunlara alternatif doğa ve kültür turizmi de ilgi çekmektedir.

Görüldüğü gibi geçen 60 yılda Almanya'daki Türk göçmen işçilerin izinleri de değişip dönüşerek memleket ziyaretlerinden turistik tatillere evrilmiştir. Başlangıçta az sayıda göçmen için geçerli olan bu durum zamanla yaygın bir eğilim haline gelmiştir. Bu durumda bunun devam edeceğini öngörmek elbette şaşırtıcı olmaz.

Dinamik Diaspora

Küreselleşmeyle ortaya çıkan gelişmeler diasporik toplumların ana vatanla ilişkisinin

artmasına ve modern diaspora yaklaşımında yeni bir dinamizm oluşmasına neden olmuştur. Avrupa'daki ve bilhassa Almanya'daki Türklerin de ulaşım imkânlarının artması ve kolaylaşması sayesinde Türkiye ile olan ilişkileri güçlenmiş yani siyasi, ticaret, eğitim, sosyal faaliyetler gibi gerekçelerle Türkiye ziyaretleri çeşitlenerek sıklaşmıştır. Bu da yıllar içinde Türkiye ve Almanya arasında oluşan göç koridorunda dinamik bir diaspora hareketliliğinin meydana geldiğini bizlere gösterir.

Almanya'daki Türklerin Türkiye'deki aile, akraba ve tanıdıklarını görmeye yönelik gerçekleştirdikleri ziyaretler iki ülke arasındaki hareketliliğin temelini oluşturur. Bu ziyaretlerin yanında alışveriş, tatil, iş gezisi ve benzeri nedenlerin de etkili olduğu söylenebilir. Söz konusu ziyaretler bilhassa yaz aylarında çok yoğunlaşır ve öyle ki ziyaretçi sayısı bazı il veya ilçelerin toplam nüfusunu aşar. Aynı zamanda Türkiye'ye dönen Türklerin Almanya'daki ailelerini ziyaretleri de söz konusudur. Yani hareketlilik çift yönlü ve dinamiktir.

Almanya'da yaşayan Türklerin tatillerini, izinlerini, hafta sonu eğlencelerini Türkiye'de geçirmeleri diasporanın dinamikleşen bir başka yönünü oluşturur.

Genellikle uzun yolculuk sevenler veya uçak bileti bulamayanlar tarafından tercih edilen Almanya'dan Türkiye'ye otobüs yolculukları 32-46 saat sürer. Bu otobüs seferleri farklı otobüs şirketleri tarafından farklı şehirlerden İstanbul'a düzenlenir. Daha çok belirlenen iki günde Almanya'dan İstanbul'a diğer iki günde de İstanbul'dan Almanya'ya otobüs seferlerini görmek mümkün. Berlin, Köln, Essen, Dortmund, Stuttgart, Münih, Düsseldorf, Duisburg, Frankfurt gibi şehirler Almanya'dan İstanbul'a otobüs seferlerinin yapıldığı başlıca şehirlerdir.

Almanya'daki Türklerin kurduğu seyahat acenteleri iki ülke arasındaki turizmi canlı tutan en önemli unsurlardan biridir. Bu seyahat acenteleri, Türkiye'deki farklı destinasyonları ile Türklerin tatil ihtiyaçlarına cevap verirken aynı zamanda kültür turları da gerçekleştirmektedir. Almanya'daki Türk seyahat acenteleri sadece Türkiye'ye veya Türklere değil hem diğer Avrupa ülkelerine hem de tüm uluslara hizmet etmekte ve tüm dünya için bir alternatif oluşturmaktadır.

Türk diasporasının Türkiye Cumhuriyeti ekonomisine katkıda bulunduğu başlıkların başında turizm gelir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2015-2017 turizm geliri ve turist sayısı istatistiklerine göre ülkemize gelen turistlerin yaklaşık yüzde 15-20'sini Türk diasporasının ziyaretleri oluşturur. Üç yıl içinde kişi başı ortalama harcama tutarı yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın yurt dışından ülkemize gelen yabancıların ortalama harcamasına göre daha yüksektir. Üç yılın ortalamasına bakıldığında yabancıların 714 dolar, yurt dışında yaşayan Türklerin 950 dolar harcadığı görülmektedir. Dolayısıyla ülkenin sahip olduğu turizm gelirinin yaklaşık yüzde 20-25'inin Türk diasporasının ziyaretleri esnasında elde edildiği söylenebilir.

Türk diasporasının ana vatana ziyaretleri farklı gerekçelerle gerçekleşmektedir. Bu gerekçelerin

Tablo 6: *Yurt Dışında Yaşayan Vatandaşların Geliş Nedenine Göre Dağılımları*

	Gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler	Akraba ve arkadaş ziyareti	Eğitim, staj (1 yıldan az)	Sağlık ve tıbbi nedenler (1 yıldan az)	Dini/Hac	Alışveriş	İş amaçlı (konferans, toplantı, görev, vb)	Diğer	Toplam
2010	721481	2433.269	17.016	48030	7.650	23477	184.293	133445	4.517.093
2011	752.079	2.276.082	17.061	44.900	4428	28.377	174.011	36.666	4.826.799
2012	877.637	2.812.723	20431	62.709	5.285	24.753	240.026	22.593	5.121457
2013	1.042.871	2.810.585	20.330	79.166	4.681	36.415	250.667	9.677	5.398.752
2014	1.102.540	2.956401	17.504	86.011	5.544	38.453	263.952	10.171	5.564.784
2015	1.447.072	3.146.204	22.991	99.841	2.380	45.840	246.559	6.199	6.025.370
2016	1.307.206	3.360.396	17.178	125.574	1484	55.739	264.728	4.934	6.099.924
2017	1.412.431	3.726.318	15.533	106.583	3.342	49.189	228.649	2.829	6.540.819
2018	1.787.766	3.361.934	13.611	113.822	2475	44.448	220.265	2.758	6.676.771
2019	1.903.545	3.747.546	20.364	101.567	2.166	62.690	232.646	2.709	7,147.072
2020*	784.845	1.849.771	5.594	51.824	2.521	19.038	78.138	2430	3.118.001

***2020 yılındaki veriler yılın birinci, üçüncü ve dördüncü çeyreklerini kapsar. (**Kaynak:** TÜİK)

başında akraba ve arkadaş ziyaretleri yer almaktadır. Ardından sırasıyla gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler ile konferans, toplantı, görev ve benzeri iş amaçlı ziyaretler gelmektedir. Türk diasporasının Türkiye'yi diğer ziyaret nedenlerini ve son on yıla göre dağılımlarını Tablo 6'da detaylı görmek mümkün.

Ayrıca Türk diasporasının dinamik olduğu bir başka konu da sağlık turizmidir. Estetik, diş, lazer tedavisi, robotik cerrahi, obezite cerrahi gibi medikal ihtiyaçların Türkiye'de giderilmesi yaygındır. Termal tesislerin ziyareti de genellikle bu kapsamda yapılmaktadır.

Avrupa'daki Türklerin varlığı düşünüldüğünde uyumun bir yönünü oluşturan sosyoekonomik meseleler akla gelir. Türkiye ile Avrupa arasındaki ticari ilişkilerin en önemli paydasını Avrupa'daki Türk iş insanları oluşturur. Bilhassa Almanya yoğun Türk nüfusu ile ticari hareketliliklerin de başını çeker.

Göçün ilk yıllarında yani 1960 ve 70'li yıllarda az sayıda bireysel iş kuran Türk göçmen vardı. Bunlar daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik temel gıda, restoran, seyahat acentası gibi geçimini ticaretten sağlamaya çalışanlardı. Yani bu dönemde Türk girişimciliği yalnızca Türklere uygun, onların isteklerine cevap vermeyi amaçlayan ve Türkiye'den ithal edilen küçük faaliyetlerden ibaretti. Fakat zamanla bilhassa 80'li yıllar itibariyle Almanya'daki Türk girişimciliği önemli ölçüde yaygınlaşmıştır. Türk toplumunun ihtiyaçlarının ön planda tutulmasıyla birlikte diğer etnik gruplara da hizmet edilmeye başlanmıştır. Bununla doğru orantılı şekilde Alman firmalarıyla rekabet eden, ürün ve firma çeşitliliğinin sağlandığı iki ülke arasındaki göç koridoruna eşlik eden ticari ilişkiler de eklenmiştir. Bu değişim ve dönüşümün en önemli nedenlerinin başında Türklerin Almanya'da kalıcı olmaya başlaması ve Almanya'da yabancıların iş kurmasına yönelik yasal kolaylıkların sağlanması gelmektedir. Ayrıca Türkiye merkezli Türk firmalar Almanya'daki Türklerle ortaklık kurarak girişimlerde bulunmuştur.

Günümüzde pek çok Türk şirketi her iki ülke pazarında da faaliyet gösterir. Hatta zamanla Almanya ile birlikte diğer yakın Avrupa ülkelerinde de faaliyet göstermeye başlamıştır. Yani ulusötesi ticari politikalar söz konusudur. Almanya'daki Türk girişimciliği yıllar içinde sayıca artmış, etnik

işletmeciliği aşarak uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Türk girişimciler turizm, tekstil, hizmet gibi birbirinden farklı çeşitli sektörlerde faaliyet gösterir.

Almanya'daki Türklerde dini hassasiyetler sonucu bilhassa hayvansal gıda tüketimi konusunda sorun yaşanması ve tüketimi alışılan gıdalara ulaşılamaması nedeniyle bu sektörde faaliyet gösteren çok sayıda işletme vardır. Bunlar önceleri sadece Türklerin taleplerine cevap verirken zamanla önce Almanya'ya sonra diğer ülkelere yayılmıştır.

Tam da bu noktada "helal gıda" bilhassa da hayvanların İslami usullere göre kesimi Avrupa'da hala tartışılan bir meseledir. Müslümanların sayısının artması dini usullere göre hayvan kesimini yasaklayan yasal prosedürlere karşı alternatif üretme sorumluluğunu getirmiştir. Bir başka deyişle Avrupa'da hızla artan Müslüman nüfusu, helal gıda sektörünün de oluşmasına neden olmuştur. Öyle ki sektördeki boşluk sadece Müslüman üreticilerin değil daha pek çok büyük firmanın bir pazarlama stratejisi haline gelmiş, onları helal sertifika almaya yönlendirmiştir.

Zamanla Almanya'daki Türk nüfusunun artmasıyla helal gıdaya duyulan ihtiyaç Türk girişimcileri de harekete geçirmiştir. Kendi mutfağında başlayan ve sadece yakınlarıyla paylaşılan ürünler geçen altmış yıl içinde büyük ticari üretim merkezlerine dönüşmüş ve etnik bir ekonomiyi ortaya çıkarmıştır. Dini sorumlulukla başlayan bu hassasiyet bizi bugün dünyaya helal gıda ulaştıran Türk firmalarının uluslararası ticari düzlemdeki boşlukları büyük ölçüde doldurduğu bir resme götürür. Helal gıda tartışması inanç özgürlüğü, hayvan hakları ve İslam düşmanlığı çerçevesinde tartışılmaya devam edilecek gibi görünüyor.

Buna Egetürk'ün yaşadığı gelişim örnek verilebilir. Başlangıçta kasaptan kiralanan makinelerle sucuk üretimi yapılırken talep artışıyla fabrika kiralanarak üretime devam edilmiştir. Bu da zamanla yetersiz kalınca fabrika daha da büyütülmüş ve 1979'da ilk ihracata başlanmıştır. Günümüzde tüm dünyaya yayılan faaliyet alanıyla küresel bir marka haline gelmiştir. Bir başka örnek de 40 yıl önce Türk işçilerin Almanya'da bulamadığı gıda maddelerini ithal etmek amacıyla 20 metrekarelik küçük bir alanda import-export dükkân olarak hizmet verirken zaman içinde büyüyerek Türkiye'deki belli başlı markaların distribütörlüğünü yapan Marmara GmbH'dir.

Almanya'da Türklere ait ortalama 75

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
Kariyerinize güç katın!
Kariyerinize ara vermeden, işinizden uzak kalmadan eğitim almanız ve size yeni kapılar açacak bir diploma sahibi olmanız için Anadolu Üniversitesi Batı Avrupa Programları sizi bekliyor.
Önlisans Programları
Dış Ticaret
Turizm ve Otel İşletmeciliği
Halkla İlişkiler ve Tanıtım
İlahiyat
Lisans Programları
İşletme
İktisat
Kamu Yönetimi
Türk Dili ve Edebiyatı
Sosyoloji
Uluslararası İlişkiler
Anadolu Üniversitesi'nin gücü 27 yıldır Avrupa'da...
Detaylı bilgi için:
www.anadolu-uni.de
İletişim: 0049 221 51 10 44
Batı Avrupa Programları Seçme Sınavı'na son başvuru 26 Nisan 2013
27. yıl
BATI AVRUPA PROGRAMLARI

bin işletme bulunur. Sanayi devlerinden biri olan Almanya'da girişimci olma oranı yaklaşık yüzde 1 gibi iken ülkede yaşayan Türklerde bu oran ortalama yüzde 12'dir. [324]

Ayrıca pek çok Alman şirket bu hareketliliğin sonucu olarak firmalarının şube veya fabrikalarını oluşturuyor. Bunlardan ilk akla gelen Mercedes ve MAN şirketlerinin Türkiye'de açtığı fabrikalarda ağırlıklı otobüs ve kamyon üretilmektedir. Buralarda Almanya'da okumuş ve Türkiye'ye dönmüş Türk mühendisler de çalışmaktadır.

Türk diasporasının sosyokültürel, ekonomik, siyasal hayata katılımlarını sağlayan unsurların başında eğitim gelir. Eğitimin göç sürecindeki en önemli belirleyiciliği şüphesiz dil öğrenimidir. Gidilen ülkenin dilinin öğrenilmesi daha iyi eğitim imkânlarından faydalanmayla birlikte ev sahibi topluma her alanda katılımı sağlar.

Almanya'daki Türklerde birinci nesil çok iyi seviyede Almanca öğrenememiş olmasına rağmen ikinci ve üçüncü kuşağın dile hâkimiyeti oldukça gelişmiştir. Bu sayede daha kaliteli eğitim imkânlarına ulaşabilmiş, mesleki ve kişisel gelişimlerini sağlayabilmiş ve Alman toplumuna katılım sağlayabilmişlerdir. Bu noktada ana dilin unutulmaması için evde kullanımına devam edilmiş ve Türkçe iletişim kanalları takip edilmiştir.

Almanya'daki Türkler arasında çocuklarının eğitimini Türkiye'de alması yaygın bir eğilimdir. Başlangıçta birinci nesilde, anne ve babanın iş hayatında birlikte yer alması ve çocukların bakımını üstlenecek kimsenin olmaması nedeniyle çocukların bir süre Türkiye'de kalması ve o esnada okul çağına gelenlerin Türkiye'de eğitim almasıyla karşılaşılmıştır. Sonra zaman içinde ailelerin çocukları için veya çocukların kendileri için Türkiye'de eğitim alma isteği, Alman eğitim sisteminin karmaşıklığından kaynaklanan dezavantajlar, eğitimde karşılaşılan ayrımcılık ve Türkiye'deki Yabancı Uyruklu Öğrenci Sınavı ile üniversiteye daha kolay yerleşme imkânı gibi nedenlerle eğitim için Türkiye'ye gelen Almanyalı genç Türklerin sayısı artmıştır.

Almanyalı Türklerin Türkiye ile bağı ana vatanda geçirilen yaz tatillerinin ötesine geçerek çocukları için düşündükleri eğitim ve gelecek planlarında yer alır. Almanya'da farklı nedenlerle eğitim hayatına devam edememiş Türk öğrenciler Batı Avrupa programı açık öğretim ortaokulu ve lisesine başvurarak eğitimlerine devam edebilirler. Aynı program kapsamında lise ve dengi mezunu Türklerin yükseköğrenim taleplerini karşılamak üzere 1986 yılında Köln'de açılan büro ile Anadolu Üniversitesi'nin Açıköğretim Fakültesi'ne bağlı bölümlerde öğrenim görebiliyorlar.

Bununla birlikte yabancı öğrenci sınavı ile Türkiye'deki üniversitelerde ve genellikle iyi bölümlerde eğitim görme imkânı bulunuyor. Öyle ki yabancı öğrenci sınavına yönelik artan talep karşısında eğitim danışmanlık firmaları ve sınava yönelik kurslar gibi faaliyetlerle bir sektör oluşumu söz konusudur. Almanya'da üniversite eğitimine devam edip Erasmus+ programından faydalananlarda gidilen ülke olarak Türkiye'nin seçilmesi yaygındır.

Diasporadan Geriye Göç Deneyimleri

Göç genellikle tek yönlü bir hareketlilik olarak algılanmıştır. Bu, araştırmacılardan yöneticilere kadar yerleşmiş bir algıdır. O nedenle her iki grup tarafından da ihmal edilen bir alanı oluşturur. Klasik diasporalarda bir geri dönüş mitinden söz etmek mümkünken modern diasporalarda bu durum daha esnektir yani geri dönüşle sonuçlanmayabilir.

Geriye göçler zorunlu veya gönüllü

TÜRKİYE'YE GERİ DÖNÜŞ
DİASPORADAN GERİYE GÖÇ DENEYİMLERİ
ÜÇ BÜYÜK HAREKETLİLİK
Türk işçi göçmenlerin Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye geriye göçleri genel olarak üç büyük hareketlilikten oluşur. İlki 1966-1967'de yaşanan ekonomik kriz dönemi, ikincisi Petrol Krizi sonrası ekonomik durgunluk süreci ve son olarak da 1983-1984'te Almanya'da çıkan geri dönüş ve teşfik yasası ile yaşanan göçlerdir.
GERİ DÖNÜŞÜN TEŞVİK EDİLMESİ
Geri dönüş teşvik yasalarından sonra geri dönüşler azalarak devam etmiştir, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Almanya'dan geri dönüş oranı yıllık 37.000, Hollanda'dan geri dönüş oranı ise 3.000 kişi olmuştur
GERİ DÖNÜŞ MOTİVASYONU
Kuşakların dönüş motivasyonlarının başında etnik kökenleri ve dinleri nedeniyle ayrımcılığa uğramaları vardır.
DİNAMİK DİASPORA
İki ülke arasında farklı nedenlerle gerçekleşen bu hareketlilik dinamik bir diasporanın varlığına işaret eder. Ayrıca günümüz küresel dünyasında Almanyalı Türklerin ulus ötesi bir toplumun parçası haline geldiğini de görürürüz.
ÖZLEM TÜRECİ ve UĞUR ŞAHİN
Yetişmiş Almanyalı Türklerin her iki ülkeye katkısı farklı alanlarda son derece önemlidir. Belki de bunun en önemli örneği 2019'un son günlerinden bu yana hızla dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisine yönelik aşının bulunmasını sağlayarak insanlığa küresel ölçekte bir katkı sunan Türk göçmen işçi çocukları Özlem Türeci ve Uğur Şahin olmuştur.
RAKAMLAR
Türk Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı'nın yaptığı bir araştırmaya göre 2006-2012 yılları arasında 253 bine yakın iyi eğitimli Türk'ün Almanya'dan ayrılarak Türkiye'ye döndüğü görülmüştür.
KUŞAKLAR
Almanya'dan Türkiye'ye dönüş göçlerinde emekli olan birinci kuşağın yanında ikinci ve üçüncü kuşak içinde geri dönenler de vardır.

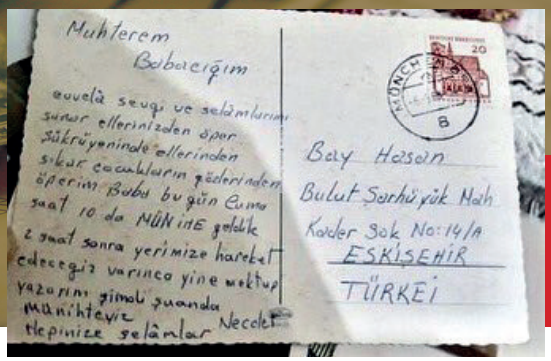

Günümüzde yerini cep telefonu mesajlaşma uygulamalarına bırakan kartpostal, Almanya'daki Türklerin aileleriyle haberleşmelerini sağlıyordu.

göçlerin sonucunda gerçekleşebildiği gibi gönüllü veya zorunlu geriye göçler de mümkündür. Zorunlu gerçekleşen bir göç sonucunda göçe zorlayan sebeplerin ortadan kalkması göçmenin geri dönüşünü kolaylaştırır. Bunun ortadan kalkmadığı durumlarda düzensiz göçmenlerin geri dönüşüne yönelik küresel hak ihlalleriyle karşılaşılır. Yani kişilerin dönüşleri için gerekli koşulların hazırlanması durumunda ancak gönüllü bir dönüşten söz etmek mümkün olur. Aksi durumlarda bu sınır dışı etmektir.

Avrupa ülkelerine yönelen işçi göçleri daha çok ekonomik nedenlerle gerçekleştiğinden belli bir süre kalıp birikim yaptıktan sonra dönüş hedeflenmiştir. Fakat zamanla aile birleşimleri ile nüfus artmaya başlamış, kişiler aile ve akrabalarıyla birlikte bulundukları ülkede yaşamaya başlamış, yerleşik hale gelmiştir. Dolayısıyla başlangıçtaki geri dönüş düşüncesi yerini yerleşik olmaya bırakmıştır.

Türk işçi göçmenlerin Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye geriye göçleri genel olarak üç büyük hareketlilikten oluşur. İlki 1966–1967'de yaşanan ekonomik kriz dönemi, ikincisi Petrol Krizi sonrasındaki ekonomik durgunluk süreci ve son olarak da 1983–1984'te Almanya'da çıkarılan Geri Dönüş Teşvik Yasası ile yaşanan göçlerdir. Almanya bu yasa kapsamında dönenlere 10.500 mark ve çocuk başına 1.500 mark ödeme yapmıştır. 80'li yıllarda görülen destekli geri dönüş programları ile Almanya'dan 1983–1984 yıllarında 310 bin kişi, Hollanda'dan ise 1985–1986'da 10 bin kişi Türkiye'ye dönmüştür.[325]

Bu geri dönüş teşvik yasalarından sonra geri dönüşler azalarak devam etmiştir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Almanya'dan geri dönüş oranı yıllık 37.000, Hollanda'dan geri dönüş oranı ise 3.000 kişi olmuştur. Bu oranlar 1990'ların ilk yıllarında da benzer seviyede sürmüştür. Bu iki Avrupa ülkesinden geri dönüş yapan göçmenler ve bu ülkelere mültecilik başvuruları kabul edilmeyen Türk vatandaşları da (Türkiye'den başvuru yapan 450.000 sığınmacının sadece %10'u mülteci statüsü kazanmıştır) düşünüldüğünde bir buçuk milyondan fazla göçmen ve sığınmacının 1980–1999 yılları arasında Türkiye'ye geri döndüğü tahmin edilir[326].

Almanya'dan Türkiye'ye dönüş göçlerinde emekli olan birinci kuşağın

yanında ikinci ve üçüncü kuşak içinde geri dönenler de vardır. Emekli olan birinci kuşağın geri dönüşü kesin bir dönüşten ziyade yılın altı ayını Almanya'da kalan altı ayı da Türkiye'de geçirme üzerine kuruludur. Emekli olup dönen ilk kuşak ile ikinci ve üçüncü kuşağın dönüş motivasyonları şüphesiz birbirinden ayrıdır. Bu kuşakların dönüş motivasyonlarının başında etnik kökenleri ve dinleri nedeniyle ayrımcılığa uğramaları vardır. Türk Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı'nın yaptığı bir araştırmaya göre 2006–2012 yılları arasında 253 bine yakın iyi eğitimli Türk'ün Almanya'dan ayrılarak Türkiye'ye döndüğü görülmüştür. Bu grup yüksek nitelikli olması nedeniyle diğer tüm geriye göç hareketliliği içinde özel bir grubu oluşturur. Fakat bu grup içinde artan memnuniyetsizlikler nedeniyle 2014 itibariyle 90 bin kişinin Almanya'ya tekrar göç ettiği ile karşılaşılmıştır. Bu kişilerin tekrar Almanya'ya dönmelerinin altında Türkiye'deki hayat pahalılığı ve siyasi atmosferden duyulan rahatsızlığın yattığı görülmüştür.

1961'de emek göçü şeklinde başlayan iki ülke arasındaki hareketlilik farklı değişkenlere bağlı olarak Almanya–Türkiye arasında bir göç koridoru oluşturmuştur. Bu göç koridorunda Almanya'dan Türkiye'ye dönenler ve Türkiye'ye gelip Almanya'ya geri dönenlerin olduğu ve olacağı öngörüsü günümüz küresel dünyasında ayakları yere basan bir gerçekliktir. İki ülke arasında farklı nedenlerle gerçekleşen bu hareketlilik dinamik bir diasporanın varlığına işaret eder. Ayrıca günümüz küresel dünyasında Almanyalı Türklerin ulusötesi bir toplumun parçası haline geldiğini de görürüz. Önce Almanya'da çalışıp Türkiye'de yatırım yapma sonra giderek artan nüfus ile Almanya'da kalıcı hale gelme sonucunda bu göçmen işçilerin çocukları ve torunlarından oluşan ikinci ve üçüncü kuşak içinden sanatçı, siyasetçi, doktor, mühendis, avukat, girişimci, bilim ve iş insanı yetişmiştir. Bu yetişmiş Almanyalı Türklerin her iki ülkeye katkısı farklı alanlarda son derece önemlidir. Belki de bunun en önemli örneği 2019'un son günlerinden bu yana hızla dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisine yönelik aşının bulunmasını sağlayarak insanlığa küresel ölçekte bir katkı sunan Türk göçmen işçi çocukları Özlem Türeci ve Uğur Şahin olmuştur.

ALMANYA

TÜRK

DİASPORASI

ATLASI

SON NOTLAR

1. ''Türkiye-Almanya Federal Cumhuriyeti Siyasi ve Ekonomik İlişkileri,'' Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Erişim Tarihi: 11 Haziran 2021, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-almanya_-siyasi-iliskileri.tr.mfa.
2. ''Türkiye ve Almanya,'' Almanya'nın Türkiye'deki Dış Temsilcilikleri, Erişim Tarihi: 11 Haziran 2021, https://tuerkei.diplo.de/tr-tr/themen/politik/0-deutschland-tuerkei/1793954
3. Ayşe Aydın, ''Türkiye-Almanya Dostluk Anlaşması (3 Mart 1924),'' *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S.1, (Haziran 2017): 107-121.
4. ''Göç,'' Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim Tarihi: 9 Haziran 2021, https://sozluk.gov.tr/.
5. Michael H. Fisher, *Migration: A World History* (New York: Oxford University Press, 2014), 50-126.
6. Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, 4. Basım (Ankara: Nobel Yayınevi, 2020), 100-103.
7. Barış Özdal ve Esra Vardar Tutan, ''Temel Kavramlar ve Olgular'', *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, ed. Barış Özdal (Bursa: Dora Yayınları, 2018), 30-33.
8. Sarah Thomsen Vierra, *Turkish Germans in the Federal Republic of Germany: Immigration, Space and Belonging 1961-1990* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 24.
9. Kemal Kirişçi, ''Göç ve Türkiye: Devlet, Toplum ve Siyasetteki Dinamikler'', *Türkiye Tarihi 1839-2010*, 2. Baskı, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhal Bilgin (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), 186-187.
10. David Bartram, Maritsa V. Poros, Pierre Monforte, *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, çev. Itır Ağabeyoğlu Tuncay, (Ankara: Hece Yayınları 2019), 167.
11. Bartram vd. *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, 197.
12. Nermin Abadan-Unat, *Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen* (Berlin: Berghahn Books, 2011), 9-29.
13. Barış Özdal, ''Türkiye'den Yurt dışına İşgücü Göçü: (F.) Almanya Örneği'', *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, ed. Barış Özdal (Bursa: Dora Yayınları, 2018), 159-184.
14. Özdal, ''Türkiye'den Yurt dışına İşgücü Göçü: (F.) Almanya Örneği'', 185-191.
15. William Safran, ''Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return'', *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, C. 1, S. 1, (1991): 83-84.
16. Robin Cohen, ''Diasporas and the State: From Victims to Challengers'', *International Affairs*, C.72, S.3, (Temmuz 1996): 8.
17. Jonathan Grossman, ''Toward a Definition of Diaspora'', *Ethnic and Racial Studies*, C. 42, S. 8, (2019): 1263-1282.
18. Bartram vd. *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, 111.
19. James Clifford, ''Diasporas'', *Cultural Antropology*, C. 9, S. 3, (1994): 307.
20. Clifford, ''Diasporas'', 302.
21. Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, 177.
22. M. Murat Erdoğan, ''Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks Barometre' Araştırmaları'', *Göç Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, (Ocak-Haziran 2015): 123-124.
23. O. Can Ünver, ''Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkânlar ve Fırsatlar'', *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 45, (2003): 204-205.
24. Mehmet Gökhan Genel, ''Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdüşümü 'Sirkeci Garı'ndan Munchen Haubtbahnhof'a'", *Selçuk İletişim Dergisi*, C. 8, S. 3, (2014): 301-338.

25. Yu-Wen Chen, Emilie Racine ve Neil Collins, ''Gone But Not Forgetten: The (Re-)Making of Diaspora Strategies'', *Asian Ethnicity*, C. 16, S. 3, (2015): 371-379,

26. Nir Cohen, ''Diaspora Strategies: Actors, Members and Spaces'', *Geography Compass*, C.11, S.3, (Mart 2017): 1-13.

27. Alan Gamlen, Michel E. Cummings ve Paul M. Vaaler, ''Explaining the Rise of Diaspora Institutions'', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, S. 45, S. 4, (2019): 492- 516.

28. Elaine L. E. Ho ve Fiona McConnell, ''Conceptualising 'Diaspora Diplomacy': Territory and Populations Betwixt the Domestic and Foreign'', *Progress in Human Geography*, C. 43, S. 2, (2019): 235-255.

29. Erdoğan, ''Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks Barometre' Araştırmaları'', 118.

30. ''Genel Bilgi'', *YTB*, Erişim Tarihi: 6 Temmuz 2021. https://www.ytb.gov.tr/yurtdisi-vatandaslar/genel-bilgi.

31. ''T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurt dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Faaliyet Raporu 2020'', *YTB*, Erişim Tarihi:14 Temmuz 2021, https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/2021/BELGELER/2020%20FAALI%CC%87YET%20RAPORU-6046114fcd034.pdf.

32. Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, 177.

33. ''Kuruluş ve Teşkilat Yapısı'', *Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği*, Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2021, https://www.ditib.de/default1.php?id=5&sid=8&lang=en.

34. Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, 139-170.

35. Bartram vd. *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, 39.

36. Bartram vd. *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, 181.

37. Bartram vd. *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, 221.

38. Bartram vd. *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, 293-294.

39. Levent Soysal, ''Başından Sonuna Almanya'daki Türklerin Göç Hikayesi'', *Türkiye Tarihi 1839-2010*, 2. Baskı, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhal Bilgin, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), 205-206.

40. Ünver, ''Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkânlar ve Fırsatlar'' 202-203.

41. Rita Chin, *The Crisis of Multiculturalism in Europe*, (New Jersey: Princeton University Press, 2017), 136-137.

42. Antje Ellerman, *The Comparative Politics of Immigration: Policy Choices in Germany, Canada, Switzerland, and the United States*, (Cambridge University Press, 2021), 135-193.

43. Jason P. Coy, *A Brief History of Germany*, (New York: Facts On File, 2011), 234-235.

44. ''Solingen'de 28 Yıldır Sönmeyen Yangın: Acılarım Ben Ölünce Geçecek...'', TRT Haber, Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2021, https://www.trthaber.com/haber/dunya/solingende-28-yildir-sonmeyen-yangin-acilarim-ben-olunce-gececek-584283.html.

45. Chin, *The Crisis of Multiculturalism in Europe*, 165-166.

46. Soysal, ''Başından Sonuna Almanya'daki Türklerin Göç Hikayesi'', 216-217.

47. ''NSU Cinayetleri Aydınlığa Kavuşmadı'', AA, 28.06.2019, Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2021, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nsu-cinayetleri-aydinliga-kavusmadi/1517847.

48. Herman Kurthen, Germany's Coming Out: Citizenship and Immigration Reform since Unification, *Transformations of the New Germany*, ed. Ruth A. Starkman, (New York: Palgrave MacMillan, 2006), 188.

49. Chin, *The Crisis of Multiculturalism in Europe*, 23-24.

50. ''General Equal Treatment Act'', *Federal Anti-Discrimination Agency*, Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2021, https://www.antidiskriminierungsstelle.de/EN/about-discrimination/order-and-law/general-equal-treatment-act/general-equal-treatment-act-node.html.

51. ''Network Enforcemant Act (Netzdurchsetzunggesetz, NetzDG)'', *German Law Archive*, Erişim Tarihi: 8 Temmuz 2021, https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=1245.

52. ''Our Tasks'', *Federal Anti-Discrimination Agency*, Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2021, https://www.antidiskriminierungsstelle.de/EN/about-us/our-tasks/our-tasks-node.html.

53. ''ECRI Report on Germany (Six Monitoring Cycle)'', *ECRI*, Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2021, https://rm.coe.int/ecri-report-on-germany-sixth-monitoring-cycle-/16809ce4be.

54. ''Number of Politically Motivated Criminal Offences and Acts of Violence With a Right-Wing Extremist Background in Germany From 2009 to 2019'', Statista, Erişim Tarihi:9 Temmuz 2021, https://www.statista.com/statistics/932776/right-wing-extremist-criminal-offences-and-acts-of-violence-germany/.

55. ''The Federal Anti-Discrimination Agency's Research Projects at a Glance: Migrants' Experiences of Discrimination'', *Federal Anti-Discrimination Agency*, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2021, www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/downloads/EN/publikationen/factsheet_en_Benachteiligungserfahrungen_Migrant_innen_Ost_West_Vergleich.pdf?__blob=publicationFile&v=2.

56. ''Number of Germans With and Without Migration Background in 2019'', Statista, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2021, https://www.statista.com/statistics/891730/number-germans-with-without-migrant-background/.

57. ''Research of the FADA At A Glance: Risks of Discrimination For Refugees in Germany. Funding of The Fedaral Anti-Discrimination Agency – Survey of The Situation Analysis'', Federal Anti-Discrimination Agency, Erişim Tarihi: 10 Temmuz

2021, https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/downloads/EN/publikationen/factsheet_en_Diskriminierungsrisiken_fuer_Gefluechtete_in_Dtschl.pdf?__blob=publicationFile&v=2.

58. Ünver, ''Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkânlar ve Fırsatlar'', 189.

59. Erdoğan, ''Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks Barometre' Araştırmaları'', 142-143.

60. Vierra, *Turkish Germans in the Federal Republic of Germany: Immigration, Space and Belonging 1961-1990*, 11.

61. Serhat Güney, *Zor İsimli Çocuklar: Bir Gurbet Hikayesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2015, 10-11.

62. Soysal, ''Başından Sonuna Almanya'daki Türklerin Göç Hikayesi'', 216.

63. Ünver, ''Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkânlar ve Fırsatlar'', 209.

64. Abadan-Unat, ''Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen'', xxv.

65. Abadan-Unat, ''Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen'', xxviii-xxix.

66. Soysal, ''Başından Sonuna Almanya'daki Türklerin Göç Hikayesi'', 203-204.

67. ''Hamburg: Alman-Türk Bayrağı Müzelik Oldu'', Haberler.Com, Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2021, https://www.haberler.com/hamburg-alman-turk-bayragi-muzelik-oldu-haberi/.

68. ''Essen'de 'Biz Buralıyız' Sergisi'', *Hürriyet*, Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2021, https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/essende-biz-buraliyiz-sergisi-41836361.

69. Abadan-Unat, ''Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen'', 28.

70. Erdoğan, ''Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks Barometre' Araştırmaları'', 110.

71. ''Number of Foreigners in Germany From 1990 to 2020'', Statista, Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2021, https://www.statista.com/statistics/886209/foreigner-numbers-germany/.

72. ''Number of Foreigners in Germany From 2018 to 2020, by Country of Origin'', Statista, Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2021, https://www.statista.com/statistics/890277/foreigner-numbers-by-country-of-origin-germany/.

73. Erkan Perşembe, *Almanya'da Türk Kimliği, Din ve Entegrasyon*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 55.

74. Mehmet Yavuz, ''Berlin'de Türk İslam Mimarisi'', *Sanat Dergisi*, C.0, S.14, (2010): 88.

75. Nermin Abadan-Unat, ''Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü'', *Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler* içinde, der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 259-277.

76. Anwerbung und Vermittlung Auslaendischer Arbeitnehmer –Erfahrungsbericht 1961-, Bundesantstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung, Nürnberg:1962.

77. Auslaendischer Arbeitnehmer, Beschaeftigung, Anwerbung, Vermittlung, –Erfahrungsbericht 1968-, Bundesanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung, Nürnberg:1969.

78. Gökhan Duman, *11. Peron*, (İstanbul: Vadi Yayıncılık, 2018), 18.

79. *Ausländische Arbeitnehmer, Beschäftigung, Anwerbung, Vermittlung* (Temmuz 1974) – *Erfahrungsbericht 1972/1973*-, Nürnberg: Bundesantsalt für Arbeit , 9.

80. ''Sekizinci Kalkınma Planı'', İş Gücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yurt dışında Yaşayan Türkler Alt Komisyon Raporu, (Ankara, 2001), 41.

81. Erkan Perşembe, *Almanya'da Türk Kimliği, Din ve Entegrasyon*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 69-70.

82. ''1 milyon Türk Alman vatandaşlığından çıkarıldı mı?'', *Deutsche Welle Türkçe*, 27.07.2020, Erişim tarihi: 20 Haziran 2021, https://www.dw.com/tr/1-milyon-t%C3%BCrk-alman-vatanda%C5%9Fl%C4%B1%C4%9F%C4%B1ndan-%C3%A7%C4%B1kar%C4%B1ld%C4%B1-m%C4%B1/a-54331959.

83. Yusuf Adıgüzel, *Almanya'daki Türk Kuruluşları*, (İstanbul: Şehir Yayınları, 2011); Johannes Kandel, ''Islamische Organisationen im Überblick, Bundeszentrale für politische Bildung'' 2005, Erişim Tarihi: 18 Mayıs, 2021, http://www.bpb.de/themen/F9WKLB,0,0; ayrıca derneklerin kendi internet siteleri ve açıklamalarından derlenmiştir.

84. ''Das sind WIR | die Vereine in Deutschland'', BVVE, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2021, https://bundesverband.bvve.de/vereine-in-deutschland/.

85. İslam Toplumu Milli Görüş (2020), Tanıtım Kataloğu, Köln, Erişim Tarihi: 05 Mayıs 2021, https://igmg.org/wp-content/themes/igmg/images/selbstdarstellungen/pdf/IGMG_brochure_tr.pdf.

86. ''Föderation der Türkisch-Demokratischen Idealistenvereine in Europa e.V./ Avrupa Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu'', *Das Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 1.4 Verbände Türkeistämmiger in Deutschland*, Erişim Tarihi: 30 Aralık 2021, https://web.archive.org/web/20081112010100/http://www.bmfsfj.de/Publikationen/engagement-tuerkisch/1-Einleitung/1-4-verbaende,-did=44816,render=renderPrint.html.

87. DİTİB, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2021, https://www.ditib.de/.

88. Über Uns, *ATİB*, Erişim Tarihi: 30 Aralık 2021, https://www.atib.org/ueber-uns?lang=de.

89. ''Türkisch-Islamische Union in Europa/ Avrupa Türk Islam Birligi'', *Das Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 1.4 Verbände Türkeistäm-*

miger in Deutschland, Erişim Tarihi: 30 Aralık 2021, https://web.archive.org/web/20081112010100/http://www.bmfsfj.de/Publikationen/engagementtuerkisch/1-Einleitung/1-4-verbaende,did=44816,render=renderPrint.html.

90. Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu, Erişim Tarihi: 06.06.2021, https://alevi.com/en/home.

91. ''Almanya'da Bir Eyalet Aleviliği Dini İnanç Grubu Olarak Tanıdı'', *Amerika'nın Sesi*, Erişim Tarihi: 6 Haziran 2021, https://www.amerikaninsesi.com/a/kuzey-ren-vestfalya-eyaleti-aleviligi-dini-inanc-grubu-olarak tanidi/5694296.html.

92. Unser Leitbild / Misyonumuz, TGD, Erişim Tarihi: 01 Haziran 2021, https://www.tgd.de/wp-content/uploads/2020/10/Leitbild_zweisprachig_web.pdf.

93. Satzung Berlin, den 14.05.2014, TGD, § 3 Grundprinzipien, https://www.tgd.de/wp-content/uploads/2016/12/161221_Satzung_aktualisiert.pdf, Erişim Tarihi: 1 Haziran 2021.

94. Tanıtım Broşürü (Ocak 2017), TGD, Erişim Tarihi: 1 Haziran 2021, https://www.tgd.de/wp-content/uploads/2017/02/TGD-Flyer_Februar-2017.pdf.

95. ''Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, Ausländerwahlrecht'', BMI, Erişim Tarihi: 9 Haziran 2021, https://www.bmi.bund.de/DE/themen/verfassung/wahlrecht/auslaenderwahlrecht/auslaenderwahlrecht-node.html.

96. ''Bundeszentrale für politische Bildung, Wahlrecht für Drittstaatsangehörige'', BPB, Erişim Tarihi: 28 Haziran 2021, https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/kurzdossiers/184440/wahlrecht-fuer-drittstaatsangehoerige.

97. ''Bundestagswahl 2021: Jede dritte Person mit Migrationshintergrund war wahlberechtigt'', Destatis.de, Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2021/10/PD21_463_125.html.

98. ''Politische Teilhabe'', Mediendienst-Integration, Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021, https://mediendienst-integration.de/integration/politik.html.

99. Soner Tauscher, *Alman Vatandaşlık Rejimi ve Almanya'da Yabancı Hakları*, (İstanbul: SETA, 2016), 20.

100. ''*Nichtwaehler*,'' Der Bundeswahlleiter, Erişim Tarihi: 9 Ağustos 2021, https://www.bundeswahlleiter.de/service/glossar/n/nichtwaehler.html.

101. Tauscher, *Alman Vatandaşlık Rejimi ve Almanya'da Yabancı Hakları*, 21.

102. ''Sachverständigenrat für Rat und Migration (SVR). Jahresgutachten (2021) Normalfall Diversität? Wie das Einwanderungsland Deutschland mit Vielfalt umgeht,'' *Der Sachverständigenrat für Integration und Migration*, 2021: 36, Erişim Tarihi: 09 Ağustos 2021, https://www.svr-migration.de/wp-content/uploads/2021/05/SVR_Jahresgutachten_2021_barrierefrei-1.pdf.

103. ''Bundestagswahl 2021,'' Mediendienst-Integration, Erişim Tarihi: 26 Aralık 2021, https://mediendienst-integration.de/integration/politik.html.

104. ''Fünfter Bericht zum Integrationsmonitoring der Länder Bericht 2019,'' Konferenz der für Integration zuständigen Ministerinnen und Minister/Senatorinnen und Senatoren der Länder (IntMK), 2019: 114, Erişim Tarihi: 09 Ağustos 2021, https://www.integrationsmonitoring-laender.de/sites/default/files/integrationsbericht_2019_n2.pdf.

105. Mediendienst-Integration, ''Bundestagswahl 2021.''

106. Viola Neu, ''Demokratische Einstellungen und Wahlverhalten,'' *Analysen & Argumente*, No. 422, (Ocak 2021): 15-16, https://www.kas.de/documents/252038/11055681/Demokratische+Einstellungen+und+Wahlverhalten.pdf/62f3412e-e9d7-7b97-c785-6722661955f3?version=1.0&t=1611259855294.

107. ''Goerres Achim Spies, C. Dennis und Mayer J. Sabrina, Deutsche mit Migrationshintergrund bei der Bundestagswahl 2017: Erste Auswertungen der Immigrant German Election Study zu Deutschtürken und Russlanddeutschen,'' First Migrant Election Study, 2018: 6, Erişim Tarihi: 12 Ağustos 2021, DOI:10.13140/RG.2.2.26582.55364.

108. ''Sonntagsfrage Bundestagswahl,'' Infratest dimap, Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2021, https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/sonntagsfrage/.

109. Viola Neu, ''Demokratische Einstellungen und Wahlverhalten'', 13.

110. ''Leyla Onur,'' *Deutscher Bundestag*, Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2021, http://webarchiv.bundestag.de/archive/2007/0206/mdb/mdb14/bio/O/onur_le0.html.

111. ''Leyla Onur,'' SPD Fraktion im Bundestag, Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2021, https://www.spdfraktion.de/abgeordnete/onur?wp=14.

112. ''Aydan Özoğuz,'' Person, Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2021, https://oezoguz.de/person/.

113. ''Mahmut Özdemir MdB,'' Für Duisburg im Bundestag, Erişim Tarih: 21 Nisan 2021., https://www.oezdemir-fuer-duisburg.de/personen/mahmut-oezdemir/.

114. ''Mahmut Özdemir (Duisburg),'' Deutscher Bundestag, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2021, https://www.bundestag.de/abgeordnete/biografien/O/oezdemir_mahmut-522456.

115. ''Cemile Giousouf,'' Deutscher Bundestag, Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2021, https://www.bundestag.de/webarchiv/abgeordnete/biografien18/G/giousouf_cemile-258378.

116. ''Serkan Tören,'' Deutscher Bundestag, Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2021, http://webarchiv.bundestag.de/archive/2013/1212/bundestag/abgeordnete17/biografien/T/toeren_serkan.html.

117. ''Özgeçmiş,'' Hakkı Keskin, Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2021, https://keskin.de/oezgecmis/?lang=tr.

118. ''Biografie,'' Cem Özdemir, Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2021, https://www.oezdemir.de/cem/biografie/,

119. ''Canan Bayram Hakkında,'' Canan Bayram, Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2021, https://bayram-gruene.de/ueber-canan-bayram/.

120. Peter Karpestam ve Fredrik N. G. Anderson, ''Economic Perspektives on Migration'', *Routledge International Handbook of Migration Studies*, ed. Steven J. Gold ve Stephanie J. Nawyn, (Londra ve New York: Routledge, 2013), 12-27.

121. Ahmet Akgündüz, ''Labour Migration from Turkey to Western Europe (1960–1974): An Analytical Review'', *Capital&Class*, C. 17, S. 3, (1993): 154-155.

122. Faruk Şen, ''Almanya'ya Türk İşçi Göçünün Bugün 58'nci Yılını Kutluyoruz'', 25.06.2019, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2021, https://tavakvakfi.org/ekonomi/almanyaya-turk-isci-gocunun-bugun-48nci-yilini-kutluyoruz/.

123. ''Almanya'ya işçi sevki bizim için zararlı, yoksa faydalı mı oluyor?'' *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1961, 5.

124. 1978 İstatistik Yıllığı, (Ankara: İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü Yayın No. 142 1980).

125. ''Almanya'ya göçün 40. Yılı'', *NTV*, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2021, http://arsiv.ntv.com.tr/news/115944.asp.

126. Andreas Goldberg, Dora Mourinho ve Ursula Kulke, ''Labour Market Discrimination Against Foreign Workers in Germany'', *International Migration Papers 7*, (1995): 5, Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2021, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_201039.pdf. Buna karşılık başka bir kaynakta Türkiye'den giden ilk grubun yaklaşık %60'ının kalifiye eleman olduğu belirtilmektedir Bkz. *NTV*, ''Almanya'ya Göçün 40. Yılı,''

127. Gottfried E. Völker, bu beklentileri çalışmasında hipotezler olarak sıralayarak test eder. Vardığı sonuç ise bu beklentilerin/hipotezlerin karşılanmadığıdır. Hipotezler/beklentiler için bkz. Gottfried E. Völker, ''Turkish Labour Migration to Germany: Impact on Both Economies'', *Middle Eastern Studies*, C. 12, S. 3, (1976): 45.

128. Karpestam ve Anderson, ''Economic Perspektives on Migration'', 14.

129. Karpestam ve Anderson, ''Economic Perspektives on Migration'', 24-25.

130. Otto Neuloh, ''Almanya'da Yabancı İşçiler Meselesi,'' *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Çev. Teoman Arsay, S. 16, (1965): 220.

131. Neuloh, ''Almanya'da Yabancı İşçiler Meselesi,'' 223.

132. O. Can Ünver, ''Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkanlar ve Fırsatlar'', *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 45, (2003): 192.

133. Neuloh, ''Almanya'da Yabancı İşçiler Meselesi,'' 220.

134. Völker, ''Turkish Labour Migration to Germany: Impact on Both Economies'', 50.

135. Haritanın alındığı kaynak için bkz. *Political and Administrative Map of West Germany-1969*, Erişim Tarihi: 19 Temmuz 2021, https://www.gif-map.com/maps-of-europe/maps-of-germany/political-and-administrative-map-of-west-germany-1969. Harita üzerindeki işaretlemeler tarafımızdan yapılmıştır.

136. ''Völker, ''Turkish Labour Migration to Germany: Impact on Both Economies'', 48.

137. Böyle bir sınıflandırma için bkz. Abadan-Unat, ''Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen'' 9-29. Daha güncellenmiş ve detaylandırılmış bir dönemleştirme için bkz. Barış Özdal, ''Türkiye'den Yurt dışına İşgücü Göçü: (F.) Almanya Örneği'', Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye, edt. Barış Özdal, (Bursa: Dora Yayınları, 2018): 159-184.

138. Klaudia Prevezanos, ''Turkish Guest Workers Transformed German Society'', *Deutsche Welle*, 30 Ekim 2011, Erişim Tarihi: 03.07.2021, https://www.dw.com/en/turkish-guest-workers-transformed-german-society/a-15489210.

139. ''Türksan kuruldu'', *Yeni Şafak*, 8 Aralık 2017, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2021, https://www.yenisafak.com/infografik/turksan-kuruldu-5485.

140. Yener Pazarcık, ''Türkiye'de İşçi/Halk Şirketleri Sürecinin Türksan ve Hastaş Vakaları Üzerinden İncelenmesi'', *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, C. 14, S. 2, (2019): 210-211.

141. ''Türk-San İlk yatırımını 1967'de Yapacak'', *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1966.

142. *NTV*, ''Almanya'ya Göçün 40. Yılı,''

143. *NTV*, ''Almanya'ya Göçün 40. Yılı,''

144. Barış Özdal, ''Avrupa'da İşgücü Göçünün Tarihsel Gelişimi'', *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, Edt. Barış Özdal, (Bursa: Dora Yayıncılık, 2018), 134-135. Almanya'ya ve Avrupa'ya göç eden Türklerin özelliklerine ilişkin çeşitli veriler, analizler ve argümanlar için bkz. Akgündüz, ''Labour Migration from Turkey to Western Europe (1960-1974): An Analytical Review'', 171-181.

145. *NTV*, ''Almanya'ya Göçün 40. Yılı,''

146. *NTV*, ''Almanya'ya Göçün 40. Yılı,''

147. Fatih Bahadır Yurdakul, *Almanya'da Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları ve Uygulamalarının Yabancı İşgücüne Etkilerinin Değerlendirilmesi*, Yurt dışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Yeterlilik Tezi, T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Ankara, 2014): 39.

148. Heinz Fassmann ve Ahmet İçduygu, ''Turks in Europe: Migration Flows, Migrant Stocks and Demographic Structure'' *European Review*, C.21 S.03, (2013): 352.

149. Bu kısımda örnek verilen firmalar, çeşitli kaynaklarda yer alan listelerden seçilmiştir. Söz konusu sıralamalar için bkz. ''Almanya'da Zengin Olan Türkler'', *İlan Avrupa*, 05.02.2019, Erişim Tarihi: 14.07. 2021, https://www.ilanavrupa.

com/blog/almanyada-zengin-olan-turkler/; ''İşte Almanya'nın En Başarılı 10 Türk'ü'', *Patronlar Dünyası*, 25.12.2015, Erişim Tarihi: 17.07.2021, https://www.patronlardunyasi.com/haber/Iste-Almanya-nin-en-basarili-10-Turk-u/175638. Seçilen firmaların web sayfalarına ulaşılarak bilgiler güncellenmiş ve detaylandırılmıştır.

150. Faruk Şen, Yunus Ulusoy ve Cem Şentürk, *Avrupa Birliği ve Almanya'da Türk Girişimcilerin Ekonomik Gücü*, (Essen: Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı, 2007): 26-30.

151. ''Almanya'daki Türk Kökenli İş İnsanlarından 50 Milyar Euro Ciro'', *TRT Haber*, 8 Şubat 2020, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2021, https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/almanyadaki-turk-kokenli-is-insanlarindan-50-milyar-euro-ciro-459539.html.

152. Tam liste için bkz. ''Federal Almanya'daki Başlıca İşadamları Dernekleri'', *XİNG*, Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2021, https://www.xing.com/communities/posts/f-punkt-almanyadaki-baslica-is-adamlari-dernekleri-1001593914.

153. ''Karmez Döner Fabrikasının Başarı Öyküsü'', *Karmez Group*, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2021., http://karmez.com/tr/Geschichte.html.

154. ''Temsilciliklerimiz'', *Karmez Group*, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2021, http://karmez.com/tr/Niederlassungen.html.

155. ''Ürünlerimiz'', *Karmez Group*, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2021, http://www.karmez.com/tr/Produktion.html.

156. ''Tarihçe'', *Egetürk*, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2021, https://www.egetuerk.de/tr/tari%cc%87hce/.

157. ''Über uns'', *Bereket Brot*, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2021, http://bereket-brot.de/ueber-uns/.

158. ''Über uns'', *7gün*, Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2021, https://www.7guen.de/ueber-uns/.

159. ''Die Königin des Ayrans'', *Tagesspiegel*, 10.02.2017, Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2021, https://www.tagesspiegel.de/themen/koepfe/die-berliner-unternehmerin-dilek-doenmaz-die-koenigin-des-ayran/19342012.html.

160. ''Giresunlu Yerli Kardeşler'in Yeni Oyunu Cry-

sis'i Bütün Dünya Bekliyor'', *Hürriyet*, 25.02.2007, Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2021, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/giresunlu-yerli-kardesler-in-yeni-oyunu-crysis-i-butun-dunya-bekliyor-6010126. Ayrıca bkz. https://www.crytek.com

161. ''Mobil Bankacılığın Kasa Kilidi: KOBIL'', *Milliyet*, 06.12.2003, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2021, https://www.milliyet.com.tr/teknoloji/mobil-bankaciligin-kasa-kilidi-kobil-1803534. Ayrıca bkz. https://www.kobil.com.

162. ''Über das BWK/Eindrücke'', *BildungsWerk in Kreuzberg GMBH*, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2021, http://www.bwk-berlin.de/ueber-das-bwk.html.

163. ''Başarı Örnekleri: Uzuner Consulting GmbH – Bülent Uzuner'', *WFB*, Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2021 https://www.wfb-bremen.de/tr/page/basari.

164. ''Hakkımızda'', *BTC*, Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2021, https://www.btc-ag.com.tr/Kurumsal/Hakkimizda.

165. ''Holding Hakkında'', *Şahinler Holding*, Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2021, https://sahinlerholding.com.tr/holding-hakkinda/.

166. ''Öger Tur Durdu'', *Hürriyet*, 31.12.2015, Erişim Tarihi 22 Temmuz 2021, https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/oger-tur-durdu-40034086.

167. ''Öger Tours da iflasını açıkladı'', *Sabah*, 27.09.2019, Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2021, https://www.sabah.com.tr/avrupa/2019/09/27/oger-tours-da-iflasini-acikladi.

168. ''Öger Tours Eski Şanlı Günlerine Geri Dönecek'', *Turizm Güncel*, Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2021, https://www.turizmguncel.com/haber/oger-tours-eski-sanli-gunlerine-geri-donecek.

169. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2005*, 11. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi, 2007): 122.

170. Mehmet Suğanlı, *Almanya'da Yaşayan ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nda Hesabı Bulunan Türkler'in Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Döviz Rezervleri*, (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, 2003): 92-95, http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/mehmetsuganli.pdf.

171. Jean-Marie Nkongolo-Bakenda ve Elie Virgile Chrysostome, ''Engaging Diasporas as International Entrepreneurs in Developing Countries: In Search of Determinants'', *Journal of International Entrepreneurship*, S.11, (2013): 30-64.

172. ''600 Türk Firması Kuzey Ren'i 'Yatırım Üssü' Yaptı'', *Dünya Gazetesi*, Erişim Tarihi: 21 Temmuz 2021, https://www.dunya.com/ekonomi/600-turk-firmasi-kuzey-reni-yatirim-ussu-yapti-haberi-480633.

173. *''TC Ticaret Bakanlığı 2021 Yılı Nisan Ayı Veri Bülteni,''* Ticaret Bakanlığı, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2021, https://ticaret.gov.tr/data/608fa3ef-13b8765064136fd9/2021%20Y%C4%B-1l%C4%B1%20Nisan%20Ay%C4%B1%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20Veri%20B%C3%BClteni.pdf.

174. ''Turizm İstatistikleri, II. Çeyrek: Nisan-Haziran, 2021'', *Türkiye İstatistik Kurumu*, 30.07.2021, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2021, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-II.-Ceyrek:-Nisan---Haziran,-2021-37441&dil=1.

175. ''Avrupalı Türkler'in Türkiye Turizmine Katkısı Hangi Boyutlarda?'', *Turizm Ajansı*, Erişim Tarihi: 16 Temmuz 2021, https://www.turizmajansi.com/haber/avrupali-turkler-in-turkiye-turizmine-katkisi-hangi-boyutlarda-h20177.

176. ''Gurbetçiler TL'ye değil eve dönüyor'', *Milliyet*, Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2021, https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/

gurbetciler-tl-ye-degil-eve-donuyor-2719123.

177. ''Kurzfassung der Studie ''Muslimisches Leben in Deutschland 2020,'' BAMF, Erişim Tarihi: 18 Aralık 2021: https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Forschungsberichte/Kurzberichte/

178. ''Was ist ''Ahmadiyyat?'', *Ahmadiyya*, Erişim Tarihi: 12 Haziran 2021, https://ahmadiyya.de/ahmadiyya/einfuehrung.

179. ''Islam: Daten und Fakten zu Muslim:innen in Deutschland und weltweit'', *Statista*, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2021, https://de.statista.com/themen/878/muslime-und-islam/.

180. ''Wo steht der Islam in Deutschland?'', *Tagesschau*, Erişim Tarihi: 16 Haziran 2021 https://www.tagesschau.de/inland/islam-in-deutschland-101.html.

181. Muhterem Dilbirliği, ''Alman Anayasasında Din Özgürlüğü ve Din Eğitimi'', *Liberal Düşünce* C.20 S.78 (2015), 75-104.

182. ''dialog forum islam (dfi)'', *Ministerium für Arbeit, Integration und Soziales Nordrhein-Westfalen*, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2021, https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/dokumentenarchiv/Dokument/MMV16-3097.pdf.

183. ''Nicht der Generalverdacht sondern eine offene und sachliche Diskussion fördert die Integration der Muslime'', *Christlich-Islamische Gesellschaft e.V.*, Erişim Tarihi: 16 Haziran 2021, https://vikz.de/public/CIG%20Stellungnahme%202008-04-25.pdf.

184. Tanıtım Kataloğu, *İslam Toplumu Milli Görüş*, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021, https://igmg.org/wp-content/themes/igmg/images/selbstdarstellungen/pdf/IGMG_brochure_tr.pdf.

185. ''Alman İdare Mahkemesi Milli Görüş'e hak verdi'', *Deutsche Welle Türkçe*, 22.05.2008, Erişim Tarihi: 19 Haziran 2021, https://www.dw.com/tr/alman-idare-mahkemesi-milli-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fe-hak-verdi/a-3352926.

186. ''Kuruluş ve Teşkilat Yapısı'', *Diyanet İşleri Türk İslam Bakanlığı*, Erişim Tarihi: 28 Haziran 2021, https://www.ditib.de/default1.php?id=5&sid=8&lang=en.

187. ''Der Alevitische Religionsunterricht'', *Alevitische Gemeinde Deutschland*, Erişim Tarihi: 28 Haziran 2021, https://alevi.com/aru/.

188. ''Aleviten erhalten Körperschaftsstatus in NRW'', *RP Online*, Erişim Tarihi: 28 Haziran 2021, https://rp-online.de/nrw/kultur/islam-aleviten-erhalten-koerperschaftsstatus-in-nrw_aid-55131677

189. Islamrat, Erişim Tarihi: 12 Haziran 2021, http://www.islamrat.de/site.php?show=006.

190. Selbstdarstellung, *Zentralrat der Muslime in Deutschland e.V*, Erişim Tarihi: 28 Haziran 2021, http://zentralrat.de/2594.php.

191. ''Mevcut ATİB Gerçekleriyle Bağdaşmayan, Mesnetsiz Bir Rapor'', ATİB, Erişim Tarihi: 28 Haziran 2021, https://www.atib.org/kopie-von-haber-84

192. Ahmet Aslan, ''Almanya'da İslam ve İslam'ın Kurumsal Temsili'', *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.15 (2019): 20.

193. Ahmet Aslan, ''Almanya'da İslam ve İslam'ın Kurumsal Temsili'', 21.

194. Hüseyin Köftürcü, ''Alman Oryantalizminde İslam Tasavvurları'', *İmgelem C.*5 S.8 (2021): 43.

195. Bassam Tibi, ''Der Euro-Islam als Brücke zwischen Islam und Europa'', (20.03.2007), Erişim Tarihi: 28 Haziran 2021, https://www.perlentaucher.de/essay/der-euro-islam-als-bruecke-zwischen-islam-und-europa.html.

196. Bassam Tibi ile yapılan röportaj için bkz. ''Zuwanderung durch Einwanderung ersetzen '', *Klett*, https://www.klett.de/sixcms/media.php/321/03_06.95558.pdf

197. Becker, İslam'ı, Afrika'da milyonlarca vahşiden, insan yapıcı olmakla nitelemektedir. Bkz. Remzi Avcı, ''Alman Oryantalizmi: Carl Heinrich Becker ve Martin Hartmann Örneğinde Osmanlı Toplum ve Siyaset Söylemi'', (Doktora Tezi, Mardin: Artuklu Üniversitesi, 2018): 105.

198. Remzi Avcı, *Alman Oryantalizmi-Kurgu ile Gerçek Arasında*, (İstanbul: Ketebe, 2021): 198.

199. Remzi Avcı, *Alman Oryantalizmi-Kurgu ile Gerçek Arasında*, 104.

200. Ertuğrul Şahin, ''Anspruch und Wirklichkeit: Was taugt die Forderung nach einem Euro-Islam?,'' *Herder Korrespondenz* C.66, S.12 (2012): 623.

201. Ertuğrul Şahin, Anspruch und Wirklichkeit: Was taugt die Forderung nach einem Euro-Islam?,'' 625.

202. ''Deutschland setzt auf den ''Euro-Islam''", *Spiegel*, Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2021, https://www.spiegel.de/politik/deutschland/debatte-deutschland-setzt-auf-den-euro-islam-a-328223.html.

203. Julia Gerlach, *Auf dem Weg zu einem Europäischen Islam – oder ist dieser längst Realität?*, Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, (2016): 16.

204. Ahmet Aslan, ''Almanya'da İslam ve İslam'ın Kurumsal Temsili,'' 10.

205. ''Mehr Gewalt gegen Muslime'', *TAZ*, Erişim Tarihi: 05 Temmuz 2021, https://taz.de/Antimuslimischer-Rassismus/!5659578/.

206. Ulrich Paffrath, *Moscheeübergriffe in Deutschland 2016- Ein Bericht der DITIB-Antirassismus- und Antidiskriminierungsstelle, (*Köln: DITIB-ZSU GmbH, (2017), 7-18.

207. ''Mehr Gewalt und Hetze'', *TAZ*, Erişim Tarihi: 05 Temmuz 2021, https://taz.de/Angriffe-auf-Muslime-im-Jahr-2020/!5749776/.

208. ''Mehr als 900 Angriffe auf Muslime und Moscheen im Jahr 2020'', S*piegel*, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2021, https://www.

spiegel.de/politik/deutschland/islam-in-deutschland-mehr-als-900-angriffe-auf-muslime-2020-a-5542fed3-dee0-4878-979b-150582b474b8.

209. Oliver Decker & Johannes Kiess, vd., *Die Leipziger Autoritarismus Studie 2020, Autoritäre Dynamiken*, ed. Oliver Decker & Elmar Brähler, (Gießen: Psychosozial-Verlag, 2020): 64.

210. Sedat Şahin, ''Almanya'ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler'', *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Araştırmalar E-Dergisi*, (2012) Erişim tarihi: 10 Haziran 2021, http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/DrSedatSahin.pdf.

211. Mustafa Çakır, ''Almanya'daki Çok Kültürlü Ortamlarda Türkçenin Anadili Olarak Kullanımı'', *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* C.2, S.1 (2002): 39-57.

212. ''Türkisch für Migrantenkinder in München'', *Deutschlandfunk*, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2021, https://www.deutschlandfunk.de/heimatsprache-tuerkisch-fuer-migrantenkinder-in-muenchen.680.de.html?dram:article_id=383041.

213. Asaf Ekin Yeşil, ''Almanya'da Yaşayan Türk Öğrencilerin Ayrımcılık ve Dışlanmışlık Algıları,'' *Eğitim, Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.3 (2020): 341.

214. ''Specıal Rapporteur On Rıght To Educatıon To Vısıt Germany From 13 To 21 February'', *United Nations Press Release*, 9 Şubat 2006, Erişim Tarihi: 18 Haziran 2021, https://web.archive.org/web/20070929124223/http://www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/view01/8FE3453BFC28397BC12571100052C0AE?opendocument

215. Mustafa Bülbül, ''Almanya'da Türklerin Eğitim Alanında Karşılaştıkları Sorunlar,'' *TASAM*, Erişim Tarihi: 15 Haziran 2021, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/76/almanyada_turklerin_egitim_alaninda_karsilastiklari_sorunlar.

216. Asaf Ekin Yeşil, ''Almanya'da Yaşayan Türk Öğrencilerin Ayrımcılık ve Dışlanmışlık Algıları,'' 342-344.

217. Niemeier'den aktaran için bk. Michael, Bommes & Frank-Olaf Radtke, ''Institutionalisierte Diskriminierung von Migrantenkindern. Die Herstellung ethnischer Differenz in der Schule'', *Zeitschrift für Pädagogik* C.39 S.3, (1993): 488.

218. Rainer Geißler & Sonja Weber-Menges, ''*Migrantenkinder im Bildungssystem: Doppelt benachteiligt''*, Hessische Blätter 4, 2009, 385.

219. ''Schulsystem in Deutschland'', *Leben in Deutschland*, Erişim Tarihi: 22 Haziran 2021, https://ankommenapp.de/APP/DE/LebeninDeutschland/Kinder/Schulsystem/schulsystem-node.html.

220. ''Die richtige Schulwahl trotz Schulempfehlung'', *Online-lernprogramme*, Erişim Tarihi: 18 Haziran 2021, https://www.online-lernprogramme.de/fachartikel-zum-thema-lernen/die-richtige-schulwahl-trotz-schulempfehlung/.

221. Robert Kelle, ''Mit welchem Durchschnitt kommt man aufs Gymnasium? – Wissenswertes zum Übertritt,'' *Helpster Die Ratgaber Redaktion*, Erişim Tarihi:18 Haziran 2021, https://www.helpster.de/mit-welchem-durchschnitt-kommt-man-aufs-gymnasium-wissenswertes-zum-uebertritt_124899 ; ''Gymnasium oder Realschule? Was ist der richtige Weg für mein Kind?'', *Bildungsxperten*, Erişim Tarihi: 18 Haziran 2021, https://www.bildungsxperten.net/wissen/gymnasium-oder-realschule-der-richtige-weg-fuer-mein-kind/.

222. Mustafa Bülbül, ''Almanya'da Türklerin Eğitim Alanında Karşılaştıkları Sorunlar,'' *TASAM* Erişim Tarihi: 15 Haziran 2021, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/76/almanyada_turklerin_egitim_alaninda_karsilastiklari_sorunlar.

223. ''Make it in Germany'', *Die Bundesregiurug*, Erişim Tarihi: 20 Haziran 2021, https://www.make-it-in-germany.com/de/leben-in-deutschland/familiennachzug/schulsystem.

224. Hülya Küçükkıratlı, ''Almanya'da Türk Göçmen Çocuklarında Dil Durumu ve Dil Edinim/Öğrenim Sorunları Üzerine Son On Yılda Yapılan Çalışmalar'', (Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019): 19.

225. ''Germany-Country Note- Results from PISA 2012'', OECD, Erişim Tarihi: 20 Haziran 2021, https://www.oecd.org/germany/PISA-2012-results-germany.pdf.

226. ''Germany-Country Note- PISA 2018 Results'', OECD, Erişim Tarihi: 20 Haziran 2021, https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_DEU.pdf.

227. Asaf Ekin Yeşil, ''Almanya'da Yaşayan Türk Öğrencilerin Ayrımcılık ve Dışlanmışlık Algıları,'' 343.

228. ''Diskriminierung'', *Mediendiest Integration*, Erişim Tarihi: 25 Haziran 2021, https://mediendienst-integration.de/desintegration/diskriminierung.html#c27.

229. ''Fast jeder zweite Grundschüler erhält falsche Schulempfehlung '', Spiegel Panorama, Erişim Tarihi: 20 Haziran 2021, https://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/iglu-laendervergleich-fast-jeder-zweite-grundschueler-erhaelt-falsche-schulempfehlung-a-283962.html

230. Radiye Erol, ''Türkische Jugendliche in Deutschland – Kulturelle Orientierung und Zweisprachigkeit'', (Doktora Tezi, Köln: Köln Üniversitesi, 2008).

231. Radiye Erol, ''Türkische Jugendliche in Deutschland – Kulturelle Orientierung und Zweisprachigkeit,'' 41.

232. ''Diskriminierung im vorschulischen und schulischen Bereich'', *Antidiskriminierungsstelle des Bundes*, Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2021, https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/Expertisen/expertise_diskriminierung_im_vorschulischen_und_schulischen_bereich.pdf?__blob=publicationFile&v=3.

233. ''Bildung'', *Mediendiest Integration*, Erişim Tarihi: 25 Haziran 2021, https://mediendienst-integration.de/integration/bildung.html.

234. Mustafa Çakır, ''Almanya'daki Çok Kültürlü Ortamlarda Türkçenin Anadili Olarak Kullanımı,'' 48.

235. ''Diskriminierung im vorschulischen und schulischen Bereich'', *Antidiskriminierungsstelle des Bundes*, Erişim Tarihi: 08 Temmuz 2021, https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/Expertisen/expertise_diskriminierung_im_vorschulischen_und_schulischen_bereich.pdf?__blob=publicationFile&v=3

236. Semra Çinemre, ''Almanya'da Geçmişten Günümüze Uygulanan İslam Din Öğretimi Modelleri'', *TOBİ-DER International Journal of Social Sciences* C.3 S.1 (2019): 125.

237. ''Parlament'', *Deutscher Bundestag*, Erişim Tarihi: 30 Haziran 2021, https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_01-245122.

238. Yusuf Adıgüzel, ''Almanya'daki Devlet Okullarında 'İslam Din Dersi' Sorunu ve Çözüm Arayışları'', *Akademik İncelemeler Dergisi* C.5 S.2 (2010): 61.

239. Semra Çinemre, ''Almanya'da İslam Din Dersinin Teşekkül Sürecindeki Temel Bazı Meseleler'', *TİD* C.5, S.2 (Güz 2018): 438.

240. Semra Çinemre, ''Almanya'da Geçmişten Günümüze Uygulanan İslam Din Öğretimi Modelleri,'' 116.

241. Yusuf Adıgüzel, ''Almanya'daki Devlet Okullarında 'İslam Din Dersi' Sorunu ve Çözüm Arayışları,'' 62.

242. Yusuf Adıgüzel, ''Almanya'daki Devlet Okullarında 'İslam Din Dersi' Sorunu ve Çözüm Arayışları,'' 64.

243. ''Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologien und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen,'' (Berlin: Wissenschaftsrat, 2010): 92-93.

244. Elif Beyza Yiğit, ''Almanya'da Kimler İslam İlahiyatı Okuyor?'', *Perspektif*, Erişim Tarihi: 30 Haziran 2021, https://perspektif.eu/2020/04/16/almanya-da-kimler-islam-ilahiyati-okuyor/.

245. ''Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologien und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen,'' 7.

246. Semra Çinemre, ''Almanya'da İslam Din Dersinin Teşekkül Sürecindeki Temel Bazı Meseleler,'' 453.

247. Semra Çinemre, ''Almanya'da İslam Din Dersinin Teşekkül Sürecindeki Temel Bazı Meseleler,'' 452.

248. Irene Esmann, ''Beschluss: Islam-Unterricht wird Wahlpflichtfach in Bayern,'' *BR24* Erişim Tarihi: 17 Haziran 2021, https://www.br.de/nachrichten/bayern/beschluss-islam-unterricht-wird-wahlpflichtfach-in-bayern,ScPOzyu.

249. ''Wir riefen Arbeitskräfte, und es kamen Menschen''(Max Frisch, 1965)'', *Migrationsrat*, Erişim Tarihi: 30 Haziran 2021, https://www.migrationsrat.de/duldungsgesetz/.

250. Cemal Tosun, ''Avrupa'da İslam İlahiyatı: Almanya Odaklı Bir İnceleme'', *Dini Araştırmalar* C.23 S.59 (2020): 294.

251. 1978 İstatistik Yıllığı, (Ankara: İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü Yayın No. 142 1980).

252. Emine Uçar, ''Alman Medyasında Göç ve Göçmen Teması'', *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S.5 (2006): 59-82.

253. ''Muselmanen beten im Kölner Dom'', *ZEIT*, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2021, https://www.zeit.de/1965/07/muselmanen-beten-im-koelner-dom.

254. Alihan Alıcı, ''Bir Göçmen İşçi Direnişi: 1973 Ford Grevi,''*Perspektif*, Erişim Tarihi: 18 Haziran 2021, https://perspektif.eu/2019/04/02/bir-gocmen-isci-direnisi-1973-ford-grevi/.

255. ''››Die Türken kommen - rette sich, wer kann‹‹'', *Spiegel*, Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2021, https://www.spiegel.de/politik/die-tuerken-kommen-rette-sich-wer-kann-a-5b1ba6e5-0002-0001-0000-000041955159.

256. Claudia Bulut, ''*Von der Gastarbeiterin zur Schutzpolizistin. Das konstruierte Bild der fremden Frau im deutschen Film und Fernsehen*'', ed. Schatz, Heribert/Holtz-Bacha, Christina/Nieland, Jörg-Uwe (Wiesbaden: SpringerLink, 2000), 253–264.

257. Çiğdem Bozdağ, ''Diaspora'dan Türkiye'ye Bakış: Almanya'daki Türklerin Medya Kullanımı Üzerine bir İnceleme'', *Global Media Journal TR Edition*, C.6, S.11 (2015).

258. Nevide Akpınar Dellal, ''Almanca Konuşan Ülkelerin Yazılı Medyasında ''Türk Sorunu'' Kavramı'', *Milli Folklor* 16, (2019): 90-110.

259. Sedat Şahin, ''Almanya ve Avusturya'da Dördüncü Kuşak Türk Gençleri'', *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* (HÜTAD), 26 (2017): 281-291.

260. Soner Tauscher, ''Almanya'da Aşırı Sağ Hareketler ve Medyanın Suçlu Göçmen Söyleminin Resmî Belgeler Işığında İncelenmesi'', *Göç Dergisi*, C.4, S.2 (2017): 212.

261. Tauscher, ''Almanya'da Aşırı Sağ Hareketler ve Medyanın Suçlu Göçmen Söyleminin Resmî Belgeler Işığında İncelenmesi,'' 213.

262. Onur Yılmaz, ''Almanya'daki Başarılı Entegrasyon Örnekleri- Rol Model Olarak Türkler'' *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* (HÜTAD), (24), 2016: 303-318.

263. Çiğdem Bozdag, Andreas Hepp, Laura Suna, ''Diasporic media as the 'focus' of communicative networking among migrants,'' Mediating cultural diversity in a globalised public space, ed. I. Rigoni ve E. Saitta, (Basingstoke: Palgrave Publishing, 2012): 96-116.

264. Selami Özsoy, ''Almanya'daki Türk Medyası ve Kamusal Bir Alman Kurumu: Deutsche Welle'', *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1 (2014): 2-21.

265. Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017): 145.

266. Gürsel Köksal ''Almanya'da Türkçe Medya Nereye Gidiyor?'' Köksal Arşiv'den Aktaran Alev Yücel ''Batı Avrupa'da Türkçe Medya: Almanya, Fransa ve Hollanda''. *Selçuk İletişim*, 8 (4), 2015: 244-265.

267. Gürsel Köksal, ''Avrupa'daki Türk Medyası'', Erişim Tarihi: 18 Haziran 2021, https://koksalarsiv.wordpress.com/2011/05/11/avrupadaki-turk-medyasi/.

268. Mehmet Gökhan Genel, ''Almanya'daki Türk Medyasının Yeni Medyaya Entegrasyon Biçimleri'', *Turkish Studies* C.9 S.2 (2014): 653-671.

269. Güntürk, R.,''Almanya'daki Türk Medyası'', Türkiye ve Almanya'da Gazetecilikte Etik, 14. Alman-Türk Gazetecilik Semineri, Deutsche-Türkische Stiftung ve Konrad Adenauer Vakfı, 1999'dan Aktaran Selami Özsoy, ''Almanya'daki Türk Medyası ve Kamusal Bir Alman Kurumu: Deutsche Welle'', *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 2014: 2-21.)

270. Nuruan, M, Kalaycı, A.R., ''Almanya'da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması'', Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara. 2007'den Aktaran Selami Özsoy, ''Almanya'daki Türk Medyası ve Kamusal Bir Alman Kurumu: Deutsche Welle'', *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 2014: 2-21.

271. Dirk Halm ve Martina Sauer, ''Almanya'daki Türk Medyası'', *Konrad Adenauer Stiftung*, Erişim Tarihi: 9 Haziran 2021, http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/04halm.pdf.

272. Köksal, ''Avrupa'daki Türk Medyası''.

273. Ersoy Soydan, ''Avrupa Ülkelerinde Yapılan Türkçe Televizyon Yayınlarının Dünü ve Bugünü Üzerine Bir İnceleme'', *TRT Akademi*, C.4, S.7 (2019): 6-25.

274. Soydan, ''Avrupa Ülkelerinde Yapılan Türkçe Televizyon Yayınlarının Dünü ve Bugünü Üzerine Bir İnceleme,'' 12.

275. Emine Uçar, ''Almanya'da Göçmen Türkler ve Ana Dilde Medya Kullanımı'', *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, 2006: 117-132.

276. Mahmut Çebi, ''Almanya'da Türkçe Medya: Kendim Ettim Kendim Buldum'', (Aktaran Alev Yücel, ''Batı Avrupa'da Türkçe Medya: Almanya, Fransa ve Hollanda'', *Selçuk İletişim*, C.8 S.4 (2015): 244-265.

277. Selami Özsoy, ''Almanya'daki Türk Medyası ve Kamusal Bir Alman Kurumu: Deutsche Welle'', *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1 (2014): 2-21.

278. Özsoy, ''Almanya'daki Türk Medyası ve Kamusal Bir Alman Kurumu: Deutsche Welle,'' 5.

279. Rogers Brubaker, ''The 'diaspora' diaspora'', *Ethnic and Racial Studies*, C.28, S.1 (2005): 1-19.

280. Çiğdem Bozdağ, ''Diaspora'dan Türkiye'ye Bakış: Almanya'daki Türklerin Medya Kullanımı Üzerine bir İnceleme'', *Global Media Journal TR Edition*, C.6, S.11 (2015).

281. ''Do you read foreign-language newspapers and/or magazines and if so, in which language?'', *Statista*, Erişim Tarihi: 9 Aralık 2021, https://www.statista.com/statistics/1115469/foreign-newspapers-magazines-reading-by-language-germany/

282. Massimo Baldini, *İletişim Tarihi*. Çev. Gül Batuş (İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2000): 5.

283. Mehmet Gökhan Genel, ''Almanya'daki Türk Medyasının Yeni Medyaya Entegrasyon Biçimleri'', *Turkish Studies* C.9, S.2 (2014): 653-671.

284. Tereoka bu kavramı iki bağlamda eleştirmektedir. İlk olarak misafir şeklinde adlandırılan Türk işçiler Alman toplumunda ve ekonomisinde kalıcı bir hale gelmiştir. Ayrıca misafire gösterilen iyiliklerden mahrum kalmışlardır. İkinci olaraksa bu edebiyata dair eserler verenlerin birçoğu işçi değildir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Arlene Akiko Teraoka ''Gastarbeiterliteratur: The Other Speaks Back,'' *Cultural Critique*, 7 (1987): 77.

285. Kuşaklar arasında çok keskin ayrımlar yapmak da mümkün değildir. Yazarların, literatürde ilk kuşak olarak anılmasına rağmen ikinci ve üçüncü kuşağın karakterini yansıtan edebi metinleri de bulunmaktadır. Kimi yazarlarsa ikinci ve üçüncü kuşakta olmasına rağmen eserlerinde ilk kuşağın teması hâkimdir. Bu anlamda tam olarak ne tematik olarak ne de kuşaksal olarak kategorilendirmek ve bir ayrım yapmak pek mümkün değildir. Ancak bu durum belli dönemlerin ve kuşakların farklı bir gündemi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir ve bu yüzden dönemlendirmelerin gerekliliğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu yüzden dönemlendirmeler kaba bir ayrımı ifade etmekten öteye geçmemektedir. Bu metinde de kuşaksal ayrımlar hem yazarların farklı dönemlerde etkinliğini hem de edebi eserlerin değişen temalarını merkeze almaktadır.

286. Nalan Saka, ''Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım'', *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2018): 1878

287. Dursun Zengin, ''Göçmen Edebiyatı'nda Yeni Bir Yazar. Mehmet Kılıç ve ''Fühle Dich Wie Zu Hause'' Adlı Romanı'', *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* C.40, S.3-4 (2000): 103.

288. Saka, ''Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım,'' 1880.

289. Dursun Zengin, ''Göçmen Edebiyatı'nda Yeni Bir Yazar. Mehmet Kılıç ve ''Fühle Dich Wie Zu Hause Adlı Romanı'', C.40, S.3-4 (2000): 104.

290. Saka, ''Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım,'' 1882.

291. Hikmete Asutay ve Havise Çıvkın, ''Doksanlı Yılların Türk-Alman Yazınına Bakış'', *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.15, S.2 (2013): 242

292. Asutay ve Çıvkın, ''Doksanlı Yılların Türk-Alman Yazınına Bakış,'' 243.

293. Onur B. Kula, *Almanya'da Türk Kültürü: Çok-Kültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim*, Çev. Aytekin Keskin, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012): 169.

294. Bu reklam filmi için bkz: EDEKA, ''Die besondere Weihnachtsgeschichte des Herrn Schmidt,'' Youtube, Erişim Tarihi: 20 Haziran 2021, https://www.youtube.com/watch?v=Sjo5ue9ZTuw

295. Shireen Khalil, ''Regardless of the sausage's fame, it seems that Germans can't get enough of the döner kebab'', *BBC*, 09.02.2017, Erişim Tarihi: 25 Haziran 2021, https://www.bbc.com/travel/article/20170203-germanys-favourite-fast-food.

296. ''Pageou: Michelin Yıldızlı İlk ve Tek Türk Şef Ali Güngörmüş'', *Gevrek&Ginger*, Erişim Tarihi: 21 Haziran 2021, https://www.gevrekandginger.com/pageou-michelin-yildizli-ilk-ve-tek-turk-sef-ali-gungormus.

297. Ümit Soylu, ''Türk Dilinin Dünya Dilleriyle İlişkisi Bağlamında Almancaya Geçen Türkçe Sözlükler'', *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.12 S.66). 2019. Ayrıca 2003 yılında yapılan başka bir çalışmada 194 kelime ve deyim tespiti yapılmıştır. Bu çalışma için bkz: Nejdet Keleş, ''Türk Dili ve Kültürünün Alman Dili ve Kültürüne Etkileri'', *Milli Folklor* C.15, S.57, (2003).

298. Ayşe Erkmen'in onlarca çalışması/projesi için bkz: ''Works'', ayseerkmen.com, Erişim Tarihi: 20 Haziran 2021 http://ayseerkmen.com/works

299. ''Statistiken zum Theater'', *Statista*, Erişim Tarihi: 12 Haziran 2021, https://de.statista.com/themen/1818/theater/.

300. Martin Greve, *Almanya'da ''Hayali Türkiye'nin'' Müziği*, çev. Selin Dingiloğlu, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006): 2.

301. Greve, ''*Almanya'da ''Hayali Türkiye'nin'' Müziği*'' 23.

302. Greve, ''*Almanya'da ''Hayali Türkiye'nin'' Müziği*'' 48.

303. Ayhan Kaya, ''Aesthetics of diaspora: contemporary minstrels in Turkish Berlin'', *Journal of Ethnic and Migration Studies* (28:1), 2002: 43-62.

304. Kaya, ''Aesthetics of diaspora: contemporary minstrels in Turkish Berlin'',

305. İhsan Çetin, ''Kentsel Ayrışma ve Mekansal Kümelenme Biçimleri'', *İdealkent Dergisi*, S.7, (2012): 160-186.

306. ''Getto'', *Türk Dil Kurumu*, Erişim Tarihi: 27.04.2021,

https://sozluk.gov.tr.

307. Sema Erder, *Refah Toplumunda Getto*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006).

308. Mehmet Taş, *Avrupa'da Irkçılık*, (Ankara: İmge Kitapevi, 1999).

309. Erdoğan Gedik, ''Almanya'da ''Öteki'' Olmak, ''Öteki'' Kalmak'', *Cyprus International University Folklor/Edebiyat*, C.16, S.62 (2010).

310. Özcan Ayanoğlu ve Ümit Bayam, ''Berlin – Kreuzberg ve Türkiye Kökenli İşçi Göçü: Almanya Göç Politikaları ve Yerel Perspektifler'', *Yerel Yönetişim ve Göç Dizisi*-9, (Reslog: SKL International, 2020).

311. Cemal Tosun, ''Almanya'da Türk İslam Kültür Merkezleri: Camiler'', *Journal of Islamic Research*, C.6, S.3 (1992):173-180.

312. Canan Koca, ''Sporda sosyokültürel boyutlar,'' *Spor Bilimlerine Giriş* içinde, ed. Hayri Ertan (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012).

313. Michael Krüger, ''*Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sports*, Teil 3: Leibesübungen im 20. Jahrhundert. Sport für alle (Sport und Sportunterricht),'' 2. baskı (Schorndorf: Hofmann-Verlag GmbH & Co. KG, 2005): 27.

314. Miłosz Stępiński, ''German Gymnastics Association (Deutsche Turnerschaft) in Relation to Sport Movement in Germany before the World War I'', *Central European Journal Of Sport Sciences And Medicine* S.9, (2015).

315. Arnd Krüger, *Sport und Politik: von Turnvater Jahn zum Staatsamateur*, (Hannover: Fackelträger-Verlag, 1975)

316. Krüger, *Sport und Politik: von Turnvater Jahn zum Staatsamateur*,.

317. ''German Olympic Sports Confederation (DOSB)'', *SIGGS*, Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2021, https://www.siggs.eu/partner/dosb.

318. ''Statistiken zu Sportvereinen in Deutschland'', *Statista*, Erişim Tarihi: 13 Mart 2021, https://de.statista.com/themen/2198/sportvereine/.

319. ''Kreuzberg şampiyonu kim olacak?'', *TAZ*, Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2021, https://taz.de/Berlin-ligindeki-Tuerkiye-koekenli-takmlar/!5618348/.

320. ''Bayern-Besiktas: Erinnerungen an den ''Aldi''-Skandal'', *Kicker*, Erişim Tarihi: 25 Eylül 2021, https://www.kicker.de/bayern-besiktas_erinnerungen-an-den-aldi-skandal-712817/artikel

321. ''Bir Şutuyla Mandayı Deviren Adam, Bombacı Bekir (Refet)'', *ABCspor*, Erişim Tarihi: 30 Mart 2021, https://www.abcspor.com/bir-sutuyla-mandayi-deviren-adam-bombaci-bekirrefet/

322. U. Ozan Darıcı, ''Türk futbolunun unutulmuş kahramanı: Coşkun Taş'', *T24*, Erişim Tarihi: 30 Mart 2021, https://t24.com.tr/haber/turk-futbolunun-unutulmus-kahramani-coskun-tas,260823

323. ''Mesut Özil: Fenerbahçe'nin rüyadan gerçeğe dönüşen transferi'', *BBC*, Erişim Tarihi: 28 Mart 2021, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55559252.

324. Kurtuluş Yılmaz Genç, *Almanya'da Türk İşletme Kültürü*, (Ankara: Astana Yayınları, 2021).

325. Ahmet İçduygu, Sema Erder ve Ömer Faruk Gençkaya, *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları: 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-ötesi Dönüşümlere*, (İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, 2014).

326. Ahmet İçduygu, Sema Erder ve Ömer Gençkaya, a.g.e.

Kaynakça

7gün. ''Über uns.'' Erişim Tarihi 14 Temmuz 2021. https://www.7guen.de/ueber-uns/.

Abadan-Unat, Nermin. , ''Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü.'' Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler, der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya, 259-277. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Abadan-Unat, Nermin. Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

Abadan-Unat, Nermin. *Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen.* Berlin: Berghahn Books, 2011.

ABCspor. ''Bir Şutuyla Mandayı Deviren Adam, Bombacı Bekir (Refet).'' Erişim Tarihi 30 Mart 2021 https://www.abcspor.com/bir-sutuyla-mandayi-deviren-adam-bombaci-bekirrefet/

Abdullah, Muhammed S. Almanya'da Türk Kimliği, Din ve Entegrasyon. çev. Erkan Perşembe. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.

Adıgüzel, Yusuf. ''Almanya'daki Devlet Okullarında 'İslam Din Dersi' Sorunu ve Çözüm Arayışları.'' Akademik İncelemeler Dergisi, C.5 S.2 (2010): 59-72.

Adıgüzel, Yusuf. *Almanya'daki Türk Kuruluşları.* İstanbul: Şehir Yayınları, 2011

Adıgüzel, Yusuf. *Göç Sosyolojisi.* Ankara: Nobel Yayınevi, 2020.

Ahmadiyya. ''Was ist ''Ahmadiyyat?'' Erişim Tarihi 12 Haziran 2021. https://ahmadiyya.de/ahmadiyya/einfuehrung.

Akgündüz, Ahmet. ''Labour Migration from Turkey to Western Europe (1960–1974): An Analytical Review.'' *Capital&Class*, C. 17, S. 3, (1993): 153-194.

Akpınar Dellal, Nevide. ''Almanca Konuşan Ülkelerin Yazılı Medyasında ''Türk Sorunu'' Kavramı.'' Milli Folklor 16, (2019): 90-110.

Alevitische Gemeinde Deutschland. ''Der Alevitische Religionsunterricht.'' Erişim Tarihi 28 Haziran 2021. https://alevi.com/aru/.

Alıcı, Alihan. ''Bir Göçmen İşçi Direnişi: 1973 Ford Grevi.'' Perspektif, Erişim Tarihi 18 Haziran 2021. https://perspektif.eu/2019/04/02/bir-gocmen-isci-direnisi-1973-ford-grevi/.

Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu. Erişim Tarihi 06 Haziran 2021. https://alevi.com/en/home

Almanya'nın Türkiye'deki Dış Temsilcilikleri. ''Türkiye ve Almanya.'' Erişim Tarihi 11 Haziran 2021. https://tuerkei.diplo.de/tr-tr/themen/politik/0-deutschland-tuerkei/1793954.

Amerika'nın *Sesi.* ''Almanya'da Bir Eyalet Aleviliği Dini İnanç Grubu Olarak Tanıdı.'' Erişim Tarihi 6 Haziran 2021, https://www.amerikaninsesi.com/a/kuzey-ren-vestfalya-eyaleti-aleviligi-dini-inanc-grubu-olarak tanidi/5694296.html.

Anadolu Ajansı. ''NSU Cinayetleri Aydınlığa Kavuşmadı.'' Erişim Tarihi 7 Temmuz 2021. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/nsu-cinayetleri-aydinliga-kavusmadi/1517847.

Antidiskriminierungsstelle des Bundes. ''Diskriminierung im vorschulischen und schulischen Bereich.'' Erişim Tarihi 08 Temmuz 2021. https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/Expertisen/expertise_diskriminierung_im_vorschulischen_und_schulischen_bereich.pdf?__blob=publicationFile&v=3.

Bundesantstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung. ''Anwerbung und Vermittlung Auslaendischer Arbeitnehmer –Erfahrungsbericht 1961-'' Nürnberg:1962.

Aslan, Ahmet. ''Almanya'da İslam ve İslam'ın Kurumsal Temsili.'' Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, S.15 (2019): 1-40.

Asutay, Hikmete ve Çıvkın, Havise. ''Doksanlı Yılların Türk-Alman Yazınına Bakış.'' Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.15, S.2 (2013): 235-246.

ATİB. ''Mevcut ATİB Gerçekleriyle Bağdaşmayan, Mesnetsiz Bir Rapor.'' Erişim Tarihi 28 Haziran 2021. https://www.atib.org/kopie-von-haber-84

ATİB. ''Über Uns.'' Erişim Tarihi 30 Aralık 2021. https://www.atib.org/ueber-uns?lang=de.

Bundesantsalt für Arbeit. ''Ausländische Arbeitnehmer, Beschäftigung, Anwerbung, Vermittlung''–Erfahrungsbericht 1972/1973-''. 9. (1974)

Bundesanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung. ''Auslaendischer Arbeitnehmer, Beschaeftigung, Anwerbung, Vermittlung –Erfahrungsbericht 1968-''. (1969)

Avcı, Remzi. ''Alman Oryantalizmi: Carl Heinrich Becker ve Martin Hartmann Örneğinde Osmanlı Toplum ve Siyaset Söylemi.'' Doktora Tezi, Mardin: Artuklu Üniversitesi, 2018.

Avcı, Remzi. Alman Oryantalizmi-Kurgu ile Gerçek Arasında. İstanbul: Ketebe, 2021.

Ayanoğlu, Özcan ve Ümit Bayam. ''Berlin – Kreuzberg ve Türkiye Kökenli İşçi Göçü: Almanya Göç Politikaları ve Yerel Perspektifler.'' Yerel Yönetişim ve Göç Dizisi-9, SKL International, 2020.

Aydın, Ayşe. ''Türkiye-Almanya Dostluk Anlaşması (3 Mart 1924).'' *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 19, S.1, (Haziran 2017): 107-121.*

ayseerkmen.com. ''Works.'' Erişim Tarihi 20 Haziran 2021. http://ayseerkmen.com/works

Baldini, Massimo. İletişim Tarihi. Çev. Gül Batuş. İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2000.

BAMF. "Kurzfassung der Studie "Muslimisches Leben in Deutschland 2020." Erişim Tarihi 18 Aralık 2021. https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/Forschungsberichte/Kurzberichte/

Bartram, David, Poros, Maritsa V. ve Monforte Pierre. , *Göç Meselesinde Temel Kavramlar. Çev. Itır Ağabeyoğlu Tuncay*. Ankara: Hece Yayınları 2019.

BBC. "Mesut Özil: Fenerbahçe'nin rüyadan gerçeğe dönüşen transferi." Erişim Tarihi 28 Mart 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55559252.

BBC. "Regardless of the sausage's fame, it seems that Germans can't get enough of the döner kebab." Erişim Tarihi 25 Haziran 2021. https://www.bbc.com/travel/article/20170203-germanys-favourite-fast-food.

BBVE. "Das sind WIR | die Vereine in Deutschland" Erişim Tarihi 05 Mayıs 2021. https://bundesverband.bvve.de/vereine-in-deutschland/.

Bereket Brot. "Über uns." Erişim Tarihi 14 Temmuz 2021. http://bereket-brot.de/ueber-uns/.

BildungsWerk in Kreuzberg GMBH. "Über das BWK/Eindrücke." Erişim Tarihi 25 Temmuz 2021. http://www.bwk-berlin.de/ueber-das-bwk.html.

Bildungsxperten. "Gymnasium oder Realschule? Was ist der richtige Weg für mein Kind?" Erişim Tarihi 18 Haziran 2021. https://www.bildungsxperten.net/wissen/gymnasium-oder-realschule-der-richtige-weg-fuer-mein-kind/.

BMI. "Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, Ausländerwahlrecht." Erişim Tarihi 9 Haziran 2021. https://www.bmi.bund.de/DE/themen/verfassung/wahlrecht/auslaenderwahlrecht/auslaenderwahlrecht-node.html.

Bommes, Michael & Frank-Olaf Radtke. "Institutionalisierte Diskriminierung von Migrantenkindern. Die Herstellung ethnischer Differenz in der Schule." Zeitschrift für Pädagogik, C.39 S.3, (1993): 488.

Boratav, Korkut. Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2005. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Bozdag, Çiğdem, Hepp, Andreas ve Suna, Laura. "Diasporic media as the 'focus' of communicative networking among migrants." Mediating cultural diversity in a

globalised public space., edt. Rigoni I. ve Saitta E., 96-116. Basingstoke: Palgrave Publishing, 2012.

Bozdağ, Çiğdem. "Diaspora'dan Türkiye'ye Bakış: Almanya'daki Türklerin Medya Kullanımı Üzerine bir İnceleme." Global Media Journal TR Edition, C.6, S.11 (2015): 144-157.

BPB. "Bundeszentrale für politische Bildung, Wahlrecht für Drittstaatsangehörige." Erişim Tarihi 28 Haziran 2021. https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/kurzdossiers/184440/wahlrecht-fuer-drittstaatsangehoerige.

Brubaker, Rogers. "The 'diaspora' diaspora", Ethnic and Racial Studies, C.28, S.1 (2005): 1-19.

BTC. "Hakkımızda." Erişim Tarihi 22 Temmuz 2021. https://www.btc-ag.com.tr/Kurumsal/Hakkimizda.

Bülbül, Mustafa. "Almanya'da Türklerin Eğitim Alanında Karşılaştıkları Sorunlar." TASAM. Erişim Tarihi 15 Haziran 2021. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/76/almanyada_turklerin_egitim_alaninda_karsilastiklari_sorunlar.

Bulut, Claudia. "*Von der Gastarbeiterin zur Schutzpolizistin. Das konstruierte Bild der fremden Frau im deutschen Film und Fernsehen*". Der., Schatz, Heribert/Holtz-Bacha, Christina/Nieland, Jörg-Uwe, 253-264.Wiesbaden: SpringerLink, 2000.

Canan Bayram. "Canan Bayram Hakkında." Erişim Tarihi 30 Temmuz 2021. https://bayram-gruene.de/ueber-canan-bayram/.

Cem Özdemir. "Biografie." Erişim Tarihi 30 Temmuz 2021. https://www.oezdemir.de/cem/biografie/,

Chen, Yu-Wen, Racine, Emilie ve Collins, Neil. "Gone But Not Forgetten: The (Re-)Making of Diaspora Strategies." Asian Ethnicity, C. 16, S. 3, (2015): 371-379.

Chin, Rita. *The Crisis of Multiculturalism in Europe*. Princeton ve Oxford: Princeton University Press, 2017.

Christlich-Islamische Gesellschaft e.V. "Nicht der Generalverdacht sondern eine offene und sachliche Diskussion fördert die Integration der Muslime." Erişim Tarihi 16 Haziran 2021. https://vikz.de/public/CIG%20Stellungnahme%202008-04-25.pdf.

Clifford, James. "Diasporas." Cultural Antropology, C. 9, S. 3, (1994): 307.

Cohen, Nir. "Diaspora Strategies: Actors, Members and Spaces." *Geography Compass*, C.11, S.3, (Mart 2017): 1-13.

Cohen, Robin. "Diasporas and the State: From Victims to Challengers." International Affairs, C.72, S.3, (Temmuz 1996): 8.

Coy, Jason P. *A Brief History of Germany*. New York: Facts On File, 2011.

Cumhuriyet. "Almanya'ya işçi sevki bizim için zararlı, yoksa faydalı mı oluyor?" 2 Aralık 1961, 5.

Cumhuriyet. "Türk-San İlk yatırımını 1967'de Yapacak." 18 Aralık 1966.

Çakır, Mustafa. "Almanya'daki Çok Kültürlü Ortamlarda Türkçenin Anadili Olarak Kullanımı." Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.2, S.1 (2002): 39-57.

Çetin, İhsan. "Kentsel Ayrışma ve Mekansal Kümelenme Biçimleri." İdealkent Dergisi, S.7, (2012): 160-186.

Çinemre, Semra. "Almanya'da Geçmişten Günümüze Uygulanan İslam Din Öğretimi Modelleri." TOBİDER International Journal of Social Sciences, C.3 S.1 (2019): 113-131.

Çinemre, Semra. "Almanya'da İslam Din Dersinin Teşekkül Sürecindeki Temel Bazı Meseleler." TİD, C.5, S.2 (Güz 2018): 435-469.

Darıcı, U. Ozan. "Türk futbolunun unutulmuş kahramanı: Coşkun Taş." T24, Erişim Tarihi 30 Mart 2021. https://t24.com.tr/haber/turk-futbolunun-unutulmus-kahramani-coskun-tas,260823

Das Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 1.4 Verbände Türkeistämmiger in Deutschland, ''Föderation der Türkisch-Demokratischen Idealistenvereine in Europa e.V./Avrupa Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu'', Erişim Tarihi: 30 Aralık 2021.

Das Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 1.4 Verbände Türkeistämmiger in Deutschland, ''Türkisch-Islamische Union in Europa/Avrupa Türk Islam Birligi'', Erişim Tarihi: 30 Aralık 2021, https://web.archive.org/web/20081112010100/http://www.bmfsfj.de/Publikationen/engagementtuerkisch/1-Einleitung/1-4-verbaende,did=44816,render=renderPrint.html.

Decker, Oliver & Johannes Kiess. ''*Die Leipziger Autoritarismus Studie 2020*'', *Autoritäre Dynamiken*. Der., Oliver Decker & Elmar Brähler, Gießen: Psychosozial-Verlag, 2020: 64.

Der *Sachverständigenrat für Integration und Migration*. ''Sachverständigenrat für Rat und Migration (SVR). Jahresgutachten (2021) Normalfall Diversität? Wie das Einwanderungsland Deutschland mit Vielfalt umgeht.'' Erişim Tarihi 09 Ağustos 2021. https://www.svr-migration.de/wp-content/uploads/2021/05/SVR_Jahresgutachten_2021_barrierefrei-1.pdf.

Destatis.de. ''Bundestagswahl 2021: Jede dritte Person mit Migrationshintergrund war wahlberechtigt''. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021. https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2021/10/PD21_463_125.html.

Deutsche Welle Türkçe. ''Alman İdare Mahkemesi Millî Görüş'e hak verdi.'' Erişim Tarihi 19 Haziran 2021. https://www.dw.com/tr/alman-idare-mahkemesi-milli-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fe-hak-verdi/a-3352926.

Deutsche *Welle Türkçe*. ''1 milyon Türk Alman vatandaşlığından çıkarıldı mı?'' Erişim tarihi 20 Haziran 2021, https://www.dw.com/tr/1-milyon-t%C3%BCrk-alman-vatanda%C5%9Fl%C4%B1%C4%9F%C4%B1ndan-%C3%A7%C4%B1kar%C4%B1ld%C4%B1-m%C4%B1/a-54331959.

Deutscher Bundestag. ''Cemile Giousouf.'' Erişim Tarihi 29 Mayıs 2021. https://www.bundestag.de/webarchiv/abgeordnete/biografien18/G/giousouf_cemile-258378.

Deutscher Bundestag. "Mahmut Özdemir (Duisburg)." Erişim Tarihi 22 Nisan 2021. https://www.bundestag.de/abgeordnete/biografien/O/oezdemir_mahmut-522456.

Deutscher Bundestag. "Parlament." Erişim Tarihi 30 Haziran 2021. https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_01-245122.

Deutscher Bundestag. "Serkan Tören." Erişim Tarihi 03 Temmuz 2021. http://webarchiv.bundestag.de/archive/2013/1212/bundestag/abgeordnete17/biografien/T/toeren_serkan.html.

Deutschlandfunk. "Türkisch für Migrantenkinder in München." Erişim Tarihi 10 Haziran 2021. https://www.deutschlandfunk.de/heimatsprache-tuerkisch-fuer-migrantenkinder-in-muenchen.680.de.html?dram:article_id=383041.

Die Bundesregiurug. "Make it in Germany." Erişim Tarihi 20 Haziran 2021. https://www.make-it-in-germany.com/de/leben-in-deutschland/familiennachzug/schulsystem.

Dilbirliği, Muhterem. "Alman Anayasasında Din Özgürlüğü ve Din Eğitimi." Liberal Düşünce C.20 S.78 (2015): 75-104.

DİTİB. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2021. https://www.ditib.de/.

Diyanet İşleri Türk İslam Bakanlığı. "Kuruluş ve Teşkilat Yapısı." Erişim Tarihi 28 Haziran 2021. https://www.ditib.de/default1.php?id=5&sid=8&lang=en.

Diyanet *İşleri Türk-İslam Birliği*. "Kuruluş ve Teşkilat Yapısı." Erişim Tarihi 13 Temmuz 2021. https://www.ditib.de/default1.php?id=5&sid=8&lang=en.

Duman, Gökhan. *11. Peron*. İstanbul: Vadi Yayıncılık, 2018.

Dünya Gazetesi. "600 Türk Firması Kuzey Ren'i 'Yatırım Üssü' Yaptı." Erişim Tarihi 21 Temmuz 2021. https://www.dunya.com/ekonomi/600-turk-firmasi-kuzey-reni-yatirim-ussu-yapti-haberi-480633.

ECRI. "Ecri Report on Germany (Six Monitoring Cycle)." Erişim Tarihi 9 Temmuz 2021, https://rm.coe.int/ecri-report-on-germany-sixth-monitoring-cycle-/16809ce4be.

Egetürk. "Tarihçe." Erişim Tarihi 14 Temmuz 2021. https://www.egetuerk.de/tr/tari%cc%87hce/.

Ellerman, Antje. *The Comparative Politics of Immigration: Policy Choices in Germany, Canada, Switzerland, and the United States*. Cambridge University Press, 2021.

"Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologien und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen. (2010): 92-93.

Erder, Sema. Refah Toplumunda Getto. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Erdoğan, M. Murat. "Avrupa'da Türkiye Kökenli Göçmenler ve 'Euro-Turks Barometre' Araştırmaları." Göç Araştırmaları Dergisi, C.1, S.1, (Ocak-Haziran 2015): 108-148.

Erol, Radiye. "Türkische Jugendliche in Deutschland – Kulturelle Orientierung und Zweisprachigkeit." Doktora Tezi, Köln: Köln Üniversitesi, 2008.

Esmann, Irene. "Beschluss: Islam-Unterricht wird Wahlpflichtfach in Bayern." BR24, Erişim Tarihi 17 Haziran 2021. https://www.br.de/nachrichten/bayern/beschluss-islam-unterricht-wird-wahlpflichtfach-in-bayern,ScPOzyu.

Fassmann, Heinz ve İçduygu, Ahmet. "Turks in Europe: Migration Flows, Migrant Stocks and Demographic Structure" *European Review*, 21 (03), (2013): 349-361.

Federal *Anti-Discrimination Agency*. "General Equal Treatment Act." Erişim Tarihi 8 Temmuz 2021. https://www.antidiskriminierungsstelle.de/EN/about-discrimination/order-and-law/general-

Federal *Anti-Discrimination Agency*. "Our Tasks." Erişim Tarihi 9 Temmuz 2021. https://www.antidiskriminierungsstelle.de/EN/about-us/our-tasks/our-tasks-node.html.

Federal Anti-Discrimination Agency. "Research of the FADA At A Glance: Risks of Discrimination For Refugees in Germany. Funding of The Fedaral Anti-Discrimination Agency – Survey of The Situation Analysis." Erişim Tarihi 10 Temmuz 2021. https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/downloads/EN/publikationen/factsheet_en_Diskriminierungsrisiken_fuer_Gefluechtete_in_Dtschl.pdf?__blob=publicationFile&v=2.

Federal *Anti-Discrimination Agency*. "The Federal Anti-Discrimination Agency's Research Projects at a Glance: Migrants' Experiences of Discrimination." Erişim Tarihi 10 Temmuz 2021. www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/downloads/EN/publikationen/factsheet_en_Benachteiligungserfahrungen_Migrant_innen_Ost_West_Vergleich.pdf?__blob=publicationFile&v=2.

First Migrant Election Study. "Goerres Achim Spies, C. Dennis und Mayer J. Sabrina, Deutsche mit Migrationshintergrund bei der Bundestagswahl 2017: Erste Auswertungen der Immigrant German Election Study zu Deutschtürken und Russlanddeutschen." Erişim Tarihi 12 Ağustos 2021. DOI:10.13140/RG.2.2.26582.55364.

Fisher, Michael H. *Migration: A World History*. New York: Oxford University Press, 2014.

Für Duisburg im Bundestag. "Mahmut Özdemir MdB." Erişim Tarihi 21 Nisan 2021. https://www.oezdemir-fuer-duisburg.de/personen/mahmut-oezdemir/.

Gamlen, Alan, Cummings, Michel E. ve Vaaler, Paul M. "Explaining the Rise of Diaspora Institutions." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, S. 45, S. 4, (2019): 492– 516.

Gedik, Erdoğan. "Almanya'da "Öteki" Olmak, "Öteki" Kalmak", Cyprus International University Folklor/Edebiyat, C.16, S.62 (2010): 41–68.

Genç, Kurtuluş Yılmaz. Almanya'da Türk İşletme Kültürü. Ankara: Astana Yayınları, 2021.

Genel, Mehmet Gökhan. "Almanya'daki Türk Medyasının Yeni Medyaya Entegrasyon Biçimleri." Turkish Studies, C.9 S.2 (2014): 653–671.

Genel, Mehmet Gökhan. ''Almanya'ya Giden İlk Türk İşçi Göçünün Türk Basınındaki İzdüşümü 'Sirkeci Garı'ndan Munchen Haubtbahnhof'a'.'' Selçuk İletişim Dergisi, C. 8, S. 3, (2014): 301-338.

Gerlach, Julia. ''Auf dem Weg zu einem Europäischen Islam – oder ist dieser längst Realität?'' Bertelsmann Stiftung, (2016): 16.

German *Law Archive*. ''Network Enforcemant Act (Netzdurchsetzunggesetz, NetzDG).'' Erişim Tarihi 8 Temmuz 2021. https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=1245.

Gevrek&Ginger. ''Pageou: Michelin Yıldızlı İlk ve Tek Türk Şef Ali Güngörmüş.'' Erişim Tarihi: 21 Haziran 2021, https://www.gevrekandginger.com/pageou-michelin-yildizli-ilk-ve-tek-turk-sef-ali-gungormus.

Gıf Map. *Political and Administrative Map of West Germany-1969*. Erişim Tarihi 19 Temmuz 2021. https://www.gif-map.com/maps-of-europe/maps-of-germany/political-and-administrative-map-of-west-germany-1969.

Geißler, Rainer & Sonja Weber-Menges. ''Migrantenkinder im Bildungssystem: Doppelt benachteiligt.'' Hessische Blätter, S. 4, (2009): 385.

Greve, Martin. Almanya'da ''Hayali Türkiye'nin'' Müziği. çev. Selin Dingiloğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Grossman, Jonathan. ''Toward a Definition of Diaspora.'' Ethnic and Racial Studies, C. 42, S. 8, (2019): 1263-1282.

Güney, Serhat. *Zor İsimli Çocuklar: Bir Gurbet Hikayesi*. İstanbul:Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Haberler.Com. ''Hamburg: Alman-Türk Bayrağı Müzelik Oldu.'' Erişim Tarihi 12 Temmuz 2021. https://www.haberler.com/hamburg-alman-turk-bayragi-muzelik-oldu-haberi/.

Halm, Dirk ve Martina Sauer. ''Almanya'daki Türk Medyası.'' Konrad Adenauer Stiftung, Erişim Tarihi 9 Haziran 2021, http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/04halm.pdf.

Hakkı Keskin. ''Özgeçmiş.'' Erişim Tarihi 25 Mayıs 2021. https://keskin.de/oezgecmis/?lang=tr.

Ho, Elaine L. E.ve McConnell, Fiona. ''Conceptualising 'Diaspora Diplomacy': Territory and Populations Betwixt the Domestic and Foreign.'' Progress in Human Geography, C. 43, S. 2, (2019): 235-255.

https://www.dw.com/en/turkish-guest-workers-transformed-german-society/a-15489210.

Hürriyet. ''Essen'de 'Biz Buralıyız' Sergisi.'' Erişim Tarihi 13 Temmuz 2021, https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/essende-biz-buraliyiz-sergisi-41836361.

Hürriyet. ''Giresunlu Yerli Kardeşler'in Yeni Oyunu Crysis'i Bütün Dünya Bekliyor.'' Erişim Tarihi 23 Temmuz 2021. https://www.hurriyet.com.tr/gundem/giresunlu-yerli-kardesler-in-yeni-oyunu-crysis-i-butun-dunya-bekliyor-6010126. Ayrıca bkz. https://www.crytek.com

Hürriyet. ''Öger Tur Durdu.'' Erişim Tarihi 22 Temmuz 2021. https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/oger-tur-durdu-40034086.

Infratest dimap. ''Sonntagsfrage Bundestagswahl.'' Erişim Tarihi 30 Temmuz 2021. https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/sonntagsfrage/.

International *Migration Papers*. ''Labour Market Discrimination Against Foreign Workers in Germany.'' Erişim Tarihi 22 Temmuz 2021. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_201039.pdf.

Islamrat. Erişim Tarihi 12 Haziran 2021. http://www.islamrat.de/site.php?show=006.

İçduygu, Ahmet, Erder, Sema ve Gençkaya Ömer Faruk. Türkiye'nin Uluslararası Göç

Politikaları: 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-ötesi Dönüşümlere. İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, 2014.

İlan Avrupa. "Almanya'da Zengin Olan Türkler." Erişim Tarihi 14.07. 2021. https://www.ilanavrupa.com/blog/almanyada-zengin-olan-turkler/.

İslam Toplumu Millî Görüş. "Tanıtım Kataloğu." Erişim Tarihi 5 Mayıs 2021. https://igmg.org/wp-content/themes/igmg/images/selbstdarstellungen/pdf/IGMG_brochure_tr.pdf.

İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü. "1978 İstatistik Yıllığı." Yayın No. 142 (1980).

Kandel, Johannes. "Islamische Organisationen im Überblick, Bundeszentrale für politische Bildung." Erişim Tarihi 18 Mayıs 2021. http://www.bpb.de/themen/F9WKLB,0,0

***Karmez** Group.* "Karmez Döner Fabrikasının Başarı Öyküsü." Erişim Tarihi 14 Temmuz 2021., http://karmez.com/tr/Geschichte.html.

***Karmez** Group.* "Temsilciliklerimiz." Erişim Tarihi 14 Temmuz 2021. http://karmez.com/tr/Niederlassungen.html.

***Karmez** Group.* "Ürünlerimiz." Erişim Tarihi 14 Temmuz 2021. http://www.karmez.com/tr/Produktion.html.

Karpestam, Peter ve Anderson, Fredrik N. G. "Economic Perspektives on Migration." *Routledge International Handbook of Migration Studies*, edt. Steven J. Gold ve Stephanie J. Nawyn, Londra ve New York: Routledge, 2013.

Kaya, Ayhan. "Aesthetics of diaspora: contemporary minstrels in Turkish Berlin." Journal of Ethnic and Migration Studies, (28:1), 2002: 43-62.

Keleş, Nejdet. "Türk Dili ve Kültürünün Alman Dili ve Kültürüne Etkileri", Milli Folklor C.15, S.57, (2003): 119-130.

Kelle, Robert. "Mit welchem Durchschnitt kommt man aufs Gymnasium? - Wissenswertes zum Übertritt," Helpster Die Ratgaber Redaktion. Erişim Tarihi 18 Haziran 2021. https://www.helpster.de/mit-welchem-durchschnitt-kommt-man-aufs-gymnasium-wissenswertes-zum-uebertritt_124899

Kicker. "Bayern-Besiktas: Erinnerungen an den "Aldi"-Skandal." Erişim Tarihi 25 Eylül 2021.

https://www.kicker.de/bayern-besiktas_erinnerungen-an-den-aldi-skandal-712817/artikel

Kirişçi, Kemal. "Göç ve Türkiye: Devlet, Toplum ve Siyasetteki Dinamikler." *Türkiye Tarihi 1839-2010*, ed. Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.

Klett. "Zuwanderung durch Einwanderung ersetzen." https://www.klett.de/sixcms/media.php/321/03_06.95558.pdf

Koca, Canan. "Sporda Sosyokültürel Boyutlar." *Spor Bilimlerine Giriş*, ed. Hayri Ertan. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.

Konferenz der für Integration zuständigen Ministerinnen und Minister/ Senatorinnen und Senatoren der Länder (IntMK). "Fünfter Bericht zum Integrationsmonitoring der Länder Bericht 2019." Erişim Tarihi 09 Ağustos 2021. https://www.integrationsmonitoring-laender.de/sites/default/files/integrationsbericht_2019_n2.pdf.

Köftürcü, Hüseyin. "Alman Oryantalizminde İslam Tasavvurları." İmgelem C.5 S.8 (2021): 35-58.

Köksal, Gürsel. "Avrupa'daki Türk Medyası." Erişim Tarihi 18 Haziran 2021. https://koksalarsiv.wordpress.com/2011/05/11/avrupadaki-turk-medyasi/.

Krüger, Arnd. Spor und Politik: von Turnvater Jahn zum Staatsamateur. Hannover: Fackelträger-Verlag, 1975.

Krüger, Michael. "*Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sports*, Teil 3: Leibesübungen im 20." Jahrhundert. Sport für alle (Sport und Sportunterricht)." Schorndorf: Hofmann-Verlag GmbH & Co. KG, 2005: 27.

Kula, Onur B. Almanya'da Türk Kültürü: Çok-Kültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim. Çev. Aytekin Keskin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Kurthen, Herman. "Germany's Coming Out: Citizenship and Immigration Reform since Unification." *Transformations of the New Germany*, ed. Ruth A. Starkman, Palgrave MacMillan, 2016.

Küçükkıratlı, Hülya. "Almanya'da Türk Göçmen Çocuklarında Dil Durumu ve Dil Edinim/ Öğrenim Sorunları Üzerine Son On Yılda Yapılan Çalışmalar." Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.

Leben in Deutschland. "Schulsystem in Deutschland." Erişim Tarihi 22 Haziran 2021. https://ankommenapp.de/APP/DE/LebeninDeutschland/Kinder/Schulsystem/schulsystem-node.html.

Maltepe Belediyesi. "Başkanın Özgeçmişi." Erişim Tarihi 27 Aralık 2021, https://www.maltepe.bel.tr/kurumsal/baskan/baskanin-ozgecmisi.

Mediendienst-Integration. "Bundestagswahl 2021." Erişim Tarihi 26 Aralık 2021. https://mediendienst-integration.de/integration/politik.html.

Mediendiest Integration. "Bildung." Erişim Tarihi 25 Haziran 2021. https://mediendienst-integration.de/integration/bildung.html.

Mediendiest Integration. "Diskriminierung." Erişim Tarihi 25 Haziran 2021. https://mediendienst-integration.de/desintegration/diskriminierung.html#c27.

Migrationsrat. "Wir riefen Arbeitskräfte, und es kamen Menschen"(Max Frisch, 1965)." Erişim Tarihi 30 Haziran 2021. https://www.migrationsrat.de/duldungsgesetz/.

Milliyet. "Gurbetçiler TL'ye değil eve dönüyor." Erişim Tarihi 08 Temmuz 2021. https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/gurbetciler-tl-ye-degil-eve-donuyor-2719123.

Milliyet. "Mobil Bankacılığın Kasa Kilidi: KOBIL." Erişim Tarihi 25 Temmuz 2021. https://www.milliyet.com.tr/teknoloji/mobil-bankaciligin-kasa-kilidi-

kobil-1803534. Ayrıca bkz. https://www.kobil.com.

Ministerium für Arbeit, Integration und Soziales Nordrhein-Westfalen. "dialog forum islam (dfi)." Erişim Tarihi 15 Haziran 2021, https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/dokumentenarchiv/Dokument/MMV16-3097.pdf.

Mustafa Yeneroğlu. "Özgeçmiş." Erişim Tarihi 26 Aralık 2021. https://www.mustafayeneroglu.com/ozgecmis.

Nkongolo-Bakenda, Jean-Marie ve Elie Virgile Chrysostome. "Engaging Diasporas as International Entrepreneurs in Developing Countries: In Search of Determinants". *Journal of International Entrepreneurship*. S.11 (2013): 30-64.

Neuloh, Otto. "Almanya'da Yabancı İşçiler Meselesi." Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Çev. Teoman Arsay, S. 16, (1965): 217-226

Neu, Viola. "Demokratische Einstellungen und Wahlverhalten." *Analysen & Argumente*, S.422 (2021): 13-16

https://www.kas.de/documents/252038/11055681/Demokratische+Einstellungen+und+Wahlverhalten.pdf/62f3412e-e9d7-7b97-c785-6722661955f3?version=1.0&t=1611259855294.

Nichtwaehler. "Der Bundeswahlleiter." Erişim Tarihi 9 Ağustos 2021. https://www.bundeswahlleiter.de/service/glossar/n/nichtwaehler.html.

NTV. "Almanya'ya göçün 40. Yılı." Erişim Tarihi 14 Temmuz 2021. http://arsiv.ntv.com.tr/news/115944.asp.

Online-lernprogramme. "Die richtige Schulwahl trotz Schulempfehlung." Erişim Tarihi 18 Haziran 2021. https://www.online-lernprogramme.de/fachartikel-zum-thema-lernen/die-richtige-schulwahl-trotz-schulempfehlung/.

Onur, Leyla. "Deutscher Bundestag." Erişim Tarihi 28 Mayıs 2021. http://webarchiv.bundestag.de/archive/2007/0206/mdb/mdb14/bio/O/onur_le0.html.

Özdal, Barış ve Vardar Tutan, Esra. "Temel Kavramlar ve Olgular." *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, ed. Barış Özdal, 5-71. Bursa: Dora Yayınları, 2018.

Özdal, Barış. "Avrupa'da İşgücü Göçünün Tarihsel Gelişimi." *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri*

Bağlamında Türkiye, edt. Barış Özdal, 163–186. Bursa: Dora Yayıncılık, 2018.

Özdal, Barış. "Türkiye'den Yurt dışına İşgücü Göçü: (F.) Almanya Örneği." *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, ed. Barış Özdal, 191–215. Bursa: Dora Yayınları, 2018.

Özsoy, Selami. "Almanya'daki Türk Medyası ve Kamusal Bir Alman Kurumu: Deutsche Welle." Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi, C.4, S.1 (2014): 2–21.

Paffrath, Ulrich. "Moscheeübergriffe in Deutschland 2016–Ein Bericht der DITIB–Antirassismus– und Antidiskriminierungsstelle." DITIB–ZSU GmbH, (2017): 7–18.

Patronlar *Dünyası.* "İşte Almanya'nın En Başarılı 10 Türk'ü." Erişim Tarihi 17.07.2021. https://www.patronlardunyasi.com/haber/Iste-Almanya-nin-en-basarili-10-Turk-u/175638.

Pazarcık, Yener. "Türkiye'de İşçi/Halk Şirketleri Sürecinin Türksan ve Hastaş Vakaları Üzerinden İncelenmesi." *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, C. 14, S. 2, (2019) : 191–212.

Person. "Aydan Özoğuz." Erişim Tarihi 28 Mayıs 2021. https://oezoguz.de/person/.

Perşembe, Erkan. *Almanya'da Türk Kimliği, Din ve Entegrasyon.* Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.

Politische Teilhabe. Mediendienst–Integration. Erişim Tarihi 26 Aralık 2021. https://mediendienst-integration.de/integration/politik.html.

Prevezanos, *Klaudia.* "Turkish Guest Workers Transformed German Society." *Deutsche Welle*, 30 Ekim 2011.

Results From PISA (2012). "Programme For International Student Assessment (PISA)." Erişim Tarihi 20 Haziran 2021. Ayrıca bkz: "Country Note: Germany," OECD, https://www.oecd.org/germany/PISA-2012-results-germany.pdf.

Results From PISA (2018). "Programme For International Student Assessment (PISA)." Erişim Tarihi 20 Haziran 2021. https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_DEU.pdf.

RP Online. "Aleviten erhalten Körperschaftsstatus in NRW." Erişim Tarihi 28 Haziran 2021. https://rp-online.de/nrw/kultur/islam-aleviten-erhalten-koerperschaftsstatus-in-nrw_aid-55131677

Sabah. "Öger Tours da iflasını açıkladı." Erişim Tarihi 23 Temmuz 2021. https://www.sabah.com.tr/avrupa/2019/09/27/oger-tours-da-iflasini-acikladi.

Safran, William. "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return." *Diaspora: A Journal of Transnational Studies, C. 1, S. 1, (1991): 83–84.*

Saka, Nalan. "Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 22 (2018): 1875–1888.

Schmidt Von Marion. "Fast jeder zweite Grundschüler erhält falsche Schulempfehlung." Spiegel Panorama, 28 Ocak 2004. https://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/iglu-laendervergleich-fast-jeder-zweite-grundschueler-erhaelt-falsche-schulempfehlung-a-283962.html

"Sekizinci Kalkınma Planı", İş Gücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yurt dışında Yaşayan Türkler Alt Komisyon Raporu, Ankara (2001): 41.

SIGGS. "German Olympic Sports Confederation (DOSB)." Erişim Tarihi 20 Mayıs 2021. https://www.siggs.eu/partner/dosb.

Soydan, Ersoy. "Avrupa Ülkelerinde Yapılan Türkçe Televizyon Yayınlarının Dünü ve Bugünü Üzerine Bir İnceleme." TRT Akademi, C.4, S.7 (2019): 6–25.

Soylu, Ümit. "Türk Dilinin Dünya Dilleriyle İlişkisi Bağlamında Almancaya Geçen

Türkçe Sözlükler'', Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.12 S.66 (2019) : 174-184.

Soysal, Levent. ''Başından Sonuna Almanya'daki Türklerin Göç Hikayesi.'' Türkiye Tarihi 1839-2010, ed. Reşat Kasaba, çev. Zuhal Bilgin. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.

SPD Fraktion im Bundestag, ''Leyla Onur.'' Erişim Tarihi 28 Mayıs 2021. https://www.spdfraktion.de/abgeordnete/onur?wp=14.

Spiegel. ''>>Die Türken kommen - rette sich, wer kann<<'' Erişim Tarihi 29 Mayıs 2021. https://www.spiegel.de/politik/die-tuerken-kommen-rette-sich-wer-kann-a-5b1ba6e5-0002-0001-0000-000041955159.

Spiegel. ''Deutschland setzt auf den ''Euro-Islam''.'' Erişim Tarihi 03 Temmuz 2021. https://www.spiegel.de/politik/deutschland/debatte-deutschland-setzt-auf-den-euro-islam-a-328223.html.

Spiegel. ''Mehr als 900 Angriffe auf Muslime und Moscheen im Jahr 2020.'' Erişim Tarihi 10 Temmuz 2021. https://www.spiegel.de/politik/deutschland/islam-in-deutschland-mehr-als-900-angriffe-auf-muslime-2020-a-5542fed3-dee0-4878-979b-150582b474b8.

Spiegel Panorama. ''Fast jeder zweite Grundschüler erhält falsche Schulempfehlung.'' Erişim Tarihi 20 Haziran 2021 https://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/iglu-laendervergleich-fast-jeder-zweite-grundschueler-erhaelt-falsche-schulempfehlung-a-283962.html

Statista. ''Do you read foreign-language newspapers and/or magazines and if so, in which language?'' Erişim Tarihi 9 Aralık 2021. https://www.statista.com/statistics/1115469/foreign-newspapers-magazines-reading-by-language-germany/

Statista. ''Islam: Daten und Fakten zu Muslim:innen in Deutschland und weltweit.'' Erişim Tarihi 15 Haziran 2021. https://de.statista.com/themen/878/muslime-und-islam/.

Statista. ''Number of Foreigners in Germany From 1990 to 2020.'' Erişim Tarihi 16 Temmuz 2021. https://www.statista.com/statistics/886209/foreigner-numbers-germany/.

Statista.. ''Number of Foreigners in Germany From 2018 to 2020, by Country of Origin.'' Erişim Tarihi 16

Temmuz 2021. https://www.statista.com/statistics/890277/foreigner-numbers-by-country-of-origin-germany/.

Statista. "Number of Germans With and Without Migration Background in 2019." Erişim Tarihi 10 Temmuz 2021. https://www.statista.com/statistics/891730/number-germans-with-without-migrant-background/.

Statista. "Number of Politically Motivated Criminal Offences and Acts of Violence With a Right-Wing Extremist Background in Germany From 2009 to 2019." Erişim Tarihi 9 Temmuz 2021. https://www.statista.com/statistics/932776/right-wing-extremist-criminal-offences-and-acts-of-violence-germany/.

Statista. "Statistiken zu Sportvereinen in Deutschland." Erişim Tarihi 13 Mart 2021. https://de.statista.com/themen/2198/sportvereine/.

Statista. "Statistiken zum Theater." Erişim Tarihi 12 Haziran 2021. https://de.statista.com/themen/1818/theater/.

Stępiński, Miłosz. "German Gymnastics Association (Deutsche Turnerschaft) in Relation to Sport Movement in Germany before the World War I." Central European Journal Of Sport Sciences And Medicine S.9, (2015): 97-103

Suğanlı, Mehmet. "Almanya'da Yaşayan ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nda Hesabı Bulunan Türkler'in Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Döviz Rezervleri." Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, 2003.

Şen, Faruk, Yunus Ulusoy ve Cem Şentürk. "*Avrupa Birliği ve Almanya'da Türk Girişimcilerin Ekonomik Gücü.*" Essen: Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı, (2007): 26-30.

Şahin, Ertuğrul. "Anspruch und Wirklichkeit: Was taugt die Forderung nach einem Euro-Islam?" Herder Korrespondenz C.66, S.12 (2012): 622-626.

Şahin, Sedat. "Almanya ve Avusturya'da Dördüncü Kuşak Türk Gençleri." Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), 26 (2017): 281-291.

Şahin, Sedat. "Almanya'ya Türk Vatandaşlarının Göçünün 51. Yılı Kazanımlar ve Tehditler." Hacettepe Üniversitesi Sosyal Araştırmalar E-Dergisi, C.26 (2012): 281-291.

Şahinler Holding. "Holding Hakkında." Erişim Tarihi 22 Temmuz 2021. https://sahinlerholding.com.tr/holding-hakkinda/.

Şen, Faruk. "Almanya'ya Türk İşçi Göçünün Bugün 58'nci Yılını Kutluyoruz." Tav Vakfı, Erişim Tarihi 21 Temmuz 2021. https://tavakvakfi.org/ekonomi/almanyaya-turk-isci-gocunun-bugun-48nci-yilini-kutluyoruz/.

Tagesschau. "Wo steht der Islam in Deutschland?" Erişim Tarihi 16 Haziran 2021. https://www.tagesschau.de/inland/islam-in-deutschland-101.html.

Tagesspiegel. "Die Königin des Ayrans." Erişim Tarihi 22 Temmuz 2021. https://www.tagesspiegel.de/themen/koepfe/die-berliner-unternehmerin-dilek-doenmaz-die-koenigin-des-ayran/19342012.html.

Taş, Mehmet. Avrupa'da Irkçılık. Ankara: İmge Kitapevi, 1999.

Tauscher, Soner. "Almanya'da Aşırı Sağ Hareketler ve Medyanın Suçlu Göçmen Söyleminin Resmî Belgeler Işığında İncelenmesi." Göç Dergisi, C.4, S.2 (2017): 201-226.

Tauscher, Soner. Alman Vatandaşlık Rejimi ve Almanya'da Yabancı Hakları, İstanbul: SETA, 2016.

TAZ. "Kreuzberg şampiyonu kim olacak?" Erişim Tarihi 18 Mayıs 2021. https://taz.de/Berlin-ligindeki-Tuerkiye-koekenli-takmlar/!5618348/.

TAZ. "Mehr Gewalt gegen Muslime." Erişim Tarihi 05 Temmuz 2021. https://taz.de/Antimuslimischer-Rassismus/!5659578/.

TAZ. "Mehr Gewalt und Hetze." Erişim Tarihi 05 Temmuz 2021. https://taz.de/Angriffe-auf-Muslime-im-Jahr-2020/!5749776/.

Teraoka, Arlene Akiko. "Gastarbeiterliteratur: The Other Speaks Back." Cultural Critique, 7 (1987): 77-101.

TGD. "Unser Leitbild / Misyonumuz". Erişim Tarihi 01 Haziran 2021. https://www.tgd.de/wp-content/uploads/2020/10/Leitbild_zweisprachig_web.pdf.

TGD. "Satzung Berlin". Erişim Tarihi 1 Haziran 2021. https://www.tgd.de/wp-content/uploads/2016/12/161221_Satzung_aktualisiert.pdf

Tibi, Bassam. "Der Euro-Islam als Brücke zwischen Islam und Europa." Erişim Tarihi 28 Haziran 2021. https://www.perlentaucher.de/essay/der-euro-islam-als-bruecke-zwischen-islam-und-europa.html.

Ticaret Bakanlığı. "TC Ticaret Bakanlığı 2021 Yılı Nisan Ayı Veri Bülteni." Erişim Tarihi 10 Temmuz 2021. https://ticaret.gov.tr/data/608fa3ef13b8765064136fd9/2021%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Nisan%20Ay%C4%B1%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret%20Veri%20B%C3%BClteni.pdf.

Tosun, Cemal. "Almanya'da Türk İslam Kültür Merkezleri: Camiler." Journal of Islamic Research, C.6, S.3 (1992):173-180.

Tosun, Cemal. "Avrupa'da İslam İlahiyatı: Almanya Odaklı Bir İnceleme." Dini Araştırmalar C.23 S.59 (2020): 285-308.

TRT *Haber.* "Almanya'daki Türk Kökenli İş İnsanlarından 50 Milyar Euro Ciro." Erişim Tarihi 21 Temmuz 2021. https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/almanyadaki-turk-kokenli-is-insanlarindan-50-milyar-euro-ciro-459539.html.

TRT Haber. "Solingen'de 28 Yıldır Sönmeyen Yangın: Acılarım Ben Ölünce Geçecek..." Erişim Tarihi 17 Temmuz 2021. https://www.trthaber.com/haber/dunya/solingende-28-yildir-sonmeyen-yangin-acilarim-ben-olunce-gececek-584283.html.

Turizm Ajansı. "Avrupalı Türkler'in Türkiye Turizmine Katkısı Hangi Boyutlarda?" Erişim Tarihi 16 Temmuz 2021. https://www.turizmajansi.com/haber/avrupali-turkler-in-turkiye-turizmine-katkisi-hangi-boyutlarda-h20177.

Turizm Güncel. ''Öger Tours Eski Şanlı Günlerine Geri Dönecek.'' Erişim Tarihi 22 Temmuz 2021. https://www.turizmguncel.com/haber/oger-tours-eski-sanli-gunlerine-geri-donecek.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. ''Göç.'' Erişim Tarihi 9 Haziran 2021. https://sozluk.gov.tr/.

Türk Dil Kurumu. ''Getto.'' Erişim Tarihi: 27.04.2021, https://sozluk.gov.tr.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı. ''Türkiye-Almanya Federal Cumhuriyeti Siyasi ve Ekonomik İlişkileri.'' Erişim Tarihi 11 Haziran 2021. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-almanya_-siyasi-iliskileri.tr.mfa.

Türkiye İstatistik Kurumu. ''Turizm İstatistikleri, II. Çeyrek: Nisan-Haziran, 2021.'' Erişim Tarihi 10 Temmuz 2021. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-II.-Ceyrek:-Nisan---Haziran,-2021-37441&dil=1.

Uçar, Emine. ''Almanya'da Göçmen Türkler ve Ana Dilde Medya Kullanımı.'' Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi, (2006): 117-132.

Uçar, Emine. ''Alman Medyasında Göç ve Göçmen Teması.'' Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S.5 (2006): 59-82.

United Nations Press Release. ''Specıal Rapporteur On Rıght To Educatıon To Vısıt Germany From 13 To 21 February.'' Erişim Tarihi 18 Haziran 2021. https://web.archive.org/web/20070929124223/http://www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/view01/8FE3453BFC28397BC12571100052C0AE?opendocument

Ünver, Can. ''Almanya'ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkânlar ve Fırsatlar.'' Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, C. 0, S. 45, (2003): 177 – 226

Vierra, Sarah Thomsen. *Turkish Germans in the Federal Republic of Germany: Immigration, Space and Belonging 1961-1990.* Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Völker, Gottfried E. ''Turkish Labour Migration to Germany: Impact on Both Economies.'' Middle Eastern Studies, C. 12, S. 3, (1976): 45-72.

WFB. ''Başarı Örnekleri: Uzuner Consulting GmbH – Bülent Uzuner.'' Erişim Tarihi 22 Temmuz 2021. https://www.wfb-bremen.de/tr/page/basari.

XİNG. ''Federal Almanya'daki Başlıca İşadamları Dernekleri.'' Erişim Tarihi 24 Temmuz 2021. https://www.xing.com/communities/posts/f-punkt-almanyadaki-baslica-is-adamlari-dernekleri-1001593914.

Yavuz, Mehmet. ''Berlin'de Türk İslam Mimarisi.'' Sanat Dergisi, C.0, S.14, (2010): 87 – 93.

Yeni *Şafak.* ''Türksan kuruldu.'' Erişim Tarihi 27 Temmuz 2021. https://www.yenisafak.com/infografik/turksan-kuruldu-5485.

Yeşil, Asaf Ekin. ''Almanya'da Yaşayan Türk Öğrencilerin Ayrımcılık ve Dışlanmışlık Algıları.'' Eğitim, Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi, C.6, S.3 (2020): 337-351.

Yılmaz, Onur. ''Almanya'daki Başarılı Entegrasyon Örnekleri- Rol Model Olarak Türkler.'' Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), (24), 2016: 303-318.

Yiğit, Elif Beyza. ''Almanya'da Kimler İslam İlahiyatı Okuyor?'' Perspektif, Erişim Tarihi 30 Haziran 2021. https://perspektif.eu/2020/04/16/almanyada-kimler-islam-ilahiyati-okuyor/.

Youtube. EDEKA, ''Die besondere Weihnachtsgeschichte des Herrn Schmidt.'' Erişim Tarihi 20 Haziran 2021. https://www.youtube.com/watch?v=Sjo5ue9ZTuw

Yurdakul, Fatih Bahadır. ''Almanya'da Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları ve Uygulamalarının Yabancı İşgücüne Etkilerinin Değerlendirilmesi.'' Yurt dışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Yeterlilik Tezi, T.C

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurt dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB). "Genel Bilgi." Erişim Tarihi 6 Temmuz 2021. https://www.ytb.gov.tr/yurtdisi-vatandaslar/genel-bilgi.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB). "T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurt dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Faaliyet Raporu 2020." Erişim Tarihi 14 Temmuz 2021. https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/2021/BELGELER/2020%20FAALI%CC%87YET%20RAPORU-6046114fcd034.pdf.

Yücel, Alev. "Batı Avrupa'da Türkçe Medya: Almanya, Fransa ve Hollanda." Selçuk İletişim, C.8 S.4 (2015): 244-265

ZEIT. "Muselmanen beten im Kölner Dom." Erişim Tarihi 10 Haziran 2021. https://www.zeit.de/1965/07/muselmanen-beten-im-koelner-dom.

Zengin, Dursun. "Göçmen Edebiyatı'nda Yeni Bir Yazar. Mehmet Kılıç ve "Fühle Dich Wie Zu Hause" Adlı Romanı." C.40 S.3-4 (2000): 103-128.

Zentralrat der Muslime in Deutschland. "Selbstdarstellung." Erişim Tarihi 28 Haziran 2021. http://zentralrat.de/2594.php

ALMANYA TÜRK DİASPORASI ATLASI

YTB YAYINLARI

30 Ekim 1961 tarihinde Almanya'nın Bonn kenti yakınlarındaki Bad Godesberg kasabasında imzalanan Türkiye–Almanya İşgücü Anlaşması neticesinde misafir işçi olarak Almanya'ya ilk kez adım atan Türk vatandaşları, günümüzde Almanya'da dördüncü ve hatta beşinci nesle ulaşan Türk diasporasının ilk nüvesini oluşturmuştur. Günümüzde Almanya'nın çokkültürlü toplumunun asli bir unsuru haline gelen Türk diasporası gerek anavatan Türkiye'ye, gerekse Almanya'ya birçok alanda ciddi katkılar sağlamıştır. Türkiye ile gönül bağlarını korurken aynı zamanda kimlik ve aidiyetlerini Almanya ile tanımlar hale gelen Türk diasporası Almanya'da "göçmenliğin", Türkiye'de ise "gurbetçiliğin" ötesine geçerek, 60 yılı aşkın diaspora serüveni süresince oluşturduğu kendine has dili, yaşam tarzı, kültürü ve kimliği ile kalıcı bir yer edinmiştir.

YTB

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA
TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

yurtdisiturkler